

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Προσλήψεις της Σοβιετικής Ένωσης από τον ελληνικό Τύπο του Μεσοπολέμου (1928-1932)

(Ελεύθερον Βήμα, Καθημερινή, Ριζοσπάστης, Σπάρτακος, Εργασία, Πειθαρχία και οι ανταποκρίσεις του Ελεύθερου Ανθρώπου, του Ημερήσιου Τύπου και της Λαϊκής Φωνής)

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Γιώργος Βασιλείου

Αριθμός Μητρώου: **1118M001**

Αθήνα, 2021

Τριμελής Επιτροπή

Βασίλης Μπογιατζής, ΕΔΙΠ Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Κώστας Κατσάπης, ΕΔΙΠ Παντείου Πανεπιστημίου

Δέσποινα Παπαδημητρίου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Γιώργος Βασιλείου 2021

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή

Σκοπός και στόχοι της εργασίας.....	7
Υλικό μελέτης και πηγές.....	8
Το χρονικό πλαίσιο της μελέτης.....	9

Κεφάλαιο Πρώτο

Ο Μεσοπόλεμος

Θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο.....	11
Η κρίση της νεωτερικότητας ως βασικό χαρακτηριστικό του Μεσοπολέμου.....	12
Ομιλείν εν ονόματι του νέου Πολιτισμού: Η αναπαράσταση/αντιπροσώπευση της σοβιετικής πραγματικότητας.....	20
Η Ευρώπη του Μεσοπολέμου.....	24
Η Σοβιετική Ένωση.....	27
Κεντρικός Οικονομικός Σχεδιασμός: Οι απαρχές του Πρώτου Πεντάχρονου Πλάνου και της Κολεκτιβοποίησης.....	30
Το 15ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος και τα πρώτα έτη του Πεντάχρονου Σχεδίου.....	34
Το Πρώτο Πενταετές Σχέδιο σε εφαρμογή.....	36
Οι εφημερίδες στη Ρωσία και το Πρώτο Πεντάχρονο Σχέδιο.....	42
Η ΕΣΣΔ και ο κόσμος.....	46
Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου: Οι Φιλελεύθεροι στην εξουσία.....	50
Διαγυεύσεις, οικονομική κρίση και χρεωκοπία.....	53
Κρατική παρεμβατικότητα και πολιτική ενάντια στις απεργίες και το εργατικό κίνημα.....	55
Κοινοβούλιο ή Δικτατορία;.....	59

Κεφάλαιο Δεύτερο

ΕΣΣΔ: Κεντρικός Σχεδιασμός, Πεντάχρονο Σχέδιο, Κολεκτιβοποίηση – Η πρόσληψη από τον ελληνικό Τύπο

Από το 15ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος στην εκβιομηχάνιση της ΕΣΣΔ.....	64
Η χρονιά της Μεγάλης Τομής: Το Πενταετές Σχέδιο και ο οικονομικοκοινωνικός μετασχηματισμός της ΕΣΣΔ μέσα από τις στήλες του ελληνικού Τύπου.....	70
Η διαμάχη γύρω από το «ντάμπινγκ».....	83
Οι ανταγωνισμοί στη σοβιετική ύπαιθρο και οι απαρχές της Κολεκτιβοποίησης: Η άποψη του ελληνικού Τύπου-Οι ανταποκρίσεις των Γ. Γραμματικόπουλου και Α. Παπαγεωργίου	105
Η Κολεκτιβοποίηση της υπαίθρου.....	112
Τλιγγος από τις Επιτυχίες.....	119
Νέα ώθηση στην Κολεκτιβοποίηση.....	123
Παροχές, Κοινωνικές Ασφαλίσεις, Εκπαιδευτικό Σύστημα.....	128
Το εκπαιδευτικό σύστημα.....	136
Η γέννηση ενός «Νέου Πολιτισμού» και ο «Σοβιετικός Άνθρωπος».....	141
Οι διανοούμενοι και η ΕΣΣΔ μέσα από τις στήλες του ελληνικού Τύπου.....	145
Οι εφημερίδες στην ΕΣΣΔ.....	149
Η επιστήμη, η τεχνολογία και η γέννηση του «Νέου Πολιτισμού».....	150
Η σοσιαλιστική άμιλλα.....	156
Γυναικεία δικαιώματα και χειραφέτηση.....	159
Ο αντίλογος στην οικοδόμηση ενός «Νέου Πολιτισμού».....	163
Η Τέχνη την περίοδο του πρώτου Πενταετούς Σχεδίου.....	167
Πολιτικό σύστημα και δικαιώματα στην ΕΣΣΔ.....	171

Κεφάλαιο Τρίτο

Οι Έλληνες στην ΕΣΣΔ.....	174
---------------------------	-----

Κεφάλαιο Τέταρτο

Η διαπάλη ΚΚ-Αριστερής Αντιπολίτευσης: Η άποψη του Σπάρτακου.....	181
Συμπεράσματα.....	184
Παράρτημα Ι.....	191

Παράρτημα II.....	211
Πηγές.....	215
Βιβλιογραφία.....	215

Εισαγωγή

Σκοπός και στόχοι της εργασίας

Η παρούσα εργασία μελετά τον τρόπο με τον οποίο ο ελληνικός Τύπος του Μεσοπολέμου προσέλαβε, νοηματοδότησε και παρουσίασε στο ελληνικό κοινό τους κοινωνικούς, πολιτικούς και οικονομικούς μετασχηματισμούς που έλαβαν χώρα στην ΕΣΣΔ την περίοδο 1928-1932. Παραθέτοντας ένα υλικό που μόνο αποσπασματικά έχει μελετηθεί έως σήμερα, η εργασία επιχειρεί να αναδείξει τον τρόπο, καθώς και σε ποιο βαθμό, προβλήθηκαν ή αποσιωπήθηκαν πτυχές της σοβιετικής πραγματικότητας, όπως επίσης να απαντήσει στο κατά πόσο ο Τύπος αντιμετώπισε την ΕΣΣΔ απλώς ως ένα διεθνή παράγοντα αστάθειας και απειλής που θέτει σε κίνδυνο το κοινωνικό-πολιτικό status quo ή ως λύση για τα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά προβλήματα της Ελλάδας. Παράλληλα, διερευνάται η πιθανότητα εάν προκύπτει μια δυναμική διαδικασία πρόσληψης, μεθερμηνείας και παρουσίασης της σοβιετικής πραγματικότητας, στο πλαίσιο μιας ευρύτερης δημόσιας συζήτησης της μεσοπολεμικής περιόδου περί «εναλλακτικών προτάσεων» στη φιλελεύθερη νεωτερικότητα εν γένει, όπως και πιο συγκεκριμένα στην κοινοβουλευτική ρύθμιση που ξεπερνά τα ελληνικά όρια.

Επιπλέον στόχος της εργασίας είναι να αναδείξει τη διαδικασία μέσα από την οποία προσλαμβάνεται και προβάλλεται η εικόνα της Σοβιετικής Ένωσης, υπό το πρίσμα της ανθρωπολογίας της επιτέλεσης. Μέσα δηλαδή από ποιες διαδικασίες εφημερίδες και περιοδικά με αναφορές στο αστικό πολιτικό σύστημα και άλλα έντυπα που κατατάσσονται στον εργατικό Τύπο και στον Τύπο της Αριστεράς παρουσιάζουν τις αλλαγές στην ΕΣΣΔ, συσχετίζοντάς τες με τις εμπειρίες της ελληνικής κοινωνίας. Πώς, από ποιον και γιατί τελικά προβάλλονται πτυχές και γνωρίσματα της σοβιετικής πραγματικότητας, ενώ ενδεχομένως αποσιωπώνται άλλα; Σε τι συνίσταται το καθένα από αυτά; Κατά συνέπεια, βασικό στόχο της εργασίας αποτελεί η ανάδειξη της πρόσληψης του εγχειρήματος της ΕΣΣΔ υπό το πρίσμα της εναλλακτικής πρότασης στο δυτικό – καπιταλιστικό μοντέλο και στην ελληνική πραγματικότητα της περιόδου του Μεσοπολέμου. Στο πλαίσιο αυτό, διερευνάται ο τρόπος με τον οποίο ο Τύπος προσέλαβε και προέβαλε τη στάση αντιμαχόμενων πολιτικών δυνάμεων, κοινωνικών στρωμάτων και φιλοσοφικών ρευμάτων απέναντι στη Σοβιετική Ένωση και το κατά πόσο διαμορφώθηκαν συγκλίνουσες ή αποκλίνουσες απόψεις μεταξύ τους.

Στην καθ' εαυτό μελέτη του πρωτογενούς υλικού επιχειρείται ο εντοπισμός και η πραγμάτευση εκείνων των στοιχείων που συνηγορούν στην αντιμετώπιση της Σοβιετικής Ένωσης από μερίδα του Τύπου και κατ' επέκταση κοινωνικών ομάδων και πολιτικών

σηματισμών και κομμάτων ως εκείνης της εναλλακτικής πρότασης για την οργάνωση της κοινωνικής ζωής και της πολιτικής διαχείρισης της ελληνικής κοινωνίας. Σε αυτό σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν τόσο οι μαρτυρίες και η έρευνα των απεσταλμένων εφημερίδων στην ΕΣΣΔ, αλλά και αναδημοσιεύσεις αντίστοιχων άρθρων από έντυπα του εξωτερικού. Στον αντίποδα σκιαγραφείται και η αντίθετη άποψη, η οποία επιδίδεται σε σκληρή κριτική και πολεμική ενάντια στο σοβιετικό παράδειγμα. Μέσα όμως από αυτή τη διαδικασία αναδεικνύονται, υπόρρητα ή φανερά, συγκλίσεις και αποκλίσεις, τις οποίες η εργασία επιχειρεί να προβάλλει και να ερμηνεύσει.

Υλικό μελέτης και πηγές

Για το σκοπό της μελέτης χρησιμοποιούνται ως πρωτογενές υλικό τέσσερα έντυπα ευρείας κυκλοφορίας, αλλά και βαρύνουσας πολιτικής σημασίας για τις δύο κυρίαρχες πολιτικές παρατάξεις της περιόδου (Φιλελεύθεροι - Λαϊκό Κόμμα): Το *Ελεύθερον Βήμα* και η *Καθημερινή*, καθώς και οι οικονομικές επιθεωρήσεις *Εργασία* και *Πειθαρχία*. Πρόκειται για εφημερίδες και περιοδικές εκδόσεις αντίστοιχα, οι οποίες, μέσα από την αρθρογραφία τους, αποτύπωναν το στίγμα των κυβερνητικών πολιτικών επιλογών και κατευθύνσεων, καθώς και την αντιπολιτευτική ρητορική και πρακτική που συγκροτούνταν, στο πλαίσιο του αστικού πολιτικού συστήματος. Επιπλέον, δύο ακόμα έντυπα, ο *Ριζοσπάστης* και ο *Σπάρτακος*, τα οποία κατατάσσονται στον Τύπο της κομμουνιστικής αριστεράς και του εργατικού κινήματος χρησιμοποιούνται ως πηγές, προκειμένου να αναδειχτεί το πλαίσιο μέσα από το οποίο το ΚΚΕ και η Αριστερή Αντιπολίτευση προσέλαβαν και νοηματοδότησαν τους μετασχηματισμούς στη Σοβιετική Ένωση σε συνάρτηση με την ελληνική πραγματικότητα. Ταυτόχρονα, επιχειρείται η ανάδειξη των διαφοροποιήσεων, της κριτικής και τελικά της πολεμικής που ανέκυψαν μεταξύ των δύο συγκεκριμένων πολιτικών σχηματισμών που πυροδότησε το σχίσμα στους κόλπους του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης και της Κομμουνιστικής Διεθνούς και τη διαδικασία μέσω της οποίας οι εξελίξεις αυτές επηρέασαν τελικά τη στάση τους και την αντιμετώπιση της ΕΣΣΔ.

Τέλος, μελετώνται οι ανταποκρίσεις τριών δημοσιογραφικών αποστολών στη Σοβιετική Ρωσία: το ταξίδι του γιατρού, δημοσιογράφου και εκδότη Γιάννη Αντωνιάδη, απεσταλμένου αρχικά της εφημερίδας *Ακρόπολη*, η οποία τελικά δεν δημοσιεύει τα άρθρα του. Το υλικό που συγκέντρωσε ο Γιάννης Αντωνιάδης θα εκδοθεί λίγο αργότερα σε ξεχωριστό βιβλίο και θα δημοσιευθεί στην τοπική εφημερίδα του Βόλου *Λαϊκή Φωνή*. Στην εργασία μελετώνται παράλληλα οι ανταποκρίσεις του «ρωσομαθούς απεσταλμένου» του *Ελεύθερου Ανθρώπου*, Αλέξη Παπαγεωργίου, καθώς και οι αντίστοιχες του ανταποκριτή του

Ημερήσιου Τύπου, Γρηγόρη Γραμματικόπουλου. Πρόκειται για υλικό που συναθρώνει τις προσωπικές μαρτυρίες και εμπειρίες που αποκόμισαν τρεις «αυτόπτες μάρτυρες» και επαγγελματίες του Τύπου για τις εξελίξεις στη Σοβιετική Ένωση. Αντίστοιχο, αλλά σαφώς μικρότερης έκτασης, υλικό είναι τα γράμματα και η καταγραφή μαρτυριών εργατών και προσφύγων από την ΕΣΣΔ που δημοσιεύει ο *Ριζοσπάστης*.

Το χρονικό πλαίσιο της μελέτης

Η επιλογή της περιόδου 1928-1932 ως εκείνου του χρονικού πλαισίου εντός του οποίου οριοθετείται η μελέτη του υλικού που παρατίθεται στην παρούσα εργασία δεν είναι τυχαία. Η συχνότητα και η βαρύτητα των πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων που συντελέστηκαν τα έτη αυτά σε Ελλάδα, Σοβιετική Ένωση, καθώς και στον υπόλοιπο κόσμο, προσφέρει το κατάλληλο ερευνητικό πεδίο για τους σκοπούς της μελέτης. Καταρχάς στην Ελλάδα ο Βενιζέλος διανύει τη «μεγάλη τετραετία» του, περίοδος κατά την οποία επιχειρήθηκε η αναμόρφωση του κρατικού μηχανισμού, της οικονομίας και πτυχών της ελληνικής κοινωνίας από τους Φιλελευθέρους με σκοπό τη δημιουργία «σύγχρονου κράτους», με βάση το παράδειγμα των σύγχρονων ευρωπαϊκών αστικοφιλελεύθερων κρατών. Μεγάλα παραγωγικά έργα, εξαγωγές, νέος προσανατολισμός στην παραγωγή και στην οργάνωση της οικονομίας, προσπάθεια αναμόρφωσης του πλαισίου της εργασίας, νέα νομοθεσία, συνταγματικές παρεμβάσεις και απόπειρα συνταγματικών μεταρρυθμίσεων που όμως δεν τελεσφορεί, όχι βέβαια πάντα στην ίδια έκταση και με την ίδια επιτυχία, θα αποτελέσουν βασικές παραμέτρους της κυβερνητικής πολιτικής των Φιλελευθέρων που θα πυροδοτήσουν μία ευρύτερη συζήτηση και αντιπαράθεση σε επίπεδο κοινωνίας και πολιτικής σφαίρας.

Την ίδια περίοδο εκδηλώνονται μεγάλες εργατικές και αγροτικές κινητοποιήσεις με βασικά αιτήματα τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και υγείας, καλύτερες συνθήκες υγιεινής, λύση στο πρόβλημα της στέγης, ψωμί και περιορισμό των ασθενειών, εργατική νομοθεσία, οκτάωρη εργασία. Επιπλέον, το ζήτημα της αποκατάστασης των προσφύγων και τα μεγάλα εγγειοβελτιωτικά έργα στην ύπαιθρο συνεχίζουν να ξεπροβάλλουν επιτακτικά στο προσκήνιο, όπως άλλωστε σε όλη την περίοδο του ελληνικού Μεσοπολέμου. Η κυβέρνηση Βενιζέλου, υπό το βάρος της συνολικής κοινωνικοοικονομικής και πολιτικής κατάστασης και ακολουθώντας τη διεθνή τάση, θα προχωρήσει στη θέσπιση νόμων για την ίδρυση εργατικής κατοικίας, κοινωνικών ασφαλίσεων, τη θέσπιση οκταώρου κλπ. Μέτρα που εφαρμόζονται άλλωστε από το σύνολο σχεδόν των ευρωπαϊκών κρατών την ίδια περίοδο. Η άνοδος αυτή όμως του εργατικού κινήματος θα προκαλέσει ανησυχία και φόβο στους ιθύνοντες του αστικού πολιτικού συστήματος. Η επιλογή άσκησης κατασταλτικής πολιτικής από το κράτος,

ως απάντηση στην αμφισβήτηση που δέχεται από ευρύτερα εργατικά και αγροτικά στρώματα, θα αποτελέσει κυρίαρχο στοιχείο της περιόδου, την ώρα που η κυβέρνηση Βενιζέλου κλιμακώνει τη στάση της ψηφίζοντας το «Ιδιώνυμο» τόσο για τον περιορισμό των ατομικών ελευθεριών και των διεκδικήσεων των εργαζόμενων στρωμάτων όσο και για την αποφυγή της σύνδεσης των αιτημάτων τους με το κομμουνιστικό κίνημα και το ΚΚΕ και επακόλουθα την πολιτικοποίηση του συνδικαλιστικού αγώνα. Παράλληλα, η κρίση του Κοινοβουλευτισμού θα στρέψει πολλούς στην αναζήτηση «εναλλακτικών» πολιτικών λύσεων και τρόπου διακυβέρνησης, στην κατεύθυνση αυταρχικών, ακόμη και ολοκληρωτικών λύσεων που υπερβαίνουν τον ορίζοντα της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.

Η περίοδος 1928-1932 αποτελεί όμως σταθμό και για την ιστορία του ίδιου του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος, καθώς λαμβάνουν χώρα γεγονότα βαρύνουσας πολιτικής σημασίας, τα οποία θα διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο στην αναμόρφωση και στο χαρακτήρα του ίδιου του κόμματος και στη μετέπειτα ιστορία του. Καταρχάς θα παγιωθεί και θα μαζικοποιηθεί μία εσωτερική αντιπολιτευτική ομαδοποίηση, η Αριστερή Αντιπολίτευση στο ΚΚΕ, η ύπαρξη της οποίας θα σηματοδοτήσει την έναρξη μιας περιόδου δύο περίπου ετών (1929-1931) που θα μείνει γνωστή ως «Φραξιονιστική Πάλη Χωρίς Αρχές», μια πάλη που παρέλυσε κυριολεκτικά τον δυναμισμό του κόμματος και συνέτριψε την οργανωτική και πολιτική του συνοχή¹. Αυτή την περίοδο εκδίδεται το περιοδικό *Σπάρτακος*, όργανο της Αριστερής Αντιπολίτευσης στο ΚΚΕ. Η διαπάλη αντανακλά άμεσα τη ρήξη στο πλαίσιο του κομμουνιστικού κινήματος σε παγκόσμιο επίπεδο και στη Σοβιετική Ένωση, αρχικά με την ήττα του Τρότσκι στην εσωκομματική πάλη και την εξορία του από την ΕΣΣΔ, καθώς και την αντίστοιχη διαγραφή στελεχών και μελών της «δεξιάς παρέκκλισης», με επικεφαλής τον Νικολάι Μπουχάριν. Ο *Σπάρτακος* θα αποτελέσει αρχικά, για ένα μικρό χρονικό διάστημα, όργανο της εσωτερικής αντιπολίτευσης στο ΚΚΕ, στο πλευρό των «μπουχαρινικών», ενώ στη συνέχεια θα συνδεθεί με την πολιτική πλατφόρμα του Λέοντα Τρότσκι και τη νεοσυσταθείσα Διεθνή Αριστερή Αντιπολίτευση. Η «Φραξιονιστική Πάλη Χωρίς Αρχές» θα λήξει το 1931, με την παρέμβαση της Κομμουνιστικής Διεθνούς, την ολοκλήρωση της μπολσεβικοποίησης του κόμματος και τον ορισμό του Νίκου Ζαχαριάδη ως γενικού γραμματέα της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ. Η λύση δόθηκε με τον διορισμό μιας ολοκληρωτικά νέας ηγετικής ομάδας, καθώς καμία από τις δύο ομάδες κατά τη φραξιονιστική πάλη δεν προσέφερε εχέγγυα ταύτισης με τη γραμμή της ΚΔ².

¹ Άγγελος Ελεφάντης, *Η Επαγγελία της Αδόνατης Επανάστασης - Κ.Κ.Ε. και Αστισμός στον Μεσοπόλεμο*, Αθήνα 1979, σ. 85.

² Στο ίδιο, σ. 86.

Στο διεθνές προσκήνιο, το κραχ του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης, τον Οκτώβριο του 1929, όπως και οι εξελίξεις που θα ακολουθήσουν, επηρεάζουν σημαντικά τις κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές εξελίξεις στην πλειοψηφία των ευρωπαϊκών χωρών και κατ' επέκταση στην Ελλάδα. Είναι ακριβώς η περίοδος κατά την οποία ο μαστιζόμενος από σωρεία δομικών προβλημάτων καπιταλιστικός κόσμος αποξενώνει ευρεία κοινωνικά στρώματα και υποκείμενα, τα ίδια τα κοινοβούλια αμφισβητούνται ως προς την αποτελεσματικότητα και την καταλληλότητά τους να διαχειριστούν τις κρατικές και εθνικές υποθέσεις, ενώ ταυτόχρονα ξεπροβάλλει στον ορίζοντα το «άστρο» της ΕΣΣΔ.

Στο εσωτερικό, η Σοβιετική Ένωση άφηνε πίσω της μια περίοδο εσωτερικών αντιπαραθέσεων με την αριστερή αντιπολίτευση, η οποία, όπως προειπώθηκε, θα ηττηθεί οριστικά στο 15ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος, τον Δεκέμβριο του 1927, και τα στελέχη της θα διαγραφούν. Ο Στάλιν θα παγιωθεί στην εξουσία, ενώ η μόνη αμφισβήτηση θα έρθει λίγο αργότερα από ένα δεύτερο αντιπολιτευτικό ρεύμα, τη λεγόμενη «Δεξιά», η οποία με τη σειρά της θα ηττηθεί το 1929. Πλέον η χώρα προχωρά στην εφαρμογή του Πρώτου Πεντάχρονου Σχεδίου και της Κολεκτιβοποίησης, με σκοπό την άμεση εκβιομηχάνιση της οικονομίας, την εκμηχάνιση της γεωργίας και την οργάνωσή της σε συλλογικό επίπεδο, εγχείρημα που προσελκύει την προσοχή παγκοσμίως, αλλά και στην Ελλάδα. Το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης των δυτικών χωρών εστιάζει σε αυτές τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις, την ώρα που πλατιές μάζες, πολιτικοί σχηματισμοί και διανοούμενοι θα αντιμετωπίσουν το σοσιαλισμό και την ΕΣΣΔ ως εναλλακτική στο αστικό-φιλελεύθερο σύστημα.

Κεφάλαιο Πρώτο

Ο Μεσοπόλεμος

Θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο - Η κρίση της νεωτερικότητας

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να συναρθρώσει το πρωτογενές υλικό που συλλέχθηκε από τα έντυπα που χρησιμοποιούνται ως πρωτογενές υλικό με τις προβληματικές που θέτει ήδη η υπάρχουσα βιβλιογραφία. Η μελέτη τοποθετεί τις εξελίξεις σε Ελλάδα και Σοβιετική Ένωση στο ευρύτερο πλαίσιο των μετασχηματισμών και των ανακατατάξεων που λαμβάνουν χώρα σε παγκόσμιο επίπεδο την περίοδο του Μεσοπολέμου.

Η πρόσληψη της σοβιετικής πραγματικότητας από τον ελληνικό Τύπο αναλύεται μέσα από ένα ερμηνευτικό σχήμα που θέτει στο επίκεντρο την κρίση της νεωτερικότητας, του φιλελεύθερου καπιταλισμού και τις αμφισβητήσεις που αναδύθηκαν κατά την εποχή του

Πρώτου Πεντάχρονου Σχεδίου και της Κολεκτιβοποίησης από τη μια μεριά και της Μεγάλης Ύφεσης και των χρόνιων προβλημάτων της ελληνικής κοινωνίας από την άλλη. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το σοβιετικό παράδειγμα αντιμετωπίζεται στον έναν ή στον άλλο βαθμό ως εκείνη η εναλλακτική πρόταση που έρχεται να αμφισβητήσει και να αντιπαραβληθεί από συμπαθούντες και υποστηρικτές στο φιλελεύθερο-καπιταλιστικό μοντέλο, το οποίο αδυνατεί να δώσει απαντήσεις και οριστικές λύσεις στα προβλήματα που έχουν συσσωρευτεί.

Κατά τον Peter Wagner η διπλή αμφισημία της κρίσης της νεωτερικότητας κατά το Μεσοπόλεμο, το να είναι δηλαδή κανείς νεωτερικός σημαίνει από τη μία να είναι αυτόνομος, να απορρίπτει οποιαδήποτε εξωτερική ως προς αυτόν πηγή ως οδηγό για τη δράση του, να δίνει τους νόμους του στον εαυτό του, εν αντιθέσει με τη διάβρωση οποιασδήποτε εξωτερικής πηγής νομιμοποίησης/αυθεντίας, όπου κάθε - αυτόνομη, άρα νεωτερική - απάντηση στα ερωτήματα της πολιτικής οργάνωσης, της οικονομικής διεύθετης των αναγκών και της έγκυρης γνώσης, είναι ανοικτή στην αμφισβήτηση και την κριτική. Αυτό καθιστά το νεωτερικό σχέδιο αβέβαιο, ανοικτό σε ποικιλία απαντήσεων, άρα εύπλαστο και ενδεχομενικό. Ταυτόχρονα, η νεωτερικότητα τείνει να θεωρείται ως μια κοσμική δύναμη που διαβρώνει μια σταθερή και ορισμένη αίσθηση παράδοσης, ενώ παράλληλα προωθεί την αναστοχαστικότητα και την εξερεύνηση του εαυτού. Οι διαδικασίες δε που τίθενται σε κίνηση ρευστοποιούν και κατακερματίζουν ένα προηγουμένως ενιαίο κοσμοείδωλο, με αποτέλεσμα να χάνει η κουλτούρα το ενιαίο της –μυθικό– κέντρο και να καθίσταται ανοιχτό διακύβευμα.

Προσεγγίσεις όπως αυτή του Wagner, οι οποίες αποδίδουν έμφαση στην ερμηνεία των εμπειριών μειζόνων μετασχηματισμών με όρους αυτονομίας, και στο ήθος της νεωτερικής κουλτούρας ως δέσμευση στην ατομική αυτονομία, την εξερεύνηση του εαυτού, τον προσωπικό ορισμό του εαυτού, στη μοναδικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης σε αντίθεση με το εναλλάξιμο άτομο της κοινωνικής ζωής, διαμορφώνουν μια πολυπλοκότερη και ανοικτή στην ενδεχομενικότητα εικόνα. Σε αυτή, η νεωτερικότητα αναπαρίσταται ως ένας τρόπος βάσει του οποίου οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τις ζωές τους. Ως τέτοια χρειάζεται να απευθυνθεί στα ερωτήματα «πώς να κυβερνηθεί η πολιτική ζωή;», το οποίο συμυκλώνει την πολιτική προβληματική, «πώς να ικανοποιηθούν οι ανθρώπινες ανάγκες;», πρόκειται για την οικονομική προβληματική, και τέλος, «πώς να καθιρρυθεί έγκυρη γνώση;», η επιστημολογική. Αυτές οι προβληματικές δεν αποτελούν καθ' εαυτές ιδιαίτερο στοιχείο της νεωτερικότητας, καθώς διαπερνούν όλες τις κοινωνίες. Αλλά η θεώρηση ότι οι λύσεις σε αυτές δεν είναι δοσμένες, αλλά πρέπει να αναζητηθούν, είναι που περιλαμβάνεται σε αυτή τη

μοντέρνα δέσμευση στην αυτονομία και σε αυτό συνίσταται ο νεωτερικός τρόπος πραγμάτευσης αυτών των προβληματικών. Εδώ άρα, όπως ειπώθηκε και προηγουμένως, έγκειται η ιδιαιτερότητα της νεωτερικότητας, η δέσμευση στην αυτονομία κι η πεποίθηση ότι η απάντηση σε αυτά τα ερωτήματα δεν μπορεί να προκύψει από εξωτερικές πηγές αυθεντίας. συνεπώς, η οποιαδήποτε απάντηση είναι ανοικτή στην κριτική και στην αμφιβολία. Αυτό σημαίνει πως δεν υπάρχει μία και μόνη απάντηση σε αυτά τα ερωτήματα. Παρά το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος της φιλοσοφίας και της κοινωνιολογίας της νεωτερικότητας έχουν υποστηρίξει ότι εντόπισαν τη μία θεσμική δομή της κοινωνίας που είναι καθατή νεωτερική, οι μετασχηματισμοί της νεωτερικότητας, παρελθόντες και τωρινοί, δείχνουν ότι υπάρχει ποικιλία απαντήσεων³.

Όσον αφορά τις νεωτερικές διαδικασίες, αυτές ενεργοποιούνται από εν μέρει συμπτωματικές, εν μέρει αλληλοσχετιζόμενες ιδεολογικές, πολιτικές, πολιτισμικές, κοινωνικές, θεσμικές και τεχνολογικές εξελίξεις. Ο συνδυασμός τους επιφέρει αλλαγές στα συστήματα αξιών και τις υλικές συνθήκες ζωής. Συγκαταλέγονται σε αυτές η διάδοση του ορθολογισμού, του φιλελευθερισμού, των ατομικών δικαιωμάτων που θεωρούνταν καθολικά και οικουμενικά, της εκκοσμίκευσης, του ατομικισμού, του καπιταλισμού και της λατρείας της προόδου. Παράλληλα, χαρακτηριστικά της νεωτερικότητας αποτελούν η εξάπλωση των δεικτών εκπαίδευσης και η κοινωνική κινητικότητα, η αστικοποίηση και η εκβιομηχάνιση, η ανάδυση από τους κόλπους μιας φεουδαλικής κοινωνικής δομής τόσο της (καπιταλιστικής) μεσαίας αστικής όσο και της εργατικής (αγροτικής και προλεταριακής) τάξης, η γένεση της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης και η γραφειοκρατικοποίηση, αλλά και οι εξελίξεις στις επικοινωνίες και τις μεταφορές, οι γεωγραφικές ανακαλύψεις και η ιμπεριαλιστική επέκταση, η πρόοδος της κοσμικής επιστήμης και η ακόμη πιο δυναμική τεχνολογία και τεχνοκρατία.

Η νεωτερικότητα ταυτίζεται επίσης με μια ποιοτική αλλαγή στον τρόπο βίωσης του χρόνου, αλλαγή που απορρέει από τον αναστοχασμό της ιστορίας ως διαρκώς ανοιχτής σε νέες μελλοντικές κατευθύνσεις. Η αναστοχαστικότητα έγκειται στο ότι οι ανθρώπινες υπάρξεις για πρώτη φορά απέκτησαν συνείδηση του εαυτού τους ως ιστορικών δρώντων που ζούσαν εντός ενός μοναδικού αστερισμού ιστορικών δυνάμεων, εντός μιας ιδιαίτερης «νέας» εποχής. Περίοδοι έντονης ιστορικής αναταραχής ενδυναμώνουν το αίσθημα ότι ο «νεότερος χρόνος» δεν είναι απλά η εποχή μας, είναι κάτι περισσότερο: η αρχή μιας νέας εποχής, με προσμονή για τον ερχομό της αναγέννησης, του «νέου κόσμου», του «νέου ξεκινήματος»⁴.

³ Βασίλης Α. Μπογιατζής, *Μετέωρος Μοντερνισμός Τεχνολογία, Ιδεολογία της Επιστήμης και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου (1922-1940)*, Αθήνα 2012, σ. 21-24.

⁴ Στο ίδιο, σ. 26.

Όμως, η φιλελεύθερη νεωτερικότητα δεν περιείχε μόνο δυνατότητες χειραφέτησης, αλλά στον πυρήνα της βρίσκονταν οι φραγμοί, ο αποκλεισμός του «Άλλου» (τρελός, γυναίκα, εργατικά στρώματα). Αυτό, αλλά και δυισμοί όπως νεωτερικότητα/παράδοση, σύγχρονο/βάρβαρο αποτελούσαν τη βάση για να τεθεί κάποιος εκτός Λόγου. Στο ίδιο πλαίσιο, η ίδια η νεωτερικότητα χαρακτηριζόταν από όρια αναφορικά με την ελεύθερη δράση των ατόμων. Θεσμικοί τύποι του νόμου και του κράτους, με έμφαση στην κυβερνητικότητα (governmentality) – γραφειοκρατία, φοροεισπρακτικός μηχανισμός, έλεγχος επικράτειας και πληθυσμού, θέσπιση ορίων σε σχέση με το εξωτερικό– αποτελούσαν κληρονομιά του απολυταρχικού κράτους, οι συμβιβασμοί ανάμεσα στις αφηρημένες ελευθερίες και την ανάγκη αναδόμησης της συλλογικής ταυτότητας στα πλαίσια της κοινότητας, η συμπόρευση αστών και συντηρητικών καθόριζαν τα όρια της ελεύθερης δράσης των ατόμων⁵.

Ο 19ος αιώνας, ιδίως από τα μέσα και μετά, επισημαίνει ο Wagner, χαρακτηρίστηκε από την κυριαρχία δύο κοινωνικών φαινομένων: την αναγνώριση από μέρους των φιλελεύθερων και συντηρητικών στρωμάτων της κοινωνικής επικινδυνότητας που έφερε η ανοικτότητα της νεωτερικότητας, καθώς και τη διαμόρφωση ενός σώματος κριτικής από τη στιγμή που κατέστη ορατός ο περιχαρακωμένος χαρακτήρας της. Τα αποκλεισμένα από τις δυνατότητες ισότητας και αυτονομίας που διάνοιγε το νεωτερικό σχέδιο στρώματα – γυναίκες, εργατικές μάζες– επιζητούσαν να διαρρήξουν τους σχετικούς φραγμούς απαιτώντας την ενσωμάτωσή τους σε αυτό, κάτι που συνυφαινόταν με τη συνειδητοποίηση ότι οι ουσιακοί αποκλεισμοί της φιλελεύθερης νεωτερικότητας οδηγούσαν στην εκδήλωση κοινωνικών φαινομένων που δεν μπορούσαν να χειραγωγηθούν με βάση τις πρακτικές του 18ου και του πρώιμου 19ου αιώνα. Οι συνεχιζόμενες εντάσεις ανάμεσα στις απελευθερωτικές υποσχέσεις από τη μία πλευρά και τις ανάγκες ενσωμάτωσης από την άλλη, έμοιαζαν να απαιτούν νέες εξουσιαστικές απαντήσεις, στις οποίες βάραιναν οι έννοιες της οργάνωσης και της συλλογικότητας. Κατά τον Wagner, δύο ήταν οι διαθέσιμες προτάσεις για τις απαιτούμενες νέες μορφές κοινωνικής οργάνωσης και ενσωμάτωσης των αποκλειόμενων μαζών: η μία πρότεινε το έθνος-κράτος τόσο ως μορφή επίλυσης της κοινωνικής σύγκρουσης, όσο και ως τρόπο απόδοσης συλλογικής ταυτότητας. Η άλλη εστίαζε στην έννοια της κοινωνικής τάξης, η οποία είχε αναπτυχθεί παράλληλα με τους εργατικούς αγώνες και έδινε ταυτότητα σε μεγάλα τμήματα του εργατικού πληθυσμού. Έτσι, στα τέλη του 19ου αιώνα θεσπίζεται η καθολική ψηφοφορία, η δημιουργία μαζικών

⁵ Wagner P., *A Sociology of Modernity. Liberty and Discipline*, Routledge London and New York, 1994 σ. 38-42, στο Βασίλης Α. Μπογιατζής, *ό.π.*, σ. 26-27.

πολιτικών κομμάτων με πρωταγωνίστριες τις οργανώσεις του εργατικού κινήματος, ενώ οι φιλελεύθερες και συντηρητικές ελίτ κινητοποιούνται άμεσα για τη θέσμιση ανάλογων μηχανισμών. Παρ' όλο που δεν υπήρξε αυτόματη σύζευξη κόμματος-υποκειμένου πάνω σε ταξική βάση, η διαμόρφωση οργανώσεων και γραφειοκρατιών, απέληγε στην προσπάθεια οικοδόμησης συλλογικής πράξης με στόχο τον έλεγχο του κράτους για την πραγμάτωση του κοινωνικού μετασχηματισμού. Με αυτές τις εξελίξεις συμπορεύθηκε η αυξανόμενη μέριμνα για θέσμιση κοινωνικής πολιτικής, ως απόπειρα συρρίκνωσης της αβεβαιότητας και ενδεχομενικότητας, μεγιστοποίησης της προβλεψιμότητας και απόπειρας «κλεισίματος» της νεωτερικότητας.

Καθώς η όξυνση του κοινωνικού ζητήματος και των διαμαχών ανάμεσα σε αριστοκρατικές και αστικές ελίτ από τη μία πλευρά και τις οργανώσεις του εργατικού κινήματος από την άλλη συνδέθηκαν με την τεχνολογία, η περίοδος της υψηλής συγκριτικά αποδοχής της, η οποία είχε ξεκινήσει από τα μέσα του 19ου αιώνα, άρχισε να λήγει. Καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα φιλελεύθεροι και μαρξιστές εξυμνούσαν τις εγγενώς προοδευτικές δυνάμεις της τεχνολογίας, ενώ οι όποιες παρενέργειες αποδίδονταν στο κοινωνικό πλαίσιο. Οδεύοντας όμως, προς τα τέλη του αιώνα, στους κύκλους των ελίτ αναπτύχθηκαν αμφιβολίες, μήπως οι ίδιες έσπερναν τους σπόρους της αταξίας και της αστάθειας μέσα στον κοινωνικό σχηματισμό όπου κυριαρχούσαν⁶, καθώς ο εμπλουτισμός της ανθρώπινης δράσης μέσω της τεχνολογίας ήταν μεν επιθυμητός, το αποτέλεσμα όμως εκλαμβάνόταν ως ανησυχητικό. Όπως επισημαίνει ο Βασίλης Μπογιατζής, κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα μια διαφορετική οπτική σχετικά με τη πιθανή χρήση και τα αποτελέσματα της τεχνολογίας απέκτησε ιδιαίτερη σημασία και όχι μόνο ανάμεσα στους μηχανικούς, τους επιχειρηματίες και τους διευθύνοντες, οι οποίοι άλλωστε ήταν έμπρακτα προσηλωμένοι στο να θέτουν σε χρήση τη νέα τεχνολογία. Αναγνωρίστηκε ότι τα τεχνολογικά μέσα μπορούν να αναπτυχθούν με ένα τέτοιο τρόπο ώστε να δομήσουν και να οργανώσουν ένα ολοκληρωμένο σύνολο κοινωνικών πρακτικών με στόχο τον έλεγχο της ανθρώπινης δράσης την ελαχιστοποίηση της ενδεχομενικότητας και τη μεγιστοποίηση της προβλεψιμότητας. Όσοι υποστήριζαν αυτές τις απόψεις αντιλαμβάνονταν την τεχνολογία ως ενιαία και γιγάντια συστήματα, αποδίδοντας ιδιαίτερη έμφαση στις τεχνικές, οικονομικές ή κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα στα απλά στοιχεία και, κατά συνέπεια, στην λειτουργική εσωτερική και αμοιβαία σχέση αυτών των στοιχείων». Στο ίδιο πλαίσιο, «η απόρριψη κεντρικών παραδοχών της φιλελεύθερης νεωτερικότητας δεν περιορίστηκε στα πεδία της

⁶ Wagner P., «Sociological Reflections: The Technology Question During the First Crisis of Modernity», στο Βασίλης Α. Μπογιατζής, *ό.π.*, σ. 29-30.

πολιτικής, των πρακτικών εξουσίας και νοηματοδότησης. Καθώς ήδη από τα μέσα του 19ου αιώνα η νεωτερικότητα είχε αρχίσει να βιώνεται μέσω των ηθικών, βιολογικών και αισθητικών κατηγοριών του εκφυλισμού, της διαφθοράς και της εξάντλησης, οι τεράστιες αλλαγές που γνώρισε η κοινωνία ως απόρροια της Δεύτερης Βιομηχανικής Επανάστασης ταυτίστηκαν από την πνευματική και καλλιτεχνική ελίτ με την παρακμή. Είναι αυτό ακριβώς το σημείο όπου αναδύθηκε μια κρίσιμη μάζα καλλιτεχνών και διανοουμένων, η οποία βιώνοντας την εποχή ως κατάπτωση, εξεγέρθηκε εναντίον της επιδιώκοντας ένα νέο ξεκίνημα.

Ο μοντερνισμός διεκδίκησε έτσι ένα καινούριο ξεκίνημα στρεφόμενος ενάντια στη φιλελεύθερη νεωτερικότητα. Ήδη πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η κίνηση προς ένα νέο όραμα εκφράστηκε με αυξανόμενη ένταση τόσο στο πεδίο της πολιτικής όσο και σε αυτό της πνευματικής κίνησης. Κοινωνικά κινήματα, λαϊκές πρωτοβουλίες με στόχο την εγκαθίδρυση μιας νέας αίσθησης ριζώματος, κοινότητας και υγείας, επαναστατικές πολιτικές τόσο της Δεξιάς όσο και της Αριστεράς, προσδοκούσαν να βάλουν τέλος στην πολιτική, πολιτισμική, ηθική και φυσική διάλυση, επιζητώντας την ανάδυση ενός νέου τύπου ανθρώπου. Έχοντας την πεποίθηση ότι οι νεωτερικοί μύθοι του Διαφωτισμού, της προόδου, του φιλελευθερισμού και του καπιταλισμού είχαν καταπέσει, ο μοντερνισμός υπογράμμισε την ανάγκη δόμησης ενός νέου ιερού καταφυγίου και μιας νέας αρχής προς ένα μέλλον απαλλαγμένο από το χάος, την αμφιταλάντευση και τη δυσφορία. Επρόκειτο για όραμα στην πραγμάτωση του οποίου οραματιστές καλλιτέχνες και στοχαστές μπορούσαν να ενώσουν τις δυνάμεις τους με μοντερνιστές αρχιτέκτονες, πολεοδόμους, «κοινωνικούς μηχανικούς», τεχνοκράτες, ειδικούς στη φυλετική υγιεινή και ευγονική: το εν λόγω σχέδιο διαπερνούσε τη δημιουργική φαντασία των επαγγελματιών και των ειδικών σε κάθε σφαίρα δραστηριότητας που αφορούσε την ευημερία της μοντέρνας κοινωνίας, όπως γιατρούς, μηχανικούς, σχεδιαστές, αρχιτέκτονες, πολεοδόμους, παιδαγωγούς, θεωρητικούς της εκπαίδευσης και πρωτοπόρους αυτού που τώρα έχει γίνει οικείο και γνωστό ως «κράτος πρόνοιας»⁷.

Η κοινωνική αναταραχή, η αμφισβήτηση παγιωμένων αντιλήψεων και τρόπου ζωής, ο πόλεμος οδηγούσαν σε βιώματα με αντιφατικά αισθήματα. Μάζες εκατομμυρίων ανθρώπων, όχι μόνο οι ελίτ της τέχνης και της σκέψης ή τα κινήματα της πρωτοπορίας, έβλεπαν από τη μία ότι οι αναταραχές της σύγχρονης ιστορίας αποτελούσαν τον επιθανάτιο ρόγχο του μοντέρνου κόσμου υπό την αιγίδα του Διαφωτιστικού Λόγου και του φιλελεύθερου καπιταλισμού και από την άλλη, ότι αποτελούσαν μάρτυρες ενός νέου κόσμου

⁷ Βασίλης Α. Μπογιατζής, *ό.π.*, σ. 31-33.

που θα είχε συλλογικό χαρακτήρα⁸. Έτσι, στη διάρκεια του Μεσοπολέμου κομμουνισμός, εθνικοσοσιαλισμός, φασισμός, σοσιαλδημοκρατία, φιλελευθερισμός, το American Dream ως ενσάρκωση της ανάγκης συλλογικού σχεδιασμού, συνέδεσαν το ιδεώδες της τυπικής ισότητας με την ιδέα των υλικών δικαιωμάτων, προωθώντας μορφές οργάνωσης, οι οποίες μέσω ρύθμισης και σχεδιασμού θα επιχειρούσαν να απαντήσουν στις συνθήκες «βιοτικής αμηχανίας» που απέρρεαν από την κατάρρευση του αστικού κοσμοειδώλου. Η περίοδος του Μεσοπολέμου έμοιαζε έτσι να μαρτυρεί την τελευταία επιβίωση των φιλελεύθερων εννοιών της πολιτικής, της οικονομίας και της επιστήμης. Υπό την οπτική γωνία των περισσότερων μετεχόντων και παρατηρητών οι οποίοι εξέφραζαν τις πλέον διαφορετικές ιδεολογικές θέσεις, η εμπειρία της σχεδιασμένης πολεμικής οικονομίας και της κοινωνικής διεύθυνσης σήμαιναν ότι η πλήρης αποκατάσταση των φιλελεύθερων θεσμών δεν ήταν ούτε δυνατή ούτε επιθυμητή⁹. Στην πράξη όλες αυτές οι προτάσεις αποτελούσαν απαντήσεις στην αστάθεια των μετα-φιλελεύθερων καθεστώτων: βασιζόνταν στον ορισμό της συλλογικότητας – εθνικής, ταξικής– και στην κινητοποίηση των κοινωνιών, έθεταν περιορισμούς στην ατομική ελευθερία στο όνομά της και προπαγάνδιζαν ένα νέο ξεκίνημα, το οποίο περισσότερο εμφανιζόταν ως συλλογική απελευθέρωση παρά ως εισαγωγή περιορισμών στην ελεύθερη δράση του ατόμου.

Κατά τον Βασίλη Μπογιατζή, οι πολιτικές λύσεις του Μεσοπολέμου εξέλαβαν τον εαυτό τους ως «κράτη-καλλιεργητές» που έρχονταν σε μια κρίσιμη ιστορική καμπή να αποκαθάρουν την κοινωνία από την παρακμή. Προεξέτειναν έτσι, τα προανακρούσματα ευγονικού λόγου που ήδη εντοπίζονταν στο Διαφωτισμό, ο οποίος βέβαια πολεμούσε τον ανορθολογισμό του μοναρχισμού και όχι την παρακμή. Ενσωματώνοντας όμως, τη νέα χρονικότητα που παρέπεμπε στο μέλλον την πραγμάτωση των ουτοπικών σχεδίων, δημιουργούσε τις πνευματικές προϋποθέσεις πραγμάτευσης της κοινωνίας ως νόμιμο αντικείμενο του σχεδιασμού, της διεύθυνσης και της «κοινωνικής μηχανικής». Περαιτέρω, οι δεσμοί που είχαν αναπτυχθεί τον 19ο αιώνα ανάμεσα σε επιστήμη, πολιτική, κοινωνικό μοντερνισμό, είχαν θέσει τα επιστημονικά θεμέλια για τη σχεδιασμένη, ελεγμένη και μηχανοποιημένη κοινωνία του φασισμού, όπως και το ναζιστικό όραμα της εθνικής κοινότητας που είναι απαλλαγμένη από τη σήψη και τον εκφυλισμό, ούσα πολιτισμικά και ευγονικά καθαρή. Έτσι, σύμφωνα πάντα με τον Μπογιατζή, οι πολιτικές λύσεις του Μεσοπολέμου αποτελούσαν νόμιμα παιδιά του νεωτερικού πνεύματος. Τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και εξόντωσης, τα γκουλάγκ, οι χώροι εκτέλεσης και εκτοπισμού των

⁸ Στο ίδιο, σ. 37.

⁹ Wagner P., A Sociology of Modernity..., σ.σ. 66-69, Βασίλης Α. Μπογιατζής, *ό.π.*, σ. 38.

μεσοπολεμικών κρατών, πρέπει επομένως να προσεγγιστούν όχι ως παράγωγα ανορθολογισμού, οπισθοδρόμησης και βαρβαρότητας, διότι στην πραγματικότητα ενεργοποίησαν την έσχατη λογική μιας υπερ-νεωτερικότητας. Στόχος τους ήταν να μια πολιτική και μεταφυσική τάξη πραγμάτων, αλλά και μια νέα και λυτρωτική χρονικότητα, πέρα από την ανομία, τον εκφυλισμό και την οριακότητα ενός μη συνεκτικού εκμοντερνισμένου κόσμου¹⁰.

Παρά τις διαφορές, αυτές οι παραδοχές αποτέλεσαν κοινό παρονομαστή των ποικίλων εκδοχών της οργανωμένης νεωτερικότητας. Η κοινωνική τάξη που επιδίωξαν να διαμορφώσουν, επιτεύχθηκε μέσω της εισαγωγής συμβάσεων, για να μειωθεί η αβεβαιότητα και να περιοριστεί η ποικιλία των γεγονότων, των πράξεων, των ερμηνειών, ώστε να καθιερωθεί η δυνατότητα διεύθυνσης του κοινωνικού κόσμου στην κατεύθυνση της συλλογικότητας. Η εισαγωγή των εν λόγω συμβάσεων προχώρησε τόσο εκ των άνω, μέσω των κρατικών μηχανισμών που διέθεταν τους μηχανισμούς της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, το μονοπώλιο της νόμιμης βίας, τους νόμους, ενώ απέδιδαν έμφαση στη διεύθυνση και τον έλεγχο, όσο και από τα κάτω, από το εργατικό κίνημα, με την προσπάθεια ορισμού των εργατών, της θέσης τους και των συμφερόντων τους, ώστε να δημιουργηθεί ένα υποκείμενο ικανό για συλλογική δράση¹¹.

Σε επίπεδο κοινωνικών δυνάμεων, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, μεγάλο τμήμα πληθυσμού, γεωργοί, μικροεπιχειρηματίες, τεχνίτες και μικροϊδιοκτήτες, οι «παλιές μεσαιές τάξεις», απέρριπτε την επιλογή καπιταλισμός-σοσιαλισμός. Η ισχυρότερη αντίδραση στην εικόνα της κοινωνίας των δύο τάξεων εκδηλώθηκε μετά την κρίση του 1929, όταν επλήγη με σφοδρότητα. Οι διανοούμενοι που εκπροσωπούσαν αυτά τα στρώματα περιέγραφαν τις δυνάμεις του κεφαλαίου και της εργασίας ως υπαίτιες της κοινωνικής καταστροφής, ενώ εξυμνούσαν τα «υγιή» κομμάτια της κοινωνίας: αγρότες, μηχανικούς και επαγγελματίες που δούλευαν με τη γνώση, την ουσία της προόδου, και δεν υπόκεινταν στην άψυχη ευημερία της μηχανής, όπως οι καπιταλιστές και οι εργάτες, οι οποίοι κατηγορούνταν ως αποκλειστικά ενδιαφερόμενοι για τα κέρδη ή την επιβίωση. Από τη στιγμή που αυτά τα στρώματα απέκτησαν συλλογική ταυτότητα, μπόρεσαν να αποτελέσουν μείζονος σημασίας πολιτικούς δρώντες τροφοδοτώντας τα φασιστικά κινήματα, στρεφόμενα κατά του «ανεύθυνου» φιλελευθερισμού, αλλά και του «επίφοβου» κομμουνισμού¹².

10 Βασίλης Α. Μπογιατζής, *ό.π.*, σ. 40-41.

11 Wagner P., *A Sociology of Modernity...*, σ. 76, στο Βασίλης Α. Μπογιατζής, *ό.π.*, σ. 42.

12 Wagner P., *A Sociology of Modernity...*, σ. 82-85, στο Βασίλης Α. Μπογιατζής, *ό.π.*, σ. 42-43.

Στο φιλελεύθερο «στρατόπεδο», οι κριτικές από ποικίλες οπτικές του αστικού κοσμοειδώλου και η πεποίθηση ότι η νεωτερικότητα υποσκαπτόταν από τις ίδιες της τις αρχές οδήγησε σε μια κοινωνική/δημοκρατική μεθερμηνεία του φιλελευθερισμού. Οι ελίτ, πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και ιδίως το Μεσοπόλεμο, έδειχναν διατεθειμένες να κινηθούν προς οργανωμένες λύσεις απεκδυόμενες ουσιώδη γνωρίσματα της περιχαρακωμένης νεωτερικότητας. Η συμμετοχή στη μαζική πολιτική, τους μηχανισμούς και τις αναγκαιότητές της, ήταν μόνο μία από τις συνέπειες αυτής της στροφής. Η αποδοχή της κοινωνικής κινητικότητας των ατόμων ήταν μία άλλη. Επιπλέον, όλο και περισσότεροι φιλελεύθεροι πολιτικοί και διανοούμενοι αναγκάζονταν να παραδεχθούν ότι δεν αρκούσε η αναγνώριση της τυπικής πολιτικής ισότητας για την επίλυση του οξυνόμενου και επίφοβου κοινωνικού ζητήματος. Παράλληλα, ζωτικός όρος για τη διατήρηση της αστικής ηγεμονίας στην εποχή των μαζών θεωρήθηκε η απόδειξη του γεγονότος ότι η υλική ισότητα εξάγεται από την τυπική. Η υιοθέτηση αυτής της στάσης ήταν συμβατή με τις νέες τεχνολογικές/παραγωγικές δυνατότητες.

Έτσι, οι φιλελεύθεροι με «κοινωνικές» τάσεις επεδίωκαν την προσαρμογή του δόγματός τους στις νέες συνθήκες. Υποστήριζαν ότι το κράτος και η κοινωνία όφειλαν να παρεμβαίνουν, ώστε να διασφαλίζουν πως οι κοινωνικοί ρόλοι είναι έμπρακτα προσιτοί σε όλα τα άτομα, ενώ η απομάκρυνση από τον κλασσικό φιλελευθερισμό δικαιολογείτο στη βάση της ηθικής και της ευθύνης, αφού η ιδωμένη ως σύνολο κοινωνία και το κράτος το οποίο την αντιπροσώπευε, μεριμνούσαν για την αξιοπρέπεια του ατόμου, ενώ ταυτόχρονα η διατήρηση της φιλελεύθερης ρητορικής λειτουργούσε ως αντίπαλο δέος στον «εφιάλτη» του σοσιαλιστικού κολεκτιβισμού. Ακόμα, αναγνωριζόταν η ανάγκη αυξημένης κρατικής παρέμβασης στην οικονομία, έστω και με θυσία του φιλελευθερισμού, ιδίως όταν έπρεπε να ληφθούν μέτρα για να μη χαθεί η επιρροή των φιλελευθέρων στα κατώτερα στρώματα τα οποία προσέγγιζαν οι σοσιαλιστές/κομμουνιστές. Περαιτέρω, δεν αποκλειόταν η αποστασιοποίηση από θεμελιώδεις παραδοχές του πολιτικού φιλελευθερισμού στην κατεύθυνση αυταρχικότερων μορφών πολιτικής ρύθμισης. Φυσικά η εν λόγω αποστασιοποίηση άνοιγε τον δρόμο στη διατύπωση άλλων προτάσεων και φυσικά σε αντίστοιχες πολιτικές δράσεις. Ο ιταλικός φασισμός ήταν μία από αυτές. Η στροφή αυτή των φιλελευθέρων αντικατοπτρίστηκε σε μια σειρά πολιτικών, στη νομολογία, καθώς και στην οικονομία σε όλη την Ευρώπη. Στην Ελλάδα εκφράστηκε κατά το 1928-32 από το Κόμμα των Φιλελευθέρων και τον ίδιο το Βενιζέλο.

Συνολικά η αμφισβήτηση της νεοφιλελεύθερης νεωτερικότητας οδήγησε στην ενασχόληση με τα εναλλακτικά σε αυτήν παραδείγματα κοινωνικής οργάνωσης. Ο Τύπος, αναλόγως τη στάση που τηρούσε και τους πολιτικούς του δεσμούς, παρουσίαζε συχνά τα επιτεύγματα σε άλλες χώρες που αντιπροσώπευαν είτε εναλλακτικά παραδείγματα είτε υπερασπίζονταν τον ίδιο το φιλελευθερισμό. Αυτή η παρουσίαση όμως ενείχε ορισμένες προσλαμβάνουσες που παρουσίαζαν μία πραγματικότητα αναλόγως την εικόνα που επιθυμούσαν να παρουσιάσουν.

Ομιλείν εν ονόματι του νέου Πολιτισμού: Η αναπαράσταση/αντιπροσώπευση της σοβιετικής πραγματικότητας

Κατά τον κοινωνιολόγο Dick Pels, η αναπαράσταση/αντιπροσώπευση είναι το να καθιστάς «παρόν» κάτι που δεν είναι άμεσα απτό, που είναι απόν και επομένως χρειάζεται να εισαχθεί στην παροντική συνθήκη, να γίνει πλαισιακά ορατό και διαθέσιμο. Αυτό δηλαδή που δεν μπορεί να μιλήσει το ίδιο για λογαριασμό του και πρέπει να αντιπροσωπευτεί ομιλιακά και να τού δοθεί φωνή. Αυτή η αναπαραστατική διαδικασία συνιστά ζωτικό στοιχείο όλης της πολιτισμικής ζωής, ενώ καθίσταται σαφές πως κάθε κοινωνική οντότητα χρειάζεται αναπαράσταση/αντιπροσώπευση, όπως και ότι κάθε αναπαράσταση/αντιπροσώπευση απαιτεί έναν ενδιάμεσο: έναν ρητορικό αντιπρόσωπο, μια πράξη ή μια επιτέλεση¹³. Αυτή τη διαδικασία αναπαράστασης/αντιπροσώπευσης επιτελούν οι διανοούμενοι - συγγραφείς, άνθρωποι των γραμμάτων γενικότερα - αλλά και οι δημοσιογράφοι, κατά τις επισκέψεις τους στη Σοβιετική Ένωση. Καταγράφουν δηλαδή τα γεγονότα και τις εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα εκεί και τις μεταφέρουν στο κοινό των χωρών από τις οποίες προέρχονται ή στις οποίες απευθύνονται. Η μεταφορά αυτή δεν μπορεί να μην εμπλέκει όμως την ίδια την προσωπικότητα του γράφοντος, αυτού που μεταφέρει την εικόνα. Η δική του στόχευση (πολιτική, επαγγελματική), το δικό του αξιακό πλαίσιο, οι αφετηρίες από τις οποίες εκκινεί (κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές), εμπλέκονται σε αυτή την εικόνα που παρουσιάζει. Ο δημοσιογράφος δηλαδή μεσολαβεί ανάμεσα στην πραγματικότητα και στην εικόνα που παρουσιάζεται στο κοινό, υπό ένα τέτοιο πρίσμα. Πλέον προκύπτει το ζήτημα της μεσολάβησης, της «μετάφρασης», της επιτέλεσης και του «ομιλείν εν ονόματι κάποιου».

Όμως, το ότι «το α αναπαριστά το β» δεν δεσμεύει το κοινό ούτε στην αποδοχή της πραγματικής ύπαρξης αυτού που αναπαρίσταται, ούτε ακόμη στο ότι η ύπαρξή του είναι δυνατή. Έτσι, η αναπαράσταση καθίσταται ζήτημα πίστης, εμπιστοσύνης, αξιοπιστίας και κατ' επέκταση, ζήτημα εξουσιοδότησης και αξιοπιστίας του αντιπροσώπου. Άρα, κάθε

¹³ Dick Pels, *The Intellectual as Stranger - Studies in spokespersonship*, Routledge, London and New York 2003, σ. 1, απόδοση δική μου.

ενέργημα αναπαράστασης/αντιπροσώπευσης εμπλέκεται σε διαμάχες σχετικές με την αξιοπιστία και τη νομιμότητα. Στην καρδιά κάθε αναπαράστασης/αντιπροσώπευσης παραμονεύει ο κίνδυνος του σφετερισμού, ο κίνδυνος δηλαδή ότι οι ρητορικοί αντιπρόσωποι ενδέχεται να πάρουν τη θέση και να σφετεριστούν τη δύναμη των υποκειμένων και αντικειμένων που θέλουν να αναπαραστήσουν/αντιπροσωπεύσουν. Οι ρητορικοί αντιπρόσωποι εξ ορισμού ομιλούν εν-ονόματι-των –και κατ’ επέκταση στη θέση– άλλων που πρώτα πρέπει να αναγκαστούν (ή να δελεαστούν) να σωπάσουν προτού αντιπροσωπευθούν αποτελεσματικά¹⁴.

Η διαφοροποιητική και επιτελεστική αυτή θεωρία της ρητορικής αντιπροσώπευσης με το να αποδίδει έμφαση στη χαρακτηριστικά ξενωτική κίνηση κάθε αναπαράστασης/αντιπροσώπευσης και στην αυτονομία (αντί στην ταυτότητα) του αντιπροσώπου σε σχέση με αυτό που αντιπροσωπεύει, προβαίνει σ’ ένα τέτοιο εγκώμιο με την έννοια ότι παρωθεί τις φυσικές, κοινωνικές και πολιτικές θεωρίες όχι να επιζητούν τη μέγιστη ομοιότητα με την πραγματικότητα, αλλά να παίρνουν κριτική απόσταση από αυτή, να παράγουν ιστορίες που έρχονται σε αντίθεση μαζί της προσθέτοντας νέες πραγματικότητες στις ήδη υπάρχουσες και επικυρώνοντας τη διαίσθηση των Marx, Durkheim και Bourdieu ότι η επιστήμη επιτελεί μια ρήξη με τον κοινό νου και προσφέρει διαισθήσεις που κατά ενδιαφέροντα τρόπο αποξενώνονται από αυτόν: τούτο δεν σημαίνει ότι πρόκειται για ένα λέγειν-την-αλήθεια που ιεραρχεί τις γνώσεις, αλλά απαιτεί την παρουσία των «κριτικών ανθρώπων» ή των «ξένων». Η περιθωριακή ύπαρξη των τελευταίων, η μη πρακτική ακοσμιότητά τους (unworldliness) αντί να αποτελεί μομφή, συνιστά τίτλο τιμής: είναι καθήκον και προνόμιο των διανοουμένων να διαφέρουν, να απομακρύνονται από την καθημερινή πραγματικότητα στη βάση της μη πρακτικότητάς τους, και να επανέρχονται για να ασκήσουν με επιτυχία δημόσιους ρόλους πάλι στη βάση της μη πρακτικότητας, της αντισυμβατικότητας και της ξενότητάς τους, οι οποίες εγγυώνται τον πολιτισμικό δυναμισμό κοινωνιών, επιτρέποντας την «έκρηξη» απροσδόκητων διαφορών: Προκειμένου να αναπτύξει κανείς νέες προοπτικές, χρειάζεται να κατοικήσει απομακρυσμένα μέρη, προκειμένου να προσθέσει κανείς νέες πραγματικότητες στις υπάρχουσες, χρειάζεται να πολλαπλασιάσει τις τάξεις της αποαποξένωσης. Αν λοιπόν, σε μια πολυεπίπεδη κοινωνία δεν μπορείς να δεις οτιδήποτε από οπουδήποτε, κι αν λειτουργεί ένας νόμος αμοιβαίας διαύγειας και τυφλότητας στην κοινωνική ζωή, ο οποίος επιβάλλει ότι διαφορετικά σημεία θέασης παράγουν διαφορετικές οπτικές γωνίες και πραγματικότητες, τότε δύο συμπεράσματα εξάγονται: πρώτον, ότι είναι αδύνατο να επιτευχθεί μια μοναδική - «θεϊκή» οπτική και,

14 Στο ίδιο, σ. 3-4.

δεύτερον, ότι αν τα μάτια δεν μπορούν να δουν τον εαυτό τους, είναι σε θέση, ωστόσο, να κοιτάζουν –κριτικά– το ένα το άλλο¹⁵.

Όμως το «ομιλείν εν ονόματι» κάποιου προϋποθέτει, όπως επισημάνθηκε παραπάνω, τη διαμεσολάβηση ενός συγκεκριμένου προσώπου ή ομάδας προσώπων, ακόμα και κοινωνικής ομάδας. Τίθεται λοιπόν το ερώτημα: Είναι δυνατή, πιο συγκεκριμένα, η ανάκτηση του νοήματος και των προθέσεων που ενσωματώνονται στα κείμενά τους; Αν εννοούμε την αποτύπωση, μέσω μιας διαδικασίας ενσυναίσθησης, των όσων είχαν στο μυαλό τους οι συγκεκριμένοι άνθρωποι, αυτό είναι προφανώς αδύνατο, παρά την πληθώρα των περιπτώσεων όπου βρισκόμαστε στην πλεονεκτική θέση να έχουμε τις προθέσεις τους ρητά διαθέσιμες, σε αρκετές περιπτώσεις και στο υλικό της παρούσας εργασίας. Αν όμως, τα κείμενα των επιλεγμένων πολιτικών και διανοουμένων προσεγγιστούν ως –ακολουθώντας την ορολογία του Quentin Skinner– «γλωσσικά ενεργήματα» (speech acts)¹⁶ και ληφθεί υπόψη ότι οι γλωσσικές πράξεις των διανοουμένων –και των πολιτικών, μπορεί να συμπληρωθεί– είναι επιχειρήματα τα οποία κατευθύνονται υπέρ ή εναντίον μιας συγκεκριμένης υπόθεσης, τότε γίνεται κατανοητό ότι στην ουσία αποτελούν διάλογο, αφού παίρνουν τη μορφή μιας παρέμβασης σε μια προϋπάρχουσα ή εν εξελίξει διαμάχη¹⁷. Σε αυτή την περίπτωση δεν τίθεται το ερώτημα του νοήματος και της πρόθεσης όσων είπαν ή έγραψαν, αλλά το ποια πράγματα εννοούσαν λέγοντας αυτό που είπαν, τι ήθελαν να κάνουν με αυτό ή πώς μπορεί να ήθελαν ή να είχαν την πρόθεση να εκληφθεί και να κατανοηθεί αυτό που είπαν.

Τίθεται με άλλα λόγια το ζήτημα των προθέσεων που συνδέονται με αυτή. Ζητούμενο τότε της ερμηνείας είναι η ανάκτηση αυτής της προθετικότητας και η περιγραφή της συνθήκης υπό την οποία το επεισόδιο ήταν εμπρόθετο. Αυτό είναι δυνατό, σύμφωνα με τον Skinner, αν κατανοηθεί το γλωσσικό ενεργήμα ως κίνηση σε ένα επιχείρημα, αν συλληφθεί τόσο το τι έχει γίνει, όσο και το τι έχει λεχθεί πριν από την εκφορά του: αυτό σημαίνει ότι λαμβάνοντας υπόψη τη δημόσια αναγνωρισιμότητα των γλωσσικών εκφορών, απαιτείται να ανταποκριθούμε στην ανάγκη κατασκευής εξηγητικών πλαισίων τοποθετώντας εκεί τα κείμενα, ώστε να προσδοκάμε ότι θα ανακτήσουμε εκείνο που οι συγγραφείς τους ενδεχομένως εννοούσαν με αυτό που έλεγαν¹⁸. Το ζήτημα, εντούτοις, είναι ότι τα εξηγητικά πλαίσια δεν αρκεί να είναι, και δεν είναι, μόνο γλωσσικά. Με άλλα λόγια, απαιτείται να

15 Στο ίδιο, σ. 223-225.

16 Q. Skinner, «Είναι ακόμα δυνατή η ερμηνεία κειμένων;», περ. Ποίηση, τεύχος 30, Φθινόπωρο-Χειμώνας 2007, σ. 7-8.

17 Στο ίδιο, σ. 11.

18 Στο ίδιο, σ. 10, 14-16.

συνδεθεί η έμφαση στη γλώσσα και στην ερμηνευτικότητα του κόσμου από διαφορετικούς δρώντες με την περιεκτική μελέτη των κοινωνικών μετασχηματισμών, να συνδεθεί η διανοητική αλλαγή με τις κοινωνικές συνθήκες εντός της οποίας αυτή λαμβάνει χώρα, προκειμένου να εντοπιστεί πώς ένας ιδεολογικός μετασχηματισμός που αναστοχάζεται το «έθνος», την «κοινωνία», τη φύση του κοινωνικού δεσμού, τον ρόλο του κράτους, συνδέεται με πολιτικούς μετασχηματισμούς τους οποίους καθιστά δυνατούς και οι οποίοι αποκρυσταλλώνονται στο πεδίο των θεσμών¹⁹. Αυτό που χρειάζεται, είναι να εντοπιστεί και να περιγραφεί η ιστορική κατάσταση εντός της οποίας συντελείται η εννοιολογική δραστηριότητα των δρώντων, η οποία με τη σειρά της οδηγεί στη διάδοχη ιστορική συνθήκη.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο εντάσσεται και η ενασχόληση δημοσιογράφων και διανοουμένων από χώρες της Δύσης με τις εξελίξεις στην ΕΣΣΔ, ενώ η Μεγάλη Ύφεση βρισκόταν στο απόγειό της και το ενδιαφέρον μεγάλου μέρους της κοινής γνώμης των καπιταλιστικών χωρών, ολοένα αυξανόταν. Όπως επισημαίνει ο Lewis Coser, τη δεκαετία του 1930 ένας μεγάλος αριθμός Βρετανών και Αμερικανών διανοουμένων, προηγουμένως απομακρυσμένων ή εχθρικών προς τον Κομμουνισμό, ξαφνικά «ανακάλυψαν» τη Σοβιετική Ένωση. Η Μπεατρίς Ουέμπ, που στο παρελθόν θεωρούσε τη ρώσικη επανάσταση «τη μεγαλύτερη κακοτυχία στην ιστορία του εργατικού κινήματος», «ερωτεύτηκε» τη Σοβιετική Ένωση. Η ίδια και ο σύζυγός της είδαν εκεί την ανάδυση ενός νέου πολιτισμού που ενσωμάτωνε, μέσα από το σχεδιασμό, την εφαρμογή της επιστήμης στην αναδόμηση της κοινωνίας, τον ηθικό δυναμισμό και την πουριτανική ηθική, την εμφάνιση ενός κράτους αληθινής ευημερίας²⁰.

Ταυτόχρονα, στις ΗΠΑ μια αντίστοιχη εξέλιξη έλαβε χώρα, καθώς διανοούμενοι για παράδειγμα ο Theodore Dreiser, «ο οποίος νωρίτερα είχε γράψει μία μάλλον εχθρική μαρτυρία για το ταξίδι του στη Σοβιετική Ένωση, τώρα έγινε ένας από τους εκπροσώπους της Ρωσίας». Σε Βρετανία και Ηνωμένες Πολιτείες, λοιπόν, βιβλία και άρθρα που εκθειάζαν το νέο πολιτισμό της Σοβιετικής Ένωσης εκδίδονταν συνεχώς. Το ίδιο θα συμβεί και σε σειρά άλλων χωρών της Δύσης, ακόμα και στην Ινδία, στον έναν ή τον άλλον βαθμό, όπως επίσης και στην Ελλάδα, όπου δημοσιογράφοι και διανοούμενοι, οι δεύτεροι και ως απεσταλμένοι εφημερίδων ή περιοδικών, θα ασχοληθούν εκτενώς με τις εξελίξεις και τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς στη Σοβιετική Ένωση. Η Ύφεση αποτέλεσε ένα τραυματικό γεγονός που σημάδεψε τους διανοούμενους του '30, χωρίς όμως όλοι τους να αντιδράσουν με τον ίδιο τρόπο. Όσοι ταξίδεψαν και περιηγήθηκαν στη Σοβιετική Ένωση κατά τα τέλη της

¹⁹ Στο ίδιο, σ. 175-177.

²⁰ Lewis Coser, *Men of Ideas, a sociologist's view*, New York 1997, σ. 233, απόδοση δική μου.

δεκαετίας του 1920 και στις αρχές του 1930, παρ' όλες τις διαφορετικές τους αντιδράσεις αναφορικά με τις εξελίξεις στη χώρα της Οκτωβριανής Επανάστασης, φάνηκαν εντυπωσιασμένοι από την αποφασιστικότητα και τη δύναμη των Σοβιέτ²¹.

Πώς όμως μπορούν να εξηγηθούν τα ταξίδια αυτά σε μια χώρα μάλλον μακρινή - τόσο όσον αφορά την απόσταση, όσο και πολιτισμικά;- Την εποχή αυτή οι περιορισμένες δυνατότητες ταξιδιών και οπτικοακουστικού περιεχομένου καθιστούσαν την ταξιδιωτική λογοτεχνία και την ταξιδιωτική δημοσιογραφία -ταξίδια δηλαδή απεσταλμένων εφημερίδων και περιοδικών, με σκοπό την επιτόπια έρευνα σε απομακρυσμένες περιοχές. Αυτές τις διαδρομές ακολουθεί και το παράδειγμα των επισκέψεων και των ανταποκρίσεων στη Σοβιετική Ένωση. Και εδώ είναι που διεισδύουν οι προβληματισμοί που άπτονται του πεδίου της κοινωνιολογίας και της έννοιας της αναπαράστασης/αντιπροσώπευσης που επισημάνθηκαν προηγουμένως.

Η Ευρώπη του Μεσοπολέμου

Το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου βρίσκει την Ευρώπη σε μία ριζικά νέα κατάσταση, με κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές ανακατατάξεις τέτοιας κλίμακας που δεν θύμιζαν σχεδόν σε τίποτα προπολεμικό status quo της «Γηραιάς Ηπείρου». Στη νέα εποχή ξεσπά η Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία, μέσα από την οποία δημιουργείται το κράτος των Σοβιέτ, προκαλώντας ανασφάλεια στις παραδοσιακές ελίτ των δυτικών χωρών. Ο φόβος στους κόλπους της ευρωπαϊκής αστικής τάξης για μια αγροτική ή εργατική και κατ' επέκταση «μπολσεβίκικη εξέγερση» κυριαρχεί. Παρ' όλ' αυτά, μια σειρά άλλων επαναστατικών κινημάτων που εμπνέονταν από τις εξελίξεις στη Ρωσία και επιδίωκαν την εγκαθίδρυση της σοβιετικής εξουσίας (Γερμανία, Ουγγαρία κ.ά) ηττώνται. Στόχος πλέον του αστικού πολιτικού κόσμου ήταν η ανάσχεση της «κόκκινης» απειλής. Ένα από τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν ήταν αυτό της αγροτικής μεταρρύθμισης, προκειμένου να αποφύγουν ένα τέτοιο ενδεχόμενο.

Την ίδια ώρα, στα πολιτικά συστήματα σε ολόκληρη σχεδόν την ευρωπαϊκή ήπειρο κυριαρχούσε η αστάθεια. Η πληθώρα κομμάτων οδηγούσε σε όλο και δυσκολότερο σχηματισμό κυβερνήσεων, ενώ τα αδιέξοδα της νομοθετικής εξουσίας είχαν ως συνέπεια την ενδυνάμωση της εκτελεστικής εξουσίας, κύριο στοιχείο της τετραετίας του Βενιζέλου (1928-1932). Απόψεις περί περιστολής των ατομικών ελευθεριών, «περισσότερου κράτος» και «λιγότερου Κοινοβουλευτισμού» κυριαρχούσαν. Ο ριζοσπάστης συντηρητικός φιλόσοφος του δικαίου Καρλ Σμιτ έκανε λόγο για «κράτος εξαίρεσης», δηλαδή οι έκτακτες

²¹ Στο ίδιο, σ. 234, 235, 236-237.

συνταγματικές εξουσίες θα ασκούσαν με σκοπό την υπεράσπιση του συντάγματος και όχι την εγκαθίδρυση δικτατορίας. Μέσα στα πολιτικά αυτά συμφραζόμενα οδηγούμαστε στο άρθρο 48 του συντάγματος της Βαϊμάρης, το οποίο προέβλεπε επιπλέον αυξημένα καθήκοντα για τον Πρόεδρο. Όμως, με την ολοένα μεγαλύτερη χρήση του άρθρου 48 γινόταν δύσκολο να προσδιοριστεί από ποιο σημείο και πέρα η δημοκρατία ολίσθαινε προς τη δικτατορία. Η πρακτική αυτή εξαπλώθηκε σε όλη την Ευρώπη. Κατά τον Μαζάουερ στην Ευρώπη η απεριφράστη υποστήριξη της Δημοκρατίας ήταν ισχυρή μετά τα μέσα της δεκαετίας το 1920²². Η πολιτική ατζέντα είχε μετατοπιστεί προς τα δεξιά, κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου. Παράλληλα, ο Φασισμός άσκησε έλξη στον αστικό κόσμο, την ώρα που ο κορπορατισμός συνιστούσε μια απάτη που μεταμφίεζε την τιθάσευση των εργατών από το Φασισμό και τη συνεργασία με τη διευθυντική ελίτ. Η εντύπωση που έδινε ήταν ότι παρείχε μια περισσότερο οργανική παρά διαχωριστική μορφή αντιπροσώπευσης²³. Στον αντίποδα, η ΕΣΣΔ, όπως θα δούμε στις επόμενες σελίδες, αντιμετωπιζόταν και αυτή από κομμάτια του εργατικού κινήματος, της Αριστεράς και της Σοσιαλδημοκρατίας ως εναλλακτική «πρόταση» στον κοινοβουλευτισμό, αλλά και στη γενικότερη αστικο-φιλελεύθερη πολιτική και οικονομική οργάνωση της κοινωνίας.

Ουσιαστικά, μετά από τέσσερα χρόνια ολοκληρωτικού πολέμου τα παραδοσιακά νομισματικά θεμέλια της αστικής εμπιστοσύνης και της οικονομικής σταθερότητας του 19ου αιώνα είχαν καταστραφεί. Οι κυβερνήσεις είχαν συσσωρεύσει τεράστια χρέη για να χρηματοδοτήσουν τον πόλεμο, ο οποίος τελείωσε και βρήκε τις κύριες ευρωπαϊκές δυνάμεις χρεωμένες στις ΗΠΑ. Κατά συνέπεια, η εμφάνιση της Σοβιετικής Ένωσης αποτέλεσε πρωτοφανή πρόκληση για το ευρωπαϊκό καπιταλιστικό σύστημα. Στις αρχές της δεκαετίας του 1920 η προοπτική της παγκόσμιας κοινωνικής επανάστασης προκάλεσε πανικό στους κυβερνώντες, ωθώντας τους προς την ανασυγκρότηση της οικονομίας. Πολλοί ήταν εκείνοι που ήθελαν να γυρίσουν στην προ του 1914 εποχή, την εποχή του ελεύθερου εμπορίου, των σταθερών ισοτιμιών και την ελάχιστη δυνατή κρατική ανάμειξη. Όμως η αναμέτρηση του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου οδήγησε σε αυξημένη παρεμβατικότητα των κρατών στα οικονομικά. Παρ' όλ' αυτά, σε Βρετανία και Γαλλία λίγοι επιθυμούσαν τον κρατικό παρεμβατισμό. Τα πρώτα σχέδια των κυβερνήσεων ήταν η ανάπτυξη και η υποστήριξη του ιδιωτικού τομέα, με φτωχά όμως αποτελέσματα²⁴. Πάντως, σύμφωνα με ορισμένες απόψεις, τα μέσα της δεκαετίας του '20 ήταν μια περίοδος ευμάρειας, σταθεροποίησης και επιτυχίας. Τα νομίματα τέθηκαν υπό έλεγχο, Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία και Γερμανία συνδέθηκαν με τον

22 Mark Mazower, *Σκοτεινή Ηπειρος – Ο Ευρωπαϊκός Εικοστός Αιώνας*, Αθήνα 2013, σ. 36, 37, 39.

23 Στο ίδιο, σ. 44.

24 Στο ίδιο, σ. 112.

κανόνα του χρυσού, ενώ μετά τις περιπέτειες των διακυμάνσεων των ισοτιμιών και του υπερπληθωρισμού ήρθε μια περίοδος σχετικής σταθερότητας που ενθάρρυνε τις συναλλαγές και την ανάπτυξη. Ο καπιταλισμός, κατά τον Μαζάουερ φαινόταν ότι ανέκαμπε.

Μια ευμάθεια όπως που αποδείχθηκε γρήγορα εύθραυστη. Ήδη πριν το κραχ της Γουόλ Στριτ, στο τέλος του 1929, τα πρώτα προειδοποιητικά σημάδια έκανα την εμφάνισή τους, από τη στιγμή μάλιστα που το βάρος δινόταν σε μέτρα αντιμετώπισης του πληθωρισμού και της επιστροφής στον κανόνα του χρυσού και όχι στη δημιουργία θέσεων εργασίας και την ενίσχυση της παραγωγής. Σε ολόκληρη την Ευρώπη οι κυβερνήσεις υπόσχονταν υψηλότερο βιοτικό επίπεδο στους στρατευμένους ή απόστρατους εργάτες και αγρότες. Οι κοινωνικές συγκρούσεις θα οξυνθούν, για να αμβλυνθούν μόλις το 1932, με την εγκατάλειψη του *laissez faire*. Το κλείσιμο τραπεζών, η μείωση επενδύσεων, η επακόλουθη μείωση της παραγωγής, των θέσεων εργασίας, η εκτόξευση της ανεργίας, η πτώση των αγροτικών τιμών και η απότομη αύξηση των πλεονασμάτων αζήτητων προϊόντων, καθώς και η καταστροφή των τροφίμων, εκούσια ή λόγω σαπίσματος, την ώρα που η φτώχεια και η πείνα αυξάνονταν ραγδαία, έκαναν το φιλελεύθερο καπιταλιστικό οικοδόμημα να «καταρρέει» στα μάτια των ευρωπαϊκών λαών.

Όπως είναι φυσικό, ο χαρακτήρας της κρίσης ποίκιλε από χώρα σε χώρα. Αφετηρία της θεωρείται το 1929, όταν ορισμένες χώρες εγκατέλειψαν τον «ιερό» κανόνα του χρυσού, πρακτική που εξαπλώθηκε γρήγορα. Έως το καλοκαίρι του 1932 λίγα κράτη δεν είχαν υποτιμήσει ή «παγώσει» τα συναλλάγματά τους. Το κόστος στο βιοτικό επίπεδο των ανθρώπων ήταν μεγάλο, ενώ οι αντιδράσεις των κυβερνήσεων υπήρξαν σπασμωδικές. Ως άμεση απόρροια, τη δεκαετία του 1930 στην Ευρώπη επικράτησε ένας οικονομικός εθνικισμός που ήταν σαφώς ασυμβίβαστος με το φιλελεύθερο μοντέλο του ελεύθερου εμπορίου, χωρίς κρατική παρέμβαση²⁵.

Κατά τον Stephen Kotkin, η περίοδος του Μεσοπολέμου διαμορφώθηκε από την εμπειρία του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, και ιδιαίτερα από το ότι ήταν αναπόφευκτο να λογαριάζονται οι κινητοποιημένες μάζες στην κοινωνία και την πολιτική. Από τις νέες τεχνολογίες (γραμμές παραγωγής, ραδιόφωνα, κινηματογραφικές ταινίες, τηλέφωνα) και τις απόπειρες εφαρμογής τους στη βιομηχανία, τον πολιτισμό και την πολιτική. Από την βαθιά στροφή προς την κοινωνική πρόνοια ως κοσμοθεωρία και τρόπο διακυβέρνησης. Και από την συνεχιζόμενη επίσημη αυτοκρατορία, καθώς και τις αυξημένες εθνικές αξιώσεις. Αυτές οι αλληλένδετες τάσεις μαζί παρείχαν το σκηνικό για την πιθανή και μερικές φορές, ακόμα

25 Στο ίδιο, σ. 116-121.

και αναγκαία δράση των ανταγωνιστικών μεγάλων δυνάμεων. Τίποτα, όμως, δεν ήταν αναπόφευκτο. Όπως ισχυρίζεται ο Kotkin, ούτε καμία από τις μεγάλες χώρες δεν είχε το ελεύθερο να επανασυστήσει τον εαυτό της εκ νέου, ή με τρόπο που να ταιριάζει εξ ολοκλήρου στους ηγέτες και τους πολίτες της, ούτε καν η Σοβιετική Ένωση. Δεν υπάρχει καμιά δύναμη ανεξάρτητη από τις δομές, όπως και δεν υπάρχουν δομές ανεξάρτητες από τις δυνάμεις. Κάθε μια από τις μεγάλες δυνάμεις είχε επί μακρόν καθιερωμένους πολιτικούς θεσμούς, πολιτιστικές παραδόσεις, κοινωνικές και οικονομικές διατάξεις, εδαφικές συνθέσεις και πρότυπα διεθνών σχέσεων²⁶.

Η Σοβιετική Ένωση

Η συνθήκη αυτή οδήγησε η Σοβιετική Ένωση να θεωρείται σε όλη την Ευρώπη ως αντίπαλο δέος, μια εναλλακτική στον παραπαίοντα καπιταλισμό της Δύσης. Ιδιαίτερα τη δεκαετία του 1930 το σοβιετικό μοντέλο αποτέλεσε παράδειγμα αντιμετώπισης των οικονομικών δυσκολιών της σύγχρονης κοινωνίας. Άλλωστε, το έργο της ανασυγκρότησης μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου πουθενά δεν είχε αποδειχθεί πιο τρομακτικό απ' ότι στη Ρωσία. Εκεί η κατάρρευση από τον πόλεμο είχε προχωρήσει βαθύτερα και είχε διαρκέσει περισσότερο από οπουδήποτε αλλού στην Ευρώπη. Την επανάσταση του 1917 ακολούθησε εμφύλια σύρραξη που ανέδειξε μεν νικητές τους Μπολσεβίκους, διήρκησε όμως μέχρι το 1921. Πρόσφυγες, ορφανά, άστεγοι, εξαθλιωμένες μάζες κατέκλυζαν τους δρόμους της πρώην τσαρικής αυτοκρατορίας. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες οι Μπολσεβίκοι έβαλαν πλώρη για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού σε μία χώρα, την ώρα που οι επαναστατικές απόπειρες εγκαθίδρυσης Σοβιέτ σε μια σειρά κράτη της Ευρώπης είχαν ηττηθεί. Στην αρχή υιοθετήθηκε μια πρώιμη εκδοχή του κεντρικού σχεδιασμού που θα ακολουθούσε, με εκτεταμένη εθνικοποίηση των βασικών παραγωγικών τομέων²⁷. Οι επακόλουθες πολιτικές στη σφαίρα της πολιτικής και της κοινωνίας όμως συνάντησαν τη σθεναρή αντίσταση μερίδας των αγροτών που θα οδηγήσει στην εφαρμογή της Νέας Οικονομικής Πολιτικής (NEΠ), με την οποία παρεχόταν η δυνατότητα ανάπτυξης ιδιωτικού κεφαλαίου, επιτρεπόταν το ελεύθερο εμπόριο, ενώ δινόταν περισσότερη ελευθερία στην αγροτική παραγωγή. Οι πολιτικές αυτές ακολουθήθηκαν από τις πρώτες δημόσιες και σοβαρές ρήξεις στο κόμμα των Μπολσεβίκων.

Η διαμάχη ανέδειξε νικητή τον γραμματέα της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ, Ιωσήφ Στάλιν, το 1929, έναντι των αντιπάλων του – Τρότσκι, επικεφαλής της αριστερής αντιπολίτευσης και της «Δεξιάς» του κόμματος, με εξέχουσα μορφή τον Μπουχάριν.

²⁶ Stephen Kotkin – Μοντέρνοι Καιροί: Η Σοβιετική Ένωση και η Μεσοπολεμική Συγκυρία, στο <https://congress1917.gr/archives/1020>, ανακτήθηκε 5/6/2021.

²⁷ Mark Mazower, *ό.π.*, σ. 122-123.

Περίπου ένα χρόνο πριν εγκαινιάζεται το πρώτο πενταετές πλάνο, λίγο μετά την κρίση σιτηρών του 1927-1929. Στο στόχαστρο μπαίνουν οι κουλάκοι, δηλαδή οι εύποροι αγρότες και χωρικοί που διέθεταν γη και κυριαρχούσαν στο ιδιωτικό εμπόριο των επαρχιακών περιοχών. Ταυτόχρονα ξεκίνησε το μεγάλο σχέδιο της εκβιομηχάνισης της χώρας. Η πολιτική της κολεκτιβοποίησης και της εκβιομηχάνισης απαιτούσε υψηλά επίπεδα επενδύσεων στη βαριά βιομηχανία. Κατά τον Μαζάουερ, το κράτος διέθετε ελάχιστη οργάνωση, το σχέδιο όμως στέφθηκε από επιτυχία. Η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας στις πόλεις σημείωσε τεράστια επιτυχία την περίοδο 1927-1932. Πλέον, ένα στρώμα κερδισμένων από την επανάσταση διηύθυνε την κοινωνία. Οι επιτυχίες της ΕΣΣΔ σε οικονομία και πολιτισμό προκαλούσαν μεγάλη εντύπωση, αν όχι δέος, σε ευρύτερα στρώματα των δυτικών χωρών της κρίσης και της εξαθλίωσης. Το ενδιαφέρον άρχισε να στρέφεται προς την Ανατολή.

Το ιλιγγιώδες σοβιετικό επίτευγμα πουθενά δεν προκάλεσε περισσότερη ανησυχία όσο στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, ιδιαίτερα στη Γερμανία. Όπως επισημαίνει ο Μαζάουερ, μία από τις επιρροές για τον κεντρικό εθνικιστικό-εθνικό σχεδιασμό που εφάρμοσαν καπιταλιστικά έθνη τη δεκαετία του 1930 ήταν και η ΕΣΣΔ και οι πολιτικές που ακολουθούσαν οι Μπολσεβίκοι. Βραχυπρόθεσμα η ανάκαμψη και η βιομηχανική ανάπτυξη ήταν εντυπωσιακές (περίοδος μετά το κραχ). Δημιουργήθηκαν νέες πηγές εγχώριας χρηματοδότησης, οι καταναλωτικές δαπάνες μπορούσαν να συμπιεστούν, όπως και οι μισθοί, ενώ η αυτάρκεια παρέμενε μια βραχυπρόθεσμη προοπτική για τον ευρωπαϊκό καπιταλισμό. Βρετανοί και Αμερικανοί ομολογιούχοι ήταν αγανακτισμένοι και ανήμποροι να αντιδράσουν. Όλες οι κυβερνήσεις επιδοτούσαν τους αγρότες, χωρίς βέβαια να υπάρξει κάποιο μεγάλο άλμα στον αγροτικό τομέα, ούτε εκσυγχρονισμός της βιομηχανίας. Οι πολιτικές των τελών του 1920 και των αρχών του 1930 οδήγησαν σε μεγάλη πτώση του διεθνούς εμπορίου, το οποίο κατρακύλησε ήδη από το 1929 για να μην ανακάμψει ποτέ κατά το Μεσοπόλεμο²⁸.

Η συγκεκριμένη όμως περίοδος σημάδεψε ριζικά και τη Σοβιετική Ένωση. Τα χρόνια 1928-1932 αποτέλεσαν το σημείο της «Μεγάλης Τομής»²⁹, περίοδος κατά την οποία το νεαρό ακόμα σοβιετικό κράτος θα διέλθει μέσα από κοσμοϊστορικές αλλαγές σε επίπεδο κοινωνίας, οικονομίας και πολιτικής που θα αποδεικνύονταν καθοριστικές για την πορεία της χώρας τις επόμενες δεκαετίες. Αλλαγές που θα προκαλούσαν παγκόσμια αίσθηση, προσελκύοντας το ενδιαφέρον, αλλά και με αντίκτυπο στις διεθνείς εξελίξεις. Ξεκινώντας

²⁸ Στο ίδιο, σ. 131-132, 137.

²⁹ Χαρακτηρισμός που απέδωσε ο Στάλιν στο ομώνυμο για την αλλαγή της παραγωγικής κατεύθυνσης της ΕΣΣΔ και της εφαρμογής του Πεντάχρονου Σχεδίου σε Βιομηχανία και Εμπόριο, όπως επισημαίνεται παρακάτω.

από τη διετία 1928-1929, μία βαρύνουσα σημασία και μεγάλης έκτασης διαπάλη έλαβε χώρα στους κόλπους του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, αλλά και σε επίπεδο κρατικής διοίκησης, η οποία επιπλέον πέρασε και στη σοβιετική κοινωνία ευρύτερα. Έπρεπε ή όχι να εκβιομηχανιστεί η οικονομία της χώρας; Στον αγροτικό τομέα, ήταν αναγκαία η οργάνωση της παραγωγής σε κολεκτιβιστική βάση και τι αντίκτυπο θα είχε αυτό στα εκατομμύρια των αγροτών της πρώην τσαρικής αυτοκρατορίας; Αγροτών που μπορεί πλέον να είχαν δική τους γη, αλλά δεν ταυτίζονταν απολύτως με το όραμα των Μπολσεβίκων, αλλά και με τις επιδιώξεις της εργατικής τάξης και των στρωμάτων των πόλεων που τους στήριζαν.

Προβληματισμοί που ξεκίνησαν ήδη από το τέλος του εμφυλίου πολέμου, οξύνθηκαν τη δεκαετία του 1920, παίρνοντας τη μορφή ανοιχτής διαπάλης -πολιτικής, επιστημονικής, οικονομικής και ιδεολογικής- καταλήγοντας στην ήττα της «αριστερής αντιπολίτευσης» του Τρότσκι και των οπαδών της εγκατάλειψης της Νέας Οικονομικής Πολιτικής (NEΠ) και της άμεσης και ταχείας εκβιομηχάνισης της χώρας, για να καταλήξουν τελικά σε νέα «αναζωπύρωση» στα τέλη της ίδιας δεκαετίας. Η νέα αντιπαράθεση θα διεξαχθεί αυτή τη φορά με τη «δεξιά παρέκκλιση στο κόμμα» και με απόληξη το Πρώτο Πεντάχρονο Σχέδιο που οδήγησε στην εκβιομηχάνιση της παραγωγής και την κολεκτιβοποίηση του αγροτικού τομέα. Ήδη, οι βάσεις για αυτή τη συζήτηση και τον τρόπο οργάνωσης της σοβιετικής κοινωνίας είχαν τεθεί κατά την εποχή του Λένιν, εν μέσω επανάστασης και εμφυλίου. Ο εξηλεκτρισμός της χώρας και ο κεντρικός οικονομικός σχεδιασμός βρίσκονταν πάντοτε στην ημερήσια διάταξη των κρατικών ινστιτούτων και αναλόγως την περίοδο στις συζητήσεις στο εσωτερικό του κόμματος. Έτσι, οδηγούμαστε στο έτος 1927, καθ' όλη τη διάρκεια του οποίου, οι οπαδοί της ταχύρρυθμης εκβιομηχάνισης κέρδιζαν και πάλι σταθερά έδαφος στο κόμμα.

Η ήττα της αντιπολίτευσης εντός του Κομμουνιστικού Κόμματος στο 15ο Συνέδριο, το Δεκέμβριο του 1927, ελαχιστοποίησε τις φωνές που επέκριναν αυτή την κατεύθυνση.³⁰ Το Πρώτο Πενταετές Σχέδιο θα καταρτιζόταν και θα έμπαινε σε εφαρμογή. Το βάρος θα δινόταν σε επενδύσεις στη βαριά βιομηχανία, την ώρα που στον αγροτικό τομέα η στροφή αυτή σηματοδότησε την εγκατάλειψη της Νέας Οικονομικής Πολιτικής (NEΠ), η οποία επέτρεπε μία μικτή οικονομία, στην οποία το κράτος και οι κοινωνικοποιημένοι τομείς της οικονομίας ανταγωνίζονταν με τον ιδιωτικό³¹.

30 E. H. Carr, *Μικρή Ιστορία της Ρώσικης Επανάστασης*, Αθήνα 2017, σ. 233.

31 Orlando Figes, *Revolutionary Russia 1891-1991*, 2014, σ. 314.

Η εξέλιξη των γεγονότων, η αλλαγή κατεύθυνσης, καθώς και η εκτεταμένη δημόσια αντιπαράθεση που ξεπερνούσε -παραλλαγμένη όσον αφορά βασικές πτυχές της- τα σύνορα της χώρας των Σοβιέτ πυροδότησε εκτεταμένη συζήτηση γύρω από τις εκεί εξελίξεις, με πολλούς να κάνουν λόγο για παταγώδη αποτυχία της πολιτικής που ακολουθούσαν οι Μπολσεβίκοι. Στον αντίποδα, αντίστοιχες τοποθετήσεις τόνιζαν τη σωστή στάση αναφορικά με την εγκατάλειψη της ΝΕΠ και την επιτυχία της εκβιομηχάνισης και της κολεκτιβοποίησης, ενώ έκαναν λόγο για την ανάδυση ενός «Νέου Ανθρώπου», του «Σοβιετικού Ανθρώπου», μιας «Άλλης Κοινωνίας». Η συζήτηση αυτή αποτυπώθηκε εκτεταμένα στον Τύπο της εποχής τόσο στο εσωτερικό της Σοβιετικής Ένωσης όσο και στον υπόλοιπο κόσμο, με συγκλίσεις, αλλά ταυτόχρονα και αποκλίσεις. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι και ο Τύπος στην Ελλάδα.

Κεντρικός Οικονομικός Σχεδιασμός: Οι απαρχές του Πρώτου Πεντάχρονου Πλάνου και της Κολεκτιβοποίησης

Όπως αναφέρθηκε, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1920, στη Σοβιετική Ένωση, ξεκίνησε μια εκτεταμένη δημόσια συζήτηση αναφορικά με την οργάνωση του κράτους στη βάση μιας κεντρικά σχεδιασμένης οικονομίας, με εκβιομηχάνιση της παραγωγής και κολεκτιβιστική οργάνωση της γεωργίας. Άλλωστε από 1919, το πρόγραμμα του κόμματος των Μπολσεβίκων έκανε λόγο για «ενιαίο κεντρικό σχεδιασμό» της οικονομίας. Την ίδια ακριβώς περίοδο ξεκινά η αντιπαράθεση γύρω από τη Νέα Οικονομική Πολιτική (ΝΕΠ) και κατά πόσο αυτή θα έπρεπε να συνεχίσει να αποτελεί τη βάση της παραγωγικής δομής της χώρας. Όμως η Ρωσία ήταν μια χώρα με ελάχιστα ανεπτυγμένη οικονομία. Η βιομηχανία της, αν και χαρακτηριζόταν από έντονη συγκεντροποίηση, ήταν απόλυτα εξαρτημένη από τις κρατικές παραγγελίες, ενώ το επίπεδο οργάνωσής της εξακολουθούσε να είναι στοιχειώδες. Έτσι, ο κεντρικός σχεδιασμός προϋπέθετε την εκβιομηχάνιση της χώρας από την πρώτη στιγμή που καταρτίστηκαν αντίστοιχα σχέδια, παρόλο που αρχικά αφορούσαν συγκεκριμένους βιομηχανικούς κλάδους (ηλεκτρική ενέργεια κλπ)³². Η κατευθυντήρια γραμμή ήταν να αναπτυχθεί η σοβιετική βιομηχανία, να καλυφθεί η απόσταση από τις βιομηχανικές χώρες της Δύσης, να γίνει η ΕΣΣΔ αυτάρκης και ικανή να αντιπαρατεθεί επί ίσοις όροις με τον καπιταλιστικό κόσμο. Το κομματικό συνέδριο του 1925 υιοθέτησε χωρίς επιφυλάξεις την αρχή ότι προτεραιότητα είχε η βαριά βιομηχανία και όχι η παραγωγή καταναλωτικών αγαθών. Αυτό σήμαινε σημαντικές επενδύσεις στη βαριά βιομηχανία χωρίς άμεσο όφελος για τον πολίτη-καταναλωτή³³. Το ζήτημα της εξεύρεσης πόρων για τις

32 E. H. Carr, *ό.π.*, σ. 193.

33 Στο *ίδιο*, σ. 202.

επενδύσεις και η μείωση του κόστους παραγωγής απασχόλησε ιδιαίτερα τους Μπολσεβίκους και τους κρατικούς οργανισμούς (Βεσενκά, Ναρκομφίν, Σοβναρχόζ, Γκοσπλάν³⁴ κλπ).

Ήδη από το 1926 διεξαγόταν μια ευρείας κλίμακας διαπάλη σε επίπεδο Κομμουνιστικού Κόμματος, αναφορικά με το ρυθμό, την έκταση και τον τρόπο της εκβιομηχάνισης. Η ενωμένη πλέον αντιπολίτευση, με επικεφαλής τους Τρότσκι και Ζηνόβιεφ, ασκούσε συστηματικές πιέσεις για περισσότερη εκβιομηχάνιση, με αποτέλεσμα να κατηγορείται την εποχή εκείνη από τους Στάλιν και Μπουχάριν για «υπερβιομηχανισμό». Το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς, το πρώτο βήμα προς την εκβιομηχάνιση έλαβε χώρα, καθώς αποφασίστηκε να ξεκινήσουν δύο πολύ μεγάλα έργα υποδομής: το μεγάλο φράγμα στον ποταμό Δνείπερο και ο Τουρκοσιβηρικός Σιδηρόδρομος (Τουρκσίμπ) που θα συνέδεε τις σοβιετικές δημοκρατίες της Κεντρικής Ασίας με τη Σιβηρία, έργα που θα προκαλέσουν ιδιαίτερη αίσθηση παγκοσμίως, προσελκύοντας το ενδιαφέρον, κυβερνήσεων, ειδικών, αλλά και της κοινής γνώμης.

Παράλληλα, η μείωση του κόστους και η βελτιστοποίηση της παραγωγής απασχολούσαν τις σοβιετικές αρχές όλη αυτή την περίοδο. Μάλιστα, η καμπάνια για «εξορθολογισμό της παραγωγής» θα ασκούσε πιέσεις προς τα διευθυντικά στελέχη των βιομηχανιών και τους εργάτες για αύξηση της παραγωγικότητας και μείωση του κόστους εργασίας. Στόχος ήταν να δημιουργηθούν πιο αποτελεσματικές εργοστασιακές μονάδες, να μειωθεί η γκάμα των παραγόμενων προϊόντων, να βελτιωθεί η τυποποίηση κλπ. Όλες αυτές οι μέθοδοι θα βοηθούσαν στο να αξιοποιούνται πιο αποτελεσματικά τα υπάρχοντα εργοστάσια, μέσω του εκσυγχρονισμού και της εκμηχάνισης, πεδία που η ΕΣΣΔ υπολείπεται συγκριτικά με τη Δύση. Αν και υπήρξαν απτά αποτελέσματα όσον αφορά τις μεθόδους που δοκιμάστηκαν κατά κόρον από το 1926 και έπειτα, η εμβέλειά τους ήταν μικρή, σε μία χώρα με περιορισμένους κεφαλαιουχικούς πόρους. Πάντως, «την αισιοδοξία των τελευταίων μηνών του 1926 διαδέχτηκε η αγωνία της άνοιξης του καλοκαιριού του 1927, όταν οι σχέσεις με τη Δύση είχαν οξυνθεί και η ΕΣΣΔ αντιμετώπιζε το φάσμα του αποκλεισμού ή ακόμα και του πολέμου. Όμως αυτή η αλλαγή κλίματος δεν ανέστειλε την ορμητική τάση προς την εκβιομηχάνιση. Αντιθέτως ενίσχυσε την απόφαση να γίνει η ΕΣΣΔ αυτάρκης, ικανή να αντιμετωπίσει τον εχθρικό απέναντί της καπιταλιστικό κόσμο³⁵.

Το ζήτημα της εκβιομηχάνισης, η βελτίωση και ο εξορθολογισμός της παραγωγής σε όλα τα επίπεδα, η εισαγωγή νέων τεχνολογιών και ό, τι αυτό συνεπάγονταν για τις συνθήκες

³⁴ Βεσενκά (VSNK): Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Οικονομίας, Ναρκομφίν: Λαϊκό Επιτροπάτο Οικονομικών, Σοβναρχόζ: Συμβούλιο Εθνικής Οικονομίας, Γκοσπλάν: Επιτροπή Κρατικού Σχεδιασμού, Ε. Η. Carr, *ό.π* παράθεση όρων.

³⁵ Στο ίδιο, *ό.π*, σ. 203-204.

ζωής και εργασίας της εργατικής τάξης και των άλλων άμεσα εμπλεκόμενων στρωμάτων βρισκόταν στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης στο σύνολο των δυτικών χωρών, όπως και στην ΕΣΣΔ, ήδη από την ίδρυσή της. Σύμφωνα με τον Stephen Kotkin, κατά το Μεσοπόλεμο, ο Φορντ έκανε δημοφιλή την ιδέα ότι η βιομηχανία της παραγωγής θα μπορούσε να φέρει την επανάσταση με μεγάλες επενδύσεις κεφαλαίου και ανώτερη οργάνωση – δημιουργώντας μια άμεση πρόκληση για τη βιομηχανία σε ολόκληρη την οικονομία της παγκόσμιας αγοράς. Στην ΕΣΣΔ ο Φορντισμός, όπως διαπιστώνεται και στις παρακάτω σελίδες της εργασίας, θεωρήθηκε ως μέθοδος για τον έλεγχο του χώρου εργασίας, ενισχύοντας την παραγωγή για την αύξηση της κρατικής εξουσίας και σπάζοντας τον «συντηρητισμό» των καταξιωμένων μηχανικών, ώστε πρακτικά να μπορούν να αντικατασταθούν από τους ανερχόμενους, σε ό,τι αποδείχτηκε να είναι μια πιο σθεναρή ιεραρχία³⁶. Ο Kotkin σημειώνει παράλληλα ότι η μαζική παραγωγή, από τα τέλη του 19ου αιώνα, εξαπλώθηκε στις κύριες οικονομίες του πλανήτη, σε Αμερική, ευρωπαϊκές δυνάμεις και Ιαπωνία. Η εφαρμογή της μηχανοποίησης της παραγωγής σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, ωστόσο, ήταν πιο εύκολη στα λόγια από ό,τι στην πράξη. Η μαζική παραγωγή δεν επιτεύχθηκε εύκολα σε κάποιες βιομηχανίες ή ακόμα και σε μερικές χώρες. Ήταν περισσότερο επιτυχημένη, και ορατή, στις αμερικανικές αυτοκινητοβιομηχανίες που ανήκαν στον Χένρι Φορντ, αν και εδώ, υπήρχαν, επίσης, καινοτομίες πέρα από τις γραμμές συναρμολόγησης³⁷. Οι κρατικοί οργανισμοί που εμπλέκονταν στο σχεδιασμό της παραγωγής της ΕΣΣΔ θα αντιμετωπίσουν το μοντέλο «Φορντ» ως πρότυπο για την οργάνωση της εργασίας στις βιομηχανίες, ενώ θα συνάψουν, όπως επισημαίνεται παρακάτω, απευθείας συμβόλαια για την εισαγωγή υλικού, κεφαλαίων, τεχνογνωσίας και μηχανικών που διήθυναν την παραγωγή.

Περνώντας στον αγροτικό τομέα, η ΝΕΠ ανέκαθεν περιλάμβανε σχέδια για την κολεκτιβοποίηση της γεωργίας και οι Μπολσεβίκοι δεσμεύονταν για τη μακροπρόθεσμη μετατροπή των κοινοτήτων σε μεγάλες συλλογικές εκμεταλλεύσεις (κολχόζ), όπου η γη θα καλλιεργούνταν συλλογικά, η παραγωγή θα μηχανοποιούνταν και το κράτος θα εγγυόταν την προμήθεια τροφίμων του μέσω σταθερών συμβάσεων με αυτά τα αγροκτήματα, σε σταδιακή και εθελοντική βάση, με ενθάρρυνση των αγροτών για το σχηματισμό συλλογικών εκμεταλλεύσεων με οικονομική και αγρονομική βοήθεια από το κράτος. Όμως μετά το 1927 ασκήθηκε μεγαλύτερη πίεση μέσω φορολογικών πολιτικών, χωρίς ακόμα να τίθεται ζήτημα εξαναγκασμού αγροτών για τη δημιουργία κολχόζ. Άλλωστε αυτή την περίοδο στις τάξεις

36 Stephen Kotkin, *ό.π.*

37 Στο ίδιο, *ό.π.*

των αγροτών ήταν δημοφιλείς οι Σύλλογοι Κοινής Καλλιέργειας της Γης (ΤΟΖ), δηλαδή μικρές κολεκτίβες στις οποίες η γη καλλιεργούνταν από κοινού, ενώ τα ζώα και τα εργαλεία παρέμειναν ιδιωτικά. Οι ΤΟΖ μάλιστα αυξήθηκαν από 6.000 το 1927 σε 35.000 το 1929. Μετατρέπονταν δε σε αποτελεσματικά σύγχρονα αγροκτήματα με επικεφαλής τους ισχυρότερους αγρότες, τους κουλάκους, στο πλαίσιο της ΝΕΠ³⁸.

Η ΝΕΠ όμως συνεπαγόταν υποχώρηση απέναντι στα απομεινάρια της «αστικής κουλτούρας» που η επανάσταση υποσχέθηκε να εξαλείψει. Έφερε τη διακοπή της πάλης κατά της επαγγελματικής τάξης - των «αστών ειδικών», τεχνικών, μηχανικών και επιστημόνων - την εμπειρία των οποίων χρειαζόταν η σοβιετική οικονομία, καθώς και αναστολή της πάλης ενάντια σε μια σειρά άλλα ζητήματα (θρησκεία κλπ), αν και όχι σε θέματα όπως τα αστικά έθιμα και η νοοτροπία. Ο επιδιωκόμενος μετασχηματισμός της κοινωνίας που επεδίωκαν οι Μπολσεβίκοι όσον αφορά τα τελευταία διατηρήθηκε και επιτρεπόταν από τους ίδιους τους μηχανισμούς της Νέας Οικονομικής Πολιτικής, όμως η δημόσια αντιπαράθεση που ξέσπασε σχετιζόταν με το χρόνο που θα απαιτούνταν. Έτσι, τίθονταν μια σειρά ερωτημάτων: Πόσο θα χρειαζόταν η Σοβιετική Ένωση να βιομηχανοποιηθεί μέσω της συσσώρευσης κεφαλαίου, της φορολογίας των αγροτικών εκμεταλλεύσεων, των πωλήσεων στην αγορά, τον καθορισμό των τιμών προς όφελος της βιομηχανίας και την εξαγωγή σιτηρών για την πληρωμή νέων μηχανημάτων που προβλεπόταν από το υπάρχον οικονομικό πλαίσιο; Θα οικοδομούνταν αρκετά γρήγορα η αμυντική βιομηχανία που χρειαζόταν πριν το ξέσπασμα ενός πολέμου με τα καπιταλιστικά κράτη; Τέτοια ερωτήματα σχετιζόνταν άμεσα με το ευρύτερο ζήτημα των σχέσεων του σοβιετικού καθεστώτος με την αγροτιά. Τι θα έπρεπε να πράξει εάν ο μηχανισμός της αγοράς κατέρρεε για άλλη μια φορά και υπήρχαν ελλείψεις σιτηρών, ειδικά εάν αυτές εμφανίζονταν όταν υπήρχε κίνδυνος πολέμου; Πρέπει να πληρώσει περισσότερο τους αγρότες και να έχει λιγότερα για επενδύσεις στη βιομηχανία; Ή θα έπρεπε να επιστρέψει στην επίταξη και να θέσει σε κίνδυνο τη συμμαχία με την αγροτιά;³⁹.

Το 1927, δύο γεγονότα έστρεψαν τους Μπολσεβίκους κατά της ΝΕΠ. Το πρώτο ήταν μια ακόμα διακοπή παροχής σιτηρών στις πόλεις. Μια φτωχή συγκομιδή συνέπεσε με την έλλειψη καταναλωτικών αγαθών και το κόστος της παραγωγής αυξήθηκε, με αποτέλεσμα οι αγρότες να μειώσουν τις πωλήσεις σιτηρών. Έτσι, οι προμήθειες της Πολιτείας από την αγροτιά το φθινόπωρο το ίδιου έτους ήταν οι μισές από αυτές του προηγούμενου. Το δεύτερο γεγονός, ήταν ο φόβος του πολέμου. Μία ακόμα διαμάχη ξέσπασε στο κόμμα, με τον Στάλιν

38 Orlando Figes, *ό.π.*, σ. 147, απόδοση δική μου.

39 Στο ίδιο, σ. 151, απόδοση δική μου.

να κατηγορεί τους Τρότσκι και Ζηνόβιεφ ότι υπέσκαπταν την ενότητα του σοβιετικού κράτους σε μια περίοδο σοβαρού κινδύνου. Τελικά η αντιπολίτευση ηττάται στο 15ο Συνέδριο του κόμματος, το Δεκέμβριο του 1927.

Το 15ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος και τα πρώτα έτη του Πεντάχρονου Σχεδίου

Καθ' όλη τη διάρκεια του 1927 οι οπαδοί της ταχύρρυθμης εκβιομηχάνισης και τους πενταετούς σχεδίου κέρδιζαν σταθερά έδαφος στο κόμμα. Η εξουδετέρωση της αντιπολίτευσης άνοιξε το δρόμο προς αυτή την κατεύθυνση, ενώ η κρίση με τη συγκέντρωση της απαραίτητης ποσότητας δημητριακών επιτάχυνε τις διαδικασίες. Το Σώμα, κατά τις εργασίες του, έδωσε μεγάλη σημασία στη διαμόρφωση ενός πενταετούς σχεδίου. Οι όποιες λίγες φωνές κριτικής «πνίγηκαν» μέσα στο γενικό ενθουσιασμό για την υιοθέτηση των αρχών του κεντρικού οικονομικού σχεδιασμού. Πάντως, οι ηγέτες του κόμματος ήταν αρκετά επιφυλακτικοί στις τοποθετήσεις τους επισημαίνοντας την ανάγκη να μη διαταραχθούν οι ισορροπίες στην ύπαιθρο. Έτσι το 15ο Συνέδριο ενέκρινε την προσεκτικά διατυπωμένη εισήγηση της κεντρικής επιτροπής, αποφεύγοντας να μεταφράσει σε μετρήσιμους στόχους το γενικότερο ενθουσιασμό για υιοθέτηση του κεντρικού σχεδιασμού⁴⁰.

Όμως, τους πρώτους μήνες του 1928 κυριάρχησε η άποψη ότι η άσκηση πίεσης στους αγρότες και ο σχετικός εξαναγκασμός τους δεν ήταν μόνο απαραίτητα, αλλά και άμεσα εφαρμόσιμα μέτρα. Το νέο έτος, λοιπόν, ο δρόμος ήταν ανοιχτός για μια πορεία ραγδαίας εκβιομηχάνισης. Το μόνο που χρειαζόταν ήταν αποφασιστικά βήματα προς αυτή την κατεύθυνση, ώστε να ξεπεραστούν τα τελευταία εμπόδια⁴¹. «Από τη στιγμή που η αντιπολίτευση είχε συντριβεί και οι ηγέτες της είχαν απομακρυνθεί από τη Μόσχα, οι ηγέτες του κόμματος και λιγότερους ενδοιασμούς να χρησιμοποιηθεί ακόμα και βία προκειμένου να υλοποιηθούν οι οικονομικοί στόχοι του καθεστώτος. Χαρακτηριστικά από αυτή την άποψη ήταν τα “έκτακτα μέτρα” που εφαρμόστηκαν τους πρώτους μήνες του 1928, προκειμένου να συγκεντρωθούν οι απαραίτητες ποσότητες δημητριακών»⁴².

Ήδη οι απόψεις αυτές αρχίζουν να έχουν αντίκτυπο και στους λόγους του Στάλιν στο Νοβοσιμπίρσκ, το Ομσκ και του Μπαρναούλ της Σιβηρίας, όπου πήγε να ζητήσει έντονη εφαρμογή των «έκτακτων μέτρων». Στους λόγους αυτούς, ο Στάλιν δεν μιλάει μόνο για τούτα τα μέτρα. Αναπτύσσει την ιδέα της τεχνικής ανωτερότητας των συλλογικών και των

40 E. H. Carr, *ό.π.*, σ. 254-255.

41 Στο *ίδιο*, σ. 233-234.

42 Στο *ίδιο*, *ό.π.*, σ. 255.

κρατικών αγροκτημάτων. Υπογραμμίζει πως τα αγροκτήματα αυτά παράγουν «εμπορεύσιμα πλεονάσματα» μεγαλύτερα από εκείνων των κουλάκικων αγροκτημάτων. Κάνει μάλιστα λόγο για ποσοτικούς ελέγχους που δεν είχε σκεφτεί το 15ο Συνέδριο, δηλώνοντας ότι πρέπει να γίνει ό, τι χρειάζεται ώστε «στα επόμενα τρία ή τέσσερα χρόνια, τα συλλογικά και τα κρατικά αγροκτήματα, ως προμηθευτές σιτηρών, να είναι σε θέση να προμηθεύσουν στο κράτος τουλάχιστον το τρίτο των απαιτούμενων σιτηρών»⁴³.

Στο ίδιο πλαίσιο, η αναβίωση του κολχόζ, που ξεκίνησε το 1927, είχε οδηγήσει αρχικά στη δημιουργία ενός πλήθους από μικρές κολεκτίβες υποτυπωδώς οργανωμένες, των οποίων η απόδοση δεν ήταν η προσδοκώμενη. Στα μέσα του 1928 άρχισαν να δημιουργούνται μεγαλύτερης έκτασης κολχόζ, με καλλιεργήσιμη γη που έφτανε τα 2.000 εκτάρια (20.000 στρέμματα) και προσφερόταν για χρήση τρακτέρ. Ωστόσο, τα κολχόζ υπολείπονταν ακόμη και των σοβχόζ ως προς την εξάπλωσή τους και τη σημασία τους για την παραγωγική διαδικασία. Στη συνεδρίαση της κεντρικής επιτροπής του κόμματος, τον Ιούλιο του 1928, ο Στάλιν έκανε έκκληση για τη δημιουργία μεγάλων σοβχόζ παραγωγής δημητριακών, των οποίων μάλιστα η οργάνωση και η λειτουργία δεν θα απείχε από τις αντίστοιχες των βιομηχανικών μονάδων. Υπόδειγμα αυτού του νέου προτύπου ήταν ένα σοβχόζ με τη χαρακτηριστική ονομασία «Γιγάντιο». Για τη λειτουργία αυτών των μονάδων απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η χρήση πολυάριθμων τρακτέρ και η εγγύτητα με κάποιο σταθμό τρακτέρ. Όταν όμως το ενδιαφέρον στράφηκε προς τα κολχόζ, ο ενθουσιασμός προς τα τεράστια σοβχόζ υποχώρησε⁴⁴.

Καθ' όλη τη διάρκεια του 1928 ξέσπασαν θυελλώδεις αντιπαραθέσεις για την πορεία που θα ακολουθούσε η εκβιομηχάνιση της χώρας. Οι δύο απόψεις που συγκρούστηκαν εκφράστηκαν από τους Στάλιν και Μπουχάριν, με τον πρώτο να βλέπει την Επανάσταση και το Πρώτο Πενταετές Πλάνο ως έναν ατελείωτο ταξικό αγώνα με εξωτερικούς και εσωτερικούς «εχθρούς», προκειμένου να ξεριζωθούν τα τελικά απομεινάρια της καπιταλιστικής οικονομίας (μικροεμπόριο, ατομική αγροτική καλλιέργεια). Κατά τον Στάλιν, η συνθήκη αυτή εμπόδιζε την πρόοδο της χώρας στη σοσιαλιστική εκβιομηχάνιση. Στις πολιτικές του αντιπαραθέσεις με τον Μπουχάριν κατά τη διάρκεια του 1928–1929, ο Στάλιν κατηγορήσε τον πολιτικό του αντίπαλο ότι συνεισέφερε στην «επικίνδυνη» άποψη ότι η ταξική πάλη θα ελαττωνόταν με την πάροδο του χρόνου και ότι τα «καπιταλιστικά στοιχεία» θα μπορούσαν να συμβιβαστούν με μια σοσιαλιστική οικονομία. Αυτή η υπόθεση, τόνιζε ο Στάλιν, θα οδηγούσε το σοβιετικό κράτος να μειώσει τις αναστολές του προς τους εχθρούς,

43 Σαρλ Μπετελέμ, *Οι Ταξικοί Αγώνες στην ΕΣΣΔ, 2η περίοδος 1923-1930, Τόμος Β*, Αθήνα 2010, σ. 375.

44 Ε. Η. Carr, *ό.π.*, σ. 272-273.

επιτρέποντάς τους έτσι να διεισδύσουν στο σύστημα και να το ανατρέψουν από μέσα⁴⁵. Το χειμώνα του 1928-1929 ο τρόπος που εφαρμόζονται οι αποφάσεις του 1ου Πεντάχρονου Σχεδίου επιβεβαιώνουν το γεγονός ότι θεμελιακές αρχές της ΝΕΠ εγκαταλείπονται όλο και περισσότερο. Μια ανοιχτή ρήξη γίνεται αναπόφευκτη μεταξύ των θέσεων του Μπουχάριν και των οπαδών του [...] και των θέσεων εκείνων που θεωρούν ουσιαστικά [...] πως η ταχύρρυθμη εκβιομηχάνιση της χώρας και η διατήρηση της ΝΕΠ είναι στο εξής ασυμβίβαστες μεταξύ τους⁴⁶.

Οι εντάσεις που προκαλούσε η διαδικασία της εκβιομηχάνισης δεν περιοριζόταν μόνο στον αγροτικό χώρο. Η αναγκαστική κάλυψη των αναγκών της λειτουργίας των κρατικών και άλλων δημόσιων θεσμών και φορέων και του νέου συστήματος παραγωγής από στελέχη της προεπαναστατικής περιόδου, τα οποία είχαν γαλουχηθεί σε εντελώς διαφορετικά περιβάλλοντα και συνθήκες και τα περισσότερα δεν ανήκαν καν στο κόμμα των Μπολσεβίκων αντιδρούσαν στη νέα πολιτική της εκβιομηχάνισης. Σε πολλές δε περιπτώσεις το στελεχιακό αυτό δυναμικό εμφανίζονταν απρόθυμο να εφαρμόσει τις νέες αποφάσεις, ενώ κατέφευγε και στην παθητική αντίσταση. Ως επακόλουθο, η μαζική απομάκρυνση στελεχών που δεν ήταν μέλη του κόμματος από θέσεις ευθύνης, που άρχισε την άνοιξη του 1928, αφορούσε το Ναρκομφίν (Λαϊκό Επιτροπάτο Οικονομικών) και Ναρκομζέμ (Λαϊκό Επιτροπάτο Γεωργίας). Παράλληλα, μηχανικοί και στελέχη που εργάζονταν σε ορυχεία του λεκανοπεδίου του Ντον συνελήφθησαν για δολιοφθορά και δικάστηκαν. Ενδεικτικό της ένδειας στελεχών και «ειδικών» που αντιμετώπιζε η σοβιετική κυβέρνηση ήταν η χρησιμοποίηση στα μεγάλα έργα υποδομής της περιόδου αλλοδαπών μηχανικών – αρχικά κυρίως Γερμανών, αργότερα Αμερικανών⁴⁷.

Κατά το 1928 οι στόχοι του Πενταετούς Σχεδίου γίνονταν όλο και πιο συγκεκριμένοι. Μετά από παρατεταμένες συζητήσεις και αντιπαραθέσεις μεταξύ Βεσενκά (Ανώτατο Συμβούλιο Εθνικής Οικονομίας) και Γκοσπλάν (Κρατική Επιτροπή Σχεδιασμού), το Πρώτο Πενταετές πήρε την τελική του μορφή το Μάρτιο του 1929⁴⁸. Θα εγκριθεί τελικά με μεγάλη πλειοψηφία από την κομματική συνδιάσκεψη του Απριλίου του 1929 και το Μάιο από το Ανώτατο Σοβιέτ, ενώ οι στόχοι του ήδη θα αναθεωρηθούν προς τα πάνω και αποφασίστηκε να υλοποιηθεί το πενταετές σχέδιο σε τέσσερα χρόνια.

Το Πρώτο Πενταετές Σχέδιο σε εφαρμογή

45 Orlando Figes, *ό.π.*, σ. 153, απόδοση δική μου.

46 Σαρλ Μπετελέμ, *ό.π.*, σ. 399.

47 E. H. Carr, *ό.π.*, σ. 234-236.

48 Στο ίδιο, σ. 256.

Το Πρώτο Πενταετές Σχέδιο τίθεται πλέον και επίσημα σε εφαρμογή. Μετά τα μεγάλα παραγωγικά έργα (Ντινιέπροστροϊ κλπ που ξεκίνησαν ήδη από το 1926), το 1929 υπογράφεται με τη Φορντ συμφωνία για τη δημιουργία εργοστασίου αυτοκινητοβιομηχανίας στο Νίζνι – Νόβγκοροντ, ενώ παράλληλα θα ιδρύοταν και εργοστάσιο για τη μαζική παραγωγή τρακτέρ, στα οποία δινόταν ιδιαίτερο βάρος. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι η κύρια συμβολή του πρώτου πενταετούς σχεδίου στην αύξηση και βελτίωση της αγροτικής παραγωγής ήταν η εκτεταμένη πλέον χρησιμοποίηση τρακτέρ για την καλλιέργεια της γης». Την ίδια ώρα, σπάνια γινόταν δημόσιες συζητήσεις για τις βιομηχανίες όπλων, αντιθέτως ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη χημική βιομηχανία και σε έργα όπως ο Τουρκσίμπ (ο σιδηρόδρομος που ξεκίνησε να κατασκευάζεται πριν το πεντάχρονο σχέδιο και θα συνέδεε τις σοβιετικές δημοκρατίες της κεντρικής Ασίας με τη δυτική Σιβηρία). Επιπλέον, εκτεταμένες συζητήσεις γινόταν γύρω από το κρίσιμο ζήτημα της κατασκευής νέων βιομηχανικών μονάδων. Πάντως, αν και το πενταετές σχέδιο ήταν επικεντρωμένο στην εκβιομηχάνιση της χώρας, δεν έπαυε να αφορά το σύνολο της οικονομίας, ειδικότερα δε την κατάσταση στην ύπαιθρο και την επάρκεια σε αγροτικά προϊόντα⁴⁹.

Η 16η Συνδιάσκεψη του Κόμματος (23-29 Απριλίου 1929), κατά την οποία καταδικάστηκαν οι πολιτικές θέσεις των «τριών» (Μπουχάριν, Ρύκοφ, Τόμσκι) που ζητούσαν πολύ πιο αργή εκβιομηχάνιση και διατήρηση των βασικών παραγωγικών και εμπορευματικών μορφών της ΝΕΠ, ενώ σε πρώτο πλάνο τίθεται ο «αγώνας κατά του γραφειοκρατισμού». «Η Συνδιάσκεψη συνδέει στενά το ζήτημα αυτό με το ζήτημα των οικονομικών και κοινωνικών αλλαγών που πρέπει να πραγματοποιηθούν, με την κολεκτιβοποίηση και την εκβιομηχάνιση. Γίνεται έτσι σύνδεση ανάμεσα σε μια ριζική μεταβολή των κρατικών μηχανισμών (επαναστατικοποίηση των υπερδομών) και στην επιτυχία των σοσιαλιστικών μετασχηματισμών στην οικονομική βάση»⁵⁰. Η απόφαση για το Πρώτο Πενταετές Σχέδιο που ψηφίστηκε από τη Συνδιάσκεψη και επικυρώθηκε από Συνέδρια των Σοβιέτ «υιοθετεί τη λεγόμενη «βέλτιστη» παραλλαγή του προσχεδίου του Πεντάχρονου που καταρτίστηκε από το Γκοσπλάν. Υποστηρίζει (απορρίπτοντας έτσι τα συμπεράσματα του 15ου Συνεδρίου) ότι το σχέδιο θα πρέπει να εξασφαλίσει «τη μέγιστη ανάπτυξη της παραγωγής μέσω παραγωγής σαν βάση της εκβιομηχάνισης της χώρας». Η αρχή ότι η αγροτική οικονομία αποτελεί τη βάση της οικονομίας παύει επομένως να διατυπώνεται». Οι στόχοι που θα τεθούν και οι προβλέψεις των ειδικών προβλέπουν αλματώδη παραγωγή και ανάπτυξη του βιομηχανικού τομέα. Ανάμεσα στους λόγους που

49 Στο ίδιο, σ. 259, 260-263.

50 Σαρλ Μπετελέμ, ό.π, σ. 416.

υιοθετούνται τόσο «αισιόδοξα» πλάνα συγκαταλέγονται οι αδιάκοπα αυξανόμενες δυσκολίες του εφοδιασμού που σπρώχνουν στην αναζήτηση μιας διεξόδου για τη συντομότερο δυνατή έξοδο από μια κατάσταση που έγινε επικίνδυνη για τη σοβιετική εξουσία. Η φθορά των σχέσεων με την αγροτιά (επακόλουθο της εφαρμογής των «έκτακτων μέτρων») κάνει για πολλά μέλη και στελέχη του κόμματος να φαίνεται ότι η διεξόδος αυτή θα πρέπει να πάρει τη μορφή της πιο ταχύρυθμης δυνατής εκβιομηχάνισης και συνάμα τα οδηγεί να θεωρούν «ηττοπαθείς» όσους, ολιγάριθμους, αναλαμβάνουν τον κίνδυνο να φανερώσουν ό, τι ανεδαφικό και αντιφατικό υπάρχει σε πολλές από τις προβλέψεις. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Σαρλ Μπετελέμ, μια και απουσιάζει η ανάπτυξη νέων μορφών οργάνωσης της εργασίας, μια τόσο γοργή άνοδος, όσο η προβλεπόμενη, της παραγωγικότητας της βιομηχανικής εργασίας αναμένεται προπάντων από την άσκηση μιας αυξημένης επιβολής των διευθυντών των επιχειρήσεων πάνω στους εργαζομένους. Η απόφαση για το Πεντάχρονο Σχέδιο τονίζει ακριβώς αυτό το σημείο. Καλεί σ' έναν «αποφασιστικό αγώνα κατά των αδικαιολόγητων απουσιών από τη δουλειά και κατά των ακαμάτηδων στην παραγωγή» και στο «δυνάμωμα της εργατικής πειθαρχίας». Η αυξανόμενη φθορά της εργατο-αγροτικής συμμαχίας σπρώχνει, κατά τρόπο προφανώς παράδοξο, στην απόπειρα να επιταχυνθεί περισσότερο η εκβιομηχάνιση. Η ηγεσία του κόμματος πιστεύει πως μπορεί να βραχύνει έτσι το χρονικό διάστημα όπου θα είναι αισθητή η έλλειψη βιομηχανικών προϊόντων. Ωστόσο, προς το παρόν, η έλλειψη είναι ακόμα οξύτερη⁵¹.

Αναφορικά με την ύπαιθρο, υπήρχε έντονη ανησυχία για την κρίση στον εφοδιασμό των πόλεων με τα απαραίτητα δημητριακά. Η σοδειά του 1929 αναμενόταν καλή, ενώ είχαν οριστεί αρκετά υψηλές ποσότητες κατά χωριό και περιοχή για παράδοση στις αρχές. Πολλοί αγρότες όμως, όχι μόνο οι κουλάκοι, αντέδρασαν προσπαθώντας να αποκρύψουν τα αποθέματά τους, κάτι που αποτελούσε ποινικό αδίκημα, ή να τα πουλήσουν στην ελεύθερη αγορά. Μάλιστα, τα μέτρα καταναγκασμού και τιμωρίας ήταν αρκετά διαδεδομένα και συχνά αυθαίρετα. Η επίτευξη του στόχου της παράδοσης μέρους της σοδειάς σήμαινε ανοιχτή σύγκρουση μεταξύ αρχών και αγροτών, κάτι για το οποίο το προηγούμενο διάστημα γινόταν προσπάθεια από όλες τις πλευρές να αποφευχθεί. Μέσα σε αυτό το κλίμα, «η προοπτική μιας “συλλογικά οργανωμένης”, δηλαδή κολεκτιβοποιημένης, γεωργίας είδε ήδη αρχίσει να εξετάζεται όχι πια σαν μια λύση για το απώτερο μέλλον, αλλά σαν απάντηση στις αρνητικές εξελίξεις του παρόντος. Στοιχείο κλειδί για την κολεκτιβοποίηση θεωρούνταν η εκμηχάνιση της παραγωγής και το τρακτέρ ειδικότερα».

51 Στο ίδιο, σ. 430, 432, 435, 440.

Ένα από τα προβλήματα όμως που απασχολούσαν κατεξοχήν τα ηγετικά κλιμάκια του κόμματος ήταν ποια θα έπρεπε να είναι η αντιμετώπιση των κουλάκων, δηλαδή οι αγρότες εκείνοι που συνήθως είχαν τα μεγαλύτερα και τα πιο εύφορα κομμάτια γης από όλους τους κατοίκους του χωριού, είχαν δικά τους ζώα και δικό τους στοιχειώδη εξοπλισμό, παρήγαγαν και αποθήκευαν σημαντικές ποσότητες δημητριακών και ήταν οι πιο δύσπιστοι απέναντι στις πολιτικές του σοβιετικού καθεστώτος, και ειδικότερα απέναντι στην προοπτική της κολεκτιβοποίησης. Όμως, η διαχείριση του ζητήματος «κουλάκος» δίχαζε τις απόψεις σε επίπεδο κομματικής ηγεσίας. Ορισμένοι υποστήριζαν ότι, αν οι κουλάκοι με τη γη τους και τον εξοπλισμό τους εντάσσονταν στο κολχόζ της περιοχής, θα μπορούσαν να συνεισφέρουν σημαντικά στην αύξηση της παραγωγής, αλλά και στην αποτελεσματικότερη λειτουργία του συλλογικού αυτού θεσμού. Άλλοι πάλι ισχυρίζονταν ότι, αν γινόταν αυτό, οι κουλάκοι θα επηρέαζαν καταλυτικά τη λειτουργία των κολχόζ και θα τα έστρεφαν προς κατευθύνσεις άλλες από εκείνες που επιδίωκαν το κόμμα και το κράτος⁵².

Το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1929 οι πιέσεις προς την κατεύθυνση της κολεκτιβοποίησης εντάθηκαν. Δύο σημαντικά ζητήματα απασχολούσαν τον τρόπο του μετασχηματισμού της γεωργίας. Το πρώτο ήταν ότι θα έπρεπε η συμμετοχή των αγροτών θα έπρεπε να είναι εθελοντική, ανεξάρτητα από τις ενδεχόμενες έμμεσες πιέσεις των τοπικών αρχών, ενώ το δεύτερο ήταν η επιτακτικότητα του εγχειρήματος, ενώ με τα έως τότε δεδομένα θα απαιτούνταν μερικά χρόνια για την πραγματοποίησή του. Όμως, ήδη από τα τέλη του 1929 η ηγεσία του κόμματος, έχοντας εξετάσει όλα τα ενδεχόμενα και όλες τις πιθανές επιπλοκές ήταν πλέον έτοιμη να επιχειρήσει το μεγάλο βήμα προς την άμεση αναγκαστική κολεκτιβοποίηση. Ο εφιάλτης της αδυναμίας συγκέντρωσης των απαραίτητων ποσοτήτων δημητριακών και το γενικότερο κλίμα ενθουσιασμού για την εκβιομηχάνιση της χώρας (άλλωστε και ο αγροτικός τομέας αντιμετωπιζόταν ως ένα είδος βιομηχανίας) συνέτειναν προς την κατεύθυνση αυτή.

Το 1929, στην επέτειο της Οκτωβριανής Επανάστασης θα δημοσιευθεί στην *Πράβντα* ένα άρθρο του Στάλιν που, όπως θα διαπιστωθεί και κατά την ανάλυση του πρωτογενούς υλικού, θα καθορίσει την πολιτική που θα ακολουθούνταν στο θέμα της κολεκτιβοποίησης. Με τίτλο «*Η Χρονιά της Μεγάλης Τομής*», το προσεκτικά διατυπωμένο άρθρο του Στάλιν έκανε λόγο για τη ριζική τομή που είχε επιφέρει το πέρασμα από τη μικρή οπισθοδρομική ατομική οικονομία στη μεγάλη κλίμακας, προοδευτική, συλλογική παραγωγή. Κατά τον Στάλιν, οι μεσαίοι αγρότες είχαν ενταχθεί στα κολχόζ, την ώρα που περιγραφόταν ένα όραμα για το απώτερο μέλλον, μια ανάλυση του παρόντος, χωρίς να δίνεται συγκεκριμένη

52 E. H. Carr, *ό.π.*, σ. 270-271, 273-274.

κατεύθυνση για το άμεσο μέλλον. Λίγες ημέρες αργότερα, σε συνεδρίαση της κεντρικής επιτροπής του κόμματος, ο Στάλιν θα κάνει λόγο για μαζική επίθεση των φτωχών και μεσαίων αγροτών εναντίον των κουλάκων. Μάλιστα, ο πιο ένθερμος υποστηρικτής αυτής της άποψης, ο Μόλοτοφ, θα υποστηρίξει ότι η κολεκτιβοποίηση θα μπορούσε να έχει επεκταθεί στο σύνολο της καλλιεργούμενης γης ήδη το 1931⁵³.

Με τη φράση «μεγάλη τομή» αναφερόταν, όπως ο ίδιος ο Στάλιν εξήγησε στον Γκόρκι, στην «ολική διάλυση της παλιάς κοινωνίας και την πυρετώδη οικοδόμηση της νέας». Από το 1929 και έπειτα ο Στάλιν θα μιλά με αυξανόμενο ενθουσιασμό για τις δυνατότητες του μεγάλων και μηχανοποιημένων κολεκτίβων. Το καλοκαίρι, χιλιάδες ακτιβιστές στάλθηκαν στην επαρχία για να προπαγανδίσουν και να οργανώσουν την κολεκτιβοποίηση. Μεγάλο μέρος των αγροτών όμως φοβόταν να εγκαταλείψει έναν αιώνιο τρόπο ζωής και να κάνει ένα άλμα στο άγνωστο. Έτσι άρχισε να κάνει την εμφάνισή της η καταναγκαστική συμμετοχή των αγροτών στα κολχόζ⁵⁴. Κατά συνέπεια, το τι διαδραματίστηκε το χειμώνα του '29 -'30 στην ύπαιθρο δεν καθορίστηκε τόσο από τις αποφάσεις και τα κείμενα όσο από τη διαδικασία που ακολουθήθηκε. Οι 25.000 αυτοί ενθουσιώδεις εργάτες οργανώθηκαν χρησιμοποιώντας όρους στρατιωτικούς («ταξιαρχίες», «αρχηγείο», «επιτελείο» κλπ), γεγονός που μαρτυρούσε τη σημασία που αποδιδόταν στην πειθαρχία και την οργάνωση των αγροτών. Πάντως, λίγοι από αυτούς που στάλθηκαν στην επαρχία είχαν εμπειρία από τις συνθήκες που επικρατούσαν εκεί, ενώ οι οδηγίες που είχαν ήταν συχνά συγκεκριμένες. Προβλήματα ανέκυπταν δε και από τον υπερβάλλον ζήλο που επεδείκνυαν⁵⁵.

Ήδη από το καλοκαίρι του 1929 λαμβάνονται διάφορα διοικητικά μέτρα που συντελούν στην άσκηση πίεσης πάνω στην αγροτιά. Η πίεση αυτή δεν έχει στόχο μονάχα να αυξηθεί η ποσότητα των σιτηρών που συγκεντρώνονται από το κράτος, αλλά και να «παρακινηθούν» οι αγρότες να μπουν στα κολχόζ και να «αποδεχτούν» ότι αυτά θα έχουν το μέγεθος που επιδιώκει η εξουσία. Παράλληλα, παρατηρούμε την ενεργοποίηση και άλλων μέσων πίεσης. Έτσι, όσοι τηρούν «επιφυλακτική» στάση [...], εύκολα κατηγορούνται για «κουλάκινη δράση». Οι ποινές για μια τέτοια δραστηριότητα έχουν γίνει πολύ βαρύτερες, όπως και για τη μη παράδοση των προβλεπόμενων από την κοντρακτάτσια ποσοτήτων αγροτικών προϊόντων. Οι κατηγορίες για «κουλάκινη δράση» είναι οι συνηθέστερες. Ακόμα, από τον Ιούνιο του 1929, η μη παράδοση των προϊόντων τιμωρούνταν με φυλάκιση, με κατάσχεση της περιουσίας, ακόμη και με εκτόπιση. Τα μέτρα που πάρθηκαν το φθινόπωρο

53 E. H. Carr, *ό.π.*, σ. 274-276.

54 Orlando Figes, *ό.π.*, σ. 156, 157-158, απόδοση δική μου.

55 E. H. Carr, *ό.π.*, σ. 280-281.

του 1929 είχαν άμεση επίδραση στην εξέλιξη της κολεκτιβοποίησης, καθώς τα κολεκτιβοποιημένα αγροτικά νοικοκυριά αυξήθηκαν ραγδαία. Πάντως, η «πρόοδος» που πραγματοποιείται με τον τρόπο αυτό είναι χαοτική και αντιφατική, καθώς – αντίθετα από τους επίσημους ισχυρισμούς της εποχής – οι περισσότεροι αγρότες συμμετέχουν στα κολχόζ παρά τη θέλησή τους, για να αποφύγουν τα διοικητικά, χρηματικά και εμπορικά πρόστιμα και, κυρίως, από το δικαιολογημένο φόβο να μη χαρακτηριστούν κουλάκοι⁵⁶.

Η διάχυτη σύγχυση αλλά και κάποιες σποραδικές ταραχές σε αγροτικές περιοχές έδειχναν να απειλούν τη συγκομιδή του 1930 και ανησυχούσαν ιδιαίτερα τις αρχές⁵⁷. Στις 2 Μαρτίου 1930 ο Στάλιν δημοσίευσε ένα άρθρο με τίτλο «*Ήλιγγος από τις επιτυχίες*», με το οποίο, όπως επίσης τονίζεται παρακάτω, ζητούσε να μπει φρένο στη διαδικασία της περαιτέρω κολεκτιβοποίησης. Η δημοσίευση του άρθρου συνιστά ανακωχή στη μάχη της κολεκτιβοποίησης. «Η ανακωχή αυτή επιβλήθηκε από την ανάγκη να δημιουργηθούν και πάλι κάπως ευνοϊκές συνθήκες για τη σπορά τη άνοιξης, αλλιώς η χώρα θα γνώριζε λιμό»⁵⁸. Ο πληθυσμός των κολεκτιβοποιημένων αγροκτημάτων μειώθηκε από 58% σε 24% των αγροτικών νοικοκυριών μεταξύ Μαρτίου και Ιουνίου του 1930⁵⁹.

Οι καινούργιες κατευθύνσεις που έδωσε ο Στάλιν με το άρθρο του της 2ας Μαρτίου επικυρώθηκαν με απόφαση της Κ.Ε της 14ης Μαρτίου 1930. Η Κ.Ε χαρακτηρίζει τις μεθόδους της κολεκτιβοποίησης που κατήγγειλε ο Στάλιν «παραβίαση της κομματικής γραμμής» και καθιστά υπεύθυνα γι' αυτές τις παραβιάσεις τα στελέχη της βάσης. Άρχισαν τότε έρευνες με στόχο τη «διόρθωση των λαθών». Όμως, παρά την καταγγελία των «λανθασμένων μεθόδων», ελάχιστοι αγρότες απ' όσους είχαν καταδικαστεί πριν από το Μάρτιο του 1930 «αποκαταστάθηκαν»⁶⁰. Πολλά τοπικά και περιφερειακά στελέχη αντέδρασαν, με αποτέλεσμα ο Στάλιν να ασχοληθεί για μία ακόμα φορά με το θέμα, με το άρθρο του στην *Πράβντα* της 3ης Απριλίου 1930 «Απάντηση στους συντρόφους κολχόζνικους», αναφερόμενος στα «λάθη στο αγροτικό ζήτημα»⁶¹.

Τελικά, με τη βοήθεια των καλών καιρικών συνθηκών, η συγκομιδή δημητριακών του 1930 ήταν η καλύτερη της μετεπαναστατικής περιόδου. Ωστόσο, υπήρχε σαφής μείωση του αριθμού των ζώων, ανησυχητική για το μέλλον. Επιπλέον, ο καταναγκασμός των αγροτών που είχε κυριαρχήσει τους πρώτους μήνες του 1930 είχε αφήσει ανεπούλωτα τραύματα και

56 Σαρλ Μπετελέμ, *Οι Ταξικοί Αγώνες στην ΕΣΣΔ, 3η περίοδος 1930-1941, Τόμος Γ1 – Οι Κυριαρχούμενοι, Τόμος Γ2 – Οι Κυρίαρχοι*, Αθήνα 2017, σ. 37, 40, 41-42.

57 E. H. Carr, *ό.π.*, σ. 283.

58 Σαρλ Μπετελέμ, *ό.π.*, σ. 42.

59 Orlando Figes, *ό.π.*, σ. 160, απόδοση δική μου.

60 Σαρλ Μπετελέμ, *ό.π.*, σ. 43.

61 Σαρλ Μπετελέμ, *ό.π.*, σ. 44.

είχε ανατρέψει ανεπανόρθωτα την τάξη πραγμάτων που επικρατούσε στην ύπαιθρο⁶². Ακόμα, η «ανάσα» που δόθηκε οδήγησε σε μεγάλη πτώση του ποσοστού των κολεκτιβοποιημένων νοικοκυριών, ο αριθμός των οποίων «αγγίζει» το κατώτερο σημείο του τον Οκτώβριο του 1930⁶³. Προς τα τέλη όμως του ίδιου έτους θα δοθεί νέα ώθηση στην κολεκτιβοποίηση των αγροκτημάτων. Αυτή τη φορά οι αντιστάσεις θα είναι λιγότερες και ο ρυθμός ταχύτερος⁶⁴. Η διαδικασία αυτή θα συνεχιστεί καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '30⁶⁵. Ήδη στα μέσα του 1931 τα 2/3 όλων των σιτοπαραγωγικών εκτάσεων γης της χώρας είχαν ενταχθεί σε κολχόζ, ενώ τα αμέσως επόμενα χρόνια θα ακολουθούσε και το υπόλοιπο 1/3». Συνολικά, «η παραγωγή είχε εν μέρει αποδιοργανωθεί και οι πιο παραγωγικοί αγρότες δεν είχαν καν δική τους γη πλέον. Μολονότι ο εφοδιασμός των κολχόζ με τρακτέρ και γεωργικά μηχανήματα βελτιωνόταν αργά αλλά σταθερά, οι ελλείψεις παρέμεναν μεγάλες και αισθητές. Σε ό, τι αφορά πάντως τη συγκομιδή δημητριακών ειδικότερα, οι ποσότητες που παράγονταν από τα κολχόζ ήταν ικανοποιητικές, ξεπερνώντας τις αντίστοιχες της προηγούμενης περιόδου. Κατά τα άλλα, όμως, οι αγρότες αντιμετώπιζαν συχνά το φάσμα της πείνας. Τα επόμενα δύο έτη, το 1931 και το 1932 οι σοδειές ήταν κακές, με αποτέλεσμα η κατάσταση να επιδεινωθεί. Παρ' όλ' αυτά, η συγκέντρωση σιτηρών από τις αρμόδιες κρατικές υπηρεσίες συνεχίστηκε με υπερεντατικούς ρυθμούς. Έτσι, όπως επισημαίνει ο Orlando Figes, τον επόμενο χειμώνα του 1932-1933 ακόμα και οι πιο πλούσιες σε δημητριακά περιοχές θα βρισκόταν στο έλεος ενός πραγματικού λιμού, με πλήθος νεκρών⁶⁶. Τους πρώτους μήνες του 1932 πλήθη αγροτών εγκατέλειπαν την ύπαιθρο και κατέκλυζαν τις πόλεις, μια τάση που είχε ξεκινήσει ήδη από το 1928. Για τη διαχείριση αυτής της εισροής ανθρώπων προς τα αστικά κέντρα οι αρχές καθιέρωσαν ένα σύστημα εσωτερικών διαβατηρίων, τα οποία χρησιμοποιούνταν και ως τρόπος για τον εντοπισμό κουλάκων ή στοιχείων που θα μπορούσαν να απειλήσουν τη σοβιετική εξουσία. Η μαζική εισροή παρείχε στη σοβιετική βιομηχανία άφθονα εργατικά χέρια. Άλλωστε κατά το Πρώτο Πενταετές Σχέδιο πραγματοποιήθηκαν επενδύσεις σε μεγάλα έργα και στην εξόρυξη, όπου οι μέχρι πρότινος αγρότες και πλέον ανειδίκευτοι εργάτες μπορούσαν να απασχοληθούν⁶⁷.

Οι εφημερίδες στη Ρωσία και το Πρώτο Πεντάχρονο Σχέδιο

Οι κολοσσιαίοι μετασχηματισμοί σε οικονομικό, κοινωνικό και κατ' επέκταση πολιτικό επίπεδο που έλαβαν χώρα στη Σοβιετική Ένωση κατά την εποχή του Πεντάχρονου Σχεδίου

62 E. H. Carr, *ό.π.*, σ. 283.

63 Σαρλ Μπετελέμ,, *ό.π.*, σ. 45.

64 E. H. Carr, *ό.π.*, σ. 283.

65 Σαρλ Μπετελέμ,, *ό.π.*, σ. 45.

66 E. H. Carr, *ό.π.*, σ. 283-284.

67 Orlando Figes, *ό.π.*, σ. 162-163, απόδοση δική μου.

είχαν άμεσο αντίκτυπο και στις εφημερίδες της χώρας, ο χαρακτήρας των οποίων μεταβλήθηκε ριζικά. Τα έντυπα, όπως αναφέρεται και σε ακόλουθα κεφάλαια, όπου εξετάζεται το πρωτογενές υλικό που συλλέχθηκε για την παρούσα εργασία, αποτυπώνουν την αλλαγή κατεύθυνσης σε όλα τα επίπεδα της ανθρώπινης δραστηριότητα, την ώρα που συντελούν στην παρακίνηση των εργατών για την εκπλήρωση των στόχων του Πεντάχρονου Σχεδίου και επιχειρούν να επηρεάσουν τους αγρότες στην εφαρμογή της κολεκτιβοποίησης.

Αν και η ιστορία του μετασχηματισμού των σοβιετικών εφημερίδων ξεκινά κατά τη διάρκεια της Νέας Οικονομικής Πολιτικής το 1921-1928 και συνεχίζεται στην εποχή της «Μεγάλης Τομής» του 1928-1932, η τελευταία περίοδος θα είναι καθοριστική και ο μετασχηματισμός αυτός θα αποτελέσει αναπόσπαστο κομμάτι των νέων συνθηκών. Στην πραγματικότητα η αλλαγή της οικονομικής κατεύθυνσης του κόμματος συνοδεύτηκε από μια εξίσου βαθιά αλλαγή προτεραιοτήτων όχι μόνο για τις εφημερίδες, αλλά και για τον πολιτισμό και την προπαγάνδα στο σύνολό της. Για τις εφημερίδες της ΕΣΣΔ, η μετάβαση από το έργο της διαφώτισης τη δεκαετία του 1920, με κατεύθυνση την αναμόρφωση ανθρώπων και κοινωνικών υποκειμένων στην κινητοποίηση μαζών και πολιτικών ακτιβιστών δεν ήταν ρητορική (ο λόγος για το Νέο Σοβιετικό Άνθρωπο συνεχίστηκε), αλλά πρακτική. Μια σειρά αλλαγών σηματοδότησε το τέλος της μαζικής διαφώτισης της ΝΕΠ, μεταξύ των οποίων η μείωση των μελετών για την ανταπόκριση του κοινού στο μαζικό Τύπο, η εγκατάλειψη πειραματικών μεθόδων στην παιδαγωγική και την ψυχολογία, και μια μείωση στην παρακολούθηση των δημοφιλών τάσεων στην κοινωνία από το καθεστώς. Παράλληλα, η ηγεσία της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος, κατά την περίοδο 1929-1931 επαναπροσδιόρισε τις εφημερίδες σε ολόκληρη την ΕΣΣΔ, ομογενοποιώντας το δίκτυο του Τύπου κατά τη ΝΕΠ, το οποίο προηγουμένως είχε συμπεριλάβει εφημερίδες που διαφοροποιούνταν από το κοινό στο οποίο στόχευσε το κόμμα και προορίζονταν να προσεγγίζουν όλα τα τμήματα του σοβιετικού πληθυσμού. Το κύριο καθήκον των εφημερίδων ήταν τώρα κινητοποίηση στελεχών κόμματος για τα οικονομικά καθήκοντα⁶⁸.

Συγκεκριμένα, κατά την περίοδο 1925-1933 η διάταξη και ο τόνος του σοβιετικού κεντρικού Τύπου υπέστη μια προφανή αλλαγή. Εκδόσεις όπως η *Πράβντα* και η *Ισβέστια* την περίοδο της ΝΕΠ περιέχουν δημοσιογραφικά είδη γνωστά ακόμα και στο σημερινό δυτικό αναγνώστη: Τα άρθρα περιλαμβάνουν αναφορές τηλεγραφικών υπηρεσιών σε «αντικειμενικό» στυλ, συντακτικά σχόλια, οικονομικές αναλύσεις και σύντομα κομμάτια για την καθημερινή ζωή. Αντιθέτως, οι ίδιες εφημερίδες στις αρχές της δεκαετίας του 1930

68 Matthew Lenoe, *Closer to the Masses, Stalinist Culture, Social Revolution and Soviet Newspapers*, Cambridge, Massachusetts - London, England, 2004, σ. 1-2, απόδοση δική μου.

παρουσιάζουν ένα εντελώς διαφορετικό προφίλ. Πλέον, θαυμαστικά, εντολές, στρατιωτικού τύπου μεταφορές και συγχαρητήρια από τους ηγέτες του κόμματος στα εργοστάσια που ξεπερνούν τα σχέδια παραγωγής κυριαρχούν. Οι εφημερίδες επιπλήττουν τους αναγνώστες σαν θυμωμένοι γονείς και τους προτρέπουν να πολεμήσουν σαν αξιωματικοί που παρακινούν τα στρατεύματά τους προς τα εμπρός. Τολμηροί τίτλοι που διακηρύσσουν τους θριάμβους των πρωτοπόρων ταξιαρχιών των εργαζομένων, την «κινητοποίηση» νέων κομμουνιστών για εργασίες ανοικοδόμησης και άλλες «νίκες» στο εργατικό μέτωπο.

Οι επιφανειακές αλλαγές στο στυλ και τη διάταξη συνδέθηκαν με βαθιές αλλαγές στο περιεχόμενο και την ιδεολογία. Κατά την περίοδο της ΝΕΠ και των αρχών της δεκαετίας του 1930 *Πράβντα* και *Ισβέστια* μετατοπίστηκαν από την περίπλοκη κάλυψη ειδήσεων και την κομματική πολιτική στην παρουσίαση της σοβιετικής κοινωνίας ως στρατού υπό τη διοίκηση των «στρατηγών» του Πολιτικού Γραφείου. Μέχρι το 1930 και οι δύο εφημερίδες οργανώθηκαν σχεδόν εξ ολοκλήρου γύρω από την εκπλήρωση των καθηκόντων που έθετε η Κεντρική Επιτροπή του Κόμματος. Κυρίως αυτά αφορούσαν την αύξηση της παραγωγής. Τα κύρια άρθρα εξηγούσαν το στόχο, έκαναν αναφορές από τα εργοστάσια, δείχνοντας πώς οι ακτιβιστές εργάστηκαν για να τον πραγματοποιήσουν και συλλογικές επιστολές από τους ίδιους τους ακτιβιστές δεσμεύονταν να επιτύχουν ακόμη περισσότερα στο μέλλον. Όλα αυτά τα άρθρα παρουσίαζαν την παραγωγή να διεκπαιρέωνεται από «στρατιώτες της σοσιαλιστικής οικοδόμησης», τα εργοτάξια και τα εργοστασιακά πατώματα ήταν «το μέτωπο». Σχεδόν οι μισοί από τους τίτλους λάμβαναν τη μορφή των εντολών που δίνονταν στους αναγνώστες (Ολοκληρώστε το Φράγμα του Δνείπερου σε Ένα Έτος)⁶⁹.

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά είδη της δημοσιογραφίας των σοβιετικών εφημερίδων την περίοδο του Πρώτου Πεντάχρονου Σχεδίου ήταν ο τύπος του προτρεπτικού άρθρου, συνήθως με τίτλο που περιείχε άμεση ή έμμεση εντολή («*Ας περατώσουμε το ρυθμό της εκβιομηχάνισης!*») και η αφήγηση είναι γραμμένη σε πρώτο πληθυντικό. Τα άρθρα αυτού του είδους αποτελούσαν οδηγίες για τα μέλη και τους ακτιβιστές του κόμματος. Ερχόταν πιο εύκολα στη μνήμη το σύνθημα ήταν συνημμένο και αποτελούσε συχνά μέρος μιας εκστρατείας «αγκιτάτσιας» που τρέχει εβδομάδες, ακόμη και μήνες κάθε φορά. Συνήθως ένα τέτοιο κομμάτι περιγράφει μια κομματική οδηγία και εξιστορεί τις επιτυχίες και αποτυχίες στην εφαρμογή της, δίνοντας οδηγίες για το πώς να προχωρήσουμε στο μέλλον. Αυτό το είδος, πολύ εμφανές στις εκδόσεις *Πράβντα* και *Ισβέστια* από τις αρχές της δεκαετίας του '30, εμφανίστηκε επίσης και σε κομμάτι της θεματολογίας της εποχής της ΝΕΠ, αν και πολύ λιγότερο συχνά. Αντίθετα, οι «ουδέτερες» αναφορές των υπηρεσιών τηλεγραφημάτων, πολύ

69 Στο ίδιο, σ. 11-12.

συχνές το 1925, είχαν γίνει σπάνιες μέχρι το 1933. Αν και οι δύο τύποι άρθρων εξακολουθούν να υπάρχουν την περίοδο του Πρώτου Πεντάχρονου Σχεδίου, ο χώρος που διατίθονταν άλλαξε⁷⁰. Πλέον, το βάρος έπεφτε στην εκπλήρωση των στόχων για την εκβιομηχάνιση της χώρας και την κολεκτιβοποίηση της γεωργίας, στην οικοδόμηση της «Νέας Κοινωνίας» και του «Νέου Ανθρώπου».

Στις απαρχές του Πρώτου Πεντάχρονου Σχεδίου και λίγο νωρίτερα, επιπλέον, διεξήχθη μία καμπάνια αυτοκριτικής, η οποία ξεκίνησε τον Απρίλιο του 1928. Το συγκεκριμένο μήνα μία μεικτή ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής και της Κεντρικής Επιτροπής Ελέγχου του Κόμματος απήθυνε κάλεσμα για την κινητοποίηση των εργατών και των κομματικών ακτιβιστών, προκειμένου να εντείνουν την κριτική τους στις διοικήσεις των εργοστασίων και των σοβιετικών ινστιτούτων. Η καμπάνια ερχόταν στον απόηχο της πολύκροτης δίκης του Σάχτι⁷¹, όπου «αστοί ειδικοί», στη συγκεκριμένη περίπτωση μηχανικοί, κατηγορήθηκαν για σαμποτάζ στις παραγωγικές μονάδες όπου εργάζονταν. Ο όρος «αυτοκριτική» δεν αναφερόταν σε κάποια προσωπική ομολογία, αλλά αφορούσε την καταδίκη διεφθαρμένων ή μη αποδοτικών κρατικών υπαλλήλων ή συναδέλφων εργατών ή ακόμα και δημοσιογράφων. Ουσιαστικά το κράτος και το κόμμα, ως συλλογικοί οργανισμοί, υπέβαλαν τον εαυτό του σε κριτική. Στόχος ήταν να ενισχυθεί η «ταξική επαγρύπνηση» ενάντια σε σαμποτάζ τύπου Σάχτι, να ξεριζωθεί η διαφθορά και η αναποτελεσματικότητα στην κρατική μηχανή και να γίνουν οι τοπικές οργανώσεις του κόμματος πιο υπεύθυνες στις κεντρικές αρχές και στις «μη κομματικές μάξες»⁷².

Οι σοβιετικές εφημερίδες θα διαδραματίσουν έναν ρόλο βαρύνουσας σημασίας σε αυτή την καμπάνια αυτοκριτικής. Ένας ακόμα στόχος ήταν η δημιουργία συνθηκών «εργατικής πειθαρχίας» και τιμωρίας της «δεξιάς παρέκκλισης». Η καμπάνια της αυτοκριτικής, κατά τον Matthew Lenoe, αποτελούσε μία φάση της «επανάστασης από τα πάνω» που εισήγαγε ο Στάλιν, στην οποία τα κομματικά στελέχη επιχείρησαν να χρησιμοποιήσουν νεαρούς κομμουνιστές δημοσιογράφους και μέλη ενάντια στους αμφισβητίες και τους εν δυνάμει σαμποτέρ εντός της κρατικής γραφειοκρατίας⁷³.

70 Στο ίδιο, σ. 24.

71 Η δίκη του Σάχτι έλαβε χώρα το Μάιο του 1928, μετά τη σύλληψη 53 μηχανικών και διευθυντών εργοστασίων για οργανωμένο σαμποτάζ, σε συνεργασία με τους πρώην ιδιοκτήτες των ανθρακορυχείων της ομώνυμης πόλης, οι οποίοι ζούσαν στο εξωτερικό και κατηγορούνταν από τις σοβιετικές αρχές ότι σχεδίαζαν τρόπο να «χτυπήσουν» την οικονομία της χώρας με διάφορες μεθόδους. Η δίκη έστρεψε τον εργαζόμενο πληθυσμό ενάντια σε μηχανικούς, διευθυντές εργοστασίων και τεχνικούς και σηματοδότησε την καθιέρωση μιας μακράς σειράς κατηγοριών εναντίον των ταξικών εχθρών εντός της Σοβιετικής Ένωσης. Επρόκειτο δε να αποτελέσει σήμα κατατεθέν των «Μεγάλων Εκκαθαρίσεων» της δεκαετίας του 1930.

72 Matthew Lenoe, *ό.π.*, σ. 182.

73 Στο ίδιο, σ. 182-183.

Αποτελεί αναμφισβήτητο γεγονός ότι οι θεμελιακές αλλαγές που έλαβαν χώρα στο σοβιετικό κοινωνικό σχηματισμό κατά την περίοδο του Πρώτου Πενταετούς Σχεδίου επηρέασαν, αναμόρφωσαν και εκφράστηκαν στις σελίδες των εφημερίδων. Κατά τον Matthew Lenoe, ένα πράγμα που μπορούμε να ισχυριστούμε είναι ότι η στροφή από τη διαφώτιση στη ρεαλιστική κινητοποίηση ακτιβιστών στο Πρώτο Πενταετές Σχέδιο προκάλεσε αυτές τις αλλαγές. Από το 1930 οι ηγέτες της Κεντρικής Επιτροπής χρησιμοποίησαν τον πολιτισμό ως ρεαλιστικό εργαλείο κινητοποίησης και εντός ορισμένων ορίων ήταν πρόθυμοι να αναλάβουν κάθε προσπάθεια που θα παρακινούσε τα στελέχη τους να ενεργήσουν σύμφωνα με τις κομματικές εντολές.

Σύμφωνα πάντα με τον Lenoe, τα διαθέσιμα αρχειακά στοιχεία αποδεικνύουν σαφώς ότι το πιο σημαντικό σημείο καμπής για την κομματική πολιτική αναφορικά με τις εφημερίδες και τη λογοτεχνία ήταν το χειμώνα του 1929-1930. Τον Ιανουάριο-Φεβρουάριο του 1930 τα δύο πιο σημαντικά γραφεία της Κεντρικής Επιτροπής [...] το Οργανωτικό Γραφείο και η Γραμματεία, χάραξαν πορεία για τη δημιουργία μιας νέας βιβλιογραφίας που θα έδειχνε την καθημερινή διαδικασία της σοσιαλιστικής οικοδόμησης και θα παρακινούσε τα στελέχη του κόμματος παρουσιάζοντας το ρομαντισμό, το πάθος και την περιπέτεια της βιομηχανίας. Αυτή η βιβλιογραφία θα διαμορφωνόταν εν μέρει για είδη εφημερίδων που αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια της ΝΕΠ. Έγινε σοσιαλιστικός ρεαλισμός, το επίκεντρο της υψηλής σταλινικής κουλτούρας⁷⁴.

Η ΕΣΣΔ και ο κόσμος

Το Πρώτο Πενταετές Σχέδιο στη Ρωσία θα «γεννηθεί» μέσα σε συνθήκες επιδείνωσης των σχέσεων της ΕΣΣΔ με μια σειρά χώρες της Δύσης, ενώ λίγους μόλις μετά την επίσημη έναρξή του θα ξεσπάσει η Μεγάλη Ύφεση του 1929 που θα συνταράξει συθέμελα το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. «Για σχεδόν δύο χρόνια μετά το Μάιο του 1927, την κρίση στις βρετανοσοβιετικές σχέσεις και το πλήγμα που είχε δεχτεί το κινεζικό επαναστατικό κίνημα, η σοβιετική εξωτερική πολιτική δεν είχε και πολύ αέρα στα πανιά της. Οι προσπάθειες της Μόσχας για αποκατάσταση των σχέσεων με το Λονδίνο αποκρούονταν η μία μετά την άλλη. Οι διαπραγματεύσεις με το Παρίσι για τα δάνεια και τις πιστώσεις της προεπαναστατικής περιόδου είχαν οδηγηθεί σε αδιέξοδο. [...] Σε ό, τι αφορά το Βερολίνο, οι καλές σχέσεις είχαν για ένα διάστημα διαταραχθεί, λόγω του ότι η Γερμανία είχε υπογράψει το σύμφωνο του Λοκάρνο και είχε γίνει μέλος της Κοινωνίας των Εθνών. [...] Ωστόσο, για λόγους όπως η ύπαρξη των μυστικών συμφωνιών στρατιωτικής συνεργασίας, η κοινή

74 Στο ίδιο, σ. 247-248.

αντιπαλότητα των δύο χωρών με την Πολωνία, αλλά και η επιθυμία του Βερολίνου να αποφύγει έναν στενά και αποκλειστικά δυτικό προσανατολισμό, η ΕΣΣΔ δεν θα πάψει ποτέ να διατηρεί καλύτερες σχέσεις με τη Γερμανία απ' ό,τι με οποιαδήποτε άλλη ευρωπαϊκή χώρα». Παρ' όλ' αυτά οι Σοβιετικοί έκαναν αυτή την περίοδο αισθητή την παρουσία του στην Κοινωνία των Εθνών, καθώς και σε σειρά διεθνών συνδιασκέψεων, ενώ ο νέος επικεφαλής της σοβιετικής διπλωματικής αποστολής στη Γενεύη (έδρα της ΚτΕ), Μαξίμ Λιτβίνοφ, «κλέβει» την παράσταση με πρόταση για πλήρη απαγόρευση επανεξοπλισμού των στρατών παγκοσμίως σε στεριά, θάλασσα και αέρα, κίνηση που φέρνει σε αμηχανία τις υπόλοιπες διπλωματικές αποστολές.

Εκτός Ευρώπης, η Σοβιετική Ένωση διατηρούσε αμφίθυμες και γεμάτες ιδιαιτερότητα σχέσεις με τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Η Μόσχα είχε πλήρη επίγνωση ότι οι ΗΠΑ θα γινόταν στο μέλλον η ηγέτιδα δύναμη της καπιταλιστικής Δύσης. Παράλληλα, ενώ η αμερικανική κυβέρνηση, τα μέσα ενημέρωσης και η πλειοψηφία της συνδικαλιστικής ηγεσίας της χώρας τηρούσαν εχθρική στάση, η αντίδραση της ΕΣΣΔ θα αποδεικνυόταν αρκετά ήπια, ως αποτέλεσμα θαυμασμού και φθόνου για τα επιτεύγματα της αμερικανικής βιομηχανίας, κάτι που μόλις εκείνη την περίοδο ξεκίνησε να επιχειρείται σε ευρεία κλίμακα στα εδάφη της. Επιπλέον, την ήπια στάση των Σοβιετικών καθόρισε και η εισαγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών και βιομηχανικών προϊόντων, αναγκαίων για την τροφοδότηση του ζωτικού εγχειρήματος της εκβιομηχάνισης, τομέας που επιπλέον θα χρησιμοποιούνταν εκτεταμένα και Αμερικάνοι μηχανικοί, πέραν των Γερμανών, καθώς, όπως είδαμε προηγουμένως, η ΕΣΣΔ αντιμετώπιζε μεγάλη έλλειψη σε τεχνικούς και εξειδικευμένο προσωπικό⁷⁵.

Η πιο σημαντική εξέλιξη όσον αφορά την εξωτερική πολιτική της ΕΣΣΔ το 1929 αφορά την Άπω Ανατολή, εξέλιξη που έρχεται δύο χρόνια μετά την εισβολή στη σοβιετική πρεσβεία στο Πεκίνο και το πάγωμα των σχέσεων των δύο πλευρών. Συγκεκριμένα, την άνοιξη του '29 σημειώθηκε σειρά επιθέσεων στον Κινέζικο Ανατολικό Σιδηρόδρομο, ενώ οι αρχές του Νανκίν εισέβαλαν στο σοβιετικό προξενείο στο Χαρμπίν όπου κατέσχεσαν έγγραφα και συνέλαβαν υπαλλήλους. Επιπλέον, συνέλαβαν το διοικητή και ογδόντα περίπου αξιωματούχους, όλοι τους Σοβιετικοί, με αποτέλεσμα οι σχέσεις των δύο χωρών να οδηγηθούν στον «πάγο» και λίγο καιρό αργότερα να ξεσπάσει ανοιχτή πολεμική σύγκρουση. Μετά από περίοδο εκτεταμένων αψιμαχιών, ο Κόκκινος Στρατός θα εισχωρήσει βαθιά στο κινεζικό έδαφος, καταλαμβάνοντας δύο μικρές πόλεις, αναγκάζοντας έτσι τους Κινέζους να καθίσουν στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων. Ακολούθησε η υπογραφή πρωτοκόλλου το

75 E. H. Carr, *ό.π.*, σ. 304-306, 309, 310.

Δεκέμβριο του 1929, με το οποίο ο σιδηρόδρομος επανερχόταν στο προηγούμενο καθεστώς. Επιπλέον, η σοβιετική κυβέρνηση είχε συνάψει συμφωνίες με τις Δυτικές Δυνάμεις, ενώ ο Κόκκινος Στρατός είχε καταστήσει τη θέση των Κινέζων πολεμάρχων ιδιαίτερα επισφαλή. Κανένας πλέον δεν μπορούσε να αμφισβητήσει τη στρατιωτική και διπλωματική παρουσία στην Άπω Ανατολή⁷⁶.

Όσον αφορά το ζήτημα της σχέσης Κομιντέρν – ΕΣΣΔ, η περίοδος 1928-1930 επεφύλασσε ραγδαίες ανακατατάξεις, την ώρα που, κατά τον Έρικ Καρ, η πολιτική της Τρίτης Διεθνούς αντανάκλούσε τις αμφισημίες της σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής. Έως και το 1927 η πολιτική του «ενιαίου μετώπου», δηλαδή της συνεργασίας των κομμουνιστών με άλλες δυνάμεις της Αριστεράς στις καπιταλιστικές χώρες, κυριαρχούσε. Όμως τη χρονιά αυτή, η συμμαχία του ΚΚ Κίνας με το Κουόμιτανγκ και η Αγγλορωσική Συνδικαλιστική Επιτροπή ναυάγησαν. Από το σημείο αυτό οι μέχρι πρότινος σύμμαχοι θα χαρακτηριστούν ως «προδότες», ενώ το «ενιαίο μέτωπο», παρότι θα ισχύει τυπικά, εγκαταλείπεται. Η αλλαγή πλεύσης έρχεται ακριβώς την περίοδο όπου οι σχέσεις ΕΣΣΔ-Δύσης επιδεινώνονται, με το φόβο ενός πολέμου να ξεπροβάλλει, εξέλιξη που θα συσχετιστεί, όπως άλλωστε αναφέρθηκε και προηγουμένως, με τα σχέδια εκβιομηχάνισης της χώρας και η προσπάθεια να φτάσει στο επίπεδο των μεγάλων καπιταλιστικών κρατών. «Η στροφή προς τα αριστερά της Κομιντέρν πρόβαλε, επομένως, ως το φυσικό επακόλουθο του αδιεξόδου στο οποίο είχε οδηγηθεί η συμφιλιωτική πολιτική της σοβιετικής διπλωματίας, όπως άλλωστε σε αδιέξοδο είχαν οδηγηθεί και τα ανοίγματα των κομμουνιστικών κομμάτων των καπιταλιστικών χωρών προς τις δυνάμεις της αριστεράς, πολιτικές και συνδικαλιστικές»⁷⁷.

Η νέα γραμμή πλεύσης της Κομιντέρν που κυριαρχεί ολοκληρωτικά από το 1928, ενώ «η πτώση του Μπουχάριν συνέπεσε λίγο πολύ με την αφετηρία της “τρίτης περιόδου”⁷⁸ [...]». Η σύγκρουση του Μπουχάριν με τον Στάλιν αφορούσε πρωτίστως οικονομικά ζητήματα. Στο μέτρο ωστόσο που η παρουσία του στην ηγεσία της Κομιντέρν είχε συνδεθεί με τη συμβιβαστική πολιτική του ενιαίου μετώπου, ήταν μια βολική λύση να συνδεθεί και η αποκαθήλωσή του με την αλλαγή πολιτικής προς την αντίθετη κατεύθυνση. Έτσι, άρχισε να γίνεται λόγος όλο και πιο συχνά για “αντικειμενικά επαναστατική κατάσταση” στις

⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 321-322.

⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 311-312.

⁷⁸ «Το 6ο Συνέδριο της Κομιντέρν, που έγινε τον Ιούλιο του 1928 -το πρώτο έπειτα από τέσσερα και αυτό που διήρησε περισσότερο απ’ όλα- έκανε λόγο για τρεις περιόδους της πρόσφατης ιστορίας του εργατικού κινήματος. Η πρώτη, από το 1917 έως το 1921, ήταν η περίοδος της επαναστατικής έξαρσης και του επαναστατικού αναβρασμού. Η δεύτερη, από το 1921 έως το 1927, ήταν η περίοδος της ανάκαμψης και της σχετικής σταθεροποίησης του καπιταλισμού. Όσο για την τρίτη περίοδο, η αφετηρία της οποίας συνέπιπτε με το 6ο Συνέδριο της Κομιντέρν, θα ήταν αυτή κατά τη διάρκεια της οποίας οι ολοένα και αυξανόμενες αντιφάσεις του καπιταλισμού θα οδηγούσαν στην παρακμή του, κυφορώντας και πάλι επαναστατικές εξελίξεις». Ε. Η. Carr, *ό.π.*, σ. 312-313.

καπιταλιστικές χώρες, πριν καν ακόμη ξεσπάσει η μεγάλη οικονομική κρίση του 1929, που θα μπορούσε τουλάχιστον να δικαιολογήσει κάπως αυτή την προσέγγιση. Πρωταρχικός στόχος όλων των κομμουνιστικών κομμάτων ήταν και πάλι -με βάση την απόφαση της Κομιντέρν- η επανάσταση»⁷⁹.

Μέσα σε άλλες επιμέρους αλλαγές στην πρακτική και στις κατευθύνσεις της, η Κομιντέρν προώθησε αυστηρότερους όρους πειθαρχίας στα κατά τόπους κομμουνιστικά κόμματα – τμήματά της. Ήδη από το 1924 προωθούνταν η λεγόμενη «μπολσεβικοποίηση» των κομμάτων, κάτι που από το 1928 και έπειτα θα ενταθεί. Υπενθυμίζεται ότι το Σεπτέμβριο του 1931 στο Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας θα πραγματοποιηθεί μία αντίστοιχη παρέμβαση της Τρίτης Διεθνούς. Στις περισσότερες από τις περιπτώσεις αυτού του είδους «η ηγεσία πέρασε στα χέρια στελεχών με αμιγώς εργατική καταγωγή [...]. Αυτή η εξέλιξη αφενός έθετε τέλος στα προβλήματα που είχαν έως τότε προκληθεί από την παρουσία “απειθαρχων” διανοούμενων στα ανώτατα κλιμάκια των κομμουνιστικών κομμάτων και αφετέρου ήταν σύμφωνη με τη νέα πολιτική γραμμή της Κομιντέρν, που συμπυκνωνόταν στο σύνθημα “τάξη εναντίον τάξης”»⁸⁰.

Την ίδια ακριβώς περίοδο η παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία περνούσε από τη σταθεροποίηση των μέσων της δεκαετίας του 1920 στην πλήρη κατάρρευση. Το κραχ του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης στις 29 Οκτωβρίου του 1929 «ισοδυναμούσε σχεδόν με την κατάρρευση της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας, η οποία φάνηκε τώρα να είναι παγιδευμένη σε έναν φαύλο κύκλο, που κάθε πτωτική κίνηση ορισμένων οικονομικών δεικτών (εκτός της ανεργίας που φυσικά οδηγήθηκε σε νέα πιο αστρονομικά ύψη) παρέσυραν στην πτώση τους και όλους τους άλλους»⁸¹.

Σύμφωνα με τον Έρικ Χομπσμπάουμ, «το τραύμα της Μεγάλης Ύφεσης υπογραμμίζει το γεγονός ότι η μόνη χώρα που τόσο εντυπωσιακά αποσπάστηκε από την καπιταλισμό φάνηκε να είναι απρόσβλητη: πρόκειται για τη Σοβιετική Ένωση. Ενώ ο υπόλοιπος κόσμος, ή τουλάχιστον ο φιλελεύθερος δυτικός καπιταλισμός, παρέμεινε σε στασιμότητα, η ΕΣΣΔ προωθούσε μια άκρως ταχύτατη εκβιομηχάνιση με τα νέα της Πενταετή Πλάνα. Από το 1929 έως το 1940, η σοβιετική βιομηχανική παραγωγή τουλάχιστον τριπλασιάστηκε [...]. Τα επιτεύγματα αυτά εντυπωσίασαν τους ξένους παρατηρητές κάθε ιδεολογικής απόχρωσης – συμπεριλαμβανομένης και μιας μικρής μεν ροής αλλά μεγάλης επιρροής κοινωνικο-οικονομικών τουριστών στη Μόσχα κατά την

79 E. H. Carr, *ό.π.*, σ. 314.

80 Στο ίδιο, σ. 317.

81 Eric Hobsbawm, *Η Εποχή των Άκρων – Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας (1914-1991)*, Αθήνα 2010, σ. 123.

περίοδο 1930-1935- περισσότερο από τον ορατό πρωτογονισμό και την αναποτελεσματικότητα της σοβιετικής οικονομίας ή τη σκαιά και βάνουση κολεκτιβοποίηση και μαζική καταπίεση του Στάλιν. Διότι αυτό που προσπαθούσαν να καταλάβουν και να συμφιλιωθούν μαζί του δεν ήταν το πραγματικό φαινόμενο της ΕΣΣΔ, αλλά η κατάρρευση του δικού τους οικονομικού συστήματος, το βάθος της αποτυχίας του δυτικού καπιταλισμού»⁸².

Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου: Οι Φιλελεύθεροι στην εξουσία

Τα έτη 1928-1932 αποτέλεσαν κομβικό σημείο και για την Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Ήταν η «μεγάλη τετραετία» του Ελευθέριου Βενιζέλου, περίοδος σημαντικών αλλαγών και ανακατατάξεων για τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό που εν πολλοίς καθόρισε εξελίξεις που θα αφήνουν το αποτύπωμά τους για δεκαετίες. Τις πρώτες ημέρες του Ιουλίου του 1928, ύστερα από την αλλαγή του πολιτικού κλίματος, ο πρωθυπουργός της Οικουμενικής Κυβέρνησης, Αλέξανδρος Ζαΐμης, υποβάλλει την παραίτηση του υπουργικού του συμβουλίου, οδηγώντας τη χώρα στις εκλογές της 19ης Αυγούστου, στις οποίες ίσχυσε το πλειοψηφικό σύστημα. Οι Φιλελεύθεροι κερδίζουν με συντριπτική πλειοψηφία, καταλαμβάνοντας 178 από τις συνολικά 250 έδρες. Σύμφωνα με τον Gunnar Hering, στο βενιζελικό στρατόπεδο μπορούμε να συμπεριλάβουμε και τις έδρες των κομμάτων που είχαν συνάψει εκλογικές συμμαχίες με τους Φιλελεύθερους της πλειοψηφίας, δηλαδή το Κόμμα των Συντηρητικών Δημοκρατικών (5 έδρες), το Εθνικοδημοκρατικό Κόμμα (9), η Προοδευτική Ένωση (5) και η Δημοκρατική Ένωση (20), καθώς και τις έξι έδρες των ανεξάρτητων Βενιζελικών. Η επονομαζόμενη «μεγάλη τετραετία» του Βενιζέλου ξεκινά. Το Κόμμα των Φιλελευθέρων παρουσίασε προεκλογικά ένα πρόγραμμα, το οποίο αποτελούσε συνέχεια του εκσυγχρονιστικού προγράμματος της περιόδου 1910-1914, χωρίς όμως να εντυπωσιάζει τόσο, καθώς ένα μέρος των βασικών μεταρρυθμίσεων είχε πραγματοποιηθεί και το νέο σύνταγμα ίσχυε ήδη. Την ίδια ώρα, η οικονομική ένδεια του κράτους δεν επέτρεπε μεγαλεπίβολα σχέδια. Στο επίκεντρο της οικονομικής πολιτικής που εξήγγειλαν οι Φιλελεύθεροι βρισκόταν η ενίσχυση του αγροτικού τομέα. Παράλληλα, στα εργασιακά θα δινόταν η νομοθετική δυνατότητα στην εκτελεστική εξουσία να παρεμβαίνει σε απεργίες, λοκ άουτ κλπ, με το υπουργείο Εθνικής Οικονομίας να μεσολαβεί ανάμεσα σε εργοδότες και εργαζόμενους, προκειμένου να επιλύονται οι διαφορές. Στους πρόσφυγες δεν είχε υποσχεθεί τίποτα πέραν της μόνιμης εγκατάστασης, ενώ η εξωτερική πολιτική θα αποσκοπούσε στη διατήρηση της ειρήνης στη Νοτιοανατολική Ευρώπη⁸³.

82 Στο ίδιο, σ. 130.

83 Gunnar Hering, *Τα Πολιτικά Κόμματα Στην Ελλάδα 1821-1936*, Αθήνα 2012, σ. 1078.

Σύμφωνα με τον Gunnar Hering, στις αρχές της οικονομικής και δημοσιονομικής πολιτικής της κυβέρνησης Βενιζέλου αναγνωρίζει κανείς τις ανέκαθεν γνωστές αντιλήψεις των Φιλελευθέρων: ισοσκελισμένος προϋπολογισμός, αξιόπιστη διαχείριση του δημόσιου χρέους και εμπιστοσύνη του εξωτερικού στο εθνικό νόμισμα ως σημαντικότερη προϋπόθεση για δανειοληψία και ιδιωτικές τοποθετήσεις ξένων επιχειρήσεων και επενδυτών, δημόσιες επενδύσεις υποδομής και ενίσχυση της γεωργίας. Επιπλέον, οι Φιλελεύθεροι περιορίστηκαν στην ενίσχυση της εκβιομηχάνισης με υποστηρικτικές «διευκολύνσεις», ιδίως φορολογικές ελαφρύνσεις και παραγγελίες του δημοσίου σε παραγωγούς του εσωτερικού, χωρίς να υπάρχουν συγκεκριμένα προγράμματα ανάπτυξης και κρατικής παρέμβασης, εκτός από την ιδιαίτερη κρατική ενίσχυση και οργάνωση ταπητουργείων. Αντίθετα, μόνο κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης οι Φιλελεύθεροι και ο Βενιζέλος, με δυσφορία, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Hering, επέτρεψαν να συνεγγυάται του κράτος σε ορισμένες περιπτώσεις για χορήγηση δανείων σε βιομηχανικές επιχειρήσεις. Την ίδια ώρα, για να εξωθήσει τις μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις σε εκσυγχρονισμό, η κυβέρνηση παραχώρησε το δικαίωμα στις τράπεζες που θα έδιναν δάνεια να προχωρήσουν σε αντίστοιχα μέτρα. Όμως τα φορολογικά κίνητρα για επενδύσεις αντισταθμίστηκαν με υψηλούς έμμεσους φόρους εις βάρος των πλατιών στρωμάτων των καταναλωτών⁸⁴.

Την ίδια ώρα η Ελλάδα, ήδη από το 1924, κατακλυζόταν από το ξένο κεφάλαιο, με επενδύσεις σε μεγάλα έργα μεταφορών και ηλεκτροπαραγωγής, ενώ αγγλικές και αμερικανικές εταιρείες ανταγωνιζόταν για έργα οδοποιίας και άλλων υποδομών, ενώ ανησυχίες για την έκταση του εξωτερικού κρατικού δανεισμού εξέφρασε το 1927 μέχρι και ο Βρετανός εμπορικός ακόλουθος. Την ίδια περίοδο, το ελληνικό κράτος συνάπτει δύο δάνεια για την αποκατάσταση των προσφύγων, το 1924 και το 1928. Το δεύτερο μάλιστα δάνειο θα άνοιγε το δρόμο για σειρά δανείων οδοποιίας και αποξηραντικών έργων. Πρόκειται για το λεγόμενο «Τριμερές» δάνειο της Κοινωνίας των Εθνών από τα έσοδα του οποίου το ένα τρίτο διατέθηκε για τη νομισματική σταθεροποίηση, το δεύτερο μέρος για την κάλυψη παλαιότερων ελλειμμάτων του προϋπολογισμού και το υπόλοιπο για τη συνέχιση της προσφυγικής αποκατάστασης. Στις επικρίσεις για την κατάσταση αυτή, η κυβέρνηση απαντούσε πως τα σχέδια απολάμβαναν διακομματική στήριξη, καθώς και πως τα χρήματα χρησιμοποιούνταν «παραγωγικώς»⁸⁵. Σε αυτό το πλαίσιο, η οικονομική πολιτική των Φιλελευθέρων, επικεντρώθηκε στη γεωργία. Μετά την αγροτική μεταρρύθμιση και την εγκατάσταση των προσφύγων, το βασικό ζητούμενο ήταν η ενίσχυση της παραγωγής, η

84 Στο ίδιο, σ. 1151-1152.

85 Mark Mazower, *Η Ελλάδα Και Η Οικονομική Κρίση του Μεσοπολέμου*, Αθήνα 2009, σ. 146-147, 150.

εκχέρσωση νέων εκτάσεων, η δημιουργία αρδευτικών συστημάτων και η χορήγηση δανείων στους αγρότες⁸⁶.

Επιπλέον, ο Βενιζέλος υποσχέθηκε να εργαστεί για την οικοδόμηση ενός «σύγχρονου κράτους». Ήδη από το 1929 η κυβέρνησή του δημιούργησε σχολή εκπαίδευσης των υπαλλήλων στα οικονομικά υπουργεία, ενώ το ίδιο έτος ιδρύεται η Αγροτική Τράπεζα, προκειμένου να συνεχίσει το έργο της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων, οι αξιωματούχοι της οποίας στελέχωσαν ένα γραφείο του υπουργείου Γεωργίας, ώστε να δημιουργηθεί ενιαία αγροτική πολιτική. Παράλληλα, συγκροτήθηκε η Γερουσία, με συμμετοχή και εκπροσώπων των επαγγελματικών ενώσεων, καθώς και ένα Ανώτατο Οικονομικό Συμβούλιο. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, προοδευτικοί κρατικοί λειτουργοί της αριστερής πτέρυγας του βενιζελικού «στρατοπέδου» απέβλεπαν σε μια νέα εποχή αποφασιστικής παρέμβασης, με τη βοήθεια μιας ισχυρής κυβέρνησης και μια πεφωτισμένης υποστήριξης από το εξωτερικό⁸⁷.

Στο ζήτημα της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, το πρόγραμμα των Φιλελευθέρων αντιστοιχούσε στην επιδίωξη της οικοδόμησης ενός σύγχρονου κράτους. Η κυβέρνηση επιδίωκε την ενίσχυση των μαθημάτων με πρακτική κατεύθυνση στο δημοτικό και στα δευτεροβάθμια επαγγελματικά σχολεία έναντι του κλασικού γυμνασίου, ενώ επιδίωξε και την κατάργηση της ενδιάμεσης βαθμίδας των λεγόμενων «ελληνικών σχολείων». Οι Φιλελεύθεροι δεν δίστασαν να αποκαλέσουν ανοιχτά, επιδιδόμενοι σε πολεμική εναντίον τους, τους δήθεν επαγγελματικά ανίκανους και άνεργους απόφοιτους γυμνασίου ως «στρατό κοινωνικής ανατροπής». Έγιναν προσπάθειες για την εκπαίδευση των ενήλικων αναλφάβητων, των γυναικών και των παιδιών, ενώ οι το κόμμα του Βενιζέλου εχθρευόταν την επαγγελματική εκπαίδευση των γυναικών⁸⁸.

Παράλληλα, η κυβέρνηση συνέχισε το έργο της, ολοκληρώνοντας τους θεσμούς της δημοκρατίας με τη λειτουργία της Γερουσίας και του Συμβουλίου της Επικρατείας. Κατά το Χρήστο Χατζηιωσήφ και οι δύο θεσμοί είχαν ως στόχο να αποτελέσουν ασφαλιστική δικλίδα στην ανεξέλεγκτη άσκηση της εξουσίας από την εκάστοτε κοινοβουλευτική πλειοψηφία και την κυβέρνηση. Ο κίνδυνος όμως για υπερβάσεις της εξουσίας είχε αυξηθεί, καθώς η κυβερνητική δράση εξαπλωνόταν σε όλο και περισσότερους τομείς. Αρχικά, ο κυβερνητικός παρεμβατισμός έθιγε όλο και περισσότερο απαραβίαστο δικαίωμα της ιδιοκτησίας, με τη συζήτηση για την προστασία της να εντείνεται από του 1927 και μετά, ζήτημα που

86 Gunnar Hering, *ό.π.*, σ. 1152.

87 Στο ίδιο, σ. 150.

88 Gunnar Hering, *ό.π.*, σ. 1158.

διαπλεκόταν με τις απαλλοτριώσεις για τους πρόσφυγες. Το Συμβούλιο της Επικρατείας λοιπόν συνιστούσε μια αποτελεσματική συνταγματική εξασφάλιση της ιδιοκτησίας και κατά των καταχρηστικών απαλλοτριώσεων. Επιπλέον, η λειτουργία του σήμαινε για τους ιδιοκτήτες το τέλος της αγροτικής μεταρρύθμισης.

Όπως σημειώνει πάντως ο Χρήστος Χατζηιωσήφ, το Συμβούλιο της Επικρατείας αποτέλεσε ένα σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση εξορθολογισμού του κράτους, ενώ η κυβέρνηση συνδεόταν με αυτό με τις καλύτερες παραδόσεις της μεταρρυθμιστικής πολιτικής της περιόδου 1910-1915. Έτσι, είναι εύλογη η σημασία που του απέδιδε ο Ελευθέριος Βενιζέλος⁸⁹.

Διαψεύσεις, οικονομική κρίση και χρεωκοπία

Κατά τον Mazower, οι προσδοκίες που καλλιεργήθηκαν από τις προαναφερόμενες εξαγγελίες στους προοδευτικούς κρατικούς λειτουργούς του βενιζελικού στρατοπέδου διαψεύστηκαν, καθώς, πέραν της γεωργίας, οι Φιλελεύθεροι αποδείχτηκαν ανεπαρκείς και άνευ ουσίας και δέσμευσης σε όλους τους υπόλοιπους τομείς, παρά την κρατική παρέμβαση που πρότασαν. Ο Βενιζέλος και η κυβέρνησή του αγνοούσαν τις παροτρύνσεις τους για εφαρμογή του οκταώρου και τη θέσπιση κοινωνικής ασφάλισης για τους εργάτες, καθώς κεντρική απόφαση ήταν να κρατηθούν οι μισθοί χαμηλά, προκειμένου να η ελληνική βιομηχανία να γίνει πόλος έλξης για το ιδιωτικό κεφάλαιο. Ωστόσο, παρά τις προειδοποιήσεις των βενιζελικών οπαδών της κοινωνικής μεταρρύθμισης για το μέγεθος του εξωτερικού δανεισμού, η κυβέρνηση και ο υπουργός Οικονομικών, Γεώργιος Μαρής, συνέχιζαν την πολιτική που χάραξαν, απορρίπτοντάς τες. Έτσι, κατά τη διακυβέρνηση των Φιλελευθέρων την περίοδο 1928-1932, το εξωτερικό χρέος κατά σχεδόν πέντε δισεκατομμύρια δραχμές, από τα 27,8 στα 32,7 δισεκατομμύρια. Δανειζόμενη σε τέτοια κλίμακα από το εξωτερικό, η κυβέρνηση απειλούσε να υπονομεύσει ακριβώς την ανοικοδόμηση για την οποία υπερηφανευόταν⁹⁰. Ουσιαστικά, η οικονομική και μεταρρυθμιστική πολιτική του Βενιζέλου απέτυχε. Πάντως η αποτυχία αυτή εύκολα γίνεται κατανοητή, καθώς η διεθνής οικονομική κρίση που ξέσπασε την ίδια ακριβώς περίοδο των επιχειρούμενων αλλαγών σταμάτησε το μηχανισμό αναπαραγωγής του ελληνικού οικονομικού συστήματος, αφαιρώντας το θεμέλιό του, τον εξωτερικό δανεισμό⁹¹. Όπως σημειώνει άλλωστε ο Mazower, όταν ξέσπασε η παγκόσμια ύφεση, η εξυπηρέτηση του δημόσιου χρέους ως ποσοστό των κρατικών δαπανών ήταν συγκρίσιμη με εκείνη των ανεπτυγμένων χωρών, παρά με αυτή των των γειτόνων της Ελλάδας στα Βαλκάνια.

89 Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Κοινοβούλιο και Δικτατορία, στο συλλογικό Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα 1922-1940 – Ο Μεσοπόλεμος (επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ)*, Αθήνα 2003, σ. 95-96.

90 Mark Mazower, *ό.π.*, σ. 150-151, 153.

91 Χρήστος Χατζηιωσήφ, *ό.π.*, σ. 97.

Ταυτόχρονα, καθίσταται δύσκολο να προσδιορίσουμε με ακρίβεια τη στιγμή που η παγκόσμια ύφεση έπληξε την Ελλάδα. Η ίδια η κατάρρευση της Wall Street δεν έγινε άμεσα αισθητή στην Αθήνα, παρά μόνο ένα χρόνο μετά. Ο Τύπος του Φθινοπώρου του 1929 κράτησε διαφορούμενη στάση, με άρθρα να επιχειρηματολογούν για τα αίτια της κρίσης από τη μία και άλλα, φιλοκυβερνητικά, να αμφισβητούν την ίδια την ύπαρξή της. Την ίδια ώρα, η ελληνική εξαγωγική οικονομία, στηριγμένη κατά 60-70% στη σταφίδα και τον καπνό, επηρεάστηκε σημαντικά από τις αποδόσεις των δύο προϊόντων. Η σημασία του καπνού μάλιστα δεν ήταν μόνο οικονομική. Αλλά και πολιτική, καθώς το συγκεκριμένο προϊόν καλλιεργούνταν στις περιοχές της Μακεδονίας και της Θράκης που στήριζαν τους Φιλελεύθερους⁹². Επιπλέον, η τύχη των πόλεων συνδεόταν στενά με την οικονομία της ελληνικής υπαίθρου, έντονα αγροτική, αλλά και εκχρηματισμένη και εμπορευματοποιημένη. Το 1929 οι τιμές του καπνού έπεσαν σε πολύ χαμηλά επίπεδα, με τους ήδη χρεωμένους αγρότες να στρέφονται σε άλλες καλλιέργειες, όπως το καλαμπόκι που διέθετε η νεοϊδρυθείσα Αγροτική Τράπεζα. Επιπλέον, η αγορά επέβαλε τη μείωση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων καπνού, κάτι στο οποίο υποτάχθηκε η κυβέρνηση⁹³.

Τέλος, σημαντικό ρόλο στην κατάσταση διαδραμάτισε η εγκατάλειψη του κανόνα του χρυσού, ο οποίος, όταν προσχώρησε η κυβέρνηση Βενιζέλου το 1928, τής είχε προσδώσει κύρος και αξιοπιστία, καθώς προσέλκυσε ξένο κεφάλαιο. Έτσι, όταν οι δονήσεις της ευρωπαϊκής χρηματοπιστωτικής πανωλεθρίας του 1931 αντήχησαν στα Βαλκάνια και οι διεθνείς νομισματικοί θεσμοί κατέρρευσαν το φθινόπωρο του ίδιου έτους, η κυβέρνηση των Φιλελευθέρων δέχτηκε τη χαριστική βολή. Η Ελλάδα πλέον, μετά τη μάταιη «μάχη της δραχμής», εγκατέλειψε τον κανόνα του χρυσού, με αποτέλεσμα να εξανεμιστούν οι ελπίδες για εύρεση πόρων από το εξωτερικό, προκειμένου να υλοποιηθεί η ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας. Πλέον, ο Βενιζέλος θα στραφεί στο εσωτερικό, καθώς η υποτίμηση του εθνικού νομίσματος και η στάση πληρωμών του εξωτερικού χρέους απέκλεισε την Ελλάδα από τις δυτικές αγορές.

Συνολικά, η επιμονή του πρωθυπουργού στην παραμονή της χώρας στον κανόνα του χρυσού και η τελική ήττα της κυβέρνησής του στη «μάχη» που δόθηκε, συνέβαλε με τη σειρά της στην κορύφωση της χρηματοπιστωτικής κρίσης, την άνοιξη του 1932, και στη χρεωκοπία της οικονομικής πολιτικής των Φιλελευθέρων. Η κριτική από το Κομμουνιστικό Κόμμα και τους Αγροτικούς θα είναι σφοδρή, ενώ η οικονομική κρίση θα διευρύνει τα ρήγματα μεταξύ μετριοπαθών και ριζοσπαστών στο εσωτερικό του βενιζελικού

92 Mark Mazower, *ό.π.*, σ. 153, 159-160.

93 Στο ίδιο, σ. 163, 165-166.

στρατοπέδου. Τελικά ο Ελευθέριος Βενιζέλος, εξαντλημένος από τη δίνη των εξελίξεων και εν μέσω ενός μεγάλου απεργιακού κινήματος θα παραιτηθεί στις 21 Μαΐου 1932. Όμως, έριξε την κυβέρνηση μειοψηφίας του Αλέξανδρου Παπαναστασίου και σχημάτισε και πάλι ο ίδιος κυβέρνηση με τους Φιλελεύθερους, προκειμένου να οδηγήσει τη χώρα στις εκλογές του Φθινοπώρου.

Όπως επισημαίνει ο Mazower, η κρίση του 1929-31 έθεσε επί τάπητος ένα ερώτημα που υπέβασκε ήδη από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και με το οποίο ασχολήθηκαν οικονομικές επιθεωρήσεις και περιστασιακά και ο καθημερινός Τύπος: πόσο «βιώσιμος» ήταν η Ελλάδα;⁹⁴ Μολονότι η κυριότερη κατηγορία που απηύθυναν οι Λαϊκοί εναντίον του Βενιζέλου ήταν πως είχε υπερτιμήσει τις δυνατότητες της εκβιομηχάνισης ο ηγέτης των Φιλελευθέρων εξήρε για άλλη μια φορά τη σημασία της, κατά την προεκλογική εκστρατεία του 1933, τονίζοντας ότι η βιομηχανία μπορούσε να συμβάλει στην έξοδο από την κρίση και να εξασφαλίσει μελλοντικά νέες θέσεις εργασίας για τον αυξανόμενο πληθυσμό. Έτσι, στις αρχές της δεκαετίας του 1930 η ταχύτητα της βιομηχανικής μεγέθυνσης της Ελλάδας ήταν τέτοια που μόνο η Σοβιετική Ένωση και η Ιαπωνία τις ξεπερνούσαν.

Η κατάρρευση του παγκόσμιου εμπορίου έστρεψε την παραγωγή στην εγχώρια αγορά, όμως η οικονομική μεγέθυνση σε συνθήκες αυτάρκειας απέφερε και αρνητικά αποτελέσματα, καθώς η γεωργία έγινε λιγότερο εντατική, η βιομηχανική ανταγωνιστικότητα υποχώρησε, ενώ τα παλιά εξαγωγικά λιμάνια παρέμεναν αδρανή, ενώ η επιχειρηματική δραστηριότητα συγκεντρώθηκε κατά βάση στην Αθήνα και τον Πειραιά. Την ίδια ώρα, ο έλεγχος στις εισαγωγές επέφερε την ανάμειξη του κράτους σε αποφάσεις σχετικά με τον καταμερισμό των πόρων. Η άνοδος των τιμών έφερε λαϊκές πιέσεις για κρατική παρέμβαση υπέρ των καταναλωτών και εις βάρος των παραγωγών⁹⁵.

Κρατική παρεμβατικότητα και πολιτική ενάντια στις απεργίες και το εργατικό κίνημα

Από την επάνοδό του στην πολιτική, το καλοκαίρι του 1928, ο Ελευθέριος Βενιζέλος διακήρυσσε μια πιο έντονη παρέμβαση του κράτους στην οικονομική ζωή. «Το πρόγραμμα αυτό ερχόταν σε αντίθεση με την απουσία οικονομικού προγράμματος που χαρακτήριζε όλα τα αστικά κόμματα της εποχής, τα οποία θεωρούσαν ακρογωνιαίο λίθο της οικονομικής ανάκαμψης την ισοσκελίση του κρατικού προϋπολογισμού, που στην αντίληψή τους συνεπαγόταν την οικονομική ουδετερότητα του κράτους. Το κράτος έπρεπε απλώς να δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες σταθερότητας, η οποία θα υποκαθιστούσε τη ροή

94 Στο ίδιο, σ. 194, 234, 309.

95 Στο ίδιο, σ. 310-311.

ιδιωτικών κεφαλαίων προς την Ελλάδα, που μόνο αυτά μπορούσαν να λύσουν μακροπρόθεσμα τα προβλήματα της οικονομίας», σημειώνει ο Χρήστος Χατζηιωσήφ⁹⁶.

Γενικότερα, αν και τα κορπορατιστικά/τεχνοκρατικά μέσα ενίσχυσης της εκτελεστικής εξουσίας απορρίπτονταν, ο συνδυασμός της σκλήρυνσης της νομοθεσίας που αφορούσε πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα με μέτρα κοινωνικού χαρακτήρα δεν έλειπε και θεωρούνταν ότι θα πραγμάτωνε τον επιδιωκόμενο στόχο. Δεν ήταν τυχαία επομένως, η ρητή συσχέτιση της διά νόμου ρύθμισης και εναρμόνισης των κοινωνικών συγκρούσεων από το Κράτος και της προστασίας του κοινωνικού καθεστώτος, συσχέτιση η οποία προεξαγγελόταν στην προεκλογική εκστρατεία του 1928 αποτελώντας, όπως προαναφέρθηκε, προγραμματικό στόχο.

Το «σύγχρονο κράτος» των Φιλελευθέρων απαιτούσε ένα αρμονικό κοινωνικό πλαίσιο. Σε αυτό στόχευε άλλωστε τόσο ο νόμος για την προστασία της κρατούσας τάξης πραγμάτων (Ιδιώνυμο) που ψηφίστηκε επίσης το 1929, όσο και τα μέτρα κατά των ριζοσπαστικών κινημάτων. Η πολιτική αυτή δεν συνιστούσε, κατά τον Hering, συντηρητική «στροφή», αλλά απορρέουν από τη γενικότερη πολιτική των Φιλελευθέρων. Ούτως ή άλλως ακραία στοιχεία ή ό, τι οι Φιλελεύθεροι θεωρούσαν ακραίο, ακόμα και συνδικαλιστικές οργανώσεις που αποτίνασσαν την κυβερνητική πατρωνία ή έπαιρναν θέση σε ζητήματα κοινωνικής πολιτικής, είχαν νιώσει και παλαιότερα το βαρύ χέρι της εξουσίας, συγκεκριμένα στην «προοδευτική» όπως τη χαρακτήριζαν πολλοί, περίοδο 1917-1920.

Όπως ακόμα επισημαίνει ο Hering, ο Βενιζέλος επιθυμούσε την ψήφιση νόμου που προέβλεπε ότι οι απεργίες και οι ανταπεργίες, το λεγόμενο εργοδοτικό lock out, επιτρέπονταν μόνο εφόσον είχε προηγηθεί συμβιβαστική παρέμβαση του υπουργείου Εθνικής Οικονομίας⁹⁷. Τελικά, ο νόμος δεν ψηφίστηκε λόγω της αντίδρασης της εργοδοσίας που δεν επιθυμούσε την κρατική παρέμβαση στο πεδίο της «δικαιοδοσίας» της. Κατά τον Βασίλη Μπογιατζή, ωστόσο, αξίζει αναφορά στο σκεπτικό που τον διείπε, τόσο επειδή σχετιζόταν σε επίπεδο αρχών με τους δύο σχετικούς νόμους που συντάχθηκαν από τους Λαϊκό Κόμμα στα 1933 και 1935 αντίστοιχα, όσο και επειδή η υποχρεωτική διαιτησία επιβλήθηκε τελικά κατά τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας. Στην εισηγητική έκθεση του νόμου εντοπίζονται στοιχεία όπως η γνώση των διεθνών εξελίξεων οι οποίες απομακρύνονταν από φιλελεύθερους θέσεις προς όφελος της ενίσχυσης της κρατικής παρέμβασης και της εκτελεστικής εξουσίας, η συνειδητοποίηση της σφοδρότητας των κοινωνικών συγκρούσεων και την ταυτόχρονη πεποίθηση ότι είναι δυνατός ο εναρμονισμός

⁹⁶ Χρήστος Χατζηιωσήφ, *ό.π.*, σ. 97.

⁹⁷ Gunnar Hering, *ό.π.*, σ. 1148.

των αντικρουόμενων συμφερόντων μέσω των θεσμών, η περιβολή του θεσμού με επιστημονικό κύρος, κάτι το οποίο τον προικίζει με αντικειμενικότητα καθιστώντας δεσμευτική την όποια απόφαση⁹⁸.

Επιπλέον, οι κυβερνήσεις των Φιλελευθέρων αντιδρούσαν έντονα όταν οι απεργίες επηρέαζαν τα συμφέροντα πλατιών στρωμάτων καταναλωτών ή εμμέσως τη λειτουργία των αρχών. Κατά τον Hering, τα όρια του δικαιώματος της απεργίας ήταν πάντοτε ασαφή όσο κυβερνούσαν οι βενιζελικοί. Μάλιστα, ο ίδιος ο πρωθυπουργός δεν δίσταζε να απειλεί ευθέως εργάτες (για παράδειγμα αυτούς του φωταερίου που διαμαρτύρονταν για την περικοπή του 13ου μισθού), ενώ γενικότερα η κυβέρνηση έθετε υπό αμφισβήτηση το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι των δημοσίων υπαλλήλων, ενώ εξήγγειλε ότι θα αντιμετώπιζε ως επαναστάτες όσους τάσσονταν υπέρ της διεύρυνσης του δικαιώματος της απεργίας. Ο Hering είναι ξεκάθαρος: παρά τη γενική πολεμική κατά του κομμουνισμού, αποδείχτηκε ότι η ηγεσία των Φιλελευθέρων επενέβαινε στην πράξη αυστηρότερα κατά συνδικαλιστών παρά κατά όσων διέδιδαν την κομμουνιστική ιδεολογία και κατά στελεχών του Κομμουνιστικού Κόμματος⁹⁹.

Σύμφωνα με τον Βασίλη Μπογιατζή, η απαγόρευση του δικαιώματος της απεργίας των δημοσίων υπαλλήλων αποτελούσε μέτρο που αποσκοπούσε στη δυναμική –διάβαζε αυταρχική – επίλυση των κοινωνικών συγκρούσεων. Στην εισηγητική έκθεση του εν λόγω νομοσχεδίου ο ίδιος ο Βενιζέλος έγραφε ότι η ιδέα του συνδικαλισμού των δημοσίων υπαλλήλων από την οποία εμπνεύσθηκαν τα αριστερίζοντα στοιχεία ήταν απαράδεκτη. Και τούτο διότι η σχέση τους με το Κράτος δεν ήταν μίσθωσης εργασίας. Προς επίρρωση αυτών των ισχυρισμών επικαλείτο τις σχετικές νομολογίες από τη Γαλλία και τη Γερμανία, οι οποίες υπογράμμιζαν ότι η θέση του δημοσίου υπαλλήλου ρυθμίζεται κυριαρχικά από το Κράτος με σαφή στόχο την εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος. Η δημιουργία σωματείων και ενώσεων σωματείων ομοειδών κλάδων, θεωρούσε η παρατιθέμενη νομολογία, ήταν θεμιτή, ωστόσο, ήταν ανεπίτρεπτη η δημιουργία ομοσπονδίας δημοσίων υπαλλήλων. κάτι τέτοιο θα σήμαινε αυτοχειρισμό της Κυβέρνησης καθώς θα αντέτασσε στο γενικό συμφέρον που τούτη εκπροσωπεί, το ειδικό και μερικό που θα εκπροσωπείτο από αυτή την ομοσπονδία. Έτσι, δεν ήταν τυχαίο, κατέληγε ο Βενιζέλος, που δεν αναγνωριζόταν στους δημοσίους υπαλλήλους το δικαίωμα της απεργίας σε Γαλλία, Γερμανία και Αγγλία για να μην αναφερθεί, παρατηρούσε χαιρέκακα, και η περίπτωση της Ιταλίας του Μουσολίνι όπου τέτοιες σκέψεις ούτε επιτρέπονταν. Το συγκεκριμένο νομοσχέδιο λοιπόν, συμπεράινε ο

98 Βασίλης Α. Μπογιατζής, *ό.π.*, σ. 134-135.

99 Gunnar Hering, *ό.π.*, σ. 1148.

Βενιζέλος, αποσκοπούσε στον σαφή καθορισμό της θέσης του δημοσίου υπαλλήλου στα πλαίσια του συνταγματικού Κράτους¹⁰⁰.

Αίσθηση προκάλεσε επιπλέον, κατά την εμπορική κρίση του καπνού, η κατάσταση που δημιουργήθηκε και που προξένησε δυσαρέσκεια και ρήγμα μεταξύ καπνεργατών και Φιλελευθέρων. Ήδη καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920 οι καπνεργάτες αποτελούσαν ένα από τα πιο μαχητικά τμήματα της εργατικής τάξης της Ελλάδας, μετατρέποντάς τους στις πιο αφοσιωμένες ομάδες εργατών του Κομμουνιστικού Κόμματος. Επιπλέον, η έλλειψη δεσμών με τη γη, καθώς και το ίδιο το εργασιακό περιβάλλον συνέβαλαν στη ριζοσπαστικοποίηση των καπνεργατών, ιδιαίτερα στη Μακεδονία και στη Θράκη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Καβάλα, όπου η κατάσταση των καπνεργατών, με την αύξηση της ανεργίας, το ανεπαρκέστατο επίδομα και τη μείωση της τιμής του καπνού, περιγράφεται με τα πιο μελανά χρώματα.

Την ίδια ώρα, η οργανωμένη δράση κυρίως των εργατών, αλλά και των κομμουνιστών, μπήκε στο στόχαστρο με το Ιδιώνυμο το 1929 και έγινε φανερό ότι οι Φιλελεύθεροι θεωρούσαν απειλή την οργανωμένη εργασία¹⁰¹. Έτσι, οι διώξεις εναντίον των ριζοσπαστών προσέλαβαν πρωτόγνωρη έκταση στις αρχές του 1930, όταν διαλύθηκε η Ενωτική Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας, και τους επόμενους μήνες την ακολούθησαν η Εργατική Βοήθεια, το Συνδικάτο των Καπνεργατών και το Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης. Επιπλέον, μεταξύ 1929 και 1937 καταδικάστηκαν αμετάκλητα λόγω Ιδιώνυμου 3.000 άτομα¹⁰². Ο Mazower αναφέρει μάλιστα ένα χαρακτηριστικό του κλίματος που επικρατούσε επεισόδιο μεταξύ εργατών και Βενιζέλου στην Καβάλα. Όταν ο πρωθυπουργός επισκέφτηκε την πόλη, παραμονές των εκλογών του 1932, «τον υποδέχτηκαν με τέτοιες ιαχές και κραυγές αποδοκιμασίας, ώστε δεν μπόρεσε να εκφωνήσει την ομιλία του». Όπως διαπιστώνει ο Βρετανός ιστορικός, η κυβέρνηση την περίοδο 1929-1932 βασιζόταν στην ευρεία χρήση του Ιδιωνύμου, της αστυνομίας και των χωροφυλάκων για να διατηρήσει την τάξη και όταν εισήγαγε τελικά την εκδοχή για την εργατική νομοθεσία δεν ήταν σε θέση να την εφαρμόσει¹⁰³.

Σύμφωνα με τον Σπύρο Μαρκέτο, ο Βενιζέλος, στην Τρίτη τετραετία της διακυβέρνησής του προσπάθησε να ενσωματώσει την εργατική τάξη εφαρμόζοντας μια

100 ΑΕΒ, Βουλή/Γερουσία, Φάκελος 173/141, έγγραφο 173/3, στο Βασίλης Μπογιατζής, *Επιστημονική Ιδεολογία και Τεχνολογία στη σκέψη του Ελευθέριου Βενιζέλου: ιδεολογία, θεσμοί και υποδομές κατά τη Μεγάλη Τετραετία 1928-1932*, σ. 9.

101 Mark Mazower, *ό.π.*, σ. 173-174.

102 Σπύρος Μαρκέτος, *Η Ελληνική Αριστερά, στο συλλογικό Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα 1922-1940 – Ο Μεσοπόλεμος (επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ)*, Αθήνα 2003, σ. 146.

103 Mark Mazower, *ό.π.*, σ. 176, 350.

τακτική κρατικού πατερναλισμού. Κεντρικό ρόλο στο σχεδιασμό και την εφαρμογή του τελευταίου έπαιξαν οι «Κρατικοί Σοσιαλιστές», οι οποίοι συνδέονταν με τον Παπαναστασίου και κατείχαν ανώτερες διοικητικές θέσεις. Πάντως, η πολιτική αυτή λίγο πέτυχε, καθώς ακόμη και τον καιρό της σχετικής οικονομικής άνθησης η θέση των εργατικών και υπαλληλικών στρωμάτων ήταν άσχημη. Όμως, όπως περιγράφηκε και παραπάνω, η Ελλάδα αισθάνθηκε την παγκόσμια οικονομική κρίση ήδη από το 1930, οπότε και η κυβέρνηση συγκρούστηκε βίαια με τους μισθωτούς. Ως το καλοκαίρι του 1931 φάνηκε ότι η κρίση αφορούσε ολόκληρο το πολιτικό σύστημα. Πλέον, η βάση των πολιτικών συγκρούσεων δεν αφορούσε μόνο το καθεστωτικό ζήτημα, αλλά απλωνόταν μέχρι την εξωτερική πολιτική και την κατανομή του κοινωνικού προϊόντος¹⁰⁴.

Παρόλαυτά, την οικονομική κρίση του 1929-1931 ακολούθησε μια ταχεία βιομηχανική ανάκαμψη που αποτέλεσε κυρίαρχο γνώρισμα της οικονομίας, με την Ελλάδα να βρίσκεται στην τρίτη θέση διεθνώς, πίσω από τη Σοβιετική Ένωση και την Ιαπωνία. Παρόμοια ανάκαμψη σημειώθηκε και στη γεωργία, καθώς η κατάρρευση του παγκόσμιου εμπορίου έστρεψε ξανά την παραγωγή προς την εγχώρια αγορά. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι εργασιακές σχέσεις – που μετά το 1932 γίνονταν ολοένα πιο τεταμένες και βίαιες – ήταν το σημείο στο οποίο αντιδρούσε με μεγαλύτερη αποφασιστικότητα η πολιτική ηγεσία, καθώς η ταχύρρυθμη μεγέθυνση της βιομηχανικής παραγωγής εξαρτιόταν από το φθινό εργατικό κόστος: οι πραγματικοί μισθοί μειώθηκαν κατά 13% περίπου μεταξύ 1930 και 1935, καθώς η διαθέσιμη ανειδίκευτη εργασία τους κρατούσε καθηλωμένους. Κατά τον Mazower, παρά την ανάπτυξη στους βασικούς τομείς της οικονομίας, μετά το 1932 ξέσπασε κοινωνική αναταραχή, πίσω από την οποία δεν βρισκόταν η οικονομική στασιμότητα, αλλά η απροθυμία της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας να αναγνωρίσει ότι σε μια κλειστή οικονομία το κράτος, με τη δράση ή την αδράνειά του, καθορίζει ποιος θα απολαμβάνει τα ευεργετήματα της μεγέθυνσης¹⁰⁵.

Κοινοβούλιο ή Δικτατορία;

Ο Μεσοπόλεμος αποτελεί περίοδο κατά την οποία ο Κοινοβουλευτισμός διέρχεται κρίση, ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του 1930. Η «κρίση» αποτελεί, κατά το Βλαχόπουλο, τον πιο «ήπιο» όρο, καθώς υποδηλώνει προσωρινότητα και ότι η δύσκολη κατάσταση θα ξεπεραστεί. Όμως, τη δεκαετία του '30 στο δημόσιο λόγο κυριαρχεί ο όρος «χρεωκοπία», υποδηλώνοντας ότι ο κοινοβουλευτισμός είναι ξεπερασμένος και ότι πρέπει να αντικατασταθεί με κάποιο άλλο πιο αποτελεσματικό νέο σύστημα. «Ανήθικος», «νόθος»,

¹⁰⁴ Σπύρος Μαρκέτος, *Η Ελληνική Αριστερά*, ό.π., σ. 147.

¹⁰⁵ Mark Mazower, ό.π., σ. 310-311, 341, 351.

«άκρατος», «σκουριασμένος», «ψευδοκοινοβουλευτισμός» είναι μερικοί από τους χαρακτηρισμούς που τού αποδίδονται την περίοδο αυτή. Παράλληλα, ο κοινοβουλευτισμός ταυτίζεται με την «ευνοιοκρατία», τη «συναλλαγή», τη «γεροντοκρατία», τη «βουλευτοκρατία» και εμφανίζεται ως η αιτία κάθε δεινού, από την οικονομική κρίση έως την έλλειψη κυβερνητικής σταθερότητας. Σύμφωνα με τις αντιλήψεις της εποχής, τη διακυβέρνηση της χώρας δεν αναλαμβάνουν οι ικανοί και οι άριστοι, αλλά οι «μέτριοι» ή αυτοί που προσδιορίζονται από το συμφέρον του κόμματος. Μάλιστα, κορυφαίες διαδικασίες του Κοινοβουλίου, όπως η επεξεργασία και η συζήτηση των νομοσχεδίων στη Βουλή και ο κοινοβουλευτικός έλεγχος, θεωρείται ότι συνιστούν απώλεια χρόνου, αποσπών την κυβέρνηση από τα κύρια καθήκοντά της και μειώνουν την αποτελεσματικότητά της. Η κριτική αυτή αποτελεί ευρωπαϊκό φαινόμενο και εμφανίζεται ακόμα και στην Αγγλία, «πατρίδα» του κοινοβουλευτισμού, όπου το Κοινοβούλιο χαρακτηρίζεται ως «talking shop».

Ακόμα, σύμφωνα με τον Βλαχόπουλο, η κρίση του Κοινοβουλευτισμού αποτελεί κοινό τόπο για τον πολιτικό κόσμο της εποχής, ίσως και το μόνο πεδίο «συμφωνίας» αστικού κόσμου και Αριστεράς. Στη Γερμανία, ο Joseph Schumpeter χαρακτηρίζει το Κοινοβούλιο ως «μαριονέτα», ενώ στην Αγγλία ο Harold Laski θεωρεί ότι τα νομοθετικά σώματα από την ίδια τους τη φύση δεν είναι κατάλληλα να νομοθετούν και θα πρέπει να περιορίζονται στην αποδοχή ή την απόρριψη όσων νομοθετικών μέτρων προτείνει η νομοθετική εξουσία. Την αυστηρή διάκριση των εξουσιών, κύριο χαρακτηριστικό του προεδρικού αμερικανικού συστήματος λίγοι την υποστηρίζουν (π.χ ο Σοφιανόπουλος). Άλλοι αποστρέφονται τη μετατροπή του πολιτεύματος σε προεδρικό, αν και πολλοί αντιτίθενται σε κάτι τέτοιο λόγω της δικτατορίας Παγκάλου του 1926, ενέργεια που βρήκε αντίθετο τον κορυφαίο συνταγματολόγο του Μεσοπολέμου, Αλέξανδρο Σβώλο¹⁰⁶.

Όσοι ασκούν κριτική στον κοινοβουλευτισμό, κατά τον Βλαχόπουλο, μπορούν να χωριστούν σε δύο κατηγορίες: Η πρώτη περιλαμβάνει όσους υπερασπίζονται την ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας, χωρίς να αμφισβητούν το δημοκρατικό πολίτευμα. Επιδιώκουν δηλαδή να μειωθούν οι αρμοδιότητες του Κοινοβουλίου, χωρίς όμως πλήρη ανεξαρτησία της εκτελεστικής εξουσίας. Ταυτόχρονα επιθυμούν την ενίσχυση της κυβέρνησης ή του Προέδρου της Δημοκρατίας. Εδώ εντάσσονται και όσοι υπερασπίζονται την προσωρινή παρέκκλιση από τη συνταγματικότητα όταν ισχύουν έκτακτες περιστάσεις, κυρίως στο πλαίσιο της κατάστασης πολιορκίας. Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει όσους ταυτίζουν το κοινοβούλιο με τη δημοκρατία. Για αυτούς η άρνηση του κοινοβουλευτισμού συνιστά έξοδο από τη δημοκρατία.

¹⁰⁶ Σπύρος Βλαχόπουλος, *Η κρίση του κοινοβουλευτισμού στον μεσοπόλεμο και το τέλος της Β' ελληνικής δημοκρατίας το 1935 [Οι θεσμικές όψεις μιας οικονομικής κρίσης;]*, Αθήνα 2012, σ. 87-90, 91-94.

Η κρίση του Κοινοβουλευτισμού την περίοδο αυτή, αλλά και αρκετά νωρίτερα αντιμετωπίζεται ως η θεσμική όψη της οικονομικής κρίσης. Επιπλέον, η ίδια η αντίληψη για το κράτος και ο τρόπος λειτουργίας του μεταβλήθηκαν. Ήδη μετά τον Α' ΠΠ και ιδιαίτερα μετά το 1929, περνάμε από το «κράτος φύλαξ» στο «κράτος πρόνοιας». Πλέον το κράτος δεν μπορεί απλά να παρακολουθεί την οικονομία της αγοράς, αλλά έπρεπε να παρεμβαίνει στην οικονομία, να βελτιώνει την αγροτική παραγωγή, να προχωρά σε αποξηράνσεις, εκβιομηχάνιση κλπ. Ταυτόχρονα έπρεπε να παρεμβαίνει για να αμβλύνει τις συγκρούσεις που προέρχονται από τις μεγάλες κοινωνικές ανισότητες. Όλη αυτή η δραστηριότητα έπρεπε να ρυθμίζεται από ένα επικαιροποιημένο κανονιστικό πλαίσιο και συγκεκριμένους ρυθμιστικούς και ελεγκτικούς μηχανισμούς. Αναμφισβήτητα το «κράτος πρόνοιας» ήταν ένα ευρωπαϊκό φαινόμενο, όμως στην Ελλάδα προέκυψε από την ανάγκη αποκατάστασης των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής.

Η κυρίαρχη αντίληψη της εποχής ήταν ότι το παρεμβατικό κράτος δύσκολα μπορούσε να επιτελέσει το ρόλο του στο πλαίσιο του Κοινοβουλευτισμού της ελεύθερης οικονομίας. Με άλλα λόγια η αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης και το παρεμβατικό κράτος απαιτούσαν ισχυρή διακυβέρνηση, ένα μεγάλο και ισχυρό κράτος που να επιλύει άμεσα και χωρίς καθυστερήσεις τα οικονομικά προβλήματα, κάτι που δεν διασφαλιζόνταν από το οικονομικό σύστημα της εποχής του οικονομικού φιλελευθερισμού. Παράλληλα, με το πέρασμα στο παρεμβατικό κράτος αμφισβητείται και ο κοινοβουλευτισμός, λόγω της στενής του σχέσης με τον οικονομικό φιλελευθερισμό¹⁰⁷.

Στην περίπτωση μας η αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης και η αλλαγή του κράτους σε παρεμβατικό μπορούσαν να γίνουν και στο πλαίσιο του κοινοβουλευτισμού του Μεσοπολέμου και του τότε ισχύοντος Συντάγματος του 1927. Αρκεί να ανατρέξει κανείς στην παρεμβατική οικονομική πολιτική του κράτους την τετραετία 1928-1932 και γενικότερα τη δεκαετία 1925-1935. Την περίοδο εκείνη ιδρύθηκε ο Αυτόνομος Σταφιδικός Οργανισμός (1925), η Αγροτική Τράπεζα (1929), η Τράπεζα της Ελλάδος (1927), ο Εθνικός Οργανισμός Καπνού (1931) και ο Οργανισμός Βάμβακος (1931). Η παρεμβατική πολιτική της περιόδου όμως προχωρά και σε σειρά νομοθετημάτων, με τα οποία επιδιώκεται η αντιμετώπιση των συνεπειών της οικονομικής κρίσης και η διασφάλιση της *minimum* προστασίας των πιο αδύναμων κοινωνικών στρωμάτων. Την ίδια περίοδο (1931-34) καθιερώνεται η Κοινωνική Ασφάλιση¹⁰⁸. Όλες αυτές οι νομοθετικές πρωτοβουλίες θα εφαρμοστούν στον έναν ή στον άλλο βαθμό ή θα «παγώσουν» από τις κυβερνήσεις που ακολουθούν μετά από αυτή των φιλελευθέρων, την ώρα που, όπως είδαμε προηγουμένως, η

¹⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 94-98.

¹⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 99.

μεταρρυθμιστική πολιτική των Φιλελευθέρων απέτυχε σε σειρά άλλων τομέων, εν μέσω μάλιστα και της δυσμενούς διεθνούς συγκυρίας.

Συμπερασματικά, η παρεμβατική πολιτική του κράτους την περίοδο 1925-1935 ήταν εμφανέστατη, ανεξάρτητα από το κατά πόσο οι κυβερνήσεις Φιλελευθέρων και Λαϊκού Κόμματος το επιθυμούσαν ή το αν μπορούσε να λάβει μεγαλύτερες διαστάσεις. Ο Μεταξάς κατηγορεί τον Τσαλδάρη για παρεμβατισμό (!) με τον πρωθυπουργό να απαντά ότι η πρακτική αυτή συνιστά παγκόσμιο φαινόμενο και ότι η Ελλάδα δεν μπορεί να αποτελεί εξαίρεση. Μάλιστα, το 1934, ο Αμερικανός πρέσβης στην Αθήνα, αναφέρει στον πρόεδρο των ΗΠΑ Ρούβελτ ότι η οικονομική πολιτική της Ελλάδας μπορεί να προσφέρει σκέψεις για την ανόρθωση των ΗΠΑ, ενώ χαρακτηρίζει την Ελλάδα παράδειγμα χώρας που λειτουργεί με βάση τις αρχές της διευθυνόμενης οικονομίας. Η συγκεκριμένη πολιτική δεν φάνηκε, κατά τον Βλαχόπουλο, να εμποδίζεται από το το Σύνταγμα του 1927 ούτε και να ευσταθεί το επιχείρημα ότι απαιτείται ισχυρή εκτελεστική εξουσία. Ισχυρή εκτελεστική εξουσία και παρεμβατική οικονομία βαίνουν παραλλήλως. Η παρέμβαση του κράτους στην οικονομία οδηγεί σε αύξηση της δύναμης της εκτελεστικής εξουσίας, η οποία προετοιμάζει νομοσχέδια, εκδίδει αναγκαίες διοικητικές πράξεις συγκεκριμενοποίησης νόμων, δημιουργεί απαραίτητους ρυθμιστικούς και εποπτικούς φορείς κλπ¹⁰⁹.

Τα ατομικά δικαιώματα ήταν συνυφασμένα με τον κοινοβουλευτισμό, όμως η προσπάθεια αποτροπής του «κινδύνου» του κομμουνισμού οδηγούσαν πολλές φορές στην περιστολή τους. Και αυτή η περιστολή συνδέεται άμεσα με την ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας. Δεν είναι επίσης τυχαίο ότι η «κορωνίδα» των επιζητούμενων μεταρρυθμίσεων στον τομέα αυτό ήταν η προσπάθεια εισαγωγής του άρθρου 48 του Συντάγματος της Βαϊμάρης στο ελληνικό Σύνταγμα. Για να πλήξει τους κομμουνιστές, καθώς και την εκάστοτε αντίπαλη παράταξη, ο αστικός πολιτικός κόσμος πρέπει να παραβιάσει το Σύνταγμα. Και το κάνει με προθυμία κεκαλυμμένα. Δηλαδή «τροποποιεί» το Σύνταγμα και περιορίζει την προστασία ελευθεριών, στο πλαίσιο τη ενίσχυσης της εκτελεστικής εξουσίας. Πάντως, τη συγκεκριμένη περίοδο το ΚΚΕ δεν είχε τόσο μεγάλη απήχηση που να δικαιολογεί μια τέτοια παρέμβαση του αστικού πολιτικού κόσμου σε βάρος των κομμουνιστών. Ένας άλλος κίνδυνος φόβιζε τους αστούς. Αυτός του εργατικού κινήματος και επιπλέον της σύνδεσής του με το ΚΚΕ (άρα κομμουνιστικός κίνδυνος μελλοντικά). Κατά τον Αντώνη Λιάκο, τόσο σε επίπεδο της ευρύτερης κρατικής πολιτικής αυτής της περιόδου, όπως επίσης και πιο συγκεκριμένα, σε επίπεδο κοινωνικών ασφαλίσεων, υπήρχε κοινωνική ενέργεια, που παράγει έργο, κυκλοφορεί και μετασχηματίζεται. Μια κοινωνική ενέργεια

109 Στο ίδιο, σ. 100-101.

αποτυπωμένη στο κοινωνικό ασυνείδητο που πήγαζε από τη δυσαρέσκεια, αλλά και τις προσδοκίες των λαϊκών τάξεων, που έπαιρνε ατομικές ή συλλογικές μορφές, άλλοτε βίαιες και μη πολιτικές και άλλοτε επιθετικές αποδοκιμασίες κομμάτων, απειθαρχία κλπ. Μια κοινωνική ενέργεια με τέτοιες διαστάσεις που η εξουδετέρωσή της γινόταν αυτόνομος στόχος και έπαιρνε διαστάσεις ως στοιχείο πολιτικής¹¹⁰.

Ήδη μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1920 οργανώνονται μεγάλες εργατικές κινητοποιήσεις και διαδηλώσεις οι οποίες συχνά καταλήγουν να είναι αιματηρές. Εργαζόμενοι, μικροπαραγωγοί και μικροεπιχειρηματίες διεκδικούν δυναμικά τη βελτίωση των εργασιακών και γενικότερα των βιοτικών συνθηκών ανεξαρτήτως του κόμματος που ψηφίζουν. Η διεκδίκηση των αιτημάτων αυτών των κοινωνικών ομάδων γινόταν κυρίως μέσω χρήσης των ατομικών ελευθεριών (δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, ελευθερία του Τύπου κλπ). Άρα, η ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας συνοδεύεται συνήθως με αντίστοιχες προσπάθειες περιορισμού των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών. Σύμφωνα με το Βλαχόπουλο, οι αντίληψη του αστικού πολιτικού κόσμου της περιόδου του Μεσοπολέμου για τον κοινοβουλευτισμό ήταν ότι αυτός εμφανίζονταν πολύ «γενναιόδωρος» και «φιλελεύθερος» και θα έπρεπε να μεταρρυθμιστεί προς την κατεύθυνση του περιορισμού των «επικίνδυνων» ατομικών δικαιωμάτων με ασφαλιστικές δικλίδες κατάργησής τους στις κρίσιμες στιγμές.

Ακόμα, μία από τις κυριότερες αιτίες της κρίσης του Κοινοβουλευτισμού αποτελούσε η δυσλειτουργία του πολιτικού συστήματος και των συνταγματικών θεσμών. Το βασικό χαρακτηριστικό αυτής της δυσλειτουργίας αποτελούν οι βραχύβιες κυβερνήσεις και η έλλειψη κυβερνητικής σταθερότητας την περίοδο εκείνη. Ο μέσος όρος διάρκειας των κυβερνήσεων της περιόδου της Β' Ελληνικής Δημοκρατίας ήταν μόλις δύο χρόνια. Αυτό δεν αποτελεί ελληνικό φαινόμενο, αλλά συνιστά πανευρωπαϊκή τάση. Η κατάσταση αυτή είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον κατακερματισμό των πολιτικών δυνάμεων την περίοδο αυτή. Κατά το Βλαχόπουλο συνηθίζουμε να μιλάμε για «βενιζελική» ή «αντιβενιζελική» παράταξη για λόγους συντομίας, όμως αυτές οι δύο δεν ήταν ενιαίες¹¹¹.

Εκτός όμως από την πολιτική αστάθεια, η λειτουργία του πολιτικού συστήματος την περίοδο του Μεσοπολέμου εκδηλώνεται και σε άλλα επίπεδα. Η Βουλή διακόπτει συχνά τις εργασίες της «επ' αόριστον», το πολίτευμα λειτουργεί για μεγάλα χρονικά διαστήματα χωρίς λαϊκή αντιπροσωπεία, η απαξίωση της οποίας εντείνεται από σωρεία καταναγκαστικών νόμων και νομοθετικών διαταγμάτων της εκτελεστικής εξουσίας, τα οποία εκδίδονται είτε χωρίς καμία νομοθετική εξουσιοδότηση είτε με γενικές και αόριστες εξουσιοδοτήσεις για τη

¹¹⁰ Αντώνης Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα 2016, σ. 370-371.

¹¹¹ Στο ίδιο, σ. 104-108.

ρύθμιση ενός πολύ μεγάλου αριθμού θεμάτων. Στην ίδια κατεύθυνση συντείνουν και άλλα φαινόμενα όπως η αποχή των κομμάτων της αντιπολίτευσης από τις διαδικασίες και τα επεισόδια μεταξύ των βουλευτών. Σημαντική είναι επίσης και η επέμβαση του στρατού στην πολιτική ζωή της χώρας. Την περίοδο 1922-1935 εκδηλώθηκαν έξι στρατιωτικά πραξικοπήματα και κινήματα. Ο στρατός είχε βαρύνοντα λόγο και οι πολιτικές δυνάμεις κυβερνούσαν γιατί είχαν την υποστήριξη του¹¹².

Η τάση όμως για εγκαθίδρυση δικτατοριών αποτελούσε πανευρωπαϊκό φαινόμενο κατά το Μεσοπόλεμο. Πέραν της Γερμανίας και της Ιταλίας, δικτατορίες είχαν εγκαθιδρυθεί σε μια σειρά χώρες όπως η Τουρκία, η Αλβανία, η Γιουγκοσλαβία, οι τρεις Βαλτικές χώρες, η Αυστρία, η Ουγγαρία και η Πορτογαλία. Λίγο μετά η Ισπανία και η Ελλάδα. Οι δικτατορίες παρουσιάστηκαν ως κάτι νέο που ανταποκρινόταν στις ανάγκες της εποχής, ενάντια στον «απαρχαιωμένο» Κοινοβουλευτισμό. Ιδιαίτερη επιρροή και «γοητεία» ασκούσαν η φασιστική Ιταλία και δευτερευόντως η ναζιστική Γερμανία. Οι μεγαλύτερες εφημερίδες της εποχής φιλοξενούσαν συχνά θετικά σχόλια για τα «επιτεύγματα» των δύο καθεστώτων. Κύριος θαυμαστής του Μουσολίνι στην Ελλάδα υπήρξε ο Κονδύλης, όπως και ο Πλαστήρας, λίγο αργότερα που με άρθρο του υπέρ της δικτατορίας δεν παραλείπει να θέσει ως πρότυπο την Ιταλία. Ακόμα και κορυφαίοι συνταγματολόγοι, όπως ο Σβώλος, που αποστρέφονται το φασισμό εκφράζουν ορισμένα θετικά σχόλια. Η «γοητεία» του φασισμού και του ναζισμού αποτελούσε πανευρωπαϊκή τάση. Ακόμα και στην «πατρίδα» του Κοινοβουλευτισμού, τη Βρετανία, υπήρχαν θαυμαστές τους¹¹³.

Κεφάλαιο Δεύτερο

ΕΣΣΔ: Κεντρικός Σχεδιασμός, Πεντάχρονο Σχέδιο, Κολεκτιβοποίηση – Η πρόσληψη από τον ελληνικό Τύπο

Από το 15ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος στην εκβιομηχάνιση της ΕΣΣΔ

Η στροφή που αποφάσισε το 15ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της ΕΣΣΔ για την πορεία της χώρας και η ήττα της αριστερής αντιπολίτευσης άφησαν το αποτύπωμά τους στη συζήτηση τόσο στους κόλπους του κομμουνιστικού κινήματος και της Αριστεράς όσο και ευρύτερα, σε Ελλάδα και εξωτερικό. Η διαπάλη μεταξύ αντιπολίτευσης και Κομμουνιστικού Κόμματος και η ελληνική της περίπτωση που θα καταλήξει στη φραξιονιστική πάλη χωρίς αρχές, την περίοδο 1929-1931¹¹⁴, αποτυπώθηκαν εκτενώς στις στήλες των δύο εντύπων της ελληνικής Αριστεράς που μελετώνται στην παρούσα εργασία. Η διαπάλη μεταξύ των δύο

¹¹² Στο ίδιο, σ. 110-111.

¹¹³ Σπύρος Βλαχόπουλος, *ό.π.*, σ. 113-119.

¹¹⁴ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1918-1939, Α2 Τόμος, Αθήνα 2018*, σ. 383.

εσωκομματικών τάσεων που συγκροτήθηκαν στους κόλπους του Κομμουνιστικού Κόμματος της ΕΣΣΔ, απόρροια της διαμάχης και τού προβληματισμού την περίοδο μεταξύ του 14ου και του 15ου συνεδρίου του κόμματος, από το Δεκέμβριο του 1925 έως το Δεκέμβριο του 1927, επικεντρώνονταν στο χαρακτήρα, τη μέθοδο και το ρυθμό που έπρεπε να ακολουθήσουν η εκβιομηχάνιση της χώρας και ο κεντρικός σχεδιασμός και να αντιμετωπιστεί η κρίση του στην αγροτική παραγωγή¹¹⁵.

Ο *Σπάρτακος* δημοσιεύει τόσο τις δηλώσεις των δύο αντιπολιτευτικών ομάδων που συγκροτήθηκαν στο εν λόγω συνέδριο (Κάμενεφ, Ζηνόβιεφ επικεφαλής της μίας και Τρότσκι, Ράκοφσκι και Ράντεκ επικεφαλής της άλλης)¹¹⁶, όπως επίσης και τις «Θέσεις των Μπολσεβίκων-Λενινιστών (Αντιπολίτευση) για το Οικονομικό Σχέδιο της Νέας Πενταετίας»¹¹⁷. Η κριτική επικεντρώνεται σε ζητήματα που άπτονται των προβλέψεων του Πενταετούς Σχεδίου, όπως η μείωση της ανεργίας, οι οικονομικές προβλέψεις, οι τοποθετήσεις νέων κεφαλαίων και η κατάσταση της εργατικής τάξης, τονίζοντας ότι η «ρίζα των δυσχερειών» είναι ο αργός ρυθμός της βιομηχανικής ανάπτυξης της χώρας που «αργοπορεί συγκρινόμενη με την ανάπτυξη ολόκληρης της εθνικής μας οικονομίας, γιατί η πόλη δεν μπορεί να δώσει αρκετά εμπορεύματα σε αντάλλαγμα αγροτικών προϊόντων», κάτι που «επιτρέπει στον κουλάκο να συγκεντρώνει τη μερίδα του λέοντος από τα αποθέματα των σιτηρών και των άλλων προϊόντων». Κατά την αντιπολίτευση, «επέρχεται μια γρήγορη ανάπτυξη των καπιταλιστικών στοιχείων στη γεωργία της μικρής εμπορευματικής παραγωγής. Κατά συνέπεια αυξάνει η εξάρτηση της κρατικής οικονομίας από τους κουλάκους ή τους καπιταλιστές, στο επίπεδο των πρώτων υλών, της εξαγωγής, των αποθεμάτων σε ζωοτροφές». Οι θέσεις καταλήγουν με τέσσερα σημεία: από το να καταδικαστεί το σύνθημα «Τα πυρά κατά της αριστεράς» και την υπογράμμιση του κινδύνου από τα δεξιά, έως το να μην κρύβονται από το κόμμα οι δυσχέρειες που υπάρχουν και να παύσουν οι διώξεις κατά της αντιπολίτευσης.

Ο *Ριζοσπάστης* απαντά δημοσιεύοντας τις θέσεις της κομματικής ηγεσίας του μπολσεβίκικου κόμματος. Μην αποκρύπτοντας τις δυσκολίες που προβάλλει η αντιπολίτευση αναφορικά με την οικονομική και βιομηχανική ανάπτυξη της ΕΣΣΔ, η κριτική εστιάζεται στο ότι η κρατική βιομηχανία δεν βρίσκεται σε χρόνια καθυστέρηση συγκριτικά με την πρόοδο και τις ανάγκες της εθνικής οικονομίας, καθώς η σχετική της σημασία μέσα στην εθνική οικονομία δεν μικραίνει, η παραγωγή των μέσων παραγωγής δεν αναπτύσσεται πιο αργά από

115 E.H Carr, *ό.π.*, σ. 206.

116 Περ. Σπάρτακος, αρ. 2, Φεβρουάριος 1928, χρόνος Α'.

117 Περ. Σπάρτακος, αρ. 2, Φεβρουάριος 1928, χρόνος Α'.

την παραγωγή των ειδών κατανάλωσης, τα σοσιαλιστικά στοιχεία δεν αναπτύσσονται πιο αργά από τα καπιταλιστικά και μικροεμπορικά, δεν μεγαλώνει διαρκώς η στενότητα των εμπορευμάτων¹¹⁸. «Η θέση της αντιπολίτευσης αποτελεί μια συκοφαντία κατά του κόμματος», σημειώνει ο *Ριζοσπάστης*, αποτυπώνοντας την πολεμική και τις σχέσεις αντιπαλότητας των δύο πλευρών. Παράλληλα, η εφημερίδα θα δημοσιεύσει και την απόφαση του 15ου Συνεδρίου για διαγραφή 75 μελών της τροτσκιστικής αντιπολίτευσης, κατηγορώντας τα για φραξιονισμό, δημιουργία νέου κόμματος στην ΕΣΣΔ και άλλες αντισοβιετικές δράσεις, ενώ προβλέπονται ιδεολογικά μέτρα για τα μέλη που επηρεάζονται, εκκαθάριση του κόμματος¹¹⁹, καθώς και τη λήψη μέτρων για την άμυνα απέναντι στην αντιπολίτευση¹²⁰.

Η διάσπαση του μπολσεβίκικου κόμματος, η αλλαγή πολιτικής σε βιομηχανία και γεωργία και η εξορία του Λέοντος Τρότσκι θα απασχολήσουν τον αστικό Τύπο από το 15ο Συνέδριο και έπειτα. Σε ουκ ολίγα δημοσιεύματα θα προεξοφληθεί η «αναπόφευκτος χρεωκοπία του κομμουνιστικού καθεστώτος εν Ρωσία»¹²¹, η δε πολεμική κριτική του Τρότσκι ενάντια στο σοβιετικό καθεστώς θα προβληθεί από την *Καθημερινή* και το *Ελεύθερον Βήμα*, με αναδημοσιεύσεις άρθρων, ομιλιών, συνεντεύξεων και διάφορες ειδήσεων και βιογραφικών πληροφοριών (όπως για παράδειγμα οι εκτιμήσεις του για κατάρρευση του σοβιετικού καθεστώτος που αναλύονται στις παρακάτω σελίδες).

Οι δυσκολίες στο εσωτερικό της ΕΣΣΔ που αντιμετώπιζε κρίση προϊόντων και εφοδιασμού των πόλεων με αγαθά πρώτης ανάγκης, αλλά και η αγωνία της άνοιξης και του καλοκαιριού του 1927, όταν οι σχέσεις με τη Δύση είχαν οξυνθεί και η ΕΣΣΔ αντιμετώπιζε το φάσμα του αποκλεισμού, ή ακόμα και του πολέμου¹²², θα αποτυπωθούν στο σύνολο του ελληνικού Τύπου. Από τη μία ο *Ριζοσπάστης* καταγγέλλει συκοφάντηση της ΕΣΣΔ και προσπάθεια της Σοσιαλδημοκρατίας να ταυτίσει το Μπολσεβικισμό με το Φασισμό¹²³, παράλληλα με μια διεθνή εκστρατεία σε ιδεολογικό και πολιτικό επίπεδο¹²⁴, όπως επίσης και σε γεωπολιτικό με τη δημιουργία «ιμπεριαλιστικής ζώνης» από τη Βαλτική έως τον Εύξεινο Πόντο, με κράτη εχθρικά προς τη Σοβιετική Ένωση¹²⁵.

118 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 510, 18 Ιανουαρίου 1928.

119 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 492, 4 Ιανουαρίου 1928.

120 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 812, 20 Ιανουαρίου 1928.

121 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 2216, 22 Φεβρουαρίου 1928.

122 E.H Carr, *ό.π.*, σ. 203.

123 Ένα πολιτικο-ιδεολογικό σχήμα που συναντάμε και στις μετέπειτα δεκαετίες, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ειδικά την εποχή του Ψυχρού Πολέμου, το οποίο επιβιώνει έως και τις μέρες μας. Πρόκειται για μια ουσιοκρατική προσέγγιση, η οποία θεωρεί ότι η φιλελεύθερη αστική κοινοβουλευτική δημοκρατία των δυτικών χωρών βάλλεται από τα άκρα του φασισμού-ναζισμού και του κομμουνισμού.

124 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 589, 16 Φεβρουαρίου 1928.

125 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 497, 9 Ιανουαρίου 1928.

Μια άποψη που ταυτίζεται με δημοσιεύματα του *Ελεύθερου Βήματος*, όπως το άρθρο της Άννι Μπένσαντ, θεοσοφίστριας, σοσιαλίστριας και φεμινίστριας της εποχής, σύμφωνα με την οποία η ΕΣΣΔ αποτελεί αδιαμφισβήτητο παράγοντα αστάθειας και πολεμικής απειλής, όπως η Τσαρική Ρωσία το 19ο αιώνα¹²⁶. Κατά την αρθρογράφο, η Ρωσία βρίσκεται για το λόγο αυτό αποκλεισμένη από την υπόλοιπη Ευρώπη από μία σειρά κράτη, εχθρικά διακείμενα προς αυτήν. Συνεπώς, η μόνη διέξοδος των Σοβιέτ βρίσκεται στην Ασία, απειλώντας έτσι την αχανή βρετανική αποικία της Ινδίας. Στο κάδρο του ανταγωνισμού της Σοβιετικής Ένωσης και της Βρετανίας τίθεται από την αρθρογράφο και το αποικιακό ζήτημα. Η Μπένσαντ τασσόμενη ανοιχτά με τον ιταλικό φασισμό ζητά να επανεξεταστεί ο αποκλεισμός της ΕΣΣΔ, προκειμένου να καταστεί περισσότερο «διαβλητή», προτείνοντας χαρακτηριστικά ότι ο Μουσολίνι θα έπρεπε να βρίσκονταν στη Ρωσία «όπου χρειάζεται περισσότερο», «διότι αι επαναστάσεις συνεπάγονται πάντοτε την δικτατοριάν, η άσκησις της οποίας είναι, φαίνεται, βιολογικώς αναγκαία έως ότου ωριμάσουν οι λαοί διά την ελευθερία της οποίας αποστερήθησαν επί μακρόν».

Την ίδια περίοδο, η ΕΣΣΔ αντιμετωπίζεται από την πλειοψηφία του ελληνικού Τύπου υπό το πρίσμα του αστάθμητου παράγοντα που προκαλεί ανασφάλεια και συνιστά απειλή για το ευρωπαϊκό status quo. Κατά την *Καθημερινή* οι τσαρικές μέθοδοι του Στάλιν, με αφορμή τον εκτοπισμό των επικεφαλής της αριστερής αντιπολίτευσης (Τρότσκι, Ζηνόβιεφ κλπ) στη Σιβηρία, «ενώ συλλαμβάνονται εν Γαλλία οι κομμουνισταί βουλευταί»¹²⁷, όπως επίσης και ότι ο ίδιος «εφοβήθη την αύξουσαν δύναμη και προ της μεγάλης απειλής έσπευσε να λάβη τα μέτρα του»¹²⁸ χαρακτηρίζουν την «αναρχία» που επικρατεί στη χώρα των Σοβιέτ και τις διαθέσεις των ηγετών της¹²⁹. Ο «κομμουνιστικός κίνδυνος» είναι πάντα παρών¹³⁰. «Ο, τι συνέβη εις Ρωσίαν δύναται κάλλιστα να συμβή και αλλού»¹³¹, σημειώνει η *Καθημερινή*, εκφράζοντας το φόβο αναφορικά με τον κομμουνιστικό κίνδυνο που κυριαρχούσε την περίοδο αυτή στους κόλπους της αστικής τάξης, η οποία όμως δεν ήταν σε θέση να δώσει πολιτικές απαντήσεις διαρκείας¹³². Η έκκληση για «άμυνα εναντίον του ερυθρού κινδύνου»¹³³ αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό της αρθρογραφίας της εφημερίδας που σε πολλές περιπτώσεις δεν τεκμηριώνεται με στοιχεία ή παράθεση πηγής.

126 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 2101 – 2102, 10-11 Φεβρουαρίου 1928.

127 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 2179, 16 Ιανουαρίου 1928.

128 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 2183, 20 Ιανουαρίου 1928.

129 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 2195, 1 Φεβρουαρίου 1928.

130 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 2200, 6 Φεβρουαρίου 1928.

131 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 2201, 7 Φεβρουαρίου 1928.

132 Δέσποινα Ι. Παπαδημητρίου, *Τα χρόνια της κρίσης στον μεσοπόλεμο – Η ελληνική δημόσια συζήτηση*, Αθήνα 2012, σ. 56.

133 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 2202, 8 Φεβρουαρίου 1928.

Ταυτόχρονα, την περίοδο αυτή προβλήματα ανακύπτουν με την επικύρωση του Εμπορικού Συμφώνου μεταξύ Ελλάδας και Σοβιέτ από την δικτατορία του Παγκάλου¹³⁴. Το *Ελεύθερον Βήμα* ασκεί κριτική στην *Ισβέστια*¹³⁵, αναφορικά με δημοσιεύματα για τις ελληνοσοβιετικές επαφές, καταλογίζοντας στη σοβιετική εφημερίδα «επίδρασιν αναληθούς προκαταλήψεως» των μπολσεβίκων σε βάρος της ελληνικής πλευράς. Κι αυτό διότι οι Σοβιετικοί αποδίδουν «εις αγγλικήν υποκίνησιν» την άρνηση της Ελλάδας να επικυρώσει την εμπορική συμφωνία μεταξύ των δύο πλευρών που είχε συναφθεί επί δικτατορίας Παγκάλου. «Η ελληνικήν πολιτικήν ουδεμίαν επιρροήν υφίσταται από την Αγγλίαν», σημειώνει το δημοσίευμα του *Ελεύθερου Βήματος*, κάνοντας λόγο για «διασπάθισιν των συμφερόντων της χώρας υπό του κ. Ρούφου¹³⁶» και αποδοκιμασία αυτών των ενεργειών από την κοινή γνώμη, ενώ γίνεται αναφορά και στην εισαγωγή ρωσικού σιταριού με ευνοϊκούς όρους¹³⁷, το εμπόριο του οποίου θα αποτελέσει πηγή μεγάλων προστρεβίων μεταξύ της ΕΣΣΔ και της Δύσης, με πλήθος δημοσιευμάτων περί διενέργειας «ντάμπινγκ» από πλευράς των Σοβιέτ, όπως θα δούμε στην αντίστοιχη ενότητα της παρούσας εργασίας. Στον αντίποδα, άρθρο της *Ισβέστια*, περίληψη του οποίου δημοσιεύει ο *Ριζοσπάστης*, υπογραμμίζει ότι η στάση της ελληνικής κυβέρνησης θέτει σε κίνδυνο την ίδια την ύπαρξη των εμπορικών σχέσεων με τα Σοβιέτ, κάτι που ζημιώνει σε μεγάλο βαθμό την ελληνική πλευρά¹³⁸. Πάντως, οι εμπορικές σχέσεις Ελλάδας-ΕΣΣΔ θα βελτιωθούν σημαντικά μετά το σχηματισμό της κυβέρνησης Βενιζέλου, τον Ιούλιο του 1928, ενώ τον Οκτώβριο του ίδιου έτους ξεκινούν οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο πλευρών που θα καταλήξουν σε Συμφωνία Εμπορίου και Ναυτιλίας τον Ιούνιο του 1929¹³⁹. Και πάλι όμως δημοσιεύματα εφημερίδων, όπως της *Καθημερινής*, διατύπωναν αντιρρήσεις¹⁴⁰.

Λίγους μήνες πριν την εφαρμογή του Πρώτου Πενταετούς Σχεδίου, λαμβάνει χώρα η δίκη των 53 Γερμανών μηχανικών ορυχείων της Κοιλιάδας του Ντονέτς, γνωστή και ως δίκη του Σαχτί, οι οποίοι κατηγορήθηκαν για παραγωγικό σαμποτάζ και ότι υπέσκαπταν το σοβιετικό καθεστώς σε συνεργασία με τους πρώην ιδιοκτήτες των ορυχείων. Η δίκη, η

134 Στις 23 Ιουνίου 1926, μετά από διαπραγματεύσεις δύο σχεδόν ετών, ένα δασμολογικό σύμφωνο υπογράφηκε στην Αθήνα μεταξύ του Έλληνα Υπουργού Εξωτερικών Λ. Κανακάρη-Ρούφου και του Σοβιετικού πρεσβευτή Αλεξέι Ουστίνοβ. Η δημοσίευση του συμφώνου προκάλεσε έντονες αντιδράσεις από μερίδα του ελληνικού Τύπου. Το Αύγουστο του 1926 ο Πάγκαλος ανατράπηκε και η νέα ελληνική κυβέρνηση γνωστοποίησε στους Σοβιετικούς ότι το σύμφωνο και οι άλλες διεθνείς συμβάσεις που είχαν συναφθεί κατά τη διακυβέρνηση Παγκάλου θα υποβάλλονταν στη Βουλή για να κυρωθούν. Τελικά, στις 12 Ιουνίου 1928 η Βουλή απέρριψε το σύμφωνο. Στο Ανδρέας Η. Ζαπάντης, *Ελληνοσοβιετικές Σχέσεις 1917-1941*, Αθήνα 1989, σ. 180-181, 184, 203.

135 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 587, 14 Φεβρουαρίου 1928.

136 *Υπουργός Εξωτερικών της κυβέρνησης του Θεόδωρου Πάγκαλου.

137 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 2098, 7 Φεβρουαρίου 1928.

138 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6471, 25 Ιουνίου 1928.

139 Ανδρέας Η. Ζαπάντης, *ό.π.*, σ. 207-208.

140 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 12 Ιουνίου 1929.

πρώτη από τις δύο με παρόμοιο περιεχόμενο που θα πραγματοποιηθούν κατά την περίοδο που εξετάζει η παρούσα εργασία, θα προβληθεί εκτενώς από τις σοβιετικές εφημερίδες, με σκοπό να αποδειχθεί η δράση αντισοβιετικών ομάδων και «αστών ειδικών» εντός της ΕΣΣΔ. Η δε κατηγορία για σαμποτάζ της παραγωγής, συχνή κατά την περίοδο του Πεντάχρονου Σχεδίου, θα διατυπωθεί για πρώτη φορά στη συγκεκριμένη διαδικασία¹⁴¹. Μάλιστα, οι σχέσεις μεταξύ Σοβιέτ και Γερμανίας θα έρθουν σε κρίση, παρά τη στενή εμπορική και οικονομική συνεργασία μεταξύ των δύο πλευρών¹⁴².

Η δίκη θα δώσει το έναυσμα στο Κομμουνιστικό Κόμμα για την εκστρατεία «αυτοκριτικής» της περιόδου 1928-1929, με σκοπό την ώθηση των εργαζομένων και των κομματικών μελών για εντατική κριτική στα διευθυντικά στελέχη των εργοστασίων και άλλων οργανισμών. Όπως σημειώνει ο Matthew Lenoe, ο όρος «αυτο-κριτική» δεν αναφέρεται σε μια απλή ατομική ομολογία, όπως στην κινεζική πολιτιστική επανάσταση, αλλά στην καταγγελία διεφθαρμένων ή ανεπαρκών κρατικών υπαλλήλων από συναδέλφους τους ή δημοσιογράφους. Ουσιαστικά, το κόμμα και το κρατικό σύστημα επικρίνουν τον εαυτό τους. Σκοπός της εκστρατείας αυτοκριτικής του 1928-1929 ήταν η αύξηση της «ταξικής επιφυλακής» ενάντια στα σαμποτάζ τύπου Σαχτί. Ο Lenoe τονίζει ότι με βάση τις καταγγελίες και τις εκθέσεις που δημοσιεύθηκαν στο Τύπο τους επόμενους μήνες, τα κομματικά στελέχη (ιδίως όσα συντάχθηκαν με τον Στάλιν) σκόπευαν η συγκεκριμένη εκστρατεία να σηματοδοτήσει το τέλος της ΝΕΠ και της συνεργασίας μεταξύ κομμουνιστών αξιωματούχων και ιδιωτών εμπόρων. Επιπλέον στόχος ήταν επίσης να αξιοποιήσουν τα εργατικά συνδικάτα στο να εφαρμόσουν την «εργασιακή πειθαρχία» και να τιμωρούν τους αξιωματούχους του κόμματος που συντάσσονταν με την «δεξιά» που αντιτάσσονταν στην αναγκαστική κολεκτιβοποίηση και την ταχεία εκβιομηχάνιση. Σύμφωνα τέλος με τον Matthew E. Lenoe, η εκστρατεία αυτοκριτικής αποτελούσε μια φάση της επανάστασης του Στάλιν από τα πάνω, στην οποία αξιωματούχοι του κόμματος προσπάθησαν να χρησιμοποιήσουν μαχητικούς νέους Κομμουνιστές δημοσιογράφους και ακτιβιστές εναντίον των σκεπτικιστών, φυγόπονων και των υποτιθέμενων σαμποτέρ στους κόλπους της κρατικής γραφειοκρατίας¹⁴³.

Επρόκειτο για μία δίκη προπομπό για τις μετέπειτα εξελίξεις, καθώς η κατηγορία του σαμποτάζ που αντιμετώπισαν οι κατηγορούμενοι θα διατυπωθεί από τις σοβιετικές αρχές και το κόμμα πλείστες φορές τόσο κατά την εφαρμογή του πρώτου Πενταετούς Σχεδίου και τις

141 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 9447, 1 Ιουνίου 1928.

142 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 23 Μαρτίου 1928.

143 Matthew Lenoe, *ό.π.*, σ. 182.

δυσκολίες που αντιμετώπιζε η εκβιομηχάνιση, αλλά κυρίως κατά την κολεκτιβοποίηση και την αντίδραση μερίδας των αγροτών που άφηναν τα ζώα να πεθάνουν, απέκρυπταν τη σοδειά τους ή έκαιγαν αποθήκες με σιτάρι κλπ. Θεματολογία που κυριαρχεί στην αρθρογραφία του Τύπου της περιόδου όπως θα δούμε και στις παρακάτω σελίδες της παρούσας εργασίας.

Η χρονιά της Μεγάλης Τομής: Το Πενταετές Σχέδιο και ο οικονομικοκοινωνικός μετασχηματισμός της ΕΣΣΔ μέσα από τις στήλες του ελληνικού Τύπου

Το 1929 αποτελεί τη χρονιά της «Μεγάλης Τομής» για την ΕΣΣΔ, σύμφωνα με το ομώνυμο άρθρο του Στάλιν, με αφορμή τη συμπλήρωση 12 χρόνων από την Οκτωβριανή Επανάσταση. Το Πενταετές Σχέδιο -το οποίο πρακτικά τέθηκε σε εφαρμογή τον Οκτώβριο του 1928- θα εγκριθεί επίσημα. «Η στροφή αυτή εξελέχθη και εξελίσσεται ακόμα κάτω από το σύνθημα της επίθεσης του σοσιαλισμού κατά των καπιταλιστικών στοιχείων της πόλης και της υπαίθρου»¹⁴⁴, γράφει ο γενικός γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος της ΕΣΣΔ, δίνοντας το πολιτικό στίγμα των γεγονότων που θα ακολουθούσαν. Την ίδια ώρα, ο Στάλιν αφού εγκωμιάζει τους θριάμβους στο πεδίο της εκβιομηχάνισης, θέτει επί τάπητος ορισμένα προβλήματα μείζονος σημασίας που θα απασχολήσουν τους Μπολσεβίκους καθ' όλη τη διάρκεια του Πενταετούς Σχεδίου: αυτά της κατάρτισης τεχνικών και εξειδικευμένων εργατών, αλλά και της αναδιοργάνωσης και βελτιστοποίησης της παραγωγής, γνωστής και ως «ρασιοναλιζασιόν». Προβλήματα, η επίλυση των οποίων θα αποτελέσει βασικό στόχο του κόμματος και της σοβιετικής κυβέρνησης, καθώς θα αποδειχθούν σε πολλές περιπτώσεις τροχοπέδη για την πραγμάτωση των στόχων και της περαιτέρω ανάπτυξη της βιομηχανίας. Επιπλέον, ο Στάλιν αφιερώνει το μεγαλύτερο μέρος του άρθρου στην κολεκτιβοποίηση και στην εκμηχάνιση του αγροτικού τομέα. Κάνει λόγο για επιτυχίες στην οργάνωση της οικονομίας, με την ανάπτυξη της βιομηχανίας, της κολεκτιβοποίησης, καθώς και στο μέτωπο της πολιτικής σφαίρας. Αναφέρεται στην εκστρατεία της αυτοκριτικής του κόμματος, με σκοπό την καταπολέμηση του γραφειοκρατισμού, την ανάπτυξη της σοσιαλιστικής άμιλλας ενάντια σε όσους δεν εφάρμοζαν την προλεταριακή πειθαρχία, καθώς και στην εφαρμογή της αδιάκοπης εβδομάδας. Η έκκληση του Στάλιν για επιστροφή στην πάλη των τάξεων και την εξαφάνιση των καπιταλιστικών στοιχείων της πόλης και του χωριού προσέελκυσε ένα μεγάλο μέρος της κομματικής βάσης στους κόλπους της οποίας κέρδιζε έδαφος η άποψη ότι η ΝΕΠ συνιστούσε υποχώρηση από τους στόχους της επανάστασης. Ιδιαίτερα η νέα γενιά Μπολσεβίκων που μετοίκησε από την ύπαιθρο προς τα αστικά κέντρα αντιμετώπιζε την επανάσταση ως μια κατάσταση που θα υπερνικούσε την ένδεια και τη φτώχεια που βίωνε έως τότε η σοβιετική κοινωνία. Ταυτίζονταν δε με το όραμα του Στάλιν για την ανάπτυξη της

144 Εφ. Ριζοσπάστης, αρ. 6348, 29 Νοεμβρίου 1929.

χώρας και το ξεπέραςμα της οπισθοδρόμησης που θα την καθιστούσε παγκόσμια βιομηχανική δύναμη¹⁴⁵.

Οι βασικές πολιτικές κατευθύνσεις και οι στόχοι που έθεταν κόμμα και Σοβιέτ θα περιγράφονταν όμως και στο λόγο του Στάλιν, κατά τη συνεδρίαση της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος, ήδη από το Δεκέμβριο του 1928¹⁴⁶. Σύμφωνα με τον ίδιο, «το ζήτημα της γοργής ανάπτυξης της βιομηχανίας δεν θα ετίθετο και πάλι μ' ένα τρόπο τόσο οξύ, αν δεν είμαστε η μόνη χώρα της δικτατορίας του προλεταριάτου». Η «καπιταλιστική περικύκλωση» από χώρες που ήταν πολύ πιο ανεπτυγμένες οικονομικά και κατά βάση εχθρικά διακείμενες προς το σοβιετικό καθεστώς, η διακοπή των σχέσεων με τη Βρετανία, το 1927, η σταδιακή επιδείνωση των σχέσεων με την Κίνα που θα οδηγήσει σε ανοιχτή πολεμική σύγκρουση, τον Ιούλιο του 1929, όπως επίσης και η δράση των Ρώσων «εμικρέ», των αντιφρονούντων που διέφυγαν στο εξωτερικό μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, συνθέτουν ένα εχθρικό διεθνές σκηνικό για τους Μπολσεβίκους που προκαλεί ανασφάλεια και ανησυχία. Το ζήτημα λοιπόν της οικονομικής ανεξαρτησίας, το «να προκάνουμε και να ξεπεράσουμε οικονομικά τις προοδευμένες χώρες», όπως υπογράμμιζε ο Λένιν μερικά χρόνια πριν, καθιστούσε, κατά τον Στάλιν, τη βιομηχανική ανάπτυξη ζήτημα ζωτικής σημασίας που άπτονταν της ίδιας της ύπαρξης του σοβιετικού καθεστώτος και της χώρας, η οποία «κληρονόμησε την οπισθοδρόμηση ιστορικά». Στο εσωτερικό, η κατά βάση αγροτική σύνθεση του πληθυσμού και η κυριαρχία της οικονομίας του χωριού, προϊόν της ιστορικής εξέλιξης του ρωσικού κοινωνικού σχηματισμού, συνιστά κίνδυνο για την εξουσία των Σοβιέτ. Ο Στάλιν επικαλούμενος τον Λένιν συνηγορεί υπέρ της ταχείας εκβιομηχάνισης της χώρας με «τα οικονομικά σχέδιά μας -τόσο τα σχέδια του προϋπολογισμού, όσο και τα εκτός του προϋπολογισμού σχέδια- βρίσκονται σε ένταση, σε μια σοβαρή προσπάθεια καταθέσεως κεφαλαίων, που σκοπό τους έχουν να επιτύχουν τη γρήγορη ανάπτυξη της βιομηχανίας».

Στον ίδιο λόγο¹⁴⁷ ο Στάλιν δίνει την εξήγηση για την έλλειψη σιτηρών της προηγούμενης περιόδου, τονίζοντας την «υπερβολικά οπισθοδρομημένη κατάσταση της γεωργίας, γενικά, και των δημητριακών, ειδικά», όπως επισημαίνονταν στις θέσεις της ολομέλειας της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος, τον Ιούλιο του 1928. Ένα από τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει είναι η κρίση των σιτηρών και τα επακόλουθα αναγκαστικά μέτρα ήταν απόρροια της της καθυστέρησης του αγροτικού τομέα, σε συνδυασμό με τις αυξανόμενες ανάγκες των αστικών κέντρων, στα οποία, εν μέσω

¹⁴⁵ Orlando Figes, *ό.π.*, σ. 153, απόδοση δική μου.

¹⁴⁶ Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6041-6045, 14-18 Δεκεμβρίου 1928.

¹⁴⁷ Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6044, 16 Δεκεμβρίου 1928

επιταχυνόμενου ρυθμού εκβιομηχάνισης, η ζήτηση για σιτηρά και ψωμί είχε αυξηθεί ραγδαία.

Κατά τον Στάλιν η κατάσταση που διαμορφώνεται δεν συνιστά μόνο ποιοτικό και ποσοτικό πρόβλημα διαβίωσης, αλλά δημιουργεί σοβαρές δυσχέρειες στο ίδιο το Πενταετές Πλάνο και στον οικονομικό σχεδιασμό του κράτους. «Το πρόβλημα της γεωργίας και προπαντός των δημητριακών δεν τίθεται στην ημερήσια διάταξη παρά όταν η κανονική καθυστέρηση της γεωργίας από τη βιομηχανία γίνεται υπερβολική». Το καθήκον μπροστά σε αυτή την κατάσταση είναι, κατά το γενικό γραμματέα του κομμουνιστικού κόμματος, να λυθεί το ζήτημα των σιτηρών και όχι να επιβραδυνθεί ο ρυθμός της βιομηχανικής ανάπτυξης, όπως ζητούσε η «δεξιά» εσωκομματική αντιπολίτευση, με επικεφαλής τους Ρύκωφ και Μπουχάριν. Ο Στάλιν, αφού ασκήσει κριτική στους διαφωνούντες, με αφορμή γράμμα μέλους του κόμματος προς την Κ.Ε για το ζήτημα της γεωργίας, θα θέσει επί τάπητος το ζήτημα της άμεσης ανάληψης δράσης από το κόμμα και επικέντρωση στη λύση του προβλήματος του σιταριού. Προτείνει ενίσχυση της κολεκτιβιστικής οικονομίας, την παροχή ή ενοικίαση μηχανημάτων και εργαλείων στους αγρότες, τη σύναψη συμβολαίων με τους αγροτικούς συνεταιρισμούς κλπ. Ο Βόρειος Καύκασος, η περιφέρεια του Βόλγα, αλλά και η Σιβηρία, περιοχές που τόσο πολύ θα απασχολήσουν τους επόμενους χειμώνες, φαίνεται να τυγχάνουν ιδιαίτερης μεταχείρισης με τον Στάλιν να προτείνει ειδικές εισηγήσεις για μετά. Επιπλέον, το κρίσιμο ζήτημα της εξάσκησης των κομματικών στελεχών στην ύπαιθρο και η ανάγκη να μπορούν να ξεχωρίσουν τον μεσαίο από τον πλούσιο χωρικό τίθεται εδώ, ένα ακόμα θέμα που αναμένεται να πυροδοτήσει μια μεγάλη συζήτηση στο άμεσο μέλλον για την εφαρμογή και τα λάθη της κολεκτιβοποίησης. Η συμμαχία της εργατικής τάξης με τα ευρύτερα στρώματα των αγροτών τίθεται σε πρώτο πλάνο¹⁴⁸.

Πράγματι, η ραγδαία αστικοποίηση που επέφερε ο μετασχηματισμός της σοβιετικής οικονομίας, η συσσώρευση πληθυσμού στις πόλεις, η δημιουργία νέων αστικών κέντρων, κυρίως γύρω από τις νεόδμητες γιγάντιες βιομηχανικές περιοχές και μονάδες αποτέλεσαν έναν από τους βασικούς παράγοντες για το πρόβλημα της επάρκειας σιτηρών και αγαθών βασικής διατροφής, όπως διαπιστώνεται από πλήθος δημοσιευμάτων την παρούσα περίοδο, ιδιαίτερα στις εικόνες και τις πληροφορίες που μεταφέρουν μέσω των άρθρων τους οι Αλέξης Παπαγεωργίου, ανταποκριτής του *Ελεύθερου Ανθρώπου*, Γρηγόρης Γραμματικόπουλος, ανταποκριτής του *Ημερήσιου Τύπου* και Γιάννης Αντωνιάδης στη σειρά άρθρων του που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα του Βόλου, *Λαϊκή Φωνή*. Εξετάζοντας το Πενταετές Σχέδιο στο Συμβούλιο των Επιτροπών του Λαού και την αστικοποίηση της χώρας, 148 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6045, 18 Δεκεμβρίου 1928

ο οικονομολόγος Στάνισλαβ Στρουμίλιν στάθηκε στο ζήτημα¹⁴⁹ της μεγάλης αύξησης του πληθυσμού της ΕΣΣΔ και του υπερπληθυσμού που καταγράφεται στην ύπαιθρο, προβλέποντας μείωσή του τα επόμενα χρόνια. Ιδιαίτερο βάρος δίνεται στα ημερομίσθια, τα οποία βρίσκονται μεν πίσω από τα αντίστοιχα ανεπτυγμένων κρατών όπως η Αγγλία, η Γερμανία και η Γαλλία (σύμφωνα με το Διεθνές Γραφείο στατιστικής εργασίας της ΚτΕ), όμως αν λάβει υπόψιν κανείς τα χαμηλά ενοίκια, τα ημερομίσθια και την κοινωνική ασφάλιση τότε την ΕΣΣΔ ξεπερνά μόνο η Βρετανία. Παρόμοια ανάλυση θα συναντήσουμε και αργότερα, στις ανταποκρίσεις τόσο του Γρηγόρη Γραμματικόπουλου όσο και του Γιάννη Αντωνιάδη. Η ανάλυση του Στρουμίλιν συνεχίζει με τις προβλέψεις του Πεντάχρονου Σχεδίου για την εξέλιξη της κοινωνικής πολιτικής της χώρας, ενώ στέκεται και στην εξάλειψη της «πείνας» (τα εισαγωγικά στο δημοσίευμα του *Ριζοσπάστη*), καθώς και στη συσσώρευση εμπορευμάτων.

Έτσι, το σύνολο της αρθρογραφίας του ελληνικού Τύπου απασχολεί σχεδόν αποκλειστικά η νέα κατεύθυνση που χαράζει το Πεντάχρονο Σχέδιο σε όλους τους τομείς του σοβιετικού κοινωνικού σχηματισμού. Οικονομία, πολιτική, κοινωνία, κοινωνική πολιτική, τέχνη, δικαιώματα, εξωτερική πολιτική, εσωκομματική διαπάλη θα συνδεθούν άμεσα ή έμμεσα με τις εξελίξεις σε επίπεδο βιομηχανίας και γεωργίας. Ο *Ριζοσπάστης*, το Ελληνικό Τμήμα της Κομμουνιστικής Διεθνούς, όπως επίσης και οι Γιάννης Αντωνιάδης, Γρηγόρης Γραμματικόπουλος και Αλέξης Παπαγεωργίου, συνδέουν στον ένα ή στον άλλο βαθμό τα σοβαρά προβλήματα που αντιμετώπιζαν τα εργαζόμενα στρώματα της υπαίθρου και των πόλεων της Ελλάδας με τη σοβιετική πολιτική, παρουσιάζοντας ως άμεσα υλοποιήσιμη εναλλακτική πρόταση την οργάνωση της Σοβιετικής Ένωσης και το «ανώτερο σοσιαλιστικό σύστημα».

Η ΕΣΣΔ ακολουθεί πλέον χωρίς αποστροφές τη νέα πολιτική που χάραξε το 15ο Συνέδριο του Κόμματος. Από την άνοιξη του 1929 τα δημοσιεύματα για την ΕΣΣΔ θα πυκνώσουν αρχικά στο *Ριζοσπάστη* και στη συνέχεια στο σύνολο του ελληνικού Τύπου και για όλη τη περίοδο που πραγματεύεται η παρούσα εργασία. Στις σελίδες του *Ριζοσπάστη* θα κάνει την εμφάνισή του πλήθος σύντομων ειδήσεων, καθώς και η στήλη «Σοβιετικά Νέα», με συχνές σύντομες ειδήσεις για τις «προόδους του σοσιαλισμού» στη χώρα των Σοβιέτ να «βομβαρδίζουν» κυριολεκτικά τον αναγνώστη. Έτσι η εφημερίδα πληροφορεί για τις νέες υψικαμίνους και τα γιγάντια εργοστάσια που χτίζονται¹⁵⁰, την ανάπτυξη του Πενταετούς, τα

149 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6139, 25 Απριλίου 1929.

150 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6139, 25 Απριλίου 1929.

στατιστικά στοιχεία και τις προβλέψεις της κυβέρνησης¹⁵¹, καθώς επίσης και για τις νέες μονάδες παραγωγής που τίθενται σε λειτουργία¹⁵², την έλευση ειδικών Αμερικανών και άλλων ξένων ειδικών ως συμβούλων για τη βιομηχανία και τη γεωργία¹⁵³ και άλλες ειδήσεις αντίστοιχου περιεχομένου.

Το ενδιαφέρον του Τύπου για το Πεντάχρονο Σχέδιο κυριαρχεί και στο εξωτερικό, κάτι που γίνεται άμεσα αντιληπτό στην Ελλάδα. Ο *Σπάρτακος*, σε ανταπόκρισή του από τις ΗΠΑ¹⁵⁴, μεταφέρει την άποψη της *The Journal of Commerce* για την εκβιομηχάνιση στην ΕΣΣΔ, η οποία υπερτονίζει τις προόδους που έχουν πραγματοποιηθεί, ενώ οι όποιες ελλείψεις παρουσιάζονται, κατά το αμερικανικό έντυπο σχετίζονται με τις απουσία κατάλληλων μηχανημάτων στα χυτήρια και τα εργοστάσια σιδήρου και χάλυβα, ιστορικό απότοκο της Ρωσίας των Τσάρων. Μια ανταπόκριση «δηλωτική των διαθέσεων των αμερικανών βιομηχάνων όπως έλθουν σε εμπορικές συναλλαγές με τα Σοβιέτ», σύμφωνα με το όργανο της αριστερής αντιπολίτευσης στο ΚΚΕ. Διάθεση που ανταποκρίνεται άλλωστε και στην κατεπείγουσα ζήτηση τεχνογνωσίας, πρώτων υλών και μηχανημάτων από την ΕΣΣΔ.

Το Πενταετές Σχέδιο θα εγκριθεί από το Πανενοσιακό Συνέδριο των Σοβιέτ τον Ιούνιο του 1929. Ο Γκλεμπ Κριζανόφσκυ, ιθύνων νους του Σχεδίου, καθώς και του προηγούμενου προγράμματος κεντρικού σχεδιασμού της ΕΣΣΔ, του Γοελρό, πραγματοποιεί μέσα σε ένα πνεύμα ενθουσιασμού την παρουσίαση στους συνέδρους, στο Μεγάλο Θέατρο της Μόσχας. Ένας τεράστιος χάρτης με λαμπτήρες που αναβοσβήνουν δείχνουν ακριβώς τα εργοστάσια, τις άλλες μονάδες παραγωγής, τα έργα που σχεδιάζονται σε ολόκληρο το φάσμα των οικονομικών δραστηριοτήτων της σοβιετικής κοινωνίας. Η ανταπόκριση του *Ριζοσπάστη* λαμβάνει χαρακτηριστικά επικής αφήγησης¹⁵⁵. Το Πενταετές Σχέδιο προέβλεπε μεταξύ άλλων και αύξηση των εξαγωγών, κάτι που θα απασχολήσει τον Ρύκωφ κατά το λόγο του στο Συνέδριο των Σοβιέτ που ενέκρινε επίσημα τη στροφή προς τη νέα οικονομική πολιτική της χώρας. Οι εμπορικές συμφωνίες με σειρά χωρών, όπως και οι διπλωματικές προσπάθειες σύναψης συμφώνων μη επίθεσης με άλλες εχθρικά διακείμενες στην ΕΣΣΔ, όπως η Γαλλία, αναλύθηκαν στην ομιλία¹⁵⁶, δίνοντας μια χαρακτηριστική εικόνα για την εξωτερική πολιτική των Σοβιέτ την περίοδο αυτή.

151 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6147, 4 Μαΐου 1929.

152 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6161, 20 Μαΐου 1929.

153 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6174, 2 Ιουνίου 1929.

154 Εφ. *Σπάρτακος*, αρ. 19, 6 Ιανουαρίου 1929.

155 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6185, 13 Ιουνίου 1929.

156 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6174, 2 Ιουνίου 1929.

Έως το καλοκαίρι του 1929, οι στόχοι αναπροσαρμόζονταν συνεχώς προς τα πάνω, μέσα σε ένα κλίμα γενικότερου ενθουσιασμού που επικρατούσε, με τις απόψεις της «δεξιάς» πτέρυγας του κόμματος να φθίνουν. Η *Πράβντα* θα δημοσιεύσει ένα εκτενές άρθρο σφοδρής κριτικής στον Μπουχάριν, καταλογίζοντάς του σειρά «λαθών» και «δεξιών παρεκκλίσεων», ήδη από την εποχή του Λένιν, ενώ κριτική ασκείται και για τη στάση απέναντι στο Κομμουνιστικό Κόμμα και την άσκηση προσωπικής πολιτικής στους κόλπους της Τρίτης Διεθνούς¹⁵⁷. Η τελική ήττα της «δεξιάς» αντιπολίτευσης του Κομμουνιστικού Κόμματος της ΕΣΣΔ θα έρθει το Φθινόπωρο του 1929, με τον αποκλεισμό του Μπουχάριν από το Πολιτικό Γραφείο¹⁵⁸. Επρόκειτο για μέτρο το οποίο ήρθε σε μια περίοδο κατά την οποία, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της πλειοψηφίας των Μπολσεβίκων, στους κόλπους του κόμματος αποκρυσταλλώνεται μια αντικομματική δραστηριότητα των μπουχαρινικών, με ομιλίες, προκηρύξεις κλπ¹⁵⁹. Τελικά οι Μπουχάριν, Ρύκωφ και Τόμσκι, με δημόσια δήλωσή τους, αναγνωρίζουν τα λάθη τους και δηλώνουν ότι «θα παλαίψουν με το κόμμα κατά της δεξιάς»¹⁶⁰. Πλέον, η ταχύρυθμη εκβιομηχάνιση της ΕΣΣΔ δεν θα συναντήσει κανένα εμπόδιο ή κάποιο σημείο κριτικής εντός της ΕΣΣΔ.

Από τα μέσα του 1929 η κατασκευή μέσων παραγωγής, μηχανών, εργαλείων κλπ., όπως επίσης εμπορευμάτων καταναλώσεως θα σημειώσει αξιοσημείωτη αύξηση, με έναν ρυθμό ανάπτυξης «άγνωστο στον καπιταλιστικό κόσμο»¹⁶¹. «Να γιατί οι ιμπεριαλιστές προετοιμάζουν τον πόλεμο κατά της Σοβιετικής Ένωσης», καταγγέλλει μεταξύ άλλων ο *Ριζοσπάστης* σε σειρά προπαγανδιστικών πινάκων στην πρώτη σελίδα του¹⁶². Αύξηση που σε ορισμένες περιοχές θα φτάσει και το εντυπωσιακό 100% θα παρουσιάσουν, σύμφωνα με την εφημερίδα, και οι κολεκτιβίστικες καλλιέργειες στη σοβιετική ύπαιθρο, με τις προηγούμενες προβλέψεις της «δεξιάς» να μην επιβεβαιώνονται και τη νέα μορφή καλλιέργειας να γίνεται αποδεκτή, κατά το δημοσίευμα, από τους μεσαίους χωρικούς, το στρώμα εκείνο που το μπολσεβίκικο κόμμα προσπαθούσε να προσεταιριστεί πάση θυσία και να στερεώσει τη συμμαχία μαζί του, προκειμένου να ενισχύσει τα ισχνά του ερείσματα στην ύπαιθρο, εξαλείφοντας ή αμβλύνοντας όσο το δυνατόν περισσότερο τις αντιδράσεις των διαφωνούντων. Την ίδια περίοδο επεκτείνεται και η κατασκευή εργοστασίων-γιγάντων κοντά σε μεγάλα αστικά κέντρα, αλλά και γενικότερα σε πλουτοπαραγωγικές περιοχές¹⁶³.

157 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6268-6270, 12-14 Σεπτεμβρίου 1929.

158 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6336, 19 Νοεμβρίου 1929.

159 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6340, 23 Νοεμβρίου 1929.

160 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6344, 27 Νοεμβρίου 1929.

161 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6266, 9 Σεπτεμβρίου 1929.

162 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6319, 2 Νοεμβρίου 1929.

163 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6368, 21 Δεκεμβρίου 1929.

Τόσο η ιθύνοντες της Μόσχας όσο και της Τρίτης Διεθνούς είχαν πλήρη επίγνωση της σημασίας και του παγκόσμιου αντικτύπου του Πενταετούς Σχεδίου. Ο *Ριζοσπάστης* κάνει λόγο για τη «διεθνή σημασία» του, την ώρα που η αδιάκοπη παραγωγή με νόμο που ψηφίστηκε στις 27 Αυγούστου 1929 χαρακτηρίζεται ως μία από τις «τεράστιες κατακτήσεις της Οκτωβριανής Επανάστασης». Έτσι, «η απελευθέρωση από τον καπιταλιστικό ζυγό, η κατάργηση της εκμετάλλευσης, της αναρχίας, των παραδόσεων και των προλήψεων του αστικού καθεστώτος, κάνουν δυνατή την εξασφάλιση από το προλεταριάτο στην εργαζόμενη ανθρωπότητα με την ίδια δαπάνη δυνάμεων και με τα ίδια μέσα παραγωγής, ενός επιπέδου ζωής πολύ ανώτερου από το επίπεδο ζωής κάτω από το καπιταλιστικό καθεστώς»¹⁶⁴. «Για μας η αρχή "χωρίς διακοπή παραγωγής" είναι ένα μέσο για την καλλιέργεια της γενικής κατάστασης των εργατών και προ παντός για την ελάττωση της ανεργίας», σημειώνεται στην ανταπόκριση, σε μία νύξη για ένα από τα μεγάλα προβλήματα της σοβιετικής κοινωνίας, για το οποίο επιζητούνταν διακαώς λύση. Οι εξελίξεις αυτές, σύμφωνα με το δημοσίευμα, θα προκαλέσουν την προσοχή των άλλων χωρών και της παγκόσμιας κοινής γνώμης, από τη στιγμή μάλιστα που θα ενισχύσουν «την συναγωνιστική ικανότητα της Σοβιετικής Ένωσης στη διεθνή αγορά». «Έτσι μπορούμε με βεβαιότητα να περιμένουμε το ξεπέρασμα στο εξωτερικό μιας συκοφαντικής εκστρατείας. Θα ισχυριστούν ότι ο νεωτερισμός αυτός που γίνεται στη Σοβιετική Ένωση θα στερήσει από τους εργάτες τις ημέρες ανάπαυσής τους», σημειώνεται παράλληλα. Αυτή την «προειλημμένη» θέση του αστικού Τύπου για τις εξελίξεις στη Σοβιετική Ένωση θα τη συναντήσουμε στα δημοσιεύματα του συνόλου σχεδόν των εντύπων που εξετάζονται στην παρούσα εργασία, όπως θα δούμε παρακάτω, ιδιαίτερα όσον αφορά ζητήματα, όπως το λεγόμενο «ντάμπινγκ», η εκβιομηχάνιση και η κολεκτιβοποίηση, ακόμα και το νέο πολιτιστικό περιεχόμενο του ραγδαίου μετασχηματισμού της ΕΣΣΔ.

Ως μια πρώτη αποτίμηση του πρώτου έτους του Πενταετούς Σχεδίου, αλλά και χάραξης της πολιτικής που θα ακολουθούνταν το δεύτερο χρόνο, η *Πράβντα*, ένα ακόμα άρθρο της οποίας δημοσιεύει ο *Ριζοσπάστης*¹⁶⁵, πραγματοποιεί μια συνοπτική παρουσίαση των έως τότε πεπραγμένων και τις προόδους που συντελέστηκαν κατά το διάστημα της πρακτικής εφαρμογής του, από τον Οκτώβριο του 1928. Η ραγδαία ανάπτυξη του βιομηχανικού τομέα σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα αποδίδεται ουσιαστικά στην ανωτερότητα του σοσιαλιστικού μοντέλου έναντι του καπιταλιστικού. Στο συγκεκριμένο άρθρο δίνεται η δυνατότητα να κατανοηθεί ο τρόπος με τον οποίο η σοβιετική

¹⁶⁴ Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6287, 1 Οκτωβρίου 1929.

¹⁶⁵ Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6301-6302, 15-16 Οκτωβρίου 1929.

υπογραμμίζεται η σοβιετική ηγεσία αντιμετώπιζε την εκβιομηχάνιση της χώρας. Πρωταρχικός στόχος ήταν η εισαγωγή τεχνογνωσίας, πρώτων υλών και μηχανημάτων, με στόχο την εκβιομηχάνιση και την «τεχνική ανύψωση της χώρας». Μια διαδικασία που, σύμφωνα με το άρθρο της *Πράβντα*, δεν θα αποτελούσε απλώς στείρα εισαγωγή οικονομικών μοντέλων, τρόπου οργάνωσης και βιομηχανικών αγαθών στην ΕΣΣΔ, αλλά την εφαρμογή τους εντός του σοσιαλιστικού πλαισίου οργάνωσης της οικονομίας, της παραγωγής, ολόκληρης της κοινωνίας. Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, οι Ρώσοι ιθύνοντες δεν θεωρούν αποκομμένη τη Σοβιετική Ένωση από τον υπόλοιπο κόσμο. Αντιθέτως, όπως σημειώνεται, «η πορεία της εξέλιξής μας καθορίζεται εκ των προτέρων απ' την ιστορία της εξέλιξης των παραγωγικών δυνάμεων στις μεγαλύτερες καπιταλιστικές χώρες. Αφετηρία στα σχέδιά μας πρέπει να θέσουμε τις τεχνικές και οργανωτικές κατακτήσεις των προχωρημένων χωρών». Πώς όμως και με ποιο γνώμονα θα γινόταν όλα αυτά εντός της ΕΣΣΔ; «Κάνοντας χρήση των πλεονεκτημάτων του κοινωνικοποιημένου συστήματος και δημιουργώντας τις προϋποθέσεις διά τις μεγαλύτερες και πραγματικές μεταβολές στο επίπεδο της τεχνικής και διά την πιο τεράστια ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, απ' ότι μέσα στον καπιταλισμό», σημειώνει το άρθρο της *Πράβντα*. Για τους σοβιετικούς ιθύνοντες η εκβιομηχάνιση στη Δύση διαθέτει μία ειδοποιό διαφορά συγκριτικά με την ΕΣΣΔ: Ενώ εντός των μεγάλων ιμπεριαλιστικών δυνάμεων η βιομηχανία εξυπηρετεί το εξωτερικό εμπόριο, την αποικιοκρατία και «σκοπούς στρατιωτικο-ιμπεριαλιστικούς», στη χώρα των Σοβιέτ ο ίδιος ακριβώς τομέας εξυπηρετεί «την τεχνική και αγρονομική ανύψωση της οικονομίας των βασικών μαζών της υπαίθρου και την δημιουργία μεγάλης κollectιβιστικής και κρατικής οικονομίας». Ουσιαστικά, κατά την *Πράβντα*, το Πενταετές Σχέδιο αποβλέπει μελλοντικά στη δημιουργία ισχυρής καταναλωτικής αγοράς εντός της ΕΣΣΔ και βελτίωση των συνθηκών ζωής και εργασίας του πληθυσμού. «Η σοσιαλιστική συστηματοποίηση, κατ' αντίθεση προς την καπιταλιστική, συνοδεύεται με την πρωτοφανή ανύψωση του υλικού και εκπολιτιστικού επιπέδου της ζωής της εργατικής τάξης και όλων των εργαζομένων», υπογραμμίζεται στο άρθρο, προμηνύοντας τη βασική θεματολογία των δημοσιευμάτων τόσο του *Ριζοσπάστη*, όσο και των υπόλοιπων εφημερίδων και περιοδικών της αμέσως επόμενης περιόδου, όπως διαπιστώνεται και στα επόμενα κεφάλαια.

Πίνακες¹⁶⁶ με τις «μεγάλες κατακτήσεις του Πεντάχρονου Προγράμματος», καθώς επίσης και ανταποκρίσεις του *Ριζοσπάστη* για μεγάλα έργα, όπως το μεγάλο υδροηλεκτρικό φράγμα Ντιεπροστρόι¹⁶⁷ και το κανάλι Βόλγα-Ντον¹⁶⁸ που θα συνεισέβαλαν στην άκρως

166 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6311, 25 Οκτωβρίου 1929.

167 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6312, 26 Οκτωβρίου 1929.

168 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6314, 28 Οκτωβρίου 1929.

αναγκαία βελτίωση του συγκοινωνιακού δικτύου και των μεταφορών της ΕΣΣΔ και την παροχή ενέργειας στη χώρα, σε συνδυασμό με άλλα έργα υποδομών, όπως ο δρόμος και η σιδηροδρομική γραμμή Τουρκεστάν-Σιβηρίας¹⁶⁹, βαρύνουσας σημασίας για τις εξαγωγές και το εσωτερικό εμπόριο, καταλαμβάνουν εξέχουσα θέση στις σελίδες της εφημερίδας. Βρισκόμαστε στη εποχή των μεγάλων παραγωγικών μονάδων και έργων που αποτελούν τους οδηγούς της σοβιετικής εκβιομηχάνισης. Συγκεκριμένα, ο ηλεκτροπαραγωγικός σταθμός του Ντιεπροστρόι και ένα άλλο μεγάλο μεγάλο φράγμα που κατασκευάστηκε στον ποταμό Δνείπερο -ξεκίνησε το 1926, ενώ τα σχέδια για τη δημιουργία του καταστρώθηκαν το 1921 με τη συνεργασία του Λένιν¹⁷⁰- αποτέλεσαν πρότυπο και πηγή έμπνευσης για αρκετά ακόμα φιλόδοξα έργα στο πλαίσιο του Πενταετούς Σχεδίου¹⁷¹ και θα τύγχαναν εκτεταμένης κάλυψης από μέρος του ελληνικού Τύπου. Όχι άδικα, καθώς πέραν του φθηνού ρεύματος, έλυne ζητήματα όπως οι συγκοινωνίες, καθώς καθιστούσε τον ποταμό Δνείπερο πλωτό, ενώ με βάση το φράγμα και τους περίπου 16.000 εργάτες που απασχολούσε η κατασκευή και η συντήρησή του δημιουργήθηκε, σχεδόν από το μηδέν, ένα πλήρως ανεπτυγμένο αστικό κέντρο, χαρακτηριστικό παράδειγμα του ρυθμού και του τρόπου της αστικοποίησης της ΕΣΣΔ την περίοδο αυτή¹⁷². Στο ίδιο πλαίσιο και ο Τουρκσιμπ, η σιδηροδρομική γραμμή που θα ένωνε το Καζακστάν και τις σοβιετικές δημοκρατίες της κεντρικής Ασίας με τη δυτική Σιβηρία, εξασφαλίζοντας αυτάρκεια στη βιομηχανία ενδυμάτων της χώρας και εισαγωγή προϊόντων στις ασιατικές στέπες, καθώς βαμβάκι, ξυλεία και νωπά γεωργικά προϊόντα θα μπορούσαν να μεταφερθούν σε μαζικές ποσότητες και σε σχετικά μικρό χρονικό διάστημα¹⁷³. Άλλωστε η ανάπτυξη των συγκοινωνιών αποτελούσε σημαντικό παράγοντα για την επίτευξη του Πενταετούς Σχεδίου, καθώς χωρίς αυτές, κατά τις εκτιμήσεις της εποχής, θα ήταν κυριολεκτικά απραγματοποίητο¹⁷⁴. Τα δε οφέλη, σύμφωνα με τον Αλέξη Παπαγεωργίου, δεν περιορίζονταν μόνο στο εμπόριο και τις συγκοινωνίες, αλλά σειρά κλάδων, όπως αυτός της οδοποιίας, καθώς και η γεωργία και η κτηνοτροφία επωφελούνταν από τη σιδηροδρομική γραμμή¹⁷⁵. Ιδιαίτερη έμφαση μάλιστα δινόταν στην ανάπτυξη του σιδηροδρόμου, αλλά και των αεροπορικών συγκοινωνιών στο εσωτερικό και το εξωτερικό¹⁷⁶. Και στα δύο αυτά έργα Γερμανοί και Αμερικανοί τεχνικοί συνεργάστηκαν και καθοδήγησαν την κατασκευή τους.

169 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6317, 31 Οκτωβρίου 1929.

170 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 999, 8 Σεπτεμβρίου 1931.

171 E.H Carr, *ό.π.*, σ. 259.

172 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 1001, 10 Σεπτεμβρίου 1931.

173 E.H Carr, *ό.π.*, σ. 261.

174 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 1010, 20 Σεπτεμβρίου 1931.

175 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 276, 31 Αυγούστου 1931.

176 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 1011, 21 Σεπτεμβρίου 1931.

Η εκβιομηχάνιση της ΕΣΣΔ προχωρά, με ταχείς ρυθμούς και στον εργοστασιακό τομέα¹⁷⁷. Νέες μονάδες κατασκευάζονται, με ολόκληρες πόλεις να αναπτύσσονται γύρω τους, κατά το παράδειγμα του Ντιεπροστρόι, την ώρα που η παραγωγή επικεντρώνεται στην κατασκευή αγροτικών και άλλων μηχανημάτων και εργαλείων για την ενίσχυση του αγροτικού και βιομηχανικού τομέα. Ιδιαίτερη σημασία δίνεται στην εκμηχάνιση της αχανούς Σιβηρίας, ενώ την περίοδο αυτή ανακύπτει το ζήτημα της έλλειψης τεχνικών και των ειδικευμένων εργατών, ένα από τα βασικά προβλήματα που αντιμετώπιζε το Πεντάχρονο Σχέδιο. Ως επακόλουθο, η έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού οδηγεί στην αναγκαστική εισαγωγή του από το εξωτερικό, κυρίως από ΗΠΑ και Γερμανία. Συγκεκριμένες μονάδες λειτουργούσαν ως πρότυπα για την κατάρτιση εργατών και τεχνικών, όπως το εργοστάσιο κατασκευής αυτοκινήτων στο Νίζνι Νόβγκοροντ -η κατασκευή του οποίου, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα, έγινε μετά από συμφωνία με τη Φορντ¹⁷⁸-, όπου «ανυψώνεται η επιδεξιότητα των εργατών. Κάθε εργάτης θα ξαίρει όλες τις δουλειές. Αργότερα, οι εργάτες αυτοί θα μπορέσουν να χρησιμεύουν για διδάσκαλοι σ' άλλα εργοστάσια». Για το *Ριζοσπάστη*, «το "ανόητο"¹⁷⁹ σχέδιο των Μπολσεβίκων, γίνεται ήδη πραγματικότητα»¹⁸⁰. Για τα τρακτέρ, πυλώνα της κολεκτιβοποίησης, χτίζονται γιγάντια εργοστάσια μαζικής παραγωγής για άμεση διάθεση¹⁸¹. Κατά τον E. H. Carr, θα μπορούσε να πει κανείς ότι η κύρια συμβολή του πρώτου Πενταετούς Σχεδίου στην αύξηση και βελτίωση της αγροτικής παραγωγής ήταν η εκτεταμένη πλέον χρησιμοποίηση των τρακτέρ για την καλλιέργεια της γης¹⁸². Παράλληλα, οι εργάτες εργοστασίων που ολοκλήρωσαν το μέρος του Πεντάχρονου Σχεδίου που τους αναλογεί πιο νωρίς από τις προβλέψεις, επιβραβεύονται. Χρηματικά ποσά διατίθονταν για κατασκευή βιβλιοθηκών και αναγνωστηρίων εντός των εργοστασιακών εγκαταστάσεων, όπως επίσης και σπίτια, άλλα οικήματα και εκπαιδευτικά ιδρύματα¹⁸³.

Η αλματώδης ανάπτυξη της σοβιετικής βιομηχανίας, στο πλαίσιο του Πενταετούς Σχεδίου, ιδιαίτερα μάλιστα σε συγκεκριμένους τομείς όπως τα αγροτικά μηχανήματα¹⁸⁴ και η εξόρυξη γαιάνθρακα και πετρελαίου, διαπιστώνεται και στην εισήγηση του Κουιμίσεφ, στο πλαίσιο του 16ου Συνεδρίου του Κομμουνιστικού Κόμματος, το καλοκαίρι του 1930. Το

177 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6464, 30 Μαρτίου 1930.

178 E.H Carr, *ό.π.*, σ. 259.

179 *Η εφημερίδα απαντά σε δημοσιεύματα εφημερίδων του αστικού Τύπου της περιόδου που μιλούσαν για αποτυχία του Πεντάχρονου Σχεδίου και ουτοπικές προβλέψεις (σημ. δική μου).

180 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6518-6519, 26-27 Μαΐου 1930.

181 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6555-6519, 4 Ιουλίου 1930.

182 E.H Carr, *ό.π.*, σ. 260.

183 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6682, 8 Οκτωβρίου 1930.

184 E.H Carr, *ό.π.*, σ. 260.

Πενταετές Σχέδιο, κατά την έκθεση, επεκτείνεται σε όλες τις πτυχές της σοβιετικής ζωής και σχετίζεται άμεσα με την ευρύτερη πνευματική κίνηση, την αύξηση της κυκλοφορίας των εφημερίδων και την ίδρυση νέων, όπως επίσης και με την έκδοση βιβλίων, κάτι που διαπιστώνουν στις ανταποκρίσεις τους και οι Αλέξης Παπαγεωργίου, Γρηγόρης Γραμματικόπουλος και Γιάννης Αντωνιάδης¹⁸⁵. Ήδη από την εισηγητική έκθεση του Κουιμπίσεφ διαγράφεται η πρόθεση για σειρά μέτρων που θα βελτίωναν την παραγωγικότητα και την ποιότητα των προϊόντων, καθώς επίσης και των υλικών συνθηκών διαβίωσης της εργατικής τάξης. Στο ίδιο πνεύμα κινείται και η εισηγητική έκθεση του Γιακόβλεφ, του Επιτρόπου Γεωργίας, ο οποίος, μεταξύ άλλων αναφέρεται και στον εθελοντισμό που θα πρέπει να προκρίνεται αναφορικά με την είσοδο ή την αποχώρηση από τα κολχόζ¹⁸⁶, ζήτημα που θα απασχολήσει εκτενώς την παρούσα εργασία στις παρακάτω σελίδες.

Στον ελληνικό Τύπο, όπως και στο εξωτερικό, ξεκινά πλέον μια διαμάχη για την «επιτυχία» ή «αποτυχία» του Πενταετούς Σχεδίου. *Ελεύθερον Βήμα*, *Καθημερινή*, *Εργασία* και *Πειθαρχία*, ακολουθώντας τη διεθνή τάση, μεταφράζουν άρθρα, παραθέτουν γνώμες και παρουσιάζουν βιβλία για τα «δεινά» που βιώνουν οι Ρώσοι στο «μπολσεβίκικο παράδεισο», καθώς επίσης θα υπερτονίσουν προβλήματα και κακώς κείμενα στη χώρα των Σοβιέτ, όπως διαπιστώνεται στις σελίδες που ακολουθούν. Στον αντίποδα, ο *Ριζοσπάστης* θα κάνει λόγο για «διεθνή αντισοβιετική εκστρατεία», θέση που προβάλλει αδιάκοπα η ηγεσία της ΕΣΣΔ. «Να γιατί λυσσάν οι ιμπεριαλιστές κατά της Ε.Σ.Σ.Δ. Γιατί προοδεύει αλματικά, σοσιαλιστικοποιείται - Αριθμοί που μιλάν απλά και εύγλωττα», γράφει το όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, μέσα σε πλαίσιο, σε περίοπτη θέση, στην πρώτη σελίδα¹⁸⁷, κάτι που στο εξής θα επαναλαμβάνεται συχνά στην πρώτη σελίδα του εντύπου. Οι ξένοι ιμπεριαλιστές και οι εγχώριοι σύμμαχοί τους, εν προκειμένω οι Άγγλοι και το *Ελεύθερον Βήμα*, θα αποσιωπήσουν, σύμφωνα με τον *Ριζοσπάστη*, ακόμα και τους αριθμούς της ραγδαίας οικονομικής ανάπτυξης της ΕΣΣΔ¹⁸⁸.

Εν μέσω βαθιάς οικονομικής ύφεσης, με την οικονομική κρίση να έχει περάσει στα ευρωπαϊκά παράλια του Ατλαντικού και τον δυτικό κόσμο να μετρά εκατομμύρια ανέργων, η ΕΣΣΔ, η Κομμουνιστική Διεθνής και όλα τα εθνικά κομμουνιστικά κόμματα θα προβάλλουν τις «προόδους του σοσιαλισμού» και τη ραγδαία εκβιομηχάνιση ως την άμεση εναλλακτική στον καπιταλισμό και την άναρχη παραγωγή που οδηγεί συνεχώς σε κύκλους κρίσεων, με

185 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6905-6910, 20-25 Ιουλίου 1930.

186 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6908-6909, 23-24 Ιουλίου 1930.

187 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6929, 15 Αυγούστου 1930.

188 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6706, 1 Νοεμβρίου 1930.

τεράστιο κόστος για τους εργάτες. Για τον *Ριζοσπάστη*, εκεί όπου κυριαρχεί ο καπιταλισμός και οι αστοί υπερηφανεύονται ξέσπασε η οικονομική κρίση με δεκάδες εκατομμύρια ανέργους. Στη χώρα των Σοβιέτ όμως οι άνεργοι σχεδόν εξαλείφθηκαν, ενώ οι ρυθμοί παραγωγής ξεπέρασαν κάθε προσδοκία. Το Πεντάχρονο Σχέδιο πλέον γίνεται Τετράχρονο, καθώς χάρη στην κολεκτιβοποίηση της γης «ελύθη το πρόβλημα του σιταριού και τώρα μπορεί η προσοχή μας να στραφεί περισσότερο προς την καλλιέργεια των βιομηχανικών φυτών»¹⁸⁹.

Η νέα πραγματικότητα που αναμφισβήτητα οικοδομεί το Πενταετές Σχέδιο στη Ρωσία προκαλεί σοβαρή ανησυχία στη «Γηραιά Ήπειρο» και στην Ελλάδα. Παρά τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η εκβιομηχάνιση και η κολεκτιβοποίηση στη χώρα, παρά τα «δεινά» που μπορεί να αντιμετωπίζουν η εργατική τάξη και οι αγρότες της ΕΣΣΔ, παρά τις θυσίες που τούς επιβάλλονται, κατά το αρθρογράφο της *Εργασίας* Α. Καρυοφύλλη, η χώρα έχει εισέλθει σε μία νέα οικονομική και κοινωνική περίοδο και απειλεί άμεσα τον δυτικό κόσμο, παρά τα «ουτοπικά» σχέδια των Μπολσεβίκων¹⁹⁰. Την ίδια ώρα, το άλλο άκρο της παγκόσμιας οικονομίας, η Αμερική, η γενέτειρα της κρίσης, μια χώρα όμως που βρίσκεται σε πλήρη βιομηχανική και οικονομική ανάπτυξη, «προφυλακή του βιομηχανικού πολιτισμού», αν και αποκομμένη ακριβώς γιατί έχει προχωρήσει πολύ παραπέρα από τις υπόλοιπες καπιταλιστικές χώρες. Αυτοί «οι δύο ιμπεριαλισμοί», σύμφωνα με το άρθρο, αυτή η ομοιότητα μεταξύ Ρωσίας και ΗΠΑ και οι οικονομικές τους πορείες, συνιστούν για τον Καρυοφύλλη, έναν φανερό θιασώτη του ευρωπαϊκού status quo, τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, μια απειλή για τον κόσμο που έως τότε γνώριζε. Δύο έθνη, δύο ιμπεριαλισμοί που «αποβλέπουν εις σκοπούς εκ διαμέτρου αντίθετους, τουλάχιστον φαινομενικώς, διότι και οι μεν και οι δε εισήλθον, χωρίς να το φαντάζονται ή να το θέλουν, εις την οδόν ήτις άγει κατ' ευθείαν προς τον ιμπεριαλισμόν, όστις δεν δύναται παρά να καταλήξη εις στρατοκρατικήν επικράτησιν». Ενώ τα Σοβιέτ «ωθούν εις την αποσύνθεσιν τα γηραιά κράτη», η Αμερική διευκολύνει το έργο των Μπολσεβίκων. Όμως «ευτυχώς υπάρχει κάπου εις την γηραιάν Ευρώπην μία φιλελευθέρα αστική τάξις, ήτις δεν έχει ως μόνον σκοπόν υπάρξεως τον πλούτον», σημειώνει ο Α. Καρυοφύλλης. Στο άρθρο του, αποτυπώνεται με έναν ιδιαίτερα εύγλωττο τρόπο, η ανασφάλεια που κυριαρχούσε στην ελληνική αστική τάξη της περιόδου για την οικονομική και πολιτική κατάσταση όπως αυτή είχε διαμορφωθεί, με το κράτος να μην έχει αναπτύξει εκείνους τους μηχανισμούς που θα επέτρεπαν την αντιμετώπιση των συνεπειών της διεθνούς ύφεσης. Τόσο η αντιπολιτευόμενη *Καθημερινή*

¹⁸⁹ Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6711, 6 Νοεμβρίου 1930.

¹⁹⁰ Περ. *Εργασία*, αρ. 43, σ. 19-20, 1 Νοεμβρίου 1930.

όσο και τα βενιζελικά έντυπα *Ελεύθερον Βήμα* και *Εργασία* και η βενιζελογενής *Πειθαρχία* δεν προέβαλαν σημαντικές πολιτικές διαφορές αναφορικά με τις προτάσεις και την πολιτική τοποθέτησή τους ως προς τη διαχείριση της οικονομικής κρίσης¹⁹¹. Η σύγκλιση αυτή των απόψεων εκφραζόταν και στον τρόπο αντιμετώπισης της Σοβιετικής Ένωσης, «μέρος του προβλήματος», όπως φαίνεται, για τα συγκεκριμένα έντυπα.

Αναβρασμός όμως επικρατεί και στο εσωτερικό της ΕΣΣΔ την περίοδο αυτή, όπου βρίσκεται σε εξέλιξη η δεύτερη δίκη με κατηγορητήριο για «αντεπαναστατική συνωμοσία» που επρόκειτο να μείνει γνωστή ως η δίκη του «Βιομηχανικού Κόμματος» ή «Δίκη των Μενσεβίκων». Λίγο νωρίτερα, είχε οι σοβιετικές αρχές είχαν ανακαλύψει τη δραστηριότητα «αντεπαναστατικής οργάνωσης», αποτελούμενης από αριστοκράτες της τσαρικής Ρωσίας, αξιωματικούς του τσαρικού στρατού, όπως επίσης Μενσεβίκους και εμπόρους, το σύνολο των οποίων στελέχωναν κρατικές θέσεις. Η οργάνωση φέρεται να είχε στενές επαφές με τους «Λευκούς» και ξένους καπιταλιστές¹⁹², με σκοπό το σαμποτάζ διαφόρων κλάδων της οικονομίας, κατά το πρότυπο των 53 μηχανικών του Σαχτί, δίκη που επισημάνθηκε νωρίτερα. Η *Ισβέστια* θα συνδέσουν τη δράση της οργάνωσης με την ένταση των προετοιμασιών για διεξαγωγή ανοιχτού πολέμου σε βάρος της ΕΣΣΔ, καθώς και την προσπάθεια να προκληθεί «δυσαρέσκεια των μαζών», με σκοπό «να εγκαθιδρύσουν πάλι τους βιομηχάνους και τους γαιοκτήμονες με τη βοήθεια των ξένων ιμπεριαλιστών»¹⁹³. Μάλιστα, οι σοβιετικές αρχές κάνουν λόγο για ύπαρξη ολόκληρου δικτύου αντεπαναστατών εντός της ΕΣΣΔ, ήδη από το 1926, ενώ είχαν καταρτίσει πρόγραμμα δράσεων και συγκεκριμένων ενεργειών «που εξασφάλιζε τα συμφέροντα της μεγάλης βιομηχανικής κεφαλαιοκρατίας και των πλουσίων χωρικών»¹⁹⁴. Κατά το *Ριζοσπάστη*, οι «σαμποταριστές» προσπαθούσαν να δημιουργήσουν δυσανάλογη ανάπτυξη των διαφόρων βιομηχανικών κλάδων και να τορπιλίσουν το όλο εγχείρημα του Πενταετούς Σχεδίου, όμως η δημιουργική πρωτοβουλία των εργατών, ο έλεγχος που ασκούσαν και σοσιαλιστική άμιλλα περιορίσαν τις συνέπειες¹⁹⁵. Η εφημερίδα, στο ίδιο φύλλο, ενημερώνει ακόμα και για συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας σε Μόσχα και Βερολίνο ενάντια στις ενέργειες των «αντεπαναστατών», με τους διαδηλωτές να ζητούν την παραδειγματική τιμωρία. Μάλιστα η δράση στόχευε να λάβει διεθνή διάσταση, καθώς οι «σαμποταριστές» θα προκαλούσαν ένοπλο επεισόδιο στα σύνορα με την Πολωνία, προκειμένου να πυροδοτηθεί γενικότερη σύρραξη¹⁹⁶. Από την πλευρά του

191 Δέσποινα Ι. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 111-113.

192 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6632, 28 Σεπτεμβρίου 1930.

193 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6706, 3 Νοεμβρίου 1930.

194 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6732, 28 Νοεμβρίου 1930.

195 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6737, 3 Δεκεμβρίου 1930.

196 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 3148, 30 Νοεμβρίου 1930.

πάντως, ο Σπάρτακος θα συνδέσει την εμφάνιση των «σαμποταριστών» με το «προγκρόμ ενάντια στην αριστερή αντιπολίτευση», το οποίο «υπήρξε απαραίτητος όρος της συμφιλίωσης των μενσεβίκων με το σοβιετικό καθεστώς». Όμως, «όταν η σταλινική γραφειοκρατία από φόβο προς την καταδιωκόμενη αλλ' ακατανίκητη αντιπολίτευση, υποχρεώθηκε να κάμει μια απότομη αριστερή στροφή, οι μενσεβίκοι συγκεντρώθηκαν γύρω από τη σημαία της πάλης για την ανατροπή του σοβιετικού καθεστώτος»¹⁹⁷.

Η δίκη έτυχε μεγάλης προβολής από τις σοβιετικές εφημερίδες και το ραδιόφωνο¹⁹⁸, καθώς το κατηγορητήριο αποτελούσε, κατά τους σοβιετικούς αξιωματούχους, την πιο εύγλωττη απόδειξη, όχι μόνο μιας επικείμενης έξωθεν στρατιωτικής επίθεσης, αλλά και ότι η χώρα κινδύνευε εκ των έσω από τη δράση αντεπαναστατικών δικτύων με εκτεταμένη δράση. Την προσοχή του μελετητή προσελκύει σε αυτό το σημείο η στάση της *Καθημερινής*. Ενώ καλύπτει σε δύο τεκμηριωμένες ανταποκρίσεις την εξέλιξη της δίκης, παραθέτοντας το κατηγορητήριο, τις καταθέσεις και την όλη συζήτηση γύρω από το γεγονός, κατά τη δημοσίευση της καταδικαστικής απόφασης σε θάνατο για πέντε από τους οκτώ κατηγορούμενους, στους οποίους τελικά απονεμήθηκε χάρη, το έντυπο επιλέγει να κινηθεί σχολιαστικά και χωρίς περαιτέρω παράθεση στοιχείων, αλλάζοντας ακόμα και το στυλ αφήγησης. Καταλήγει έτσι στο συμπέρασμα ότι η όλη διαδικασία ήταν προϊόν σκηνοθεσίας και βασανιστηρίων, χωρίς όμως σημάδια στα σώματα των κατηγορουμένων που ομολόγησαν¹⁹⁹. Πρόκειται για μία στάση της *Καθημερινής* που συναντάται σε σημαντικό μέρος, αν όχι στη μεγάλη πλειοψηφία, της αρθρογραφίας της αναφορικά με τις εξελίξεις στην ΕΣΣΔ και εν γένει την πρόσληψη της σοβιετικής πραγματικότητας και την εικόνα που προβάλλεται.

Η διαμάχη γύρω από το «ντάμπιγκ»

Η σύγκλιση πάντως των απόψεων της αντιπολιτευόμενης *Καθημερινής* και των βενιζελικών εντύπων *Ελεύθερον Βήμα* και *Εργασία*, όπως και της βενιζελογενούς *Πειθαρχίας*, θα αποτυπωθούν και σε ένα ακόμα ζήτημα. Στην κατηγορία περί διενέργειας «ντάμπιγκ» από πλευράς των Σοβιέτ, με σκοπό την απορρύθμιση της παγκόσμιας οικονομίας. Ο όρος «ντάμπιγκ» περιγράφεται στο σύνολο της αρθρογραφίας κατά προσέγγιση, χωρίς ακριβή απόδοση. Πρόκειται για τη μαζική εξαγωγή προϊόντων από την ΕΣΣΔ στον εξωτερικό σε πολύ χαμηλές τιμές, κάτι που κατά τα δημοσιεύματα θα οδηγούσε σε «εκτροχιασμό» του

¹⁹⁷ Σπάρτακος, αρ. 8-9, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1931, σ. 16.

¹⁹⁸ Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 3150, 2 Δεκεμβρίου 1930.

¹⁹⁹ Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 3158, 10 Δεκεμβρίου 1930.

παγκόσμιου εμπορίου, οδηγώντας τα κράτη της Ευρώπης στη χρεωκοπία και σε κλονισμό της παγκόσμιας αγοράς.

Σύμφωνα με την πιο «ακραία», συγκριτικά με τα υπόλοιπα δημοσιεύματα της περιόδου, άποψη της *Καθημερινής*²⁰⁰, το ντάμπιγκ αποτελεί μια «διαβολική εφεύρεση» μια «σατανική συνωμοσία των Σοβιέτ» που συνδεόταν με το Πενταετές Σχέδιο, την ώρα που στο πλαίσιο της Κοινωνίας των Εθνών υπήρξαν σκέψεις για κυρώσεις και περιοριστικά μέτρα για να διακοπεί αυτό το είδος εξαγωγών από την ΕΣΣΔ. «Το "ντάμπιγκ" λοιπόν, προκειμένου περί σιτηρών, είναι η αιφνίδια καταπλημμύριση των αγορών του εξωτερικού με τα περιεχόμενα των σοβιετικών αποθηκών», αποφαίνεται ο αρθρογράφος του γαλλικού εθνικιστικού-ακροδεξιού εντύπου *Action Francaise*, όπως μεταφέρει η *Καθημερινή* στο δημοσίευσμά της. Πρακτική που αποτελεί απόρροια του Πενταετούς Σχεδίου και της κολεκτιβοποίησης, την ώρα που «η αγοραστική ικανότης του ρωσικού λαού είναι ανύπαρκτος», ενώ εργάζεται καταναγκαστικά και εντατικά «αντί μισθών εξωφρενικώς χαμηλών, που δεν είναι κυριολεκτικώς μισθοί, αλλά μερίδες φαγητού! Ο σίτος και τα άλλα προϊόντα της ρωσικής γης λαμβάνουν την άγουσαν προς τα αγοράς του εξωτερικού». Η *Καθημερινή*, ενστερνιζόμενη τα επιχειρήματα του γαλλικού εθνικιστικού εντύπου, διατυπώνει μία θεώρηση του σοβιετικού συστήματος που συγκλίνει με την επιχειρηματολογία και άλλων εντύπων της περιόδου. Κάνει λόγο για «καθεστώς καταναγκαστικής εργασίας», αναφερόμενη στην υποχρέωση των σοβιετικών πολιτών να εργάζονται και να προσφέρουν στο κοινωνικό σύνολο και το δημόσιο συμφέρον. «Όλος ο κόσμος γνωρίζει, ότι το εξαντλητικόν αυτό σύστημα αντιστοιχεί προς την εκτέλεσιν του περίφημου πενταετούς σχεδίου». Έτσι, το «ντάμπιγκ» «εφαρμόζεται διά να αποκτήσουν τα Σοβιέτ ξένον συνάλλαγμα, ενώ αφ' ετέρου η πλημμύρις των ρωσικών προϊόντων, ιδίως δε των σιτηρών, αποσκοπεί εις το να οξύνη την παγκόσμιον οικονομικήν κρίσιν, η βάση της οποίας έγκειται εις την γεωργικήν τοιαύτην, και τοιουτοτρόπως να προκαλέση την παγκόσμιον επανάστασιν». Κατά συνέπεια, η *Καθημερινή* καλεί έτι μία φορά σε άμυνα κατά των Σοβιέτ, αν και αναγνωρίζει ότι στη Δύση έμποροι και χώρες (Αγγλία, Γερμανία, Ιταλία) αντιμετωπίζουν θετικά την εξαγωγική πολιτική των Σοβιετικών. Η εφημερίδα δημοσιεύει παράλληλα και την άποψη του οικονομολόγου Εδουάρδου Λούμποφ για το σοβιετικό «ντάμπιγκ»²⁰¹. Κατά την άποψη του αρθρογράφου, η μέθοδος αυτή των εμπορικών συναλλαγών εφαρμόζεται σε σειρά προϊόντων, ενώ πραγματοποιεί την πρόβλεψη ότι το 1932, έτος που ήδη θα έχει ολοκληρωθεί το Πεντάχρονο Σχέδιο, βάσει των εκτιμήσεων για

200 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 3091, 3 Οκτωβρίου 1930.

201 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 16-19 Δεκεμβρίου 1931.

ολοκλήρωσή του στα τέσσερα έτη, το ντάμπιγκ θα επεκταθεί σε σειρά βιομηχανικών προϊόντων. «Το σύνθημά μας "Κτο Κτοβό", δηλαδή "Ποιος-Ποιον" διαγράφει σαφώς την θέσιν μας. Εν συντομία σημαίνει: "Ποιος θα καταστρέψη τον άλλον;», καταλήγει ο Άγγλος αρθρογράφος. Εξετάζοντας την αρθρογραφία της *Καθημερινής* και τη στάση της απέναντι στη Σοβιετική Ένωση διαπιστώνει κανείς εύκολα ότι η άποψη του εντύπου διαμορφώνεται βάσει θέσεων «αρχών», χωρίς την απαραίτητη παράθεση τεκμηρίων και στοιχείων, σε αντίθεση με τον βενιζελικό (*Ελεύθερον Βήμα, Εργασία*) ή τον βενιζελογενή (*Πειθαρχία*) Τύπο.

Από την πλευρά της, η *Πειθαρχία*, ταυτιζόμενη σε μεγάλο βαθμό με την *Καθημερινή* επιτίθεται στους «κακούργους αναμορφωτές της Μόσχας»²⁰², οι οποίοι «επιδιώκουν παντού την ανατροπήν του καθεστώτος, την γενικής επανάστασιν». Θα συνδέσει το «ντάμπιγκ» με τη γενικότερη ένταση της ιδεολογικοπολιτικής ζύμωσης και προπαγάνδας της Τρίτης Διεθνούς. Οι ιθύνοντες των Σοβιέτ «κατακλέψαντες, δημεύσαντες και λεηλατήσαντες, έχουν άφθονον πρώτον υλικόν εις την διάθεσίν των», ενώ «η απαιτούμενη εργασία διά την παρουσίαν και την εξαγωγήν όλων των ειδών του κακούργου τούτου εμπορίου γίνεται δωρεάν, ή σχεδόν δωρεάν. υπό των μυριάδων (πολιτικών) "καταδίκων", εντίμων πολιτών, ους απλή υποψία πολλάκις αρκεί διά να στείλη εις το κάτεργον, εκτός του ότι πάς μη μπολσεβίκος θεωρείται αυτόχρημα ως εγκληματίας». Ο αρθρογράφος, Μιχαήλ Κέπετζης, Έλληνας διπλωμάτης και ακαδημαϊκός, θεωρεί ότι η αγορά προϊόντων που πωλούνται με τη μέθοδο του «ντάμπιγκ» βοηθούν τόσο τη διατήρηση στην εξουσία των Σοβιέτ, καθώς και «επαυξάνουν και την πείναν του ρωσικού λαού». Διερωτάται μάλιστα, σε επιθετικό ύφος, γιατί ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ερωτώμενος σχετικά με το ζήτημα, επισήμανε ότι η Ελλάδα θα επωφεληθή του φθηνού σιταριού και δεν θα λάβη μέρος σε κάποια διεθνή συνεννόηση εναντίον του «ντάμπιγκ», ενώ κάνει λόγο για παραπλάνηση του πρωθυπουργού. Η σύγκλιση των απόψεων της *Πειθαρχίας* και της *Καθημερινής* είναι αδιαμφισβήτητη. Πρόκειται για εκείνο το κομμάτι της «δεξιάς» που εκφράζεται μέσα από τις εφημερίδες του Λαϊκού Κόμματος, *Καθημερινή* και *Πρωΐα*, καθώς και την ανεξάρτητη, πρώην βενιζελική, εφημερίδα *Εστία*. Ο πολιτικός αυτός χώρος εμφανίζει συχνά κοινότητα απόψεων με δυνάμεις του βενιζελογενούς πολιτικούς φάσματος, όπως εκπροσωπήθηκαν από την εβδομαδιαία επιθεώρηση *Πειθαρχία*²⁰³. Μια ταύτιση που, όπως επισημάνθηκε προηγουμένως, απηχεί τη σύγκλιση απόψεων στη διαχείριση της ύφεσης και στα προβλήματα που αντιμετωπίζει η ελληνική οικονομία.

202 Περ. Πειθαρχία, σ. χχ, 21 Δεκεμβρίου 1930.

203 Δέσποινα Ι. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 67.

Ταυτιζόμενο με τη θέση για τον κίνδυνο που συνιστά η εμπορική πολιτική της ΕΣΣΔ, το *Ελεύθερον Βήμα* παρουσιάζοντας την ομολογουμένως πιο «ψύχραιμη» άποψη του Άγγλου δημοσιογράφου και οικονομολόγου Ράνταλ Χάιμανσον²⁰⁴, διατείνεται ότι το «ντάμπιγκ» δεν αποτελεί συνωμοσία για να καταστρέψει την παγκόσμια οικονομία, αλλά ένδειξη αδυναμίας της σοβιετικής ηγεσίας, η οποία ζητά εναγωνίως να σώσει το Πεντάχρονο Σχέδιο, το οποίο συναντά μεγάλες δυσκολίες. Στο δε εσωτερικό της χώρας των Σοβιέτ, μπορεί οι αναφορές περί εξέγερσης να διαψεύστηκαν, η όμως δυσαρέσκεια κυριαρχεί μεταξύ του πληθυσμού. Η επιτάχυνση και η προς τα πάνω αναθεώρηση του Σχεδίου οδήγησε σε δυστυχία τους Ρώσους εργάτες και αγρότες, ενώ δημιούργησε μεγάλες ανάγκες εισροής κεφαλαίων και μηχανών για τη διατήρηση του εξοντωτικού, κατά τον Ράνταλ Χάιμανσον, ρυθμού εκβιομηχάνισης. Αυτός είναι και ο λόγος που τα Σοβιέτ εξάγουν σιτάρι και ξυλεία σε πολύ φθηνές τιμές.

Στο αντίποδα, η αμφισβήτηση της ύπαρξης σοβιετικού «ντάμπιγκ» δεν έρχεται μόνο, όπως ενδεχομένως θα περίμενε εύλογα κανείς, από τις σελίδες του *Ριζοσπάστη*. Στο σημείο αυτό, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απόψεις τόσο των δύο ανταποκριτών του *Ημερήσιου Τύπου* και του *Ελεύθερου Ανθρώπου*, Γρηγόρη Γραμματικόπουλου και Αλέξη Παπαγεωργίου αντίστοιχα, όπως και αυτή του Ιπόλυτου Γκοφστέττερ που παρουσιάζει η *Εργασία*, εξαίρεση που προκαλεί αίσθηση αναφορικά με τη στάση της οικονομικής επιθεώρησης απέναντι στο συγκεκριμένο ζήτημα και γενικότερα απέναντι στη Σοβιετική Ένωση.

Πιο αναλυτικά, ο *Ριζοσπάστης*, παραθέτοντας την άποψη της βρετανικής εφημερίδας *Manchester Guardian* και του γαλλικού Τύπου για το ρωσικό «ντάμπιγκ»²⁰⁵, σημειώνει ότι ο αποκλεισμός των ρωσικών ειδών από τη Γαλλία αποτέλεσε αμιγώς πολιτική επιλογή αντισοβιετικών κύκλων, με επαφές που φτάνουν έως και τον Χίτλερ. Παρατίθενται δε στοιχεία από οικονομικά έντυπα που αποδεικνύουν ότι συγκεκριμένα το ρωσικό σιτάρι πωλούνταν φθηνότερα από αυτό άλλων χωρών, όπως της Ρουμανίας, την ώρα που στους διεθνείς εμπορικούς κύκλους αποτελούσε κοινό μυστικό ότι το «ντάμπιγκ» αποτελεί αποδεκτή διεθνή πρακτική, στο πλαίσιο του ελεύθερου ανταγωνισμού. Η κατάσταση θα οξυνθεί με την ΕΣΣΔ να απαγορεύει την εισαγωγή εμπορευμάτων από Γαλλία, Νοτιοσλαβία (Γιουγκοσλαβία), Ουγγαρία και Ρουμανία²⁰⁶. Η Γαλλία θεωρείται, κατά το άρθρο, ως υποκινητής αυτού του ιδιότυπου αντισοβιετικού εμπορικού μετώπου, καθώς οι συγκεκριμένες χώρες απέκλεισαν πρώτα την εισαγωγή ρωσικού σιταριού. Κατά το

204 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 3098, 24-26 Νοεμβρίου 1930.

205 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6715, 10 Νοεμβρίου 1930.

206 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6698, 24 Οκτωβρίου 1930.

Ριζοσπάστη, πρόκειται για έναν οικονομικό πόλεμο, ο οποίος ανά πάσα στιγμή αναμένεται να μετατραπεί σε ανοικτή στρατιωτική επέμβαση κατά των Σοβιέτ. Ταυτόχρονα η «ελληνική μπουρζουαζία» παίρνει ενεργό μέρος στις στρατιωτικές προετοιμασίες, ενώ θέτει εμπόδια στο ρωσικό σιτάρι, με τους υψηλούς δασμούς, όταν μάλιστα η σοβιετική κυβέρνηση προτείνει εμπορική συμφωνία και πουλάει άτοκα και με πίστωση φθηνότερο σιτάρι από τις ΗΠΑ, ισότιμης ποιότητας²⁰⁷.

Για την *Πράβντα*, επιπλέον, «η καμπάνια ενάντια στο υποτιθέμενο "σοβιετικό ντάμπινγκ" είναι μια καινούργια μορφή του πολέμου ενάντια στη Σοβιετική Ένωση. Οι καπιταλιστές θέλουν να σπείρουν μέσα στις εργαζόμενες μάζες την ιδέα πως η Σοβιετική Ένωση είναι ο δημιουργός της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης που κατατρώχει τον καπιταλισμό»²⁰⁸. Πρωτοστάτης, η γαλλική κυβέρνηση, η οποία, σύμφωνα με το δημοσίευμα θεωρεί ότι το Πεντάχρονο Σχέδιο και η ραγδαία οικονομική ανάπτυξη της ΕΣΣΔ αναμένεται να επιφέρει πλήγμα στο καπιταλιστικό σύστημα, την ώρα που ο διεθνής αυτός αντίκτυπος επεκτείνεται και στις αποικίες, όπου εκδηλώνονται επαναστατικά εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα και εξεγέρσεις, προκαλώντας ακόμα μεγαλύτερο πρόβλημα στη Γαλλία. Παρ' όλες όμως τις συκοφαντίες, κατά το *Ριζοσπάστη*, η Ρωσία όχι μόνο δεν υπονομεύει το παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, αλλά αποτελεί στήριγμά του σε πολλούς τομείς, όπως στη μηχανουργία, λόγω των μεγάλων εισαγωγών σε μηχανές²⁰⁹. Ένα χρόνο μετά το κραχ του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης, η ύφεση αφήνει τα πρώτα της σημάδια και στην ανατολική πλευρά του Ατλαντικού, κάτι που θα αποτυπωθεί στις σχέσεις της ΕΣΣΔ με τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη, καθώς και στο δημόσιο λόγο της περιόδου. Ακριβώς αυτή την κατάσταση θίγει δημοσίευμα του *Ριζοσπάστη*, στο οποίο παρατίθεται πίνακας και στοιχεία για την παγκόσμια αγορά σίτου από το βρετανικό περιοδικό *Τάιμ*. Συγκεκριμένα, τονίζεται ότι το πρόβλημα που έχει δημιουργηθεί στην παγκόσμια αγορά οφείλεται στην πολιτική του Καναδά να ανεβάσει την τιμή του σιταριού. Αυτό, σε συνδυασμό με το κλονισμένο λόγω της κρίσης εμπόριο έστρεψε τους Ευρωπαίους, κυρίως του Άγγλους εμπόρους, στην Αργεντινή που λόγω μέτριας σοδειάς πουλούσε φθηνότερο και σε αρκετά μεγάλη ποσότητα σιτάρι. «Τις καταστροφές που δημιουργεί ο καπιταλισμός στην εξέλιξη του θέλουν να τις ριξουν στη Σοβιετική Ένωση, θέλουν να παρουσιάσουν αυτήν ως υπεύθυνη. Να, ο λόγος όλου του θορύβου»²¹⁰.

207 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 45, 14 Οκτωβρίου 1931.

208 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6701, 27 Οκτωβρίου 1930.

209 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6703, 29 Οκτωβρίου 1930.

210 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6736, 5 Δεκεμβρίου 1930.

Από την πλευρά της, η *Εργασία* θα δημοσιεύσει άρθρο του Ιππόλυτου Γκοφστέττερ²¹¹, ο οποίος, παραθέτοντας συγκριτικά στοιχεία που συνέλεξε από ευρωπαϊκά έντυπα αναφορικά με την οικονομία της ΕΣΣΔ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η φιλολογία περί «ντάμπινγκ» σχετίζεται τόσο με μια λανθασμένη εικόνα των «κακώς πληροφορημένων οικονομολόγων» όσο και με την πολιτική έχθρα, η οποία «δεν είναι καθόλου κατάλληλη εμπειρογνώμων των οικονομικών ζητημάτων». Ο αρθρογράφος αποφαινεται, με βάση τις επίσημες σοβιετικές στατιστικές και τα δημοσιεύματα του ευρωπαϊκού Τύπου, ότι η βιομηχανία και η εκμηχάνιση της γεωργίας χώρας των Σοβιέτ σημείωσαν αλματώδη πρόοδο κατά τα δύο πρώτα έτη του Πενταετούς Σχεδίου. Ταυτόχρονα, η συναίνεση που υπήρξε στον έναν ή στον άλλον βαθμό από πλευράς πληθυσμού στην έως τότε ακολουθούμενη πολιτική, καθώς και η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των εργατών και αγροτών, κάτι που μεταξύ άλλων αποδεικνύεται, κατά το δημοσίευμα, και από την ταχεία αύξηση του πληθυσμού, όπως επίσης και τα οφέλη που προσέφεραν οι μεγάλοι γεωργικοί συνεταιρισμοί (αναφέρονται συγκεκριμένα τα σοβχόζ και τα κολχόζ), οδήγησαν στη δυνατότητα εξαγωγής σιτηρών με χαμηλό κόστος παραγωγής, άρα και σε χαμηλές τιμές εμπορίου.

Κατά τον Ιππόλυτο Γκοφστέττερ, «αι φωναί διά το ρωσσικόν "ντάμπινγκ" δεν προειδοποιούν περί του επικρεμάμενου κινδύνου, αλλά επισκοτίζουν τας πραγματικάς του διαστάσεις εις την αντίληψιν της Ευρώπης». Πάντως, όπως σημειώνει ο αρθρογράφος της *Εργασίας*, «ουδεμία αμφιβολίαν υπάρχει ότι η Σοβιετική αρχή κρατεί τους πολίτας της εις αυστηράν δίαιταν, και προσπαθεί να πωλή όσον το δυνατόν περισσότερα περισσεύματα εις το εξωτερικόν, διά να προμηθεύεται τα μέσα διά την τελειοποίησιν της βιομηχανίας της». Και στη συγκεκριμένη ανάλυση διαπιστώνεται ότι η μπουρική πολιτική που ακολουθεί η ΕΣΣΔ στο εξωτερικό εμπόριο βρίσκει πρόσφορο έδαφος στη διεθνή αγορά, με χώρες όπως οι ΗΠΑ να επωφελούνται. Ο Γκοφστέττερ προκρίνει την εθνικοποιημένη βιομηχανία έναντι της «διεσπασμένης αστικο-κεφαλαιοκρατικής βιομηχανίας», κατασπαρασσόμενης «διά του εμφυλίου ανταγωνισμού των μεμονομένων επιχειρήσεων και της αδιαλλάκτου εσωτερικής διενέξεως της εργασίας και του κεφαλαίου». Σε συνθήκες ευημερίας και υγιούς οικονομίας η «ψευδής επαναστατική προπαγάνδα αποδεικνύεται αδύνατος».

Στο δημοσίευμα θα επιχειρήσει να απαντήσει, επίσης από τις σελίδες της *Εργασίας*²¹², ο Βασίλειος Σιφναίος. Η επιχειρηματολογία δεν απαντά στο καθεαυτό ζήτημα του «ντάμπινγκ» όσο στην εσωτερική κατάσταση της Σοβιετικής Ρωσίας. Ο Σιφναίος αμφισβητεί τα στοιχεία και τα συμπεράσματα του Ιππόλυτου Γκοφστέττερ, καθώς στηρίζονται σε

211 Περ. *Εργασία*, αρ. 46, σ. 12-14, 22 Νοεμβρίου 1930.

212 Περ. *Εργασία*, αρ. 48, σ. 15, 12 Δεκεμβρίου 1930.

επίσημες σοβιετικές στατιστικές, τις οποίες αντιμετωπίζει εκ των προτέρων ως ψευδείς. Ταυτόχρονα, επικαλείται αναφορές αυτοπτών μαρτύρων - με τέτοιες αναφορές η παρούσα εργασία θα ασχοληθεί στις επόμενες σελίδες - που «χρωματίζουν» με τα μελανότερα χρώματα τη σοβιετική πραγματικότητα. Ο Σιφναίος θεωρεί παράλληλα αποτυχημένο και το εγχείρημα της εκβιομηχάνισης, κάνει λόγο για «δυστυχία», «γύμνια» και ακραία φτώχεια των Ρώσων εργατών και αγροτών, ενώ οι απόψεις του ταυτίζονται με την εικόνα που παρουσιάζει το *Ελεύθερον Βήμα* και η *Καθημερινή*, όπως επίσης και με τα αντισοβιετικά δημοσιεύματα σε Ελλάδα και εξωτερικό. Μάλιστα ασκεί χαρακτηριστικά κριτική στον Γκοφστέττερ, περιγράφοντας την εξάπλωση των φιλοσοβιετικών δημοσιευμάτων στον Τύπο της εποχής: «Ανήκει και αυτός, φαίνεται, εις τους νεοφωτίστους των οποίων ο ενθουσιασμός είνε τόσον μεγαλήτερος, όσον τα ιδιαίτερα επιχειρήματα των Μπολσεβίκων είνε στυλνότερα και ηχηρότερα».

Άρνηση του εσκεμμένου «ντάμπιγκ» από την ΕΣΣΔ θα συναντήσουμε όμως και σε άρθρο του *Ελεύθερου Βήματος*²¹³. Κατά τον ξένο αρθρογράφο, ο πραγματικός φόβος είναι οι κατά πολύ αυξημένες ανάγκες της σοβιετικής βιομηχανίας, στο πλαίσιο του Πεντάχρονου Σχεδίου, το οποίο απαιτεί τεράστια κεφάλαια, μηχανές και πλήθος άλλων ειδών. Τα Σοβιέτ αναγκάζονται να πωλούν τα προϊόντα τους σε χαμηλές τιμές και μεγάλες ποσότητες, προκειμένου να εισάγουν όσα απαιτούνται για την εκβιομηχάνιση της χώρας. Είναι αυτή η πρακτική που ανησυχεί τον αρθρογράφο, πρακτική που απορρέει από τις νέες συνθήκες οι οποίες προέκυψαν από την εφαρμογή του Πεντάχρονου Σχεδίου και όχι από κάποια εσκεμμένη πολιτική με στόχο την παράλυση του παγκόσμιου εμπορίου και την αποδιοργάνωση του καπιταλιστικού συστήματος.

Το ζήτημα των εμπορικών συναλλαγών και του «ντάμπιγκ» θα απασχολήσει όμως και τον καθεαυτό εμπορικό κόσμο της Ελλάδας, με άμεσες συνέπειες στην εγχώρια αγορά, καθώς εισαγωγή ποσότητας φθηνού σιταριού, ίσως το κύριο προϊόν για το η ΕΣΣΔ κατηγορούνταν για αθέμιτο ανταγωνισμό, θα γίνει και στην Ελλάδα, με την *Καθημερινή* να κάνει λόγο για εξαπάτηση της Επιτροπής σίτου, για χαμηλής ποιότητας προϊόν, ενώ πραγματοποιεί νύξεις για σκάνδαλα με τοκογλύφους, τους οποίους, εμμέσως πλην σαφώς, συσχετίζει με την κατάσταση που έχει διαμορφωθεί στην αγορά²¹⁴. Βέβαια, η ποιότητα του ρωσικού σίτου, όπως επισημαίνει το ίδιο έντυπο δύο μήνες αργότερα είναι εφάμιλλη του σίτου που ήδη κυκλοφορεί στην ελληνική αγορά²¹⁵. Σχεδόν ένα χρόνο μετέπειτα, τον

213 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 3541, 22 Φεβρουαρίου 1932.

214 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 8 Νοεμβρίου 1930.

215 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 3106, 9 Ιανουαρίου 1931.

Οκτώβριο του 1931 ο *Νέος Ριζοσπάστης* πληροφορεί ότι η σοβιετική εμπορική αντιπροσωπεία στην Ελλάδα προσέφερε 300.000 τόνους σίτου με πίστωση ενός χρόνου και χωρίς τόκο, με την ευκαιρία της αναζήτησης από την ελληνική κυβέρνηση σιταριού επί πιστώσει. Στην προσφορά αυτή τελικά η κυβέρνηση Βενιζέλου δεν θα απαντήσει²¹⁶.

Σε μία ακόμα εκτενή ανάλυσή του στην *Εργασία*²¹⁷, αυτή τη φορά για τις ελληνοσοβιετικές εμπορικές συναλλαγές, ο Ιππόλυτος Γκόφστεττερ επισημαίνει ότι οι Έλληνες καταναλωτές δεν επωφελούνται στην πραγματικότητα από τα φτηνά ρωσικά προϊόντα, ιδιαίτερα μάλιστα σε μια περίοδο που κοινωνικά προβλήματα, όπως το ζήτημα της κατοικίας, μαστίζουν τον πληθυσμό. Κατά τον αρθρογράφο, ο επωφελείς τιμές των εισαγόμενων ρωσικών ειδών, όπως το τσιμέντο, η ξυλεία κλπ, ακυρώνονται στην πράξη από τους μεσάζοντες και τους εμπόρους, οι οποίοι με μία μάλλον εσκεμμένα αδιαφανή διαδικασία προσεγγίζουν τις ρωσικές αντιπροσωπείες και παρουσιάζονται ως οι μονοπωλητές των διαφόρων προϊόντων. Ουσιαστικά αγοράζουν φτηνά από τα Σοβιέτ και πουλούν ακριβά στη εγχώρια αγορά. Για παράδειγμα, το ζήτημα της βελτίωσης των όρων στέγασης προϋποθέτει, κατά τον Ιππόλυτο Γκόφστεττερ, χαμηλές τιμές λιανικού εμπορίου στα οικοδομίσιμα υλικά. Η πρακτική όμως των μεσαζόντων αναφορικά με το εμπόριο των ρωσικών προϊόντων μειώνει τη διαφορά τιμών και τον ανταγωνισμό, με αποτέλεσμα όλα τα οικοδομικά υλικά να πωλούνται ακριβά. Ο αρθρογράφος σημειώνει επιπλέον ότι η εμπορική πολιτική της ΕΣΣΔ δεν είναι συνεπής ως προς το εξωτερικό εμπόριο. Ουσιαστικά ζητά τη δημιουργία αποθηκών και την απευθείας πώληση προϊόντων σε χαμηλές τιμές στους καταναλωτές της Ελλάδας, ιδιαίτερα στα δύο εκατομμύρια άστεγων προσφύγων. *«Εκμηδενίσαντες εις την πατρίδα των το ιδιωτικόν εμπόριον, τα Σοβιέτ δεν είνε καθόλου συνεπή υποστηρίζοντα εις την Ελλάδα το σύστημα των ιδιωτικών εμπορικών μονοπωλίων, των απηλλαγμένων από κάθε χαλινόν αμοιβαίου συναγωνισμού, και ως εκ τούτου δυνάμεων να εκμεταλλευθούν τον αγοραστήν κατά βούλησιν»*. Ως λύση προτείνει να καταργηθούν οι μεσάζοντες και να ενταθεί η δραστηριότητα των σοβιετικών εμπορικών αντιπροσωπειών στη χώρα. Επιπλέον η αντίθεση που ενέχει η ίδια η διενέργεια εμπορίου με ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια από ένα κράτος όπως η ΕΣΣΔ μπορεί να λυθεί, σύμφωνα με τον αρθρογράφο ως εξής: *«αι συναπτόμεναι μετά των αντιπροσώπων των Σοβιέτ εις τας ευρωπαϊκάς χώρας εμπορικαί συμβάσεις να υποταχθούν εις τους ίδιους κανόνας, οίτινες καθιερώθησαν υπό τον νόμον, διά τας εμπορικές συναλλαγάς, παρά των τοπικών κυβερνήσεων»*. Ο Γκόφστεττερ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ουσιαστική βελτίωση της οργάνωσης του εσωτερικού και

²¹⁶ Εφ. *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, αρ. 44, 13 Οκτωβρίου 1931.

²¹⁷ Περ. *Εργασία*, αρ. 50, σ. 16-17, 20 Δεκεμβρίου 1930.

εξωτερικού εμπορίου στην ΕΣΣΔ αποτελεί εκείνη την επωφελή λύση τόσο για το ρωσικό λαό που μοχθεί όσο και για τους καταναλωτές του εξωτερικού.

Κατάργηση όμως των υψηλών δασμών και εισαγωγή φτηνού σιταριού από τη Ρωσία θα ζητήσει και ο *Ριζοσπάστης*, υπογραμμίζοντας ότι οι φτωχοί αγρότες και οι εργάτες θα επωφεληθούν από μια τέτοια πολιτική²¹⁸. «Η εισαγωγή φτηνού Ρωσικού σιταριού δεν συμφέρει μονάχα στους πλούσιους χωρικούς που έχουν σιτάρι για πούλημα και τους εμπόρους που έχουν παρακαταθήκες. Δεν συμφέρει επίσης στο κράτος που παίρνει μεγάλους φόρους από το σιτάρι», σημειώνεται στο σχετικό δημοσίευμα.

Αλλά και οι Γρηγόρης Γραμματικόπουλος και Αλέξης Παπαγεωργίου, οι δύο Έλληνες δημοσιογράφοι που θα ταξιδέψουν στην ΕΣΣΔ για την καταγραφή και παρουσίαση στο ελληνικό κοινό των εξελίξεων στη χώρα των Σοβιέτ αρνούνται τη διενέργεια «ντάμπιγκ». Συγκεκριμένα, ο Αλέξης Παπαγεωργίου, στον *Ελεύθερο Άνθρωπο*, ασχολείται στην εκτενέστατη σειρά ανταποκρίσεων του από τη Ρωσία, με το ζήτημα του εξωτερικού εμπορίου της Σοβιετικής Ένωσης. Σε συζήτησή του με ανώτερο υπάλληλο του Επιτροπάτου των Εξωτερικών²¹⁹ επισημαίνεται ότι οι ιδιομορφίες της ρωσικής οικονομίας, η οποία αναπτύσσεται περικλειστη μόνο στο εσωτερικό, χωρίς σχέση με το εξωτερικό, οδηγεί σε αναντιστοιχία του ρωσικού νομίσματος με αυτά του εξωτερικού. Ουσιαστικά δηλαδή δεν υπάρχει κάποια αντιστοιχία των προϊόντων που πωλούνται στο εξωτερικό με τις παγκόσμιες τιμές της αγοράς. Την ίδια ώρα, σύμφωνα με Αμερικανό επιχειρηματία που επισκέφτηκε την ΕΣΣΔ, τα έξοδα που υπάρχουν στον υπόλοιπο κόσμο, όπως ενοίκια, υποθήκες, δάνεια, έξοδα πρώτης εγκατάστασης, δεν υπάρχουν εκεί. Από την πλευρά του, Ελληνορώσος μεσίτης που εργάζεται με ελληνικά πλοία και διεξάγει εμπόριο επισημαίνει στον Αλέξη Παπαγεωργίου ότι η Σοβιετική Ένωση δεν μπορεί να «νταμπάρει» κανένα ελληνικό προϊόν, ενώ η χώρα μας μπορεί να βγει μόνο κερδισμένη από τις χαμηλές τιμές προϊόντων που ούτως ή άλλως εισάγει. Την ίδια ώρα, η Ρωσία πραγματοποιεί ήδη εισαγωγές ελληνικών ειδών, ενώ τα ελληνικά φορτηγά πλοία στηρίζονται κατά βάση στη Ρωσία. Ο Ελληνορώσος μεσίτης θεωρεί παράλληλα ότι η ελληνική διπλωματία διαπράττει μεγάλο σφάλμα από την εχθρική της στάση απέναντι στην ΕΣΣΔ. Ουσιαστικά, ο ανταποκριτής του *Ελεύθερου Ανθρώπου*, μέσα από τις μαρτυρίες που παραθέτει στο ρεπορτάζ του, αρνείται την ύπαρξη σοβιετικού «ντάμπιγκ», αποδίδοντας τις κατηγορίες σε όλες εκείνες τις χώρες στις οποίες η οικονομική κρίση δημιούργησε τα μεγαλύτερα προβλήματα και έχασαν τη δυνατότητα συναγωνισμού έναντι των ρωσικών προϊόντων. Οι δε κατηγορίες για προσπάθεια απορρύθμισης της

²¹⁸ Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6650, 16 Οκτωβρίου 1930.

²¹⁹ Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 128, 1 Απριλίου 1931.

παγκόσμιας οικονομίας, η οποία ήδη βρισκόταν στη δίνη του Κραχ του 1929 δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, κατά τον Παπαγεωργίου. Λογικό θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς, από τη στιγμή μάλιστα που τα Σοβιέτ έχουν τεράστια και άμεση ανάγκη από ξένα προϊόντα και ιδιαίτερα είδη βαριάς βιομηχανίας.

Από τις στήλες του *Ημερήσιου Τύπου* ο Γρηγόρης Γραμματικόπουλος επισημαίνει τέλος ότι οι συγκεκριμένες συνθήκες που ανέκυψαν από τη μορφή του σοβιετικού καθεστώτος επιτρέπουν την πώληση των σιτηρών σε χαμηλές τιμές²²⁰. Παραθέτει τη θέση του αντιπροσώπου των Σοβιέτ στη συνδιάσκεψη για τα σιτηρά στο Λονδίνο, ο οποίος επισημαίνει ότι η κρατική και συνεταιριστική οργάνωση της παραγωγής, σε συνδυασμό με τα πλεονεκτήματα της προσχεδιασμένης παραγωγής και οι σύγχρονες μέθοδοι τεχνικής επιτρέπουν στην ΕΣΣΔ την εξαγωγή σιτηρών με χαμηλότερο κόστος από οποιαδήποτε άλλη χώρα. Κατά τον ανταποκριτή του *Ημερήσιου Τύπου*, παρά τις ελλείψεις σε τρόφιμα και τα προβλήματα εφοδιασμού των πόλεων, καθώς και τα δελτία ψωμιού, τα οποία, όπως τονίζει, παρατηρούνται σε ορισμένες μόνο περιοχές της χώρας, τα φτηνά σιτηρά και η εμπορική παρουσία της ΕΣΣΔ στην παγκόσμια αγορά καθίσταται πλέον μόνιμη. «*Παρ' όλον τον θόρυβον περί "ντάμπιγκ" και την ζημίαν, την οποίαν ασφαλώς υφίσταται και η Ρωσσία από τας σημερινάς καταστρεπτικές τιμάς της διεθνούς αγοράς σιτηρών, η επίδρασις της νέας σοβιετικής αγροτικής μεταρρυθμίσεως, τεχνικής και κοινωνικής, της οποίας τας περιπετείας ανελάβομεν να εξιστορήσωμεν, επί της διεθνούς αυτής αγοράς σιτηρών θα είνε ΜΟΝΙΜΟΣ ΚΑΙ ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ*», σημειώνει ο Γραμματικόπουλος. Θα συνδέσει δε το συγκεκριμένο ζήτημα και με την εσωτερική κατάσταση στην Ελλάδα, όπου τα μεγάλα προβλήματα στην ύπαιθρο και στον αγροτικό τομέα προκαλούσαν συνεχώς εντάσεις, εν μέσω γενικευμένης δυσαρέσκειας του πληθυσμού. Ο ανταποκριτής του *Ημερήσιου Τύπου* επισημαίνει δε ότι η χώρα θα πρέπει να εγκαταλείψει την πολιτική της σιτάρκειας που ακολουθεί, να στραφεί στη διεθνή αγορά και στα φτηνά ρωσικά σιτηρά, ούτως ώστε να απαλλαγεί ο πληθυσμός από τα βάρη και τους δασμούς και να ανοίξει ο δρόμος για την καλλιέργεια άλλων, περισσότερο ωφέλιμων παραγωγικά, προϊόντων.

Ουσιαστικά, οι καταγγελίες μερίδας του ελληνικού Τύπου περί σοβιετικού «ντάμπιγκ», με βάση τα δημοσιεύματα της περιόδου 1928-1932 εκκινούν σε μεγάλο βαθμό από καθαρά πολιτική αφετηρία που απηχεί τις απόψεις και τη στάση του πολιτικού φορέα στον οποίο πρόκειται το εκάστοτε έντυπο, με εκ των προτέρων ειλημμένες αποφάσεις και σε ορισμένες μόνο περιπτώσεις από αμιγώς οικονομική. Παράλληλα, δεν φαίνεται να

²²⁰ Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 921, 19 Ιουνίου 1931.

υπάρχει διάθεση περαιτέρω διερεύνησης του ζητήματος. Στον αντίποδα, πέραν του *Ριζοσπάστη*, στα έντυπα που μελετώνται στην παρούσα εργασία εντοπίζονται απόψεις που παρουσιάζουν πιο εμπεριστατωμένες ή και «ψύχραιμες» οικονομικές αναλύσεις αναφορικά με τις συνθήκες που επικρατούν τόσο εντός της ΕΣΣΔ όσο και διεθνώς αναφορικά με το εμπόριο και τις εξαγωγές. Τοποθετούν το ζήτημα στα συμφραζόμενά του και εμφανίζουν διάθεση περαιτέρω μελέτης τόσο της σοβιετικής πραγματικότητας όσο και της διεθνούς συνθήκης, παρέχοντας σημαντικές πληροφορίες για το οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο της εποχής.

Το Πενταετές Σχέδιο και ο διεθνής αντίκτυπος μέσα από τις σελίδες του ελληνικού Τύπου

Διανύοντας τον τρίτο και τον τέταρτο χρόνο του Πενταετούς Σχεδίου, ενώ η παγκόσμια οικονομική κρίση είχε εξαπλωθεί στην Ευρώπη και τα «μαύρα σύννεφα» της ύφεσης και της ανασφάλειας κάνουν την εμφάνισή τους και στην Ελλάδα, τα δημοσιεύματα στον ελληνικό Τύπο για την ΕΣΣΔ αυξάνονται σημαντικά, με επίκεντρο την εκβιομηχάνιση και την κολεκτιβοποίηση. Το 1931 θα δημοσιευθούν άλλωστε και οι δύο εκτενείς σειρές άρθρων με τις ανταποκρίσεις των Αλέξη Παπαγεωργίου και Γρηγόρη Γραμματικόπουλου, σε *Ελεύθερο Άνθρωπο* και *Ημερήσιο Τύπο* αντίστοιχα, όπως επίσης και η σειρά ανταποκρίσεων του γιατρού Γιάννη Αντωνιάδη, στη βολιώτικη εφημερίδα *Λαϊκή Φωνή*. Για το *Ριζοσπάστη* μάλιστα, η μαρτυρία του Αλέξη Παπαγεωργίου, ενός «αστού δημοσιογράφου» και «εχθρού του κομμουνισμού» αποτελεί ομολογία για την πρόοδο της ΕΣΣΔ και την επιτυχία του Πενταετούς Σχεδίου. Ομολογία που, κατά το όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, δε μπορεί να αμφισβητηθεί ούτε από τους πιο δύσπιστους²²¹, «παρ' όλη την προσπάθεια που καταβάλλεται έντεχνα να μειωθούν τα γεγονότα ή να περάσουν άλλα που δεν έχουν σχέση καμιά με την πραγματικότητα»²²².

Την ίδια περίοδο, κατά τις εκτιμήσεις της σοβιετικής ηγεσίας²²³, το Πεντάχρονο Σχέδιο προχωρά με απόλυτη επιτυχία, κάτι που δικαιολογεί το σύνθημα της ολοκλήρωσής του σε τέσσερα χρόνια, παρά τις εκτιμήσεις περί του αντιθέτου. Σειρά παραγωγικών τομέων κατά τα δύο πρώτα χρόνια, σύμφωνα με τον Κουίμπιτσεφ, αντιπρόεδρο των Επιτροπών του Λαού, γνώρισε ραγδαία ανάπτυξη, αν και στον αντίποδα προβλήματα έκαναν την εμφάνισή τους στην ανάπτυξη της ελαφριάς βιομηχανίας, με τη σοβιετική ηγεσία να στρέφεται στην ενίσχυση του συγκεκριμένου τομέα. Ακριβώς αυτή την περίοδο είναι που μεταστρέφεται,

221 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6859, 1 Απριλίου 1931.

222 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6862, 4 Απριλίου 1931.

223 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6793, 31 Ιανουαρίου 1931.

κατά τον Ριζοσπάστη, το διεθνές κλίμα απέναντι στη Σοβιετική Ένωση. Οι πρόοδοι του Πεντάχρονου Σχεδίου «ομολογούνται από τους ίδιους τους αστούς»²²⁴, ακόμα και από τον ίδιο τον Λούντ Τζορτζ, με το σκεπτικισμό που κυριαρχούσε στις δυτικές χώρες.

Αλλά και η Πειθαρχία, σε ένα ακόμα εκτενές δημοσίευσμά της για την ΕΣΣΔ, τονίζει: «Νομίζομεν ότι οι παρατιθέμενοι αριθμοί είνε αρκετά πειστικοί περί του ότι οι λόγοι του Στάλιν δεν αποτελούν απλήν χίμαιραν, αποσκοπούσαν μόνον εις τον βαυκαλισμόν των σοβιετιών μαζών, αλλά πραγματικότητα, λαμβάνουσαν καθ' εκάστην ημέραν σάρκα και οστά»²²⁵. Μόνο που η οικονομική επιθεώρηση θα κρούσει για μια ακόμη φορά τον κώδωνα του κινδύνου για την παγκόσμια οικονομία και την επίδραση της ΕΣΣΔ που κατά το άρθρο έθετε σε κίνδυνο τις παγκόσμιες ισορροπίες. Το μόνο σίγουρο πάντως είναι ότι η αλλαγή αναφορικά με την αντιμετώπιση της Σοβιετικής Ένωσης συντελείται και στην Ελλάδα, ενώ η οικονομική κρίση μεσουρανάει και η δυσαρέσκεια γίνεται κάτι παραπάνω από εμφανής και αισθητή σε εκτεταμένα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας, κυρίως στον αστικό πληθυσμό των πόλεων και τους αγρότες. Οι ανάγκες της επανεγκατάστασης και της αποκατάστασης των προσφύγων, τα δημόσια έργα και οι προτεραιότητες της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης και της υγειονομικής περίθαλψης, επί της τελευταίας κυβερνήσεως του Ελευθέριου Βενιζέλου είχαν καταστήσει την ανάμειξη του ξένου παράγοντα, είτε μέσω άμεσων παρεμβάσεων είτε μέσω δανεισμού κλπ, απαραίτητο όρο της ανοικοδόμησης της χώρας. Μάλιστα, η γεωργική κρίση που έπληξε στη συγκυρία εκείνη τη χώρα επηρέασε αρνητικά ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού, ιδιαίτερα στη βόρεια Ελλάδα, ενώ μάλλον δομικοί παράγοντες, όπως η χαώδης κατάσταση των δημοσίων οικονομικών, η έλλειψη βαριάς βιομηχανίας και η μη απόδοση των άμεσων φόρων, ιδιαίτερα επί της κυβέρνησης των Φιλελευθέρων, έκαναν σοβαρότερες τις συνέπειες της διεθνούς ύφεσης στην ελληνική οικονομία²²⁶. Μέσα σε αυτό το οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο, το σοβιετικό παράδειγμα ξεπρόβαλε ακόμα πιο επιτακτικά στο διεθνή ορίζοντα.

Την ίδια ώρα, τα προβλήματα δεν λείπουν και από το εσωτερικό της ΕΣΣΔ, φαίνεται όμως να οφείλονται, τουλάχιστον η πλειοψηφία τους, σε εσωτερικούς δομικούς παράγοντες του ρωσικού κοινωνικού σχηματισμού παρά στη διεθνή ύφεση. Ένας σκοπέλους που είχαν να αντιμετωπίσουν οι σοβιετικές αρχές ήταν αυτός της τροφοδοσίας, ζήτημα που απασχόλησε εκτενώς τη μερίδα εκείνη του ελληνικού, αλλά και διεθνή, τύπου με εχθρική στάση απέναντι στην ΕΣΣΔ. Σε άρθρο του Κρασνογκόρσκι, στελέχους του μπολσεβίτικου

224 Εφ. Ριζοσπάστης, αρ. 6800, 7 Φεβρουαρίου 1931.

225 Περ. Πειθαρχία, σ. 579-581, 8 Μαρτίου 1931.

226 Δέσποινα Ι. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 111-112.

κόμματος, που δημοσιεύει ο *Ριζοσπάστης*²²⁷ γίνεται λόγος για τις προσπάθειες που καταβάλλονται προς την κατεύθυνση της περαιτέρω ανάπτυξης της γεωργίας, τη βελτίωση και την αύξηση της ποικιλίας των προϊόντων και την καλύτερη διάθεσή τους στον πληθυσμό. Η βελτίωση της ποιότητας της διατροφής και της ποσότητας των ειδών προς τους εργάτες και τους αγρότες προβλέπονται άλλωστε ρητά από το Πενταετές Σχέδιο. Επιπλέον στις οικονομικές προβλέψεις, κυρίως στο αρχικό στάδιο του εγχειρήματος, εμπεριέχονταν και η καλύτερη τροφοδοσία των εργατών συγκεκριμένων πόλεων, βιομηχανικών κέντρων, περιοχών ή ακόμα και συγκεκριμένων επαγγελματικών κατηγοριών. «Η πολιτική που είχε στη βάση του σχεδίου τροφοδότησης του 1931 είχε απολύτως υποταγμένη στο καθήκον της δημιουργίας όλων των όρων εκείνων που απαιτούνται για την εκτέλεση του βιομηχανικού και οικονομικού σχεδίου στα αποφασιστικά επίπεδα της σοσιαλιστικής ανοικοδόμησης». Όπως προειπώθηκε άλλωστε, η αστικοποίηση και η ταχεία εκβιομηχάνιση της χώρας, με τη δημιουργία εργοστασίων και την ανάπτυξη εντελώς νέων αστικών κέντρων, καθώς και την αύξηση του εργατικού πληθυσμού των πόλεων, δημιουργεί εκ των πραγμάτων νέες ανάγκες αναφορικά με την οργάνωση και τη βελτίωση της τροφοδοσίας και πιο συγκεκριμένα της κολεκτιβιστικής τροφοδοσίας²²⁸. Επιπλέον, κοινή διαπίστωση αποτελεί ότι το πρόβλημα της σίτισης του πληθυσμού και το χαμηλό βιωτικό επίπεδο δεν μπορούν να διαρκέσουν επί μακρόν, την ώρα που στόχοι της εκβιομηχάνισης και της κολεκτιβοποίησης αναθεωρούνται προς τα πάνω και απαιτούνται μεγάλες θυσίες από το ρωσικό λαό²²⁹. Παρά το ότι τα Σοβιέτ προσπαθούν με διάφορους τρόπους (σίτιση στα εργοστάσια, επιβραβεύσεις, κατάργηση των ταμείων ανεργίας κλπ), η χώρα πάσχει από έλλειψη εργατικών χεριών και μάλιστα πεπειραμένων και εξειδικευμένων μηχανικών και ειδικευμένων εργατών, καθώς και τον τρόπο ζωής του αγροτικού πληθυσμού που δεν συνάδει με την αστικοποίηση που επιχειρείται. Τα προβλήματα αυτά, σύμφωνα με τον Αλέξη Παπαγεωργίου²³⁰, αποτελούν μέρος της δημόσιας συζήτησης στη Σοβιετική Ένωση, αναγνωρίζονται από το κομμουνιστικό κόμμα και τη σοβιετική κυβέρνηση και προβάλλονται από τα κεντρικά σοβιετικά έντυπα, την *Πράβντα* και την *Ισβέστια*. Όμως εργαζόμενοι και αγρότες προχωρούν με «αφάνταστους θυσίας το παράτολμο σχέδιο του Στάλιν», αν και σημειώνονται σημαντικές επιτυχίες, την ώρα που η χαμηλή ποιότητα των προϊόντων, όπως και η μεγάλη φθορά λόγω εντατικής τους χρήσης, ιδίως στον τομέα των συγκοινωνιών, αναδεικνύονται σε μείζονος σημασίας προβλήματα²³¹.

227 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6801-6802, 8-9 Φεβρουαρίου 1931.

228 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6841, 14 Μαρτίου 1931.

229 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 122, 27 Μαρτίου 1931.

230 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 123, 28 Μαρτίου 1931.

231 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 124, 29 Μαρτίου 1931.

Πολλά από τις παραπάνω πτυχές των εξελίξεων στην ΕΣΣΔ και τα συμπεράσματα αποτελούν κοινό τόπο στην αρθρογραφία της περιόδου στην Ελλάδα. Όπως αναφέρθηκε ήδη στις προηγούμενες σελίδες της παρούσας εργασίας, κατά την παράθεση του άρθρου του Στάλιν «Η χρονιά της Μεγάλης Τομής», η τεχνική κατάρτιση του εργατικού δυναμικού εξακολουθεί να απασχολεί τη σοβιετική ηγεσία και αναδεικνύεται σε πρόβλημα, η επίλυση του οποίου καθίσταται άμεση και επιτακτική. Η *Εργασία* υπογραμμίζει ότι ο Στάλιν σε έναν ακόμα λόγο του για το Πενταετές Σχέδιο, αυτή τη φορά στο οικονομικό συνέδριο των Σοβιέτ το καλοκαίρι του 1931, ασχολείται με το συγκεκριμένο θέμα²³². Ο επικεφαλής του Κομμουνιστικού Κόμματος της ΕΣΣΔ τονίζει τη σημασία της μηχανοποίησης στην εργασία, στοιχείο που αποτελεί καταλυτικό παράγοντα στη διατήρηση του έως τότε ρυθμού ανάπτυξης της παραγωγής στη χώρα. Παρ' όλ' αυτά απαιτούνται νέα εργατικά χέρια, με τον Στάλιν να προκρίνει την πολιτική της οργανωμένης εκμίσθωσης εργατών, της μονιμοποίησης του προσωπικού σε κάθε επιχείρηση, με την ταυτόχρονη αύξηση των ημερομισθίων, προκειμένου να δοθούν ευκαιρίες στους ανειδίκευτους εργάτες να αποκτήσουν τεχνική κατάρτιση. Εδώ τίθεται και η κατάργηση των ίσων ημερομισθίων και της μισθολογικής διαβάθμισης, το οποίο θα πυροδοτήσει μια μεγάλη δημόσια συζήτηση περί «εγκατάλειψης του κομμουνισμού από τα Σοβιέτ» και τη μετατροπή της χώρας σε καπιταλιστική. Την ίδια ώρα, τα κολοσσιαία εργοστάσια, ορυχεία και άλλες βιομηχανικές εγκαταστάσεις κατά τον Στάλιν δεν επαρκούν, κάτι που παραπέμπει στην επιταχυνόμενη παραγωγή του Πενταετούς Σχεδίου, γεγονός που δημιουργεί ανάγκες για μηχανικούς, τεχνικούς, διευθυντές κλπ. Μάλιστα, ο γενικός γραμματέας του ΚΚΣΕ θέτει το ζήτημα των διανοομένων. «Η χώρα μας εισήλθεν εις εν στάδιον εις το οποίον αυτή η εργατική τάξις οφείλει να δημιουργήση τους δικούς της διανοομένους, ικανούς να υπερασπίζονται τα συμφέροντά της εις την παραγωγήν, ως συμφέροντα της κυριαρχούσης τάξεως».

Όπως επισημαίνει ο Βασίλης Μπογιατζής, ο Λένιν και οι άλλοι μπολσεβίκοι ηγέτες πίστευαν ότι, εάν μια τεχνολογία, όπως η αμερικανική, αναπτυχθεί στο σοβιετικό πολιτικό περιβάλλον, χωρίς τα πολιτικά και οικονομικά εμπόδια και τις αντιφάσεις του καπιταλισμού, που εμπόδιζαν την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, θα οδηγούσε στο σοσιαλιστικό μέλλον. Η γνωστή ρήση του Λένιν «σοσιαλισμός ίσον σοβιέτ συν εξηλεκτρισμός» αποδίδει ανάγλυφα αυτή την πεποίθηση. Ο τεϋλορισμός, ο φορντισμός, τα νέα ενεργειακά συστήματα και δίκτυα έγιναν στοιχεία της κυρίαρχης ιδεολογίας στο πεδίο του σχεδιασμού και της οργάνωσης της παραγωγής. Το *Principles of Scientific Management* του Taylor μεταφράστηκε στα ρώσικα στα μέσα της δεκαετίας του '20, ενώ η προβολή μιας συνάφειας

232 Περ. *Εργασία*, αρ. 84, σ. 824-825.

ανάμεσα στην επιστημονικότητα του μαρξισμού και την αντίστοιχη του scientific management αποτέλεσε αντικείμενο μιας ευρύτερης προπαγάνδας²³³. *«Η εργασία είναι επτάωρος διακοπτομένη από μια ώρα αναπαύσεως. Τρώγουν στο εργοστάσιο για να μη χάνουν καιρό. Η εργασία γίνεται με βάρδιες. Τρεις βάρδιες την ημέρα. Τη ώρα της αναπαύσεως τρώγουν και κάνουν ένα σύντομο περίπατο ή πηγαίνουν στο αναγνωστήριο»*, αναφέρει χαρακτηριστικά ο Αλέξης Παπαγεωργίου²³⁴. Ο ίδιος συνεχίζει αναφορικά με την οργάνωση της γραμμής παραγωγής εντός του εργοστασίου: *«Οι αρχηγοί, ο διευθυντής, υποδιευθυνταί, τμηματάρχαι έχουν απόλυτην εξουσία. Η παραγωγή είναι αμερικανική: αφόρητος τεύλορισμός. Και επειδή εκφράζω την έκπληξί μου για την εφαρμογή του συστήματος αυτού που από όλους τους φιλεργατικούς οικονομολόγους χαρακτηρίζεται ως αποκτηνωτικό για τους εργάτας, με ερώτησαν μήπως ξαίρω κανέναν άλλον τρόπο για την αύξησι της παραγωγής»*. Ο τεύλορισμός και ο σχεδιασμός μπορούσαν πράγματι να εξυπηρετήσουν τη σοβιετική διακυβέρνηση, αλλά δεν ήταν υποκατάστατο για αυτή. Ο κομμουνισμός, όπως είπε ο Λένιν, μπορεί να είναι η σοβιετική ισχύς συν εξηλεκτρισμός - αλλά όχι μόνο εξηλεκτρισμός. Επιπλέον, αν στη Δύση ο τεύλορισμός ενσωματώθηκε σε ιδεολογίες που αρνήθηκαν την αναγκαία ύπαρξη της ταξικής σύγκρουσης, στη Ρωσία θα μπορούσε να γίνει αποδεκτός ακριβώς επειδή η σύγκρουση είχε καθοριστεί και είχε ανοίξει μια νέα εποχή σχέσεων²³⁵. Αυτό άλλωστε επισημάνθηκε και σε προηγούμενη αναφορά στην παρούσα εργασία, αναφορικά με τον τρόπο που η σοβιετική ηγεσία αντιμετώπιζε την εισαγωγή τεχνολογίας, μηχανών, πρώτων υλών και εξειδικευμένων μηχανικών από χώρες του εξωτερικού, κυρίως από τις ΗΠΑ και τη Γερμανία.

Όμως, ο θαυμασμός δεν έμεινε μόνο στο πεδίο των ιδεών, αφού η μαζική εισαγωγή αμερικανικών βιομηχανικών προϊόντων, κυρίως εργαλειομηχανών, η πρόσκληση εκατοντάδων Αμερικανών μηχανικών και τεχνικών και η ανάθεση σε αυτούς ηγετικού τεχνικού ρόλου στα μεγάλα τεχνικά έργα που πραγματοποιήθηκαν κατά την περίοδο της Νέας Οικονομικής Πολιτικής και των πρώτων πενταετών πλάνων –ενέργειες ενταγμένες στο ιδεολογικό πλαίσιο των αρχών της Επανάστασης– έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο στην πορεία εκβιομηχάνισης της Σοβιετικής Ένωσης²³⁶. *«Είπε γεγονός ότι σήμερα, εκτός ελαχίστων ρωσικών μηχανών, σχεδόν όλες οι μηχανές είναι αμερικανικές ή γερμανικές - Μαγδεμβούργον, Μαγδεμβούργον, βαρέθηκα να βλέπω αυτό το Μαγδεμβούργον - και όπως*

²³³ Βασίλης Μπογιατζής, *ό.π.*, σ. 77.

²³⁴ Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 144, 19 Απριλίου 1931.

²³⁵ Charles S. Maier, «Between Taylorism and Technocracy: European Ideologies and the Vision of Industrial Productivity in the 1920s», *Journal of Contemporary History*, Vol. 5, No. 2 (1970), σ. 51.

²³⁶ Αντωνίου Γ., *Οι Έλληνες Μηχανικοί, Θεσμοί και ιδέες 1900-1940*, Αθήνα 2006..., σ.σ. 42-43, στο Βασίλης Μπογιατζής, *ό.π.*, Αθήνα 2012, σ. 77-78.

έλεγα τις φθείρουν γρήγορα γιατί τούς λείπουν οι επαρκώς πεπειραμένοι και ειδικοί εργάται. Έχουν λοιπόν ανάγκη της Αμερικής και της Γερμανίας για να τα κινήσουν όλα αυτά. Τεχνικώς όλο το εργοστάσιο το διευθύνει ένας Αμερικανός μηχανικός [σ.σ το εργοστάσιο Πουτίλωφ]. Αλλά αυτός δεν τούς αρκεί. Ζητούν απεγνωσμένως σαράντα μηχανικούς από το εξωτερικό και πολλούς ειδικούς εργάτας. Εζήτησαν από την Αμερική ειδικούς εργάτας από τα εργοστάσια που τούς στέλνουν μηχανές, αλλά τούς ηρνήθησαν - τώρα βέβαια που πέραν του Ατλαντικού τούς στενοχώρησε αφορήτως η ανεγία ήλθαν τον περασμένο μήνα εδώ 6.000 αμερικανοί εργάται. Έπειτα από τη Γερμανία έρχονται άφθονοι ώστε τελευταίως άρχισαν οι Ρώσοι να παρεμβάλλουν προσκόμματα. Όλα τα εργοστάσια είχε γεμάτα Γερμανούς εργάτας και ιδιαιτέρως μηχανικούς και μηχανουργούς. Στη βιομηχανία του αλουμινίου υπάρχουν επίσης πολλοί Γάλλοι», μαρτυρά ο Αλέξης Παπαγεωργίου²³⁷.

Στον αντίποδα, η *Καθημερινή* συνεχίζει σταθερά να προβάλλει τη γνωστή άποψή της, τονίζοντας ότι το Πενταετές Σχέδιο αποτυγχάνει. Δημοσιεύει δε τη μαρτυρία ενός δυσαρεστημένου από το καθεστώς των Μπολσεβίκων μηχανικό, ο οποίος παρουσιάζει τις απόψεις του σε γαλλικό έντυπο²³⁸. Η εφημερίδα εξακολουθεί να παρουσιάζει αντιφατικά δημοσιεύματα. Από τη μία, το Πενταετές Σχέδιο δεν συνιστά παρά μια απάτη της σοβιετικής κυβέρνησης σε βάρος των Ρώσων, αλλά και όλων των άλλων λαών. Από την άλλη, στις στήλες της ίδιας εφημερίδας συναντάμε άρθρα που κάνουν λόγο για τον κίνδυνο που διατρέχει η Ευρώπη και πως το δεύτερο Πενταετές Σχέδιο που ετοιμάζεται θέτει στο στόχαστρο και την Αμερική²³⁹. Το έντυπο δεν παρουσιάζει συγκεκριμένα στοιχεία, σχεδόν σε κανένα δημοσίευσμά του άλλωστε, παρά εκθέτει θέσεις, απόψεις και γνώμες κυρίως από το εξωτερικό, από συντηρητικές και εθνικιστικές εφημερίδες (όπως η *Action Française*). Μία από τις ελάχιστες εξαιρέσεις για τις στήλες της *Καθημερινής* θα αποτελέσει η μικρή σειρά άρθρων που θα δημοσιευθούν από Αμερικανό στρατηγό, ο οποίος επέστρεψε από το δεύτερο ταξίδι του στη Σοβιετική Ρωσία²⁴⁰. Η μαρτυρία του προσιδιάζει τις αντίστοιχες σειρές άρθρων που παρουσιάζονται στις ελληνικές εφημερίδες, όπως αυτές ξένων δημοσιογράφων και ανταποκριτών, καθώς και των Γρηγόρη Γραμματικόπουλου και Αλέξη Παπαγεωργίου. Η θεματολογία όπως, η αδιαμφισβήτητη πλέον, ταχεία ανάπτυξη της σοβιετικής βιομηχανίας, οι επιτυχίες του Πενταετούς Σχεδίου που επιτρέπουν ένα νέο σχέδιο, αλλά και οι μεγάλες δυσκολίες, έως και αποτυχίες στον τομέα της κολεκτιβοποίησης αποτυπώνονται στις οκτώ ανταποκρίσεις του στρατηγού Ουίλιαμ Χάσκελ.

237 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 144, 19 Απριλίου 1931.

238 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 3331, 6 Μαΐου 1931.

239 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 3344, 1 Ιουλίου 1931.

240 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 3353-3360, 10-17 Ιουλίου 1931.

Η επίδραση του Πενταετούς Σχεδίου σε ολόκληρο τον δυτικό κόσμο είναι αναμφισβήτητη και επηρεάζει στον έναν ή στον άλλο βαθμό ολόκληρο το πολιτικό φάσμα, όπως προκύπτει από την αρθρογραφία της περιόδου. Το *Ελεύθερον Βήμα* δημοσιεύει άρθρο γνώμης του γνωστού συντηρητικού πολιτικού και μετέπειτα πρωθυπουργού της Βρετανίας, Ούνιστον Τσόρτσιλ, ο οποίος κάνει λόγο για τη δυστυχία του ρωσικού λαού που επέφερε το Πενταετές Σχέδιο, προκειμένου να αντικρούσει την πρόταση του προσφάτως αποσχισθέντα από το Εργατικό Κόμμα και επικεφαλής φασιστικής οργάνωσης Όσβαλντ Μόσλεϋ. Ο τελευταίος, σε μανιφέστο του, προτείνει την εθνικοποίηση της βρετανικής βιομηχανίας²⁴¹, αποδεικνύοντας ότι και στο εσωτερικό της Βρετανίας η συζήτηση για την ΕΣΣΔ και τα χαρακτηριστικά της παραγωγής ήταν παρούσα και δεν περιοριζόταν στους κόλπους της Αριστεράς, παρά επηρέαζε, αν όχι το σύνολο, σημαντικά τμήματα των πολιτικών τάσεων και ρευμάτων.

Αμφισβήτηση όμως της επιτυχίας ή ακόμα και της ολοκλήρωσης του Πενταετούς Σχεδίου συναντάμε και από μια πρώην ηγετική μορφή των Μπολσεβίκων. «Τα εξ οικείων βέλη» του Λέοντος Τρότσκι²⁴² θα προκαλέσουν ιδιαίτερη αίσθηση, καθώς ο ίδιος, ταυτιζόμενος πλέον με την άποψη του Τύπου της δεξιάς, τουλάχιστον στην Ελλάδα, διατείνεται για τη «μεγαλειώδη μπλόφα του Πενταετούς Σχεδίου», με τη «Ρωσσία να απέχει ακόμη πολύ από τον σοσιαλισμό», από τη στιγμή που «τα παιδιά δεν έχουν γάλα και ο λαός αγωνίζεται για το ψωμί και μόνον», φράσεις και χαρακτηρισμοί που συναντώνται σε δημοσιεύματα της *Καθημερινής*, του *Ελεύθερου Βήματος*, της *Πειθαρχίας* και της *Εργασίας*. Ο Τρότσκι, επικεφαλής της αριστερής αντιπολίτευσης που ηττήθηκε τέσσερα περίπου χρόνια πριν, στο 15ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της ΕΣΣΔ, ο πιο γνωστός οπαδός της ταχύτατης εκβιομηχάνισης, συγκρίνει την ανάπτυξη της ΕΣΣΔ με τον δυτικό κόσμο, κατά κύριο λόγο με τις ΗΠΑ, υπερτονίζοντας την υστέρηση της σοβιετικής οικονομίας συγκριτικά με τα υπόλοιπα καπιταλιστικά κράτη. Επικρίνει δε την υπό τον Στάλιν μπολσεβίκικη ηγεσία για απόκρυψη αυτού του γεγονότος και ότι επαναπαύεται στο να υπογραμμίζει την όποια ανάπτυξη έχει επιτευχθεί. Αντίθετα όμως από την άποψη του Τρότσκι περί απόκρυψης των οικονομικών δυσκολιών της Σοβιετικής Ένωσης, στην αρθρογραφία της περιόδου συναντάμε σε κεντρικό άρθρο την παραδοχή της οπισθοδρόμησης της ΕΣΣΔ, η οποία είναι ένας «γίγαντας με πόδια από άργιλο» και με βάση αυτά τα δεδομένα η σοβιετική εξουσία ξεκίνησε τη σοσιαλιστική οικοδόμηση²⁴³. Ο Τρότσκι πάντως θα σταθεί στις υπαρκτές υπερβολικές δηλώσεις και στα πολλάκις υπεραισιόδοξα άρθρα του μπολσεβίκικου Τύπου,

241 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 3234, 12 Απριλίου 1931.

242 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 3299, 18 Ιουνίου 1931.

243 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6924, 18 Αυγούστου 1931.

όπως για παράδειγμα της *Πράβντα* που σημειώνει ότι το «έθνος εισήλθεν εις την περίοδον του σοσιαλισμού», στηλιτεύοντας τις θέσεις αυτές. Ταυτόχρονα, το πρώην ηγετικό στέλεχος των Μπολσεβίκων και επικεφαλής της Αριστερής Αντιπολίτευσης θα κάνει λόγο για τυχοδιωκτική πολιτική και «υπεραριστερισμό» από τον Στάλιν και την ηγεσία των μπολσεβίκων στο ζήτημα του Πεντάχρονου Σχεδίου και της Κολεκτιβοποίησης, ενώ θα ισχυριστεί ότι οι ιδέες και η πολιτική πλατφόρμα από τις οποίες διαπνέεται η νέα οικονομική πολιτικής της ΕΣΣΔ αποτελούν πολιτική πλατφόρμα της αντιπολίτευσης ήδη από το 1923, όταν «διακήρυττε την επιτάχυνση του ρυθμού της βιομηχανοποίησης βασίζοντας την άποψή της αυτή τόσο στις δυνατότητες που υπήρχαν τότε όσο και στην ανάγκη που παρουσιαζότανε». Όμως, ο Τρότσκι ασκεί δριμυία κριτική στο Πεντάχρονο Σχέδιο, καθώς θεωρεί ότι βρίθει από αντιφάσεις, χωρίς μάλιστα να διαθέτει συγκεκριμένη στοχοθεσία²⁴⁴. «*Ακόμη μια φορά αρνούμαστε κατηγορηματικά την ανοικοδόμηση "μέσα στην πιο σύντομη προθεσμία" μιας εθνικής σοσιαλιστικής κοινωνίας. Συνδέουμε αδιάρρηκτα το πρόβλημα της κολλεχτιβοποίησης με το πρόβλημα της παγκόσμιας επανάστασης. Σε τελευταία ανάλυση τα προβλήματα της οικονομίας μας λύθηκαν πάνω στο παγκόσμιο πλάνο*»²⁴⁵, σημειώνει, ασκώντας κριτική στο σύνθημα «σοσιαλισμός σε μία χώρα».

Όμως, όπως όλα δείχνουν, εντός της ΕΣΣΔ το Πρώτο Πεντάχρονο Σχέδιο θεωρείται ήδη επιτυχημένο. Πλέον, επί τάπητος βρίσκονται πλάνα για το πέρασμα σε ένα δεύτερο Πεντάχρονο Σχέδιο, κάτι που αποτυπώνεται και σε δημοσιεύματα στον ελληνικό Τύπο. Πέραν της αναφοράς της *Καθημερινής*, ο *Ριζοσπάστης* δημοσιεύει ανταπόκριση για την απόφαση του Ανωτάτου Συμβουλίου Εθνικής Οικονομίας της ΕΣΣΔ (Βεσενκά) για την πραγμάτωση ενός δεύτερου Πεντάχρονου Σχεδίου (1933-1938)²⁴⁶. Και εδώ, κατά το επίσημο όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, ξεκίνησε μία ακόμα αντισοβιετική καμπάνια στον αστικό Τύπο των δυτικών χωρών που προεξοφλούν την αποτυχία του Πρώτου Πενταετούς Σχεδίου. Την ίδια ώρα οι φασιστικές εφημερίδες κρούουν τον κώδωνα του κινδύνου στην αστική τάξη της Δύσης, ζητώντας είτε «έκτακτα μέτρα» είτε ένοπλη επέμβαση κατά της ΕΣΣΔ. Κι αυτό διότι, σύμφωνα με τον *Ριζοσπάστη*²⁴⁷, η ραγδαία ανάπτυξη της βιομηχανίας, με εντυπωσιακές επιδόσεις σε σειρά παραγωγικών τομέων -όπως η πετρελαιοβιομηχανία και η νάφθη²⁴⁸- επιτρέπει το σχεδιασμό ενός δεύτερου του Πενταετούς Σχεδίου, με το οποίο τα Σοβιέτ θα ξεπεράσουν ότι μόνο τις καπιταλιστικές χώρες -όπως ήταν ο στόχος του Πρώτου- αλλά να ξεπεράσουν τις πιο προηγμένες τεχνικά χώρες, μαζί με σειρά

244 Περ. Σπάρτακος, αρ. 2, Αύγουστος 1930, σ. 3-7.

245 Περ. Σπάρτακος, αρ. 3, Σεπτέμβριος 1930, σ. 16-20.

246 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6922, 4 Ιουνίου 1931.

247 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6931-6932, 13-14 Ιουνίου 1931.

248 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6942-6943, 24-25 Ιουνίου 1931.

παροχών προς την εργατική τάξη, όπως η επέκταση του 7ώρου στα Μηχανουργεία, πέραν των υφαντουργειών που ίσχυε έως τότε. «Οι τεράστιες αυτές επιτυχίες προκαλούν τη λύσσα της Μπουρζουαζίας και γι' αυτό οργανώνεται απ' όλες τις πλευρές μια επίθεση ενάντια στην ΕΣΣΔ. Το προλεταριάτο όλου του κόσμου, οι φτωχότεροι αγρότες, οι εργαζόμενες μάζες γενικά έχουν καθήκον να υπερασπιστούν τις κατακτήσεις του Ρούσικου προλεταριάτου γιατί είναι και δικές τους», θα σημειώσει ο Ριζοσπάστης. Το ζήτημα της υπεράσπισης άλλωστε της «Σοσιαλιστικής Πατρίδας» αναδεικνύεται σε καίριο ζήτημα από το όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, με σειρά δημοσιευμάτων να καλούν την εργατική τάξη της Ελλάδας στον αγώνα αυτό, καθώς «στη Ρωσία ο σοσιαλισμός θριαμβεύει, ενώ στις καπιταλιστικές χώρες πείνα-δυστυχία» κυριαρχούν και η Κρίση μεσουρανάει²⁴⁹.

Από την πλευρά της, η *Καθημερινή* δείχνει να αποδέχεται εν μέρει την παραπάνω θέση, φιλοξενώντας το άρθρο Άγγλου δημοσιογράφου για το Πενταετές Σχέδιο, η αποτυχία του οποίου βρίσκεται ακόμη υπό συζήτηση. Αν μάλιστα συμβεί κάτι τέτοιο θα σημάνει την κήρυξη πολέμου από τους Μπολσεβίκους ενάντια στον υπόλοιπο κόσμο. Πάντως και το προσκείμενο στο Λαϊκό Κόμμα έντυπο, εξ αρχής εχθρικά διακείμενο προς το σοβιετικό καθεστώς, θα δημοσιεύσει μία ακόμα σειρά άρθρων Γάλλου δημοσιογράφου, τα οποία αναλύουν πτυχές του Πενταετούς Σχεδίου και των εξελίξεων στη Ρωσία, κατά βάση επικριτικά, αλλά αναγνωρίζοντας την ανάπτυξη που επετεύχθη²⁵⁰. Επιπλέον, η *Καθημερινή*, με το τέλος της προηγούμενης σειράς άρθρων ξεκινά νέα, με την άποψη ξένης αριστοκράτισσας αναφορικά με τη «ζωή στην ΕΣΣΔ» το 1931²⁵¹, στο μοτίβο του *Ριζοσπάστη*, του *Ελεύθερου Ανθρώπου* του *Ημερήσιου Τύπου*, εκκινώντας όμως από διαφορετικές αφετηρίες και καταλήγοντας σε καθ' όλα διαφορετικά συμπεράσματα. Επιπλέον, η *Καθημερινή* συνεχίζει τα μεμονωμένα δημοσιεύματα για τους κινδύνους που απορρέουν από τη στρατιωτική συνεργασία και τη μυστική συμφωνία της Γερμανίας με την ΕΣΣΔ²⁵², τον τρόπο λειτουργίας του συστήματος των «κοοπερατίβων»²⁵³ (συνεταιρισμών), αλλά και τον αντίκτυπο της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης που, σύμφωνα με το δημοσίευμα, οδηγεί σε αναθεώρηση του Πενταετούς Σχεδίου, καθώς η χώρα ήταν εκτεθειμένη λόγω των εκτεταμένων εξαγωγών της²⁵⁴. Όσο προχωρά ο τρίτος χρόνος της

249 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 27, 26 Σεπτεμβρίου 1931.

250 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 3474-3480, 18-24 Νοεμβρίου 1931.

251 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 3480-3484, 25-29 Νοεμβρίου 1931.

252 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 3480, 24 Νοεμβρίου 1931.

253 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 3486, 30 Νοεμβρίου 1931.

254 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 28 Δεκεμβρίου 1931.

«Πιατιλέτκα»²⁵⁵ τόσο αυξάνεται το ενδιαφέρον και η ενασχόληση του εγχώριου και διεθνούς Τύπου κάτι που αντιστοιχεί και στο πλήθος των δημοσιευμάτων της περιόδου.

Το Δεύτερο Πενταετές Σχέδιο άρχισε ήδη να παίρνει σάρκα και οστά, καθώς σε συνδιάσκεψη του ΚΚΣΕ στις αρχές του 1932 περιγράφεται το πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινηθεί. Έτσι, ο ανταποκριτής του *Ριζοσπάστη* στη Μόσχα πληροφορεί ότι «η συνδιάσκεψη νομίζει ότι βασικό πολιτικό καθήκον του δεύτερου πεντάχρονου είναι η πέρα για πέρα εξαφάνιση των καπιταλιστικών στοιχείων και γενικά των τάξεων, η πέρα για πέρα εξαφάνιση των αιτιών που γενάνε τις ταξικές διαφορές και την εκμετάλλευση, η υπερνίκηση των υπολειμάτων του καπιταλισμού στην οικονομία και στη συνείδηση των ανθρώπων, η μεταβολή ολόκληρου του εργαζόμενου πληθυσμού της χώρας σε συνειδητούς και ενεργούς χτίστες της χωρίς τάξεις σοσιαλιστικής κοινωνίας»²⁵⁶. Επιπλέον, «η συνδιάσκεψη νομίζει ότι ο εφοδιασμός του πληθυσμού με μέσα χρήσεως, ανάμεσα σ' αυτά και με μέσα διατροφής θα πρέπει στα τέλη του δεύτερου πεντάχρονου τουλάχιστον να διπλασιαστεί και να τριπλασιαστεί σχετικά με τέλος του πρώτου πεντάχρονου». Πλέον, ιδιαίτερο βάρος, πέραν της ανάπτυξης της βαριάς βιομηχανίας και της κατασκευής τεραστίων διαστάσεων παραγωγικών μονάδων, όπως το Μαγκνιτοστρόι²⁵⁷, καθώς και νέων κλάδων, που προβλέπονται, δίνεται και στην ποιότητα και τις συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού. Έως και φιλελεύθερα έντυπα της Βρετανίας αναγνωρίζουν την τεράστια ανάπτυξη που σημειώνεται στον τομέα της σοβιετικής οικονομίας, στην «αυγή» του Δεύτερου Πεντάχρονου Σχεδίου, όπως πληροφορεί ο ανταποκριτής του *Ριζοσπάστη*²⁵⁸. Κατά το βρετανικό έντυπο, σημειώθηκε παράλληλα μεγάλη ανάπτυξη στην ποιότητα ζωής και στις συνθήκες εργασίας των Ρώσων εργατών. Οι εξελίξεις αυτές, συνεχίζουν να προκαλούν ανησυχία στο δυτικό κόσμο, ιδιαίτερα για το διεθνές εμπόριο και την εξαγωγή σιταριού, ξυλείας κλπ από τα Σοβιέτ. Παρόλο που οι τόνοι στη συζήτηση περί ντάμπινγκ έχουν καταλαγιάσει, δεν είναι λίγες οι φωνές που εφιστούν τον κίνδυνο του σοβιετικού παράγοντα, ιδιαίτερα για εύθραυστες πλέον και απορρυθμισμένες οικονομίες, όπως της Γαλλίας, και μάλιστα εν μέσω οικονομικής κρίσης²⁵⁹.

Οι μεγάλες βιομηχανικές μονάδες, όπως το εργοστάσιο παραγωγής τουρμπίνων για ηλεκτρική ενέργεια και η ανάπτυξη σειράς κλάδων²⁶⁰, της Σοβιετικής Ένωσης αυτή την περίοδο, πλέον και της ελαφράς βιομηχανίας, προκαλούν εντύπωση στην παγκόσμια κοινή

²⁵⁵ Το Πεντάχρονο Σχέδιο του 1928 – 1932, όπως ήταν γνωστό στην ΕΣΣΔ τη συγκεκριμένη περίοδο.

²⁵⁶ Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 59, 8 Φεβρουαρίου 1932.

²⁵⁷ Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 207, 27 Μαρτίου 1932.

²⁵⁸ Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 729, 9 Ιουνίου 1932.

²⁵⁹ Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 3541, 22 Φεβρουαρίου 1932.

²⁶⁰ Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 731, 11 Ιουνίου 1932.

γνώμη, όπως διαπιστώνεται από το πλήθος των δημοσιευμάτων ξένων εντύπων που αναδημοσιεύονται στον ελληνικό Τύπο. Ιδιαίτερα μάλιστα σε μια περίοδο που η δυτική βιομηχανία διέρχεται κρίση και η ανεργία μαστίζει σειρά χωρών. Ειδικά το βιομηχανικό συγκρότημα του Μαγκνιτοστρόϊ, «ένα έπος της δουλειάς», συγκεντρώνει τα φώτα της δημοσιότητας. Ένας Αμερικάνος μηχανικός γράφει: «Συγκρινόμενα με τους βιομηχανικούς γίγαντες του Μαγκνιτογκόρσκ τα εργοστάσια ατσαλιού και οι υψικάμινοι του Τουρ ή τα ορυχεία της Βόρειας Γαλλίας και του Βελγίου φαίνονται σαν νάνοι. Ο κόσμος δεν ξανάδε τόσο μεγάλους και τόσο τέλειους βιομηχανικούς γίγαντες, σαν αυτούς που βρίσκει στο Μαγκνιτογκόρσκ»²⁶¹. Ο μηχανικός θεωρεί ως αιτία αυτού του επιτεύγματος τον ενθουσιασμό που δείχνουν οι εργάτες για δουλειά. Μάλιστα, σύμφωνα με τον Αμερικάνο μηχανικό, το Μαγκνιτογκόρσκ λειτουργεί σαν μονάδα-πρότυπο για τη δημιουργία καινούργιων βιομηχανικών στελεχών, καθώς τα 3/4 του εργατικού δυναμικού που απασχολείται εκεί προέρχεται από την ύπαιθρο, χωρίς να έχουν δουλέψει ξανά σε βιομηχανική μονάδα, και μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα μετασχηματίστηκε σε ειδικευμένους εργάτες. Επιπλέον, σημαντικό ρόλο στην παραγωγή διαδραματίζει και το εργοστάσιο τρακτέρ και άλλων γεωργικών μηχανημάτων του Στάλινγκραντ, ιδιαίτερα σε μια περίοδο που βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη η κολεκτιβοποίηση και το Πεντάχρονο Σχέδιο προέβλεπε την πλήρη εκμηχάνιση της γεωργίας²⁶². Γύρω από τις τεράστιες βιομηχανικές μονάδες δημιουργήθηκε από το μηδέν μία κανονική σύγχρονη πόλη με δεκάδες χιλιάδες κατοίκους. Πρόκειται για μία τάση που κυριαρχούσε στη Σοβιετική Ένωση την περίοδο εκείνη που σχετίζεται με μία αστικοποίηση που από τα βασικά της χαρακτηριστικά αποτελούσε η δημιουργία αστικών κέντρων εκ του μηδενός. Σύμφωνα με τον Ριζοσπάστη, το πρώτο εξάμηνο του 1932, ενώ το Δεύτερο Πεντάχρονο Σχέδιο έχει τεθεί ήδη σε εφαρμογή, η ανάπτυξη της βιομηχανίας, καθώς επίσης και του εμπορίου των κολχόζ, θα είναι εντυπωσιακή²⁶³.

Από την άλλη, η θέση ότι το Πενταετές Σχέδιο οδήγησε σε υποχώρηση από τον «κομμουνισμό» συνεχίζει να προβάλλεται από το *Ελεύθερον Βήμα*, με τον Ιταλό δημοσιογράφο Κάρλο Σκαρφόλιο να μην αμφισβητεί την οικονομική ανάπτυξη, αλλά να επιδίδεται σε μια κριτική και πολεμική αρχών αναφορικά με το «κομμουνιστικό σύστημα» και την εξέλιξη της ανθρώπινης κοινωνίας²⁶⁴. Στο ίδιο έντυπο συναντάμε επιπλέον αναφορές για επιβράδυνση έως και πλήρη αποδιοργάνωση της παραγωγής, καθώς τα εργοστάσια που δημιουργήθηκαν δεν κατέστη δυνατό να αποδώσουν τα προβλεπόμενα, λόγω της ελλείψεως

261 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 309, 23 Ιουλίου 1932.

262 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 415, 14 Νοεμβρίου 1932.

263 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 315, 29 Ιουλίου 1932.

264 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 3706, 8 Αυγούστου 1932.

κατηρτισμένου προσωπικού²⁶⁵. Αλλά και η *Εργασία*, σε άρθρο ανταποκριτή της γαλλικής εφημερίδας *Les Temps* τονίζεται η πτώση της παραγωγής, ακόμα και το ζήτημα της εκκίνησής της σε πολλές νέες βιομηχανικές μονάδες, κάτι που, σύμφωνα με τον γράφοντα, αποδεικνύεται και από τα επίσημα στατιστικά στοιχεία που δημοσιεύονται στον σοβιετικό Τύπο. Η άναρχη παραγωγή, η απουσία εξειδίκευσης, η εναλλαγή στελεχών, όπως επίσης και το χαμηλό ακόμη βιωτικό επίπεδο, απαριθμούνται ως μερικές από τις αιτίες της κατάστασης²⁶⁶. Αυτό τονίστηκε ήδη και στις παραμέτρους που τέθηκαν στη συνδιάσκεψη του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης στις αρχές του καλοκαιριού του 1932, κατά τη συζήτηση για το Δεύτερο Πεντάχρονο Σχέδιο, στο οποίο θα δίνεται έμφαση τόσο στην ελαφρά βιομηχανία και στην καλύτερη οργάνωση της παραγωγής, όπως επίσης και στην ανύψωση του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού.

Ως μία πρώτη αποτίμηση του Πεντάχρονου Σχεδίου αυτό που πρέπει να τονιστεί είναι η μεγάλη πρόοδος που επετεύχθη στον τομέα της βαριάς βιομηχανίας της ΕΣΣΔ, όχι χωρίς θυσίες και σίγουρα με τις τεράστιες προσπάθειες των εργαζομένων της χώρας. Όπως και με τον αγροτικό τομέα και την κολεκτιβοποίηση, το Πενταετές Σχέδιο όχι μόνο έθεσε τα θεμέλια για μετατροπή της ΕΣΣΔ σε χώρα βιομηχανική, αλλά υποχρέωσε και τα κράτη της Δύσης σε αλλαγή στάσης απέναντί της. Όπως σημειώνει ο E.H Carr, το γεγονός ότι η ΕΣΣΔ παρέμεινε αλώβητη από ορισμένες από τις χειρότερες συνέπειες της κρίσης, και κυρίως από τη μάστιγα της ανεργίας, ενίσχυσε εκείνες τις απόψεις που θεωρούσαν πως καμιάς χώρας η οικονομία δεν μπορούσε πια να αφήνεται στο έλεος των σιδηρών νόμων της αγοράς. Το σοβιετικό Πενταετές Σχέδιο έδειχνε να ανοίγει νέους δρόμους. Η θεώρηση ότι στις συνθήκες της Οικονομικής Κρίσης και του Κραχ του 1929 καθίστατο αναγκαίο να μπολιαστούν οι οικονομίες των καπιταλιστικών κρατών με στοιχεία κεντρικού σχεδιασμού θα γινόταν ευρύτερα αποδεκτή²⁶⁷.

Κάτι που, όπως θα διαπιστώσουμε στις επόμενες σελίδες, πράττουν οι Γρηγόρης Γραμματικόπουλος και Ιπόλυτος Γκοφστέττερ, κατά την ανάλυσή τους για την κολεκτιβοποίηση και τον σοβιετικό αγροτικό τομέα, ο Γιάννης Αντωνιάδης, ο οποίος ασχολείται με το σύστημα Υγείας και τις Κοινωνικές Παροχές, καθώς φυσικά και ο *Ριζοσπάστης* που πρεσβεύει την άποψη του ΚΚΕ για εφαρμογή του σοβιετικού παραδείγματος κοινωνικής οργάνωσης στην Ελλάδα.

²⁶⁵ Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 3725, 29 Αυγούστου 1932.

²⁶⁶ Περ. *Εργασία*, αρ. 145, σ. 1280-1282.

²⁶⁷ E.H Carr, *ό.π.*, Αθήνα 2017, σ. 269.

Οι ανταγωνισμοί στη σοβιετική ύπαιθρο και οι απαρχές της Κολεκτιβοποίησης: Η άποψη του ελληνικού Τύπου - Οι ανταποκρίσεις των Γρηγόρη Γραμματικόπουλου και Αλέξη Παπαγεωργίου

Οι δυσχέρειες που αντιμετώπιζε στο εσωτερικό η ΕΣΣΔ ήδη από το 1927, καθώς και οι σχέσεις με τις υπόλοιπες χώρες την περίοδο αυτή συνέβαλαν αποφασιστικά στην υλοποίηση του σχεδίου της εκβιομηχάνισης της χώρας και της εκμηχάνισης και κολεκτιβοποίησης του αγροτικού τομέα. Την ίδια περίοδο, στον ελληνικό Τύπο εμφανίζονται δημοσιεύματα για την Κολεκτιβοποίηση, την εμπορική πολιτική των Σοβιέτ στο εσωτερικό της χώρας και την τύχη των «κουλάκων», των πλούσιων εκείνων χωρικών ενάντια στους οποίους στρέφονταν πλέον η κρατική πολιτική. Η σημασία που δίνουν τα Σοβιέτ στον εφοδιασμό της υπαίθρου με βιομηχανικά προϊόντα²⁶⁸, όπως και η δίκη των τεχνικών και διευθυντών ορυχείων και εργοστασίων που κατηγορήθηκαν για συνωμοσία και «οικονομική αντεπανάσταση» στη βιομηχανική περιοχή της κοιλάδας του Ντονέτς²⁶⁹ ή ακόμα και οι πρόοδοι στον τομέα των συγκοινωνιών όπως η κατασκευή της ιδιαίτερης σημασίας για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας σιδηροδρομική γραμμή Τουρκεστάν Σιβηρίας²⁷⁰ θα αποτυπωθούν στις στήλες των εφημερίδων.

Τα βενιζελικά έντυπα και η *Καθημερινή* που μελετώνται σε αυτή την εργασία επικεντρώνονται ως επί το πλείστον στα προβλήματα που αντιμετωπίζει η ΕΣΣΔ στον αγροτικό τομέα. Κατά την άποψη του *Ελεύθερου Βήματος* τα σχέδια για κολεκτιβοποίηση της υπαίθρου αποτελούν χίμαιρα, καθώς σε μία κατά βάση γεωργική χώρα, με τους εργάτες να αποτελούν τη μειοψηφία του πληθυσμού, η οποιαδήποτε αλλαγή είναι αδύνατη. Επιπλέον, κατά τον πρώην υπουργό Εξωτερικών της Ιταλίας και πρεσβευτή της φασιστικής Ιταλίας στη Γαλλία, Κάρολο Σφόρτσα, «προβλέπεται σήμερα μία ριζική μεταβολή αν όχι ο θάνατος του μπολσεβικισμού»²⁷¹. Η *Καθημερινή* από την πλευρά της υπογραμμίζει τη μεταβολή της εμπορικής πολιτικής των Σοβιέτ απέναντι στις άλλες χώρες, την ώρα που οι όροι του εσωτερικού εμπορίου παραμένουν αμετάβλητοι, με το κράτος να κατέχει το μονοπώλιο. Έτσι «εις την απόφασιν ταύτην τα Σοβιέτ ωθούνται εκ της τελευταίας στάσεως της μεγάλης μάχης των Ρώσων χωρικών οίτινες, παρά τα ληφθέντα εσχάτως πειστικά μέτρα, εξακολουθούν ν' αρνούνται την πώλησιν των προϊόντων των εις τας υπό του Κράτους προσφερόμενας τιμάς»²⁷². Από την άλλη, αφού τονίσει τους φόβους των Μπολσεβίκων για ενδεχόμενη

268 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 863, 10 Φεβρουαρίου 1928.

269 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 4887-4888, 30-31 Μαρτίου 1928.

270 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 4920, 3 Μαΐου 1928.

271 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 2149, 30 Μαρτίου 1928.

272 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 2203, 9 Φεβρουαρίου 1928.

στρατιωτική επέμβαση από τις καπιταλιστικές χώρες, χαρακτηρίζει τον Κόκκινο Στρατό παράγοντα κινδύνου για τη Δύση. Αναφορικά δε με τις δυσκολίες που προκύπτουν με τα αγροτικά προϊόντα, τη σοδειά, αλλά και την αγροτική πολιτική των Σοβιέτ, στην αυγή της Κολεκτιβοποίησης, το προσκείμενο στο Λαϊκό Κόμμα έντυπο θα κάνει λόγο για αντίθετα συμφέροντα μεταξύ αγροτών και σοβιετικής κυβέρνησης, όπως και για κατ' επίφαση προτάσεις ειρήνης και αφοπλισμού από τα Σοβιέτ, ενώ τονίζει σχετικά με την εκβιομηχάνιση: «αι ιδιορυθμίας της ταχείας εκβιομηχάνισως, διά την οποίαν αι σοβιετικάί αρχαί δίδουν μεγάλην προσοχήν [...] ανησυχούν τας χώρας αι οποίαι εξάγουν εις την Ρωσίαν ήδη της ελαφράς βιομηχανίας»²⁷³. Μία εκβιομηχάνιση, ένα Πενταετές Σχέδιο, μία Κολεκτιβοποίηση που όπως θα αποδειχθεί λίγο αργότερα αποτελούσαν πράγματι παράγοντες για το αίσθημα ανασφάλειας που κυριεύσε την αστική τάξη των δυτικών χωρών, όπως και την ελληνική που ήδη αισθάνονταν την απειλή του κομμουνισμού και του εξαθλιωμένου ή λούμπεν προλεταριάτου των πόλεων²⁷⁴.

Παράλληλα, η *Καθημερινή* κάνει λόγο για τεράστια προβλήματα στο εσωτερικό της ΕΣΣΔ, καθώς ένας «νέος σοβαρός λιμός απειλεί την μπολσεβικικήν ρωσσίαν»²⁷⁵, ενώ υπερθεματίζει αναφορικά με τις αντιδράσεις στην ύπαιθρο. «Οι χωρικοί εκήρυξαν απεργίαν, αρνούμενοι να σπείρουν τους αγρούς των», την ώρα που η εφημερίδα επαναλαμβάνει τη θέση ότι το σοβιετικό καθεστώς βρίσκεται στα πρόθυρα χρεωκοπίας. Σύμφωνα με την ανταπόκριση από το Λονδίνο, «η υφιστάμενη κρίσις λαμβάνει απειλητικήν μορφήν ιδίως εις τας επαρχίας όπου οι χωρικοί είναι κατηγανακτημένοι εναντίον των μεθόδων της κομμουνιστικής δικτατορίας». Έτσι, «η Μπολσεβικική κυβέρνησις, διά να τρομοκρατήση τους απειθούντας εις τα κελεύσματά της χωρικούς, προέβη εις αθρόας συλλήψεις, και διέταξε την δήμους των κτημάτων». «Εις τούτον δε σοβαρόν σημείον έχει φθάσει η κατάστασις, ώστε η Κυβέρνησις ήρχισε να εναποθηκεύη μεγάλας ποσότητας σίτου, διά να αντιμετωπίση ενδεχόμενον κίνδυνον λιμού». Την ίδια ώρα ερχόταν στην επιφάνεια και η σφοδρή αντίδραση των κουλάκων που οργανώνουν «εν είδος απεργίας και αρνούνται να σπείρουν», επιβεβαιώνοντας έτσι την αντίδραση και την ενεργή αντίσταση του συγκεκριμένου τμήματος των αγροτών που σε άλλα δημοσιεύματα αμφισβητούνταν. Ελήφθησαν, σύμφωνα με την ανταπόκριση της *Καθημερινής*, στρατιωτικά μέτρα, με σκοπό να εμποδιστεί η λαθραία εξαγωγή γεωργικών προϊόντων από τα χωριά και η πώλησή τους σε μεγάλες αγορές, την ώρα που δημεύθηκαν χιλιάδες στρέμματα χωρικών. Μάλιστα, στο άρθρο γίνεται αναφορά και για τυφεκισμούς κατά «δυστροπούντων χωρικών». Το πρόβλημα, σύμφωνα με την άποψη της εφημερίδας,

²⁷³ Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 2244, 3 Μαΐου 1928.

²⁷⁴ Δέσποινα Ι. Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 56.

²⁷⁵ Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 2283, 11 Ιουνίου 1928.

έγκειται, πέραν φυσικά των οικονομικών λόγων, και στη θεώρηση ότι οι χωρικοί θεωρούν εαυτούς αδικημένους από την Επανάσταση, η οποία ευνόησε περισσότερο τους εργάτες, ενώ η «φύση» τους δεν μεταβλήθηκε. Ακόμα, ο ανταποκριτής της εφημερίδας επισημαίνει ότι οι διωγμοί των κουλάκων, των πλούσιων αγροτών που συνέβαλαν στην αύξηση της παραγωγής επιδείνωναν τα προβλήματα του αγροτικού τομέα.

Στο ίδιο πάντα μοτίβο, το έντυπο υπογραμμίζει και πάλι ότι ο «Μπολσεβικισμός φθίνει», υπάρχει «πλήρης απονέκρωση παραγωγής και εμπορίου», ενώ η εφημερίδα «θρηνεί», θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς, το «μαρασμό του λιμένος της Οδησού», με τον πληθυσμό της πόλης να βρίσκεται σε «αξιοθρήνητο κατάσταση». Ο Άγγλος αρθρογράφος, σημειώνει: «*Εις περίπτωσιν αδιεξόδου, θα υπάρξουν ειμή αι κάτωθι λύσεις: Ή θα ζητήσουν [σ.σ τα Σοβιέτ] δι' ενός εξωτερικού πολέμου να συγκεντρώσουν την λαϊκήν εμπιστοσύνην ή θα αναγκασθούν να μεταβάλλουν το οικονομικόν πρόγραμμα. Δεν θα ήτο υπερβολή εάν ελέγετο ότι η πρώτη λύσις έχει τους υποστηρικτάς της. Εις όλην την Ρωσίαν διεξάγεται επί του παρόντος εντατική αντιαγγλική προπαγάνδα. Ας μή νομισθή δε ότι μόνον οι κομμουνιστικοί κύκλοι υποθάπτουν το εναντίον της Μεγάλης Βρετανίας μίσος του Ρωσικού λαού. Και αυτοί οι εθνικόφρονες της Ρωσίας είνε φανατικοί εχθροί της Αγγλίας και δεν θα διστάσουν να υποστηρίξουν πάσαν πολιτικήν στρεφόμενην εναντίον της Βρετανικής Αυτοκρατορίας*»²⁷⁶. Το μοτίβο του «κόκκινου κινδύνου εξ ανατολάς» κυριαρχεί και θα εξακολουθήσει να κυριαρχεί καθ' όλη την περίοδο που μελετάται στην παρούσα εργασία, ιδιαίτερα στις ανταποκρίσεις και τα άρθρα βρετανικών και γαλλικών εφημερίδων που δημοσιεύουν *Ελεύθερον Βήμα, Καθημερινή, Πειθαρχία και Εργασία*.

Για την *Καθημερινή* τα Σοβιέτ βρίσκονται σε αδιέξοδο, ενώ «εν και ήμισυ εκατομμύριον εργατών παραμένουν άνευ εργασίας». Ήδη από την περίοδο της Νέας Οικονομικής Πολιτικής «κατέστη εις όλους αντιληπτόν ότι ο μπολσεβίκικος πειραματισμός είχε αποτύχει, ενώ η κρατικοποίηση των μεγάλων βιομηχανιών, σύμφωνα πάντα με την εφημερίδα, απέτυχε. Την ίδια ώρα, η αναζήτηση κεφαλαίων από το εξωτερικό και η πρόσκληση σε επενδύσεις αποτέλεσε για την *Καθημερινή* ένδειξη ότι η ΕΣΣΔ υποχωρεί μπροστά στις δυσκολίες και ότι «τα Σοβιέτ είνε πρόθυμα να παραχωρήσουν εις τους ξένους επιχειρηματίας όχι μόνον την εκμετάλλευσιν των πλουτοφόρων πηγών, αλλά και πολλών βιομηχανιών και των σιδηροδρόμων της Ρωσσίας». Στον αγροτικό τομέα οι χωρικοί δεν πείθονται να υποστηρίξουν τον Κομμουνισμό, καθώς «ο Ρώσος χωρικός είνε πατριαρχικός τύπος, προσηλωμένος εις τας παλαιάς του παραδόσεις». «Ο μουζίκος δεν εννοεί ειμή μίαν πραγματικότητα: την γην», διαπιστώνει η *Καθημερινή*, προσδίδοντας μάλλον αμετάβλητα 276 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 30 Ιουνίου 1928.

ουσιοκρατικά χαρακτηριστικά στους αγρότες. Και όλα αυτά εν μέσω νέας εσωκομματικής διαμάχης μεταξύ Στάλιν και Μπουχάριν²⁷⁷.

Αποτελεί αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι την περίοδο αυτή η σοβιετική οικονομία αντιμετώπιζε σημαντικά προβλήματα αναγκάζοντας κόμμα και κυβέρνηση σε αλλαγή πολιτικής και στροφή προς την εκβιομηχάνιση της χώρας. Σε αυτή τη διαπίστωση καταλήγει το σύνολο του ελληνικού Τύπου. Ως μία πρώτη απάντηση, η μπολσεβίκικη ηγεσία επαναφέρει μέτρα που εφαρμόστηκαν κατά την περίοδο του εμφυλίου Πολέμου, συμπεριλαμβανομένου και του άρθρου 107 του Ποινικού Κώδικα που επέτρεπε τη σύλληψη και την κατάσχεση της περιουσίας όποιου αγρότη έκρυβε ή υπήρχε η υποψία ότι έκρυβε σιτηρά, προκειμένου να συγκεντρωθούν οι απαραίτητες ποσότητες δημητριακών²⁷⁸. Το σύστημα αυτό ονομάστηκε «ουραλοσιβηρική μέθοδος» και θα επεκτεινόταν και σε άλλες περιοχές της χώρας, όντας ένα ισχυρό όπλο σωφρονισμού των αντιφρονούντων. Παρά τους εξαναγκασμούς οι ποσότητες των δημητριακών που συγκεντρώθηκαν το 1928-1929 ήταν κατώτερες των προσδοκιών και γινόταν φανερό ότι χωρίς την πίεση των κρατικών αρχών σχεδόν κανείς δεν παρέδιδε στο κράτος δημητριακά²⁷⁹.

Το «Πρόβλημα της Γης και του Σιταριού»²⁸⁰ δημιουργούσε σημαντικές δυσχέρειες στην ΕΣΣΔ που θα οξυνόταν το επόμενο διάστημα. Μία πρώτη προσπάθεια αναλυτικής και εμπειριστατωμένης μελέτης του ζητήματος συναντάμε στις σελίδες του *Ριζοσπάστη*. Στο άρθρο του ο γνωστός Γάλλος λογοτέχνης ένθερμος υποστηρικτής της ΕΣΣΔ, Ανρί Μπαρμπύς, περιγράφει την πρόοδο της σοβιετικής οικονομίας σε όλα τα επίπεδα από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Εμφύλιο, καθώς και το μοντέλο της «αγροτικής κολλεκτίβας», της προσπάθειας δηλαδή ένταξης των αγροτών στη σοσιαλιστική οικονομία. Αναφορικά με την καθεαυτή κρίση του σιταριού παρατηρεί ότι η κατακερματισμένη οργάνωση της γεωργικής παραγωγής, σε συνδυασμό με τη μεγαλύτερη ανάπτυξη της βιομηχανίας που οδηγεί σε αύξηση των αναγκών του πληθυσμού των πόλεων, όπως επίσης και η εντατικοποίηση άλλων καλλιεργειών πέραν του σιταριού οδήγησαν στο πρόβλημα της τροφοδοσίας και της έλλειψης αγαθών. Ταυτόχρονα, σοβαρό πρόβλημα συνιστά η έλλειψη σιταριού προς εξαγωγή, την ώρα μάλιστα που η ΕΣΣΔ ζητά εναγωνίως την εισαγωγή κεφαλαίων από το εξωτερικό. Οι εξαγωγές μειώθηκαν δραματικά ύστερα και από τον περιορισμό της παραγωγής των κουλάκων, οι οποίοι τροφοδοτούσαν κατά το μεγαλύτερο βαθμό το εξωτερικό εμπόριο σιταριού. Έτσι το Επιτροπάτο της Γεωργίας και η σοβιετική

²⁷⁷ Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 9 Οκτωβρίου 1928.

²⁷⁸ Orlando Figes, *ό.π.*, σ. 154.

²⁷⁹ E.H Carr, *ό.π.*, σ. 226.

²⁸⁰ Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 5696-5697, 29-30 Οκτωβρίου 1928.

κυβέρνηση κρίνουν απαραίτητο να παρακρατήσουν ένα σημαντικό μερίδιο της παραγωγής από τις κολλεκτιβιστικές ή από κοινού οικονομίες, προκειμένου να «στερεωθεί ξανά η εμπορική κατάσταση πάνω σε βάσεις ισορροπημένες και για ν' αντιμετωπισθούν τα κτυπήματα της κερδοσκοπίας». Ο μόνος τρόπος κατά τον Μπαρμπύς είναι να περάσουν οι μικρές γεωργικές εκμεταλλεύσεις στο επίπεδο της κολλεκτιβιστικής οικονομίας, όπου με βάση το σχέδιο των Σοβιέτ για εκμηχάνιση της παραγωγής θα αυξηθεί και η αποδοτικότητα της γης. Την ίδια ώρα, σχεδιάζεται η καλλιέργεια των μεγάλων κρατικών κτημάτων, των Σοβχόζ, στα πρότυπα των μεγάλων βιομηχανοποιημένων μονάδων. Το Μοντ, το περιοδικό στο οποίο δημοσιεύθηκε το άρθρο του Μπαρμπύς, αποτελεί ένα από τα πρώτα ευρωπαϊκά έντυπα που μεταφέρει μια εικόνα από τον σχεδιασμό των κρατικών αυτών κτημάτων.

Έτσι, στο τέλος του 1928 η έλλειψη σιτηρών και η ανησυχία στη Μόσχα και στα αστικά κέντρα της ΕΣΣΔ επιδεινώνονται. Σύμφωνα με το *Ελεύθερον Βήμα*²⁸¹, επίσημες μπολσεβίικες εφημερίδες επιβεβαιώνουν το γεγονός, ενώ πανικός «επικρατεί εις την Μόσχαν και εις ολόκληρον την Ρωσίαν για την έλλειψιν τροφίμων». Αν και οι σοβιετικές αρχές επιχειρούν να απαντήσουν άμεσα στο πρόβλημα, στο Λένινγκραντ κάνουν την εμφάνισή τους τα δελτία τροφίμων, όπως επίσης και ουρές σε Μόσχα και άλλες πόλεις. Το *Ελεύθερον Βήμα* μεταδίδει ακόμα την πληροφορία για ξέσπασμα εκατοντάδων πυρκαγιών σε εργοστάσια, από τις οποίες σχεδόν οι μισές εκδηλώθηκαν μεταξύ Σεπτεμβρίου και Οκτωβρίου του 1928. Αν και δεν σχολιάζονται ευθέως τα συγκεκριμένα γεγονότα, υπονοείται ξεκάθαρα ότι οι πυρκαγιές ξέσπασαν ύστερα από ενέργειες σαμποτάζ.

Από την πλευρά του ο Γρηγόρης Γραμματικόπουλος δεν αποδέχεται την άποψη που εκφράζει ο δυτικός Τύπος ότι η ανεπάρκεια τροφίμων έχει οδηγήσει στην πείνα εκτεταμένα στρώματα του πληθυσμού, ιδίως στις αγροτικές περιοχές²⁸². «Μήπως δεν είναι σωστό ότι στη σημερινή Ρωσία θα βρήτε μαύρο ψωμί που δεν θα εύρετε, ίσως, εις την Ελλάδα, δελτία διανομής άρτου και πλείστους άλλους περιρισμούς εις την κατανάλωσιν σιτηρών; Φυσικά εις όλα αυτά υπάρχει ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ ΔΟΣΙΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ. Είνε μεν αληθές, ότι λέγονται πλείσται όσαο υπερβολαί: ότι γενικεύονται δι' όλην την χώρα και δι' όλα τα στρώματα του πληθυσμού καταστάσεις υφιστάμεναι ΕΙΣ ΜΕΡΙΚΑΣ μόνον περιφερείας, υπό μορφήν κατά το μάλλον και ήττον οξείαν (ομιλούμεν για το ψωμί επί του παρόντος), και ΔΙΑ ΜΕΡΙΚΑ κυρίως στρώματα του πληθυσμού, αλλά οι περιορισμοί πάντως υφίστανται και είνε κάποτε αρκετά αισθητοί».

281 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 2376, 17 Νοεμβρίου 1928.

282 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ., 921, 19 Ιουνίου 1931.

Αλλά και ο Ριζοσπάστης θα δημοσιεύσει την «πιο εύγλωττη απάντηση στις αστικές μωρολογίες»²⁸³, μια σύνοψη της έκθεσης του Στάλιν σε Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος, όπου γίνεται νύξη για την ύπαρξη ή όχι διαφορετικών απόψεων στους κόλπους των Μπολσεβίκων σχετικά με τη διαχείριση του αγροτικού τομέα. Στο λόγο του ο Στάλιν θέτει στην σε πρώτο πλάνο για μία ακόμη φορά την τεχνική κατωτερότητα της Σοβιετικής Ένωσης, παρά την ταχύτερη ανάπτυξη της βιομηχανίας συγκριτικά με τις υπόλοιπες χώρες. Κι αυτό διότι «η ανεξαρτησία της Σοβιετικής Ένωσης αυτή καθαυτή δε μπορεί να νοηθεί παρά καθόσο θα υπάρξει μιá βιομηχανική βάση επαρκής για την υπεράσπιση της ανεξαρτησίας της». «Δε μπορούμε να θέσουμε τέρμα στην προαιώνια οπισθοδρόμηση της Σοβιετικής Ένωσης παρά στη βάση της επιτυχούς σοσιαλιστικοποίησης», τονίζει χαρακτηριστικά ο Στάλιν. Σύμφωνα με τον επικεφαλής του Ρωσικού ΚΚ, «η ανάγκη ενός γοργού ρυθμού βιομηχανικής ανάπτυξης επιβάλλεται επίσης από τη μεγάλη κατωτερότητα της γεωργίας και από το γεγονός ότι στη Σοβιετική Ένωση κυριαρχούν οι μικροπαραγωγοί, απέναντι των οποίων η βαρεία σοσιαλιστική βιομηχανία εμφανίζεται σα μια νησίδα στον Ωκεανό». Κατά τον Στάλιν, η κρίση των σιτηρών οφείλεται στην ελάττωση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων σιταριού, λόγω της κακής συγκομιδής σε Ουκρανία και Βόρειο Καύκασο. Παρόλαυτά το σύνολο της συγκομιδής ξεπερνά αρκετά αυτήν του 1927. Επιπλέον αρνητικός παράγοντας στάθηκαν και «οι δυσμενείς μετεωρολογικοί όροι». Παράλληλα, ο Στάλιν θέτει στην έκθεσή του ένα ζήτημα καθοριστικής σημασίας για την εξέλιξη της κολλεκτιβοποίησης της γεωργίας που η επικείμενη λανθασμένη εφαρμογή του θα διαδραμάτιζε αρνητικό ρόλο στο όλο εγχείρημα. «Η λήψις πραχτικών μέτρων για την ανάπτυξη της σιτοπαραγωγής πρέπει να συγκρατήσει την προσοχή του κόμματος. Πρέπει επίσης να επιτύχουμε όπως οι σύντροφοι του Κόμματος που εργάζονται στην ύπαιθρο να ξαίρουν να διακρίνουν τους φτωχούς και μέσους χωρικούς από τους κουλάκους και να μη καταφέρουν πλήγματα κατά των μέσων χωρικών θέλοντας να χτυπήσουν τους κουλάκους». Ο Στάλιν συνεχίζει την έκθεσή του με άλλα βαρύνουσας σημασίας ζητήματα, όπως ο εφοδιασμός του χωριού με βιομηχανικά εργαλεία για την παραγωγή, σε ιδεολογικοπολιτικό δε επίπεδο επιτίθεται τόσο κατά της «αριστερής» όσο και κατά της «δεξιάς παρέκκλισης», της πιο επικίνδυνης για το κόμμα, όπως επισημαίνει, σημειώνοντας τον επιζήμιο ρόλο τους. Πάντως αρνείται την ύπαρξη «κεντρισμού» εντός τους κόμματος, δηλαδή μιας πλειοψηφικής τάσης που διστάζει απέναντι στην «αριστερή» και τη «δεξιά» πτέρυγα. Οι θέσεις πάντως αυτές, τονίζει ο Στάλιν, «ενεκρίθησαν ομόφωνα από το Πολιτικό Γραφείο. Πιστεύω πως το

283 Εφ. Ριζοσπάστης, αρ. 6029, 2 Δεκεμβρίου 1928.

γεγονός αυτό δεν είναι χωρίς σημασία, καθόσον αφορά τις φήμες που διαδίδονται συνεχώς στις γραμμές μας από τους αντιπάλους και τους εχθρούς μας».

Άλλωστε, κατά τον E. H. Carr, η μικροϊδιοκτησία, η οποία μάλιστα ακολουθούσε παραδοσιακές μεθόδους καλλιέργειας ήταν ασυμβίβαστη με την ανάπτυξη ενός παραγωγικού και αποτελεσματικού αγροτικού τομέα, καθώς απαιτούνταν έστω ένα μίνιμουμ συνεργασίας μεταξύ των καλλιεργητών. Η κατάσταση αυτή, κατά τον Βρετανό ιστορικό, ήταν ασυμβίβαστη τόσο με τις αρχές του σοσιαλιστικού συστήματος όσο και με την... κοινή λογική²⁸⁴.

Η *Καθημερινή*, σχολιάζοντας την έκθεση του Στάλιν για την οικονομία της ΕΣΣΔ, θα εστιάσει στις δύο τάσεις (παρεκκλίσεις όπως τις χαρακτηρίζει ο ίδιος), τη «δεξιά» και την «αριστερή», εν μέσω σοβαρών δυσχερειών²⁸⁵. Η εφημερίδα τοποθετεί το γενικό γραμματέα του κόμματος ως επικεφαλής ενός «κέντρου» που προσπαθεί να συγκεράσει τις «φυγόκεντρες» δυνάμεις την ώρα που ο ίδιος φαίνεται να κλίνει προς τη «δεξιά», παρόλο τον τόνο ουδετερότητας που προσπάθησε να αποδώσει στο λόγο του. Τέλος στην ανταπόκρισή της η εφημερίδα αποφαίνεται για μία ακόμα φορά ότι η στροφή που εξήγγειλε ο Στάλιν στην οικονομική πολιτική της ΕΣΣΔ συνιστά τη δεύτερη «επίσημον και εμπράγματον ομολογίαν της αποτυχίας των κομμουνιστικών θεωριών», μετά τη Νέα Οικονομική Πολιτική του Λένιν. Γενικότερα οι αναφορές του ξένου Τύπου όμως που αναδημοσιεύονται αυτή την περίοδο από την *Καθημερινή*²⁸⁶ κάνουν λόγο για οξεία εσωκομματική αντιπαράθεση, για υπερίσχυση των «δεξιών» Καλίνιν και Ρύκωφ, καθώς και για «αδυσώπητο πάλη μεταξύ του Στάλιν και του Βολοσίλωφ», με αφορμή το αγροτικό ζήτημα. «Λέγεται ότι ο Βοροσίλωφ ηπέιλησε τον Στάλιν ότι θα βαδίση επικεφαλής ενόπλων δυνάμεων κατά της Μόσχας διά να επιβάλη τας απόψεις της δεξιάς», σημειώνεται χαρακτηριστικά, την ώρα που η «δεξιά» εσωκομματική αντιπολίτευση επιδίδεται σε εκστρατεία για την προβολή των θέσεών της, ενώ οι φυλακές και οι τόποι εκτοπίσεως γεμίζουν. Η πολιτική σύγκρουση στη Σοβιετική Ένωση μεταφέρεται πλέον σταδιακά από το εσωτερικό του μπολσεβίκικου κόμματος και των ηγετικών κυβερνητικών κλιμακίων στο ανοιχτό πεδίο της δημοσίας σφαίρας.

Την ίδια περίοδο τίθεται επιτακτικά στην ημερήσια το ζήτημα των κουλάκων. Όπως κατέδειξαν οι εκλογές των Σοβιέτ, «στις πόλεις, στα μεγάλα βιομηχανικά κέντρα, η δύναμη των προλεταριακών μαζών είναι τόσο καταπληκτική που τα διάφορα καπιταλιστικά και αντισοβιετικά στοιχεία δεν τολμούν να εκδηλωθούν. Μα στην ύπαιθρο, που βρίσκεται η

284 E.H Carr, *ό.π.*, σ. 227.

285 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 1 Δεκεμβρίου 1928.

286 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 2450, 13 Δεκεμβρίου 1928.

πλειοψηφία τού τσούρμου από μικροαστικά στοιχεία, τα καπιταλιστικά στοιχεία (οι πλούσιοι χωρικοί, οι κουλάκοι) επωφελούνται από κάθε λάθος των οργάνων του κόμματος και των Σοβιέτ για να διεξαγάγουν μια επίθεση προς το συμφέρο της τάξης τους»²⁸⁷. Κατά τον Ριζοσπάστη, «εκείνο που χαρακτηρίζει τη σημερινή προεκλογική καμπάνια είναι η ενίσχυση της πάλης των κουλάκων ενάντια στην οργάνωση της γεωργίας σε κολλεχτίβες». Μια πάλη που διεξάγεται, σύμφωνα με την εφημερίδα, με την εκδήλωση σαμποτάζ στις μηχανές, τις επιθέσεις σε στελέχη των Σοβιέτ της υπαίθρου κλπ, καθώς δεν μπορούν να επιτύχουν τους σκοπούς τους μέσω των νόμιμων εκλογικών διαδικασιών.

Η αντίδραση των κουλάκων θα ενταθεί όταν ξεκινήσει ο εφοδιασμός των αγροτών με μηχανήματα²⁸⁸. Στο δημοσίευμα του Ριζοσπάστη σημειώνεται ότι «όταν κανείς εξετάσει απόλυτα τα πράγματα, οι επιτυχίες αυτές είνε ακόμα ασήμαντες, είπαμε όμως επίσης ότι μάς ανοίγεται προς αυτήν την κατεύθυνση ένα ευρύ πεδίο δράσεως». Η εξέλιξη αυτή έφερε, σύμφωνα με την εφημερίδα, την αντίσταση των κουλάκων. «Για τούτο είνε ευνόητο το ότι το περασμένο έτος έφερε μian όξυνση του αγώνα των τάξεων στην ύπαιθρο», κυρίως κατά την καμπάνια για την προμήθεια σιτηρών. Στο στάδιο αυτό της κολεκτιβοποίησης, η αγροτική μεταρρύθμιση έπληξε την αγροτική παραγωγή στο σύνολό της και πρωτίστως τον κουλάκον, «τον αγρότη-καπιταλιστήν», σύμφωνα με τον Γρηγόρη Γραμματικόπουλο, «που εδημιουργήθη στα χρόνια της "ΝΕΠ" και είχε προηγουμένως στα χέρια του σημαντικό μέρος των "εμπορεύσιμων" αγροτικών προϊόντων, δηλ. των προϊόντων εκείνων που είχαν απόλυτον ανάγκην αι πόλεις»²⁸⁹. Τα αναγκαστικά μέτρα που εφάρμοσε η σοβιετική κυβέρνηση, προκειμένου να εξασφαλίσει τον ανεφοδιασμό των πόλεων και των βιομηχανικών κέντρων έδωσαν την αφορμή, σύμφωνα με το Ριζοσπάστη, στο να προπαγανδιστεί από τους κουλάκους η ελάττωση της καλλιεργήσιμης γης, κάτι που συνέβαλε στην καταστροφή μεγάλου μέρους της φθινοπωρινής σποράς σε μερικές περιφέρειες. Παρ' όλ' αυτά, «οι φτωχοί χωρικοί εξακολούθησαν σταθερά την ανοικοδόμηση του νέου σοσιαλιστικού χωριού», μια κίνηση που «υποστηρίχθηκε από την πλατειά μάζα των μέσων χωρικών», κάτι για το οποίο έπαιξε ρόλο και η φορολογική ελάφρυνση των μεσαίων αγροτών²⁹⁰, τη στήριξη των οποίων επιθυμούσαν διακαώς οι σοβιετικές αρχές.

Η Κολεκτιβοποίηση της υπαίθρου

Η έντονη ανησυχία για τον εφοδιασμό των αστικών κέντρων με τα απαραίτητα δημητριακά την άνοιξη του 1929, η προσπάθεια για συγκομιδή σιτηρών και τα καταναγκαστικά μέτρα

²⁸⁷ Ριζοσπάστης, αρ. 6051, 24 Δεκεμβρίου 1928.

²⁸⁸ Εφ. Ριζοσπάστης, αρ. 6056, 30 Δεκεμβρίου 1928.

²⁸⁹ Εφ. Ημερήσιος Τύπος, αρ., 922, 20 Ιουνίου 1931.

²⁹⁰ Εφ. Ριζοσπάστης, αρ. 6080, 23 Φεβρουαρίου 1929.

για διάθεση μέρους της στο κράτος, η επακόλουθη αντίσταση κουλάκων, αλλά και ευρύτερων αγροτικών στρωμάτων, οι αυθαιρεσίες και υπερβολές των τοπικών αρχών οδήγησαν σε μια εκρηκτική κατάσταση στην ύπαιθρο. Μέσα σε αυτό το κλίμα ανασφάλειας, η συλλογικά οργανωμένη, κολεκτιβοποιημένη, γεωργία άρχισε να εξετάζεται ως λύση όχι για το απώτερο μέλλον, αλλά ως άμεση απάντηση στα προβλήματα του παρόντος²⁹¹. Ήδη από την άνοιξη του 1929 ο Στάλιν αρχίζει να μιλά με έναν αυξανόμενο ενθουσιασμό για τις παραγωγικές δυνατότητες των μεγάλων μηχανοποιημένων συλλογικών εκμεταλλεύσεων. Οι στατιστικές έδειχναν ότι τα λιγοστά τέτοια αγροκτήματα διέθεταν πολύ μεγαλύτερο εμπορεύσιμο πλεόνασμα από το μικρά πλεονάσματα στα μικρά οικογενειακά αγροκτήματα. Όμως οι μεγάλες αυτές εκτάσεις ήταν ελάχιστες²⁹². Αποφασίστηκε έτσι να λειτουργήσουν ως πρότυπα για την οργάνωση ολόκληρου του αγροτικού τομέα της χώρας με βάση το συγκεκριμένο μοντέλο.

Την ίδια περίοδο εγκωμιαστικά δημοσιεύματα υπέρ της αγροτικής πολιτικής της ΕΣΣΔ κάνουν την εμφάνισή τους στο διεθνή Τύπο. Ο *Ριζοσπάστης* δημοσιεύει άρθρο των *New York Times* για τα συμπεράσματα του Αμερικανού αγρονόμου Τόμας Κέμπελ, ο οποίος εξαιρεί τη χώρα των Σοβιέτ για την ανάπτυξη των μεθόδων και της έρευνας στη καλλιέργεια της γης²⁹³. Η εικόνα της ΕΣΣΔ που παρουσιάζει ο Κέμπελ επιδέχεται όμως και μίας άλλης ερμηνείας. Παρά την επιδείνωση των διπλωματικών σχέσεων με τις χώρες της Δύσης και ιδιαίτερα των χωρών της Ευρώπης, η Σοβιετική Ένωση επιζητούσε την προσέγγιση με τις άλλες χώρες για την εξαγωγή γεωργικών προϊόντων και την εισαγωγή κεφαλαίων για την τροφοδότηση του Πενταετούς Σχεδίου. Η ευνοϊκά διακείμενη εικόνα του Κέμπελ προς τα Σοβιέτ, πέραν της προσωπικής μαρτυρίας, σχετίζεται, αν μη τι άλλο, και με το πολιτικό και διπλωματικό κίνητρο της προσέγγισης των δύο χωρών.

Η *Πειθαρχία* από την πλευρά της εκφράζει την άποψη ότι οι Μπολσεβίκοι, στο πλαίσιο των ριζικών μεταβολών που αποφάσισαν για την εκβιομηχάνιση της χώρας, θέτουν σε εφαρμογή ένα «υπεραισιόδοξο» και ταυτόχρονα «ριψοκίνδυνο» σχέδιο²⁹⁴. Η εκμηχάνιση της γεωργίας αποτελεί τη βάση του νέου μοντέλου οργάνωσης της παραγωγής, με τη βιομηχανία να διοχετεύει στην αγορά με πλήθος τρακτέρ και μηχανημάτων. Όμως, οι ελλείψεις είναι εμφανείς σε όλους τους τομείς. Ανεπάρκεια μηχανικών αρότρων και άλλων μηχανημάτων, καθώς και ειδικών για την οργάνωση της παραγωγής. Το έντυπο προβλέπει ότι μολονότι η κολεκτιβοποίηση τελικά θα πετύχει, αυτό θα κοστίσει τη ζωή «εκατομμυρίων

291 E.H Carr, *ό.π.*, σ. 270-271.

292 Orlando Figes, *ό.π.*, σ. 157.

293 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6090, 6 Μαρτίου 1929.

294 Περ. *Πειθαρχία*, σ. 13-14, 9 Μαρτίου 1929.

ανθρώπων εκ του λιμού». Όμως, «διά του μπολσεβίκους δεν είναι η ώρα πλέον τώρα εύκολη η υποχώρησις». Κατά το δημοσίευμα, αυτό που υποσχέθηκαν οι Μπολσεβίκοι δεν είναι οι πρότυπες αγροικίες, αλλά η μεταβολή του χωρικού σε προλετάριο, με ψυχολογία βιομηχανικού εργάτη, έναν νέο τύπο ανθρώπου. Ουσιαστικά, στη σοβιετική ύπαιθρο «δεν λαμβάνει χώραν μόνον μια τεχνική επανάστασις», αλλά η χώρα βρισκόταν μπροστά σε μια «ριζικήν ανατροπήν των κοινωνικών σχέσεων», η οποία συνοδεύονταν από μια «πρωτοφανή κοινωνική επανάστασι»²⁹⁵.

Η επιτυχία της κολεκτιβοποίησης ήταν συνυφασμένη με την επιτυχία του Πενταετούς Σχεδίου²⁹⁶, στόχος τους οποίου ήταν να καταστήσει τη Σοβιετική Ένωση τέταρτη βιομηχανική δύναμη του κόσμου, που θα ξεπερνούσε τη Γαλλία και την Ιαπωνία. Η εφαρμογή όμως των σχεδιασμών συναντούν τεράστιες δυσκολίες. Από τη μία οι αντικειμενικοί λόγοι της κατά πολύ μεγαλύτερης ανάπτυξης της βιομηχανίας συγκριτικά με τη γεωργία, σε συνδυασμό με την πτώση των εμπορεύσιμων δημητριακών, και από την άλλη ο υποκειμενικός παράγοντας του «σαμποτάζ των κουλάκων (προπαντός φέτος), οι οποίοι κρύβουν το σιτάρι και δεν το πωλούν για ν' αναγκάσουν (αν είναι δυνατό) τη Σοβιετική Κυβέρνηση ν' αλλάξει την πολιτική της υποστήριξης των φτωχών χωρικών». Πάντως η αντίδραση του κομμουνιστικού κόμματος και της κυβέρνησης ήταν άμεση, καθώς τίθεται σε εφαρμογή σειρά μέτρων για τον εφοδιασμό των πόλεων με σιτηρά, καθώς και μέτρα υπέρ της ενίσχυσης της αγροτικής παραγωγής. Μέτρα, όπως οι ευνοϊκές πιστώσεις μόνο σε φτωχούς χωρικούς, εντατικοποίηση της κολεκτιβοποίησης και ίδρυση τεράστιων κρατικών αγροκτημάτων, των Σοβχόζ, με σύγχρονες μεθόδους παραγωγής και εξοπλισμένων με μηχανήματα, οργάνωση της παραγωγής και καλλιέργεια με συγκεκριμένο τρόπο, όπως και ίδρυση επαρχιακών σταθμών τρακτέρ, πολύ σημαντικών για την κολεκτιβοποίηση, καταμετρώνται από τον Ριζοσπάστη. «Ο χρόνος 1928-29 έχει απ' αυτή την άποψη τεράστια σημασία. Τα αποτελέσματα των σπορών και της εσοδείας οφείλουν να πιστοποιήσουν την αποτελεσματικότητα ή όχι των μέτρων της Σοβιετικής Κυβέρνησης και να δώσουν απάντηση τόσο στις ελπίδες των ιμπεριαλιστών όσο και στις προφητείες των δεξιών», υπογραμμίζει το έντυπο. Πάντως, τα έως τότε στοιχεία, τα επίσημα όπως φαίνεται δεδομένα που δημοσιεύουν οι σοβιετικές αρχές, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η κολεκτιβοποίηση προχωρά με επιτυχίες. Ήδη τα Σοβχόζ, όπως το φημισμένο «Γιγάντιο» στο βόρειο Καύκασο, αποδεικνύουν την αύξηση της σπαρμένης έκτασης. Μάλιστα το «Γιγάντιο» προβλεπόταν να αναπτυχθεί ακόμα περισσότερο. Κατά τον Ριζοσπάστη, οι χωρικοί με ένα ζώο ή και καθόλου, οι φτωχοί δηλαδή

²⁹⁵ Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ., 921, 19 Ιουνίου 1931.

²⁹⁶ Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6227, 25 Ιουλίου 1929.

άνθρωποι της σοβιετικής υπαίθρου, αύξησαν την παραγωγή τους, την ώρα που στις καπιταλιστικές χώρες «αναγκάζονται να παρατήσουν ολότελα τα χωράφια τους και να γίνουν μεροκαματιάρηδες». Σύμφωνα με το δημοσίευμα «η απάντηση μπορεί να βρεθεί μονάχα στην αγροτική πολιτική της Σοβιετικής εξουσίας. Οι σταθμοί των γεωργικών μηχανών με τις εκατοντάδες των βενζιναρότρων, τα χωράφια των φτωχών αγροτών καλλιεργούν. Οι πιστώσεις του Κράτους μέσω των γεωργικών συναιτερισμών όπου δεν βρίσκονται στα χέρια των τζορμπατζήδων, όπως στην Ελλάδα, πάνε στους φτωχούς χωρικούς. Τα γεωργικά μηχανήματα που δίνονται με πίστωση πάλι πάνε στους φτωχούς χωρικούς». Την ίδια ώρα, η σοδεία του 1929 προβλέπεται, κατά τον Ριζοσπάστη, «όχι μονάχα να είναι αρκετή για να ικανοποιήσει την εσωτερική κατανάλωση, μα και για να σχηματίσει μια γερή εφεδρία και εγγύηση για τον ερχόμενο χρόνο».

Τον Ιούνιο του 1929 θα δημιουργηθεί ένας κεντρικός σταθμός τρακτέρ στη Μόσχα, με στόχο να ελέγχει και να οργανώνει το δίκτυο αντίστοιχο σταθμών σε όλη τη χώρα²⁹⁷. Οι σταθμοί τρακτέρ και μηχανημάτων (Μ.Τ.Σ) έκαναν την εμφάνισή τους σε μια περίοδο που η κολεκτιβοποίηση βρισκόταν σε πολύ πρωτόλεια επεξεργασία. Ο πρώτος τέτοιος σταθμός θα δημιουργούνταν στο ουκρανικό σοβχόζ «Σεβτσένκο» και θα αποτελούσε πρότυπο για όλη τη χώρα. Οι χωρικοί νοίκιαζαν από αυτόν μηχανήματα για την καλλιέργεια της γης, ενώ από τις τάξεις τους προέρχονταν οι μηχανικοί και το υπόλοιπο εργατικό δυναμικό που στελέχωνε τη συγκεκριμένη μονάδα. Όπως επισημαίνει ο Γρηγόρης Γραμματικόπουλος, ο σταθμός τρακτέρ και μηχανημάτων σοβιετικού τύπου λειτουργούσε ως συνεκτικός κρίκος για τη συγκρότηση του αγροτικού νοικοκυριού και των αγροτικών στρωμάτων²⁹⁸. Κατά τον ανταποκριτή του *Ημερήσιου Τύπου*, η σημασία των σταθμών αυτών είναι ιδιαίτερα μεγάλη και για την Ελλάδα, όπου κατά την περίοδο αυτή πραγματοποιούνταν μεγάλης έκτασης αποστραγγιστικά έργα σε πολλές περιοχές. Η γη που απελευθερωνόταν, δεν θα έπρεπε να κατατεμαχιστεί σε μικρούς κλήρους, αλλά σαν κρατική ιδιοκτησία να ενοικιαστεί και να εξοπλιστεί με αντίστοιχους σταθμούς τρακτέρ και μηχανημάτων σοβιετικού τύπου, ιδιαίτερα στις καλλιέργειες βάμβακος.

Το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1929 οι πιέσεις για την κατεύθυνση της κολεκτιβοποίησης αυξήθηκαν. Σύμφωνα με την άποψη των υποστηρικτών της, η προσχώρηση των χωρικών στη συλλογική καλλιέργεια θα έπρεπε να γίνεται σε εθελοντική βάση, ενώ το εγχείρημα έπρεπε να εφαρμοστεί άμεσα. Παρ' ολ' αυτά, έστω και αν η κατεπείγουσα δημιουργία κολχόζ και σοβχόζ ξεκινούσε άμεσα, η ολοκλήρωσή της θα

297 E.H Carr, *ό.π.*, σ. 272.

298 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ., 945, 14 Ιουλίου 1931.

απαιτούσε κάποια χρόνια. Όμως ο εφιάλτης της ελλείψεως δημητριακών και ο γενικότερος ενθουσιασμός των προοπτικών που άνοιγε το Πενταετές Σχέδιο δεν άφησαν περιθώρια²⁹⁹. Ο Στάλιν στο άρθρο-σταθμό «Η Χρονιά της Μεγάλης Στροφής» απαντά στις επικρίσεις του δυτικού Τύπου περί «επιστροφής στον καπιταλισμό», κοινό τόπο των δημοσιευμάτων της περιόδου, σημειώνοντας ότι η ίδια η βάση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, η ατομική ιδιοκτησία, υποχωρεί στην ΕΣΣΔ, μέσω της συλλογικής μορφής οργάνωσης της παραγωγής, των κολχόζ. «*Τώρα βλέπουν και οι τυφλοί ακόμη ότι χωρίς την επίθεση ενάντια στα καπιταλιστικά στοιχεία του χωριού και χωρίς την ανάπτυξη του κινήματος των κολλεχτιβιστικών και σοβιετικών οικονομιών σήμερα δε θα είχαμε ούτε τις αποφασιστικές επιτυχίες στο επίπεδο της προμήθειας των σιτηρών εφέτος ούτε τις μεγάλες παρακαταθήκες σιτηρών που μαζεύτηκαν στα χέρια του κράτους. Μάλλον μπορεί να ισχυριστεί κανείς με βεβαιότητα, ότι χάρις στην ανάπτυξη του κινήματος των κολλεχτιβιστικών και σοβιετικών οικονομιών απαλλασσόμαστε οριστικά από την κρίση των σιτηρών, ότι απαλλαχθήκαμε ήδη απ' αυτήν*», τονίζει ο Στάλιν, κάνοντας ουσιαστικά λόγο για σταδιακό ξεπέρασμα της κρίσης του ψωμιού και παραπέμποντας στα αποθέματα σιτηρών που δημιούργησε η Σοβιετική Ένωση, μεγάλο μέρος των οποίων διοχετεύτηκαν, όπως ήδη εξετάστηκε παραπάνω, στο εξωτερικό, πυροδοτώντας τις κατηγορίες περί «ντάμπινγκ». Οι εξελίξεις αυτές οδηγούν βέβαια στην αντίσταση των «καπιταλιστικών στοιχείων» της ΕΣΣΔ και του σαμποτάζ στο οποίο επιδίδονταν, όπως επίσης και στην «όξυνση της πάλης των τάξεων» εντός της Σοβιετικής Ένωσης, όμως φαίνεται τελικά να είναι ανίσχυρες. Ο Στάλιν κλείνει το άρθρο του τονίζοντας ότι η ΕΣΣΔ μετατρέπεται πλέον σε μια σοσιαλιστική χώρα, «μια χώρα του μετάλλου, χώρα αυτοκινήτων και βενζιναρότρων», προκαλώντας τους καπιταλιστές να... «κοπιάσουν» που «καυχώνται για τον "πολιτισμό" τους να μας φτάσουν»³⁰⁰.

Ο ενθουσιασμός στην ΕΣΣΔ είναι κάτι παραπάνω εμφανής. Σε εκτεταμένο άρθρο του *Ριζοσπάστη* που πρωτοδημοσιεύτηκε στο Γαλλικό έντυπο *Εργατο-αγροτικό Ημερολόγιο*, τονίζονται οι πρόοδοι που είχαν σημειωθεί μέχρι τότε στον τομέα της γεωργίας, τόσο αναφορικά με την Κολεκτιβοποίηση όσο και με την ίδια την τεχνική πρόοδο και τις νέες μεθόδους καλλιέργειας³⁰¹. Πάντως, όπως σημειώνεται, το 5ο συνέδριο των Σοβιέτ ασκεί κριτική στους αγρότες και τους εργάτες των κολεκτιβών για την έως τότε παραγωγή και το συνεργατικό πνεύμα που επικρατεί, αποφασίζοντας την ενίσχυση της εκμηχάνισης της Γεωργίας με την επέκταση των σταθμών τρακτέρ στην ύπαιθρο και την περαιτέρω βιομηχανοποίηση της καλλιέργειας. Στο ίδιο άρθρο συναντάμε παράλληλα μία από τις

²⁹⁹ E.H Carr, *ό.π.*, σ. 275.

³⁰⁰ Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6349-6350, 1-2 Δεκεμβρίου 1929.

³⁰¹ Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6374, 28 Δεκεμβρίου 1929.

ελάχιστες αναφορές του *Ριζοσπάστη* στην έλλειψη ψωμιού στις πόλεις και στα δελτία που έκαναν την εμφάνισή τους την περίοδο εκείνη στα αστικά κέντρα της ΕΣΣΣ. Αναφορά όμως που δεν βασίζεται απλώς σε θέσεις «αρχών», κάτι που παρατηρείται κατά κόρον στη αρθρογραφία της *Καθημερινής* και του *Ελεύθερου Βήματος*, αλλά στηρίζεται σε συγκεκριμένα οικονομικά και κοινωνιολογικά δεδομένα. Όπως τονίζεται, «η καθιέρωση του δελτίου για το ψωμί έχει τις αιτίες της στο γεγονός ότι ο ρυθμός της αύξησης της καταναλωτικής δύναμης του πληθυσμού των πόλεων και της υπαίθρου στην Σοβιετική Ένωση ξεπερνά τον ρυθμό της ανάπτυξης της αγροτικής παραγωγής και προπαντός της παραγωγής του σιταριού».

Έτσι, την περίοδο αυτή η κατάσταση στη σοβιετική ύπαιθρο προσομοιάζει σε συνθήκες πολέμου. Ενός πολέμου κατά των κουλάκων και όσων αντιτίθενται στα σχέδια των μπολσεβίκων. Όπως επισημαίνει ο Orlando Figes, ο πόλεμος εναντίον των κουλάκων δεν αποτελούσε παρενέργεια αλλά κινητήρια δύναμη της κολεκτιβοποίησης, η οποία διεξήχθη ως πόλεμος ενάντια στους εχθρούς της επανάστασης. Ένας πόλεμος, ο οποίος είχε δύο βασικούς στόχους: να απομακρύνει πιθανή αντίσταση και να χρησιμεύσει ως παράδειγμα για τους άλλους χωρικούς, ενθαρρύνοντάς τους να μπου στα κολεκτιβίστικα αγροκτήματα, ώστε να μην υποστούν την ίδια μοίρα. Όπως το είδε ο Στάλιν, δεν υπήρχε τίποτα να κερδιθεί από την προσπάθεια εξουδετέρωσης των κουλάκων, ούτε από την προσπάθεια συμμετοχής τους ως ηγετών αγροκτήματος ή ακόμη και εργατών στα κολχόζ, όπως πρότειναν ορισμένοι Μπολσεβίκοι³⁰².

Κατά τον Γραμματικόπουλο, ο κουλάκος ήταν ο νέος καπιταλιστής του χωριού, ο οποίος «γεννήθηκε» στο πλαίσιο της ΝΕΠ, λόγω, τόσο της δομής της παραδοσιακής πατριαρχικής αγροτικής οικογένειας με τον συνεχή, συσσωρευμένο και αδιάσπαστο κλήρο, όσο και τη κατοχής ζώων και μηχανημάτων την κατοχή των οποίων δεν έθιξε η νέα σοβιετική εξουσία. Πολλοί φτωχοί χωρικοί που δεν διέθεταν αυτά τα μέσα αναγκάζονταν να καταφεύγουν σε αυτόν παραχωρώντας μέρος της σοδειάς τους, για την παραχώρηση ζώων. Κατά συνέπεια, οι κουλάκοι κατείχαν όλα εκείνα τα μέσα που απαιτούνταν στις παρούσες συνθήκες για πλουτισμό, ενώ επιδίδονταν και σε ένα ιδιότυπο εμπόριο με τους φτωχότερους χωρικούς με όλα τα χαρακτηριστικά της κερδοσκοπίας³⁰³.

Ο Γρηγόρης Γραμματικόπουλος χαρακτηρίζει την κολεκτιβοποίηση ως μια μεγάλη κοινωνική επανάσταση που επιχειρεί να αλλάξει το status quo της ΝΕΠ και του Ρώσου

302 Orlando Figes, *ό.π.*, σ. 158, απόδοση δική μου.

303 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ., 924, 22 Ιουνίου 1931.

αγρότη.³⁰⁴ Σημαντικό ρόλο παίζει η εκμηχάνιση της γεωργίας που δημιουργεί συνθήκες συσσώρευσης κεφαλαίου στην ύπαιθρο. Κατά τον αρθρογράφο, σε μια καπιταλιστική χώρα, όπως για παράδειγμα οι ΗΠΑ, αυτό εξαφανίζει τον μικρό και μεσαίο αγρότη, ο οποίος μεταναστεύει στην πόλη ή γίνεται εργάτης στον μεγαλοαγρότη. Στον αντίποδα, το σοβιετικό παράδειγμα λειτουργεί με διαφορετικό τρόπο: «*εάν η κοινωνική επανάσταση ήθελε να διατηρήσει τον κοινωνικόν της χαρακτήρα, θα έπρεπε να εξεύρη τον τρόπον, με τον οποίον θα απέφευγε τας αρνητικὰς και καταστρεπτικὰς διὰ τα αγροικὰς μάζας συνεπείας εκ της εισαγωγῆς των νέων καλλιεργητικῶν μεθόδων. Έπρεπε δηλαδή η μηχανική καλλιέργεια των αγρών όχι μόνο να μη ανατρέψη την κοινωνικὴν επανάστασιν, ἀλλὰ απεναντίας να τη συμπληρώσει και να την ενισχύσει*». Αυτό το σκοπό εκπληρώνει, κατά τον ανταποκριτή του *Ημερήσιου Τύπου*, η οικονομική οργάνωση του Κολχόζ, μέσω της βελτίωσης της καλλιέργειας, της ανάσχεσης της ταξικής διαφοροποίησης του αγροτικού πληθυσμού και της χρησιμοποίησης των νεότερων τεχνικών, χωρίς αποξένωση του αγρότη από τη γη. Στο ίδιο πλαίσιο, επιδίωξη της κοινωνικής επανάστασης ήταν η δημιουργία των σταθμών τρακτέρ, επί της ουσίας μιας μορφής οργάνωσης που αποτελούσε τον συνθετικό κρίκο ανάμεσα στη εκβιομηχάνιση και την κολεκτιβοποίηση, καθώς επίσης και τη δημιουργία των μεγάλων αγροκτημάτων, των Σοβχόζ, που στηρίζονται αποκλειστικά στη μηχανική καλλιέργεια και στελεγχώνονται από εργάτες. Η εφαρμογή όλου αυτού του σχεδιασμού ήταν μεν δύσκολη, όμως κατά τον Γραμματικόπουλο οι πρόοδοι που σημειώθηκαν δε ήταν σημαντικές.

Η πολιτική δύναμη που αποτελούσε ο κουλάκος, λόγω της οικονομικής διάρθρωσης της ρωσικής υπαίθρου και του ρόλου που αυτός κατείχε ήταν σαφώς σημαντική. «*Ο "καλός πατερούλης", πολλές φορές, προτού ακόμη φθάσει η εποχή της σποράς, πήγαινε παντού, ενδιαφέρετο α θα μπορέσει ο ένας ή άλλος χωρικός να σπείρη τον κλήρο του, αν θα χρειασθεί τη βοήθειά του, το αλόγό του. Ως αντάλλαγμα τού έπαιρνε τη μισή εσοδεία, ή αν ήτο πολύ σπλαχνικός, λιγώτερη... Τον χειμώνα ή προς του καλοκαίρι, όταν τελείωνε το αλεύρι του πτωχού, ο κουλάκος δεν ξεχνούσε τον προτατευόμενό του... Μ' αυτόν τον τρόπο ο κουλάκος έγινετο σημαντική πολιτική δύναμις. Ο κουλάκος κατώρθωνε να μπαίνει στα σοβιέτ, στις συνεργατικὰς (κοοπερατίβ), στις διάφορους τοπικὰς επιτροπὰς, κατώρθωνε να ματαιώσει ή να μετριάσει τα μέτρα που εσκόπευαν να περιορίσουν την απρόσκοπτον οικονομικήν του επίδοσιν*»³⁰⁵. «*Η συγκέντρωση των εμπορεύσιμων σιτηρών από τας μικράς ιδιοκτησίας καθίστατο δυσχερέστατη, ενώ ο κουλάκος, ο ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΣ ΚΑΤΟΧΟΣ ΤΟΥ ΨΩΜΙΟΥ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΞΑΓΩΓΗΣ ήτο φυσικόν να μεταχειρίζεται το πανίσχυρον αυτό όπλον*

304 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 923, 21 Ιουνίου 1931.

305 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. , 925, 23 Ιουνίου 1931.

σύμφωνα με τας απαιτήσεις του αγώνος του με τα Σοβιέτ»³⁰⁶. Η κατάσταση αυτή οξύνθηκε όταν οι κουλάκοι πέρασαν σε ενεργητική αντίσταση σε βάρος του σοβιετικού καθεστώτος.

Στην πραγματικά χαώδη κατάσταση συνέβαλαν και οι ακρότητες και υπερβολές από πλευράς των Μπολσεβίκων. Τον χειμώνα του 1929-1930 περίπου 25.000 βιομηχανικοί εργάτες στάλθηκαν στην επαρχία, προκειμένου να προωθήσουν την Κολεκτιβοποίηση ανάμεσα στον αγροτικό πληθυσμό. Οι εργάτες αυτοί αποκαλούνταν «ουντάρνικοι». Ήταν ο πρώτος πυρήνας μιας στρατιάς από κομματικούς αξιωματούχους, ακτιβιστές, ειδικούς στις καλλιέργειες και μηχανικούς που στέλνονταν τους επόμενους μήνες για να καθοδηγήσουν τους αγρότες στην οργάνωση των συλλογικών καλλιεργειών. Όμως ο υπερβάλλον ζήλος και η έλλειψη εμπειρίας στις συνθήκες της υπαίθρου οδήγησαν σε καταναγκαστικές πρακτικές σε βάρος του αγροτικού πληθυσμού, ακυρώνοντας στην πράξη τη διακηρυγμένη πρόθεση για πειθώ και όχι βίαιη κολεκτιβοποίηση. Επιπλέον, μεγάλη σύγχυση υπήρχε για το ποιος χαρακτηριζόταν ως κουλάκος, γεγονός που οδήγησε να θεωρηθούν ως τέτοιοι ακόμα και φτωχοί αγρότες³⁰⁷. Αντιδρώντας στην κατάσταση που διαμορφώθηκε, πολλοί αγρότες πέρασαν στην παθητική αντίσταση. Αποχώρησαν από τις συλλογικές εκμεταλλεύσεις, προχωρούσαν σε εμπρησμούς και σκότωσαν τα ζώα τους για να μην τα παραχωρήσουν στα κολχόζ. Ενδεικτικά, ο αριθμός των βοοειδών στη Σοβιετική Ένωση μειώθηκε κατά το ήμισυ από το 1928 έως το 1933³⁰⁸. Μαρτυρίες αγροτών και μελών του κομμουνιστικού κόμματος που μεταφέρει στις ανταποκρίσεις του ο Γρηγόρης Γραμματικόπουλος επιβεβαιώνουν την παραπάνω κατάσταση που διαμορφώθηκε στη σοβιετική ύπαιθρο³⁰⁹. Επιπλέον, η επιτάχυνση του ρυθμού της κολεκτιβοποίησης οδήγησε σε ελλείψει τρακτέρ, καθώς οι έως τότε δυνατότητες παραγωγής δεν μπορούσαν να καλύψουν τις ολοένα και αυξανόμενες ανάγκες που σε συνδυασμό με την απειρία των κομματικών και κρατικών στελεχών στις συνθήκες της σοβιετικής υπαίθρου εμπόδιζαν την περαιτέρω ανάπτυξη και επέκταση του θεσμού των κολχόζ³¹⁰.

Ύλιγγος από τις Επιτυχίες

Η σύγχυση που δημιουργήθηκε, οι ολοένα και αυξανόμενες αντιδράσεις του αγροτικού πληθυσμού, όχι μόνο των κουλάκων, όπως επίσης και ο κίνδυνος για την ίδια την παραγωγή έφθασαν έως την κυβέρνηση και την κομματική ηγεσία, προκαλώντας μεγάλη ανησυχία. Έτσι, ο Στάλιν αλλάζει κατεύθυνση και επιχειρεί να βάλει φρένο σε αυτή την κατάσταση με

306 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. , 926, 24 Ιουνίου 1931.

307 E.H. Carr, *ό.π.*, σ. 280-281.

308 Orlando Figes, *ό.π.*, σ. 160.

309 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. , 931, 30 Ιουνίου 1931.

310 E.H. Carr, *ό.π.*, σ. 282.

ένα ακόμα άρθρο-σταθμό με τίτλο «Ιλιγγος από τις Επιτυχίες». Ο γενικός γραμματέας του Κομμουνιστικού Κόμματος της ΕΣΣΔ παρατηρεί μεν ότι σημειώθηκε μεγάλη πρόοδος, όμως οι «πολλές επιτυχίες φούσκωσαν τα μυαλά πολλών», οι οποίοι πιέζουν με διοικητικά και άλλα καταναγκαστικά μέτρα, έως και απειλές, για την ολική και άμεση κολεκτιβοποίηση της υπαίθρου³¹¹. Ο επικεφαλής των Μπολσεβίκων όχι μόνο ζητά να σταματήσει αυτή η τάση που έχει διαμορφωθεί, αλλά παράλληλα την καταδικάζει, υπογραμμίζοντας ότι η πολιτική ζύμωση και η πειθώ που θα οδηγήσουν τους αγρότες αυθόρμητα στις συλλογικές καλλιέργειες θα πρέπει να προτάσσονται. Η πάλη, κατά τον Στάλιν, θα πρέπει να είναι ενάντια τόσο στις τάσεις «καθυστέρησης» αναφορικά με την ανάπτυξη της γεωργίας όσο και ενάντια στις τάσεις ραγδαίας κολεκτιβοποίησης.

Η κατάσταση αυτή και το άρθρο του Στάλιν θα οδηγήσουν σε νέα σειρά δημοσιευμάτων του συντηρητικού Τύπου που θα κάνουν λόγο για υποχώρηση των Μπολσεβίκων από το πρόγραμμα Κολεκτιβοποίησης. Κοινό τόπο της αρθρογραφίας πάντως αποτελεί το γεγονός της κοινωνικής διαπάλης στην ύπαιθρο, με τους κουλάκους, όπως φαίνεται, να εξακολουθούν να επιδίδονται σε ισχυρή αντίσταση κατά της σοβιετικής εξουσίας, αφανίζοντας τη σοδειά τους και σκοτώνοντας τα ζώα τους, προκειμένου να μην τα παραδώσουν στις αρχές. Την ίδια ώρα, η κυριαρχία των κουλάκων στην ύπαιθρο, με την ανοχή σε πλείστες των περιπτώσεων των τοπικών σοβιετικών αρχών, φαίνεται πως ήταν εκτεταμένη. Σε «αποκαλύψεις»³¹² του Ελληνορουμάνου συγγραφέα Παναϊτ Ιστράτι, ο οποίος αποσύρει τη στήριξή του στη Σοβιετική Ένωση, μετατρέπόμενος μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα σε πολέμιό της, που δημοσιεύει η *Καθημερινή* αναφέρονται ακόμα και... μαστιγώματα φτωχών χωρικών από πλούσιους, με την οκνηρία ή και αδιαφορία των τοπικών αρχών να είναι πρόδηλη. Μία κατάσταση που αναγνωρίζεται και από τον ίδιο τον Μόλοτοφ, ενώ γίνεται λόγος για οργανωμένη πάλη από πλευράς των κουλάκων. Μια πάλη που έχει άμεσο αντίκτυπο και στο κόμμα, όπως προκύπτει από τα στοιχεία που παρατίθενται στη συνέχεια, ενώ διάφορες ομαδοποιήσεις της «παληάς κυρίαρχης τάξης» που στηρίζει τους κουλάκους ανακαλύπτονται στη χώρα, σύμφωνα με την *Πράβντα*³¹³. Την ίδια περίοδο, οι υπερβολές που πραγματοποίησαν τοπικά κομματικά στελέχη και οι καταναγκαστικές μέθοδοι που άσκησαν οδήγησαν στη θέσπιση νόμου που προέβλεπε κυρώσεις σε βάρος όποιων ακολουθούσαν τέτοιες μεθόδους. Η *Καθημερινή*, για μία ακόμη φορά θα κάνει λόγο για «εξόντωση» των κουλάκων, «των αγροτών δηλαδή, που κατέχουν και το ελάχιστον ίχνος

311 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6445, 11 Μαρτίου 1930.

312 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 2831-2833, 11-13 Ιανουαρίου 1930.

313 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6665, 21 Σεπτεμβρίου 1930.

ιδιοκτησίας³¹⁴. «Οι ατυχείς πληθυσμοί της υπαίθρου εκτοπίζονται κατά χιλιάδες, συν γυναιξί και τέκνοις, εκ των χωρίων των, δεν έχουν δε το δικαίωμα να παραλάβουν μαζί των παρά μόνον μίαν αλλαξιάν ρούχων», αναφέρει χαρακτηριστικά το δημοσίευμα.

Η αστικοποίηση όμως λαμβάνει χώρα σε τέτοιο βαθμό που ολόκληρες πόλεις δημιουργούνται εκ του μηδενός, δίπλα στα μεγάλα εργοστάσια, ενώ ολόκληρες επαρχιακές περιφέρειες εντάσσονται στο μοντέλο της κολεκτιβοποίησης ολοκληρωτικά. Επιπλέον το σοβιετικό καθεστώς επιδιώκει να σταθεροποιήσει τη νέα κατάσταση³¹⁵. Τα δημοσιεύματα μάλιστα για την επέκταση των σταθμών τρακτέρ στην ύπαιθρο, την αύξηση του ρυθμού παραγωγής τους και η ανάπτυξη της συλλογικής καλλιέργειας με βάση αυτή τη συνθήκη συναντώνται συχνά το επόμενο διάστημα στις σελίδες του *Ριζοσπάστη*.

Παρά τις δυσκολίες και την ιδιαίτερα τεταμένη κατάσταση, αποτελούσε κοινή παραδοχή στη φιλοσοβιετική και αντισοβιετική αρθρογραφία ότι η κολεκτιβοποίηση της υπαίθρου είχε σημειώσει σημαντική πρόοδο έως και τις αρχές του 1930, καθώς «το εν τρίτον των αγροτικών εγκαταστάσεων έχει ήδη κρατικοποιηθή»³¹⁶. Λίγο διάστημα αργότερα θα κάνουν την εμφάνισή τους δημοσιεύματα που θα σχετίζονται με δήθεν πιέσεις των στρατιωτικών ενάντια στον Στάλιν, με επικεφαλής των Βοροσίλωφ, ο οποίος απείλησε ακόμα και με εξέγερση του στρατεύματος. Ως αποτέλεσμα η πολιτική στον τομέα της κολεκτιβοποίησης μεταβλήθηκε, με οπισθοχώρηση των Μπολσεβίκων³¹⁷, σημειώνει το *Ελεύθερον Βήμα* για το άρθρο «Ίλιγγος από τις Επιτυχίες». Όμως κάτι τέτοιο δεν αποδεικνύεται από άλλα δημοσιεύματα, όπως επίσης και ότι οι φήμες περί εξέγερσης, ακόμα και ανοιχτής σύρραξης εντός του σοβιετικού κράτους δεν επιβεβαιώθηκαν από τα γεγονότα. Στον αντίποδα, η εικόνα της κολεκτιβοποίησης που έχει και μεταφέρει το Πολιτικό Γραφείο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ εν όψει του 16ου συνεδρίου του κόμματος κάνουν λόγο για τεράστια ανάπτυξη της κολεκτιβιστικής οικονομίας, την ώρα που σε σειρά εισηγήσεων τονίζεται η πρόοδος της σοσιαλιστικοποίησης σε πλήθος τομέων, ανάμεσά τους και η γεωργία³¹⁸. Μια πρόοδος που ουσιαστικά, κατά τους ιθύνοντες του σοβιετικού καθεστώτος αποτελεί απάντηση στους ισχυρισμούς των μενσεβίκων και του αστικού Τύπου των δυτικών χωρών, την ώρα που οι σοσιαλιστικές σχέσεις στο χωριό μπαίνουν στη φάση της κατάργησης της διαφοράς πόλης-υπαίθρου³¹⁹.

314 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 8 Μαρτίου 1930.

315 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6455, 21 Μαρτίου 1930.

316 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 2853, 20 Μαρτίου 1930.

317 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 2912, 21 Μαΐου 1930.

318 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6516, 24 Μαΐου 1930.

319 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6532-6535, 10-13 Ιουνίου 1930.

Την ίδια ώρα, η σπορά της άνοιξης του 1930 αποτελεί, κατά το *Ριζοσπάστη*³²⁰, μεγάλη επιτυχία του ΚΚΣΕ, με τους στόχους που έθετε το Πεντάχρονο Σχέδιο να εκπληρώνονται, ενώ οι κολεκτιβιστικές επιχειρήσεις σπείρανε το 40% της καλλιεργήσιμης επιφάνειας της χώρας. Παράλληλα, η παραγωγή των δημητριακών αναμένεται να καλύψει όχι μόνο τη ζήτηση των αστικών κέντρων, αλλά αναμένεται να διατεθεί και ποσότητα προς εξαγωγή. Η εικόνα αυτή που παρουσιάζεται έχει ιδιαίτερη σημασία, αναφορικά με τη συζήτηση που θα λάβει χώρα το επόμενο διάστημα σχετικά με την επιτυχία της σποράς, καθώς οι Μπολσεβίκοι αναγνωρίζουν το πρόβλημα δημόσια. Η Ρωσία δεν πεινά όπως τελικά «ομολογεί» ακόμα και το *Ελεύθερον Βήμα*³²¹, μετά από πλήθος δημοσιευμάτων που παρουσίαζαν αντίθετη εικόνα. Το ζήτημα της τροφοδοσίας των πόλεων αναδεικνύεται σε κομβικής σημασίας για τις σοβιετικές αρχές, καθώς αποτελεί μία από τις βασικές προϋποθέσεις για την εκπλήρωση του Πεντάχρονου Σχεδίου και η όλη οργάνωση υποτάσσεται σε αυτό. Μάλιστα, για το 1931 προβλέπεται η τροφοδότηση όλου του εργαζόμενου πληθυσμού της ΕΣΣΔ, αν και αναγνωρίζονται για μία ακόμη φορά σοβαρές δυσκολίες³²². Η προπαγάνδισή της κολεκτιβοποίησης και η ενίσχυσή της λαμβάνει χώρα σε όλα τα μέτωπα. Ακόμα και βιβλία για τη «Ρωσίδα χωριάτισσα», τον τρόπο ζωής της και τις ανέσεις που έχει, γράφονται και όπως θα δούμε παρακάτω πωλούνται σε εκατοντάδες χιλιάδες αντίτυπα. Σε αντιδιαστολή με την χωριάτισσα της καπιταλιστικής Ελλάδας που όχι μόνο ανέσεις δεν διαθέτει, αλλά «δουλεύει σαν χτήνος μέσα σε αφάνταστες στερήσεις»³²³.

Αλλά και ο Ιππόλυτος Γκοφστέττερ σημειώνει στην *Εργασία* τις τεράστιες προόδους που πραγματοποίησε η Σοβιετική Ένωση στην κολεκτιβοποίηση κατά τα δύο έτη της εφαρμογής του Πενταετούς Σχεδίου, καθώς και ότι οι αγρότες αποδίδουν λιγότερο μέρος της παραγωγής τους στο κράτος, απ' ότι προπολεμικά, κόντρα στην κυρίαρχη αντίληψη που επικρατούσε στον ελληνικό Τύπο της περιόδου, εκτός του *Ριζοσπάστη*. «Οι Ευρωπαίοι αγρότες και οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις δεν πρέπει να κλείσουν τα μάτια προ του γεγονότος της κολοσσιαίας αναπτύξεως της σοβιετικής γεωργικής βιομηχανίας, αλλά να εκμάθουν ταύτην παντοειδώς, και εκ των προτέρων να συμμορφωθούν προς τους νέους όρους της αγοράς, υπό τον φόβον της καταστροφής της γεωργίας της Ευρώπης», συνιστά ο αρθρογράφος³²⁴, με την *Εργασία* πάντως να ξεκαθαρίζει ότι όχι μόνο διαφωνεί με τη θέση του, αλλά και σημειώνει ότι «αι ειδικαί συνθήκαι που επιτρέπουν και ενισχύουν τον ρωσικόν κολλεκτιβισμόν, δεν υφίστανται εις τας άλλας χώρας από τας οποίας ο αρθρογράφος ζητεί ανεφαρμόστους και

320 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6553, 2 Ιουλίου 1930.

321 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6975, 11 Αυγούστου 1930.

322 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6901, 8 Φεβρουαρίου 1931.

323 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6708, 3 Νοεμβρίου 1930.

324 Περ. *Εργασία*, αρ. 46, σ. 12-14, 22 Νοεμβρίου 1930.

επικίνδυνους πιθηκισμούς». Η κολεκτιβοποίηση αποτελεί τόσο επιτυχημένη μέθοδο κατά τον Γκοφστέττερ που δεκάδες εκατομμυρίων αγροτών στήριξαν το εγχείρημα. Ο αρθρογράφος αφήνει να εννοηθεί ότι αυτό αποτέλεσε μια αυθόρμητη τάση, παρόλο που το κόμμα των Μπολσεβίκων δεν έχει αποκτήσει ισχυρές βάσεις εντός του αγροτικού πληθυσμού που μένει απαθής «προς την σοβιετική προπαγάνδα και μετά την δεκατριετή κυριαρχία των Μπολσεβίκων». Η πτώση του κόστους παραγωγής και η αύξηση της ποσότητάς της αναμένεται να οδηγήσει κατά τον Γκοφστέττερ σε αποθέματα αρκετά για την εξαγωγή μεγάλων ποσοτήτων αγροτικών προϊόντων, κάτι που θα συσχετιστεί με το λεγόμενο ντάμπινγκ, το οποίο ο ίδιος ο αρθρογράφος αρνείται, όπως παρουσιάστηκε ήδη στη σχετική ενότητα. *«Αντί του αρκετά μεγαλοποιηθέντος κινδύνου της ψευδούς επαναστατικής προπαγάνδας, η οποία αποδεικνύεται αδύνατος εις κάθε οπωσδήποτε οικονομικώς υγιή, και πολιτικώς καλώς διατεταγμένην χώραν, επέρχεται πραγματικός κίνδυνος ανεξάρτητος από οιονδήποτε "ντάμπινγκ" του οικονομικού ανταγωνισμού, της ηνωμένης εθνικοποίησεως της βιομηχανίας με την διεσπασμένην ιδιωτικο-κεφαλαιοκρατικήν βιομηχανίαν, την κατασπαραττομένην διά του εμφυλίου ανταγωνισμού των μεμονομένων επιχειρήσεων και της αδιαλλάκτου εσωτερικής διενέξεως της εργασίας και του κεφαλαίου».*

Νέα ώθηση στην Κολεκτιβοποίηση

Λύσεις όμως για τα προβλήματα του ελληνικού αγροτικού κόσμου αναζητούσε στη Σοβιετική Ένωση και ο Γρηγόρης Γραμματικόπουλος. *«Η ριζική λύσις που εδόθη εσχάτως εις το αγροτικόν ζήτημα της Ρωσσίας, έχομεν την πεποίθησιν ότι ANEΞΑΡΤΗΤΩΣ ΜΕ ΤΗΝ ΜΙΑΝ Ή ΤΗΝ ΑΛΛΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗΝ ΤΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ, είτε εντός των σοβιετικών συνόρων είτε εκτός αυτών, δεν μπορεί να μη έχη τεραστίαν επίδρασιν και σημασίαν ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗΝ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΓΕΝΙΚΩΣ»*, σημειώνει³²⁵. Ακόμα και οι σταθμοί τρακτέρ που προορίζονταν για τα κολχόζ θεωρούνταν πρότυπο για την Ελλάδα. *«Διυσχυριζόμεθα ότι ο τύπος αυτός των σταθμών και μάλιστα εις το πρώτον στάδιον της εξελίξεώς των πρέπει να έχη ιδιαιτέραν σημασίαν δι' ημάς τους Έλληνας, διότι εμείς εντός ολίγου πρόκειται να αντιμετωπίσωμεν το πρόβλημα της χρησιμοποίησεως των απεξηραινομένων γαιών. Διότι αν πρόκειται η αποξηραινομένη έκτασις κατόπιν των τεράστιων εξόδων, τα οποία έγιναν, να κατατεμαχισθή εις μικρούς κλήρους και να καλλιεργηθή εικη και ως έτυχε με είδη ανεπαρκώς πλουτοπαραγωγικά, τότε τα περίφημα αυτά παραγωγικά έργα, από τα οποία η Ελλάς περιμένει να γίνη αγνώριστος, δεν θα δώσουν τίποτε εν συγκρίσει με τας γινομένας θυσίας και επιβαρύνσεις του κρατικού μας προϋπολογισμού»*³²⁶.

³²⁵ Εφ. Ημερήσιος Τύπος, αρ. 943, 12 Ιουλίου 1931.

³²⁶ Εφ. Ημερήσιος Τύπος, αρ. 945, 14 Ιουλίου 1931.

Όπως ειπώθηκε προηγουμένως, την περίοδο αυτή καταγράφεται ένα έντονο ενδιαφέρον στον ελληνικό και διεθνή Τύπο για τις εξελίξεις στη ΕΣΣΔ. Πρόκειται για τον 2ο και τον 3ο χρόνο της εφαρμογής του Πενταετούς Σχεδίου και της Κολεκτιβοποίησης, όταν στη συγκλονισμένη από την οικονομική κρίση Ευρώπη, αλλά και στις ΗΠΑ, η χώρα των Σοβιέτ συγκεντρώνει το ενδιαφέρον μεγάλου μέρους της κοινής γνώμης. Ακριβώς αυτή την περίοδο θα ασχοληθούν με την Κολεκτιβοποίηση οι Αλέξης Παπαγεωργίου και Γρηγόρης Γραμματικόπουλος. Ο πρώτος τονίζει ότι η Νέα Οικονομική Πολιτική (ΝΕΠ) δεν αποτέλεσε ποτέ μία πολιτική επιλογή των Μπολσεβίκων με μόνιμο χαρακτήρα, αλλά έναν προσωρινό τακτικό ελιγμό, «ένα πελώριο σφάλμα που έρχονταν σε απόλυτη σύγκρουση με το σκοπό που επιδίωκαν»³²⁷. Ένα σφάλμα που δημιούργησε πλούσιους χωρικούς (κουλάκ) και φτωχούς, πράξη που είχε μάλιστα σοβαρό αντίκτυπο και στο εσωτερικό του κόμματος, με θεωρητικούς, όπως ο Μπουχάριν, να γράφουν άρθρα με τον «ελάχιστο κομμουνιστικόν τίτλον "Πλουτίσατε"». Έτσι, «οι Ρώσσοι μπολσεβίκοι δεν απατήθηκαν ποτέ για τη σημασία αυτής της πολιτικής των και διαρκώς απέβλεπαν στη διόρθωσή της, αλλά προείχε προ παντός το ζήτημα της καταπολεμήσεως των αντεπαναστάσεων και των ξένων εισβολών και γι' αυτό χρειαζόταν η συνεργασία των αγροτών». Η αλλαγή πολιτικής και η εφαρμογή της κολεκτιβοποίησης όμως πραγματοποιήθηκαν με πολλά σφάλματα, εν μέρει δικαιολογημένα, κατά τον Αλέξη Παπαγεωργίου, από τη στιγμή που σε μια αχανή χώρα, όπως η Σοβιετική Ρωσία, κατοικεί ένα μωσαϊκό λαών που οι γεωργικοί τους πληθυσμοί δεν μέχρι πρότινος τη στοιχειώδη πολιτική παιδεία. Η εφαρμογή του Πενταετούς Σχεδίου στη Γεωργία, της Κολεκτιβοποίησης δηλαδή, ανατέθηκε σε τοπικά όργανα, τα οποία, άλλοτε με πνεύμα υπερβάλλοντα ζήλου και άλλοτε με παρανοήσεις, κλήθηκαν να σχηματίσουν κολχός, με αποτέλεσμα αιματηρές εξεγέρσεις χωρικών, άρνηση εργασίας και σφαγές ζώων, κάτι που αναγνωρίστηκε και από την Πράβντα. Εδώ, ο ανταποκριτής του *Ελεύθερου Ανθρώπου* συμμερίζεται, όπως φαίνεται, την άποψη του Στάλιν περί σφαλμάτων που πρέπει να διορθωθούν που εξέφρασε στο άρθρο του «Ίλιγγος από τις Επιτυχίες». Από την άλλη, ο αρθρογράφος ασπάζεται ταυτόχρονα και την άποψη του Τρότσκι, ότι η αριστερή αντιπολίτευση ήταν αυτή που έριξε πρώτη το σύνθημα για καταπολέμηση των κουλάκων³²⁸³²⁹. Πάντως, στις ανταποκρίσεις του τονίζει τη σημαντική πρόοδο που επετεύχθη στον τομέα της εκβιομηχάνισης και της «σοσιαλιστικοποίησης» του αγροτικού τομέα, με την ανάπτυξη καλλιεργειών όπως το βαμβάκι.

327 Εφ. *Ελεύθερος Ανθρωπος*, αρ. 125, 30 Μαρτίου 1931.

328 Εφ. *Ελεύθερος Ανθρωπος*, αρ. 125, 30 Μαρτίου 1931.

329 Εφ. *Ελεύθερος Ανθρωπος*, αρ. 153, 28 Απριλίου 1931.

Στα άρθρα του Αλέξη Παπαγεωργίου συναντάμε ταυτόχρονα την άποψη που εξέφρασαν τόσο αρθρογράφοι της *Εργασίας* όσο και ο *Ριζοσπάστης*: Ότι μια χώρα όπως η Ελλάδα μπορεί και πρέπει να παραδειγματιστεί από το σοβιετικό παράδειγμα για τη λύση του αγροτικού ζητήματος. «*Το σύστημα αυτό είναι πολύ ενδιαφέρον και νομίζουμε ότι μπορεί να εφαρμοσθή και χωρίς να απαιτείται η ύπαρξις κομμουνιστικού καθεστώτος. Νομίζουμε μάλιστα πως είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον για τις χώρες με τη μικρήν αγροτικήν ιδιοκτησία, σαν μια τελειοποίησις του συνεταιριστικού συστήματος ικανή να δώση στους μικροϊδιοκτήτας γεωργούς όλα τα πλεονεκτήματα της μεγάλης, εκτεταμένης γεωργικής παραγωγής και καλλιέργειας*», γράφει³³⁰. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφέρουμε ότι σημαντικό ρόλο στις απόψεις αυτές διαδραματίζει και ο ίδιος ο Δημήτρης Πουρνάρας, διευθυντής συντάξεως του *Ελεύθερου Ανθρώπου*, γνωστός δημοσιογράφος και ιδιαίτερα δραστήριο μέλος του Αγροτικού Κόμματος και γενικότερα του αγροτικού κινήματος της χώρας. Μάλιστα, η ίδια η εφημερίδα δημοσιεύει συχνά πλήθος άρθρων σχετικά με ζητήματα γεωργίας και του αγροτικού τομέα ευρύτερα.

Η κοινωνική μεταβολή διαπιστώνεται και από τη 17η Συνδιάσκεψη του Κομμουνιστικού Κόμματος, η οποία, με ένα πνεύμα υπεραισιοδοξίας, κάνει λόγο για σημαντικές προόδους στην κολεκτιβοποίηση της σοβιετικής υπαίθρου³³¹. Επιπλέον, στα κολχόζ, από το 1929 και έπειτα, άρχισαν να προσχωρούν, πέραν των φτωχών αγροτών και των εργατών γης, και μεσαίοι χωρικοί, μεταβάλλοντας έτσι τον κοινωνικό χαρακτήρα της υπαίθρου. Πάντως, το 1931 το 62% των αγροκτημάτων εντάσσονταν στα κολχόζ, σημαντική πρόοδος πραγματοποιήθηκε στη σπορά και την εκμηχάνιση της γεωργίας, ενώ στον αντίποδα σοβαρό πρόβλημα εξακολουθούσε να υπάρχει στην οργάνωση της παραγωγής και της εργασίας, πρόβλημα που αποτελούσε επίσης, όπως ειπώθηκε επανειλημμένως, χαρακτηριστικό στοιχείο της βιομηχανίας. «*Η ανάπτυξις και ο πολλαπλασιασμός των μηχανοποιημένων αγροτικών εγκαταστάσεων γίνεται στη Ρωσία με ένα ρυθμό ταχύτερο παρά η προετοιμασία των στελεχών, που χρειάζεται η τεχνική των εξυπηρέτησις. Από εδώ πηγάζουν πλείσται όσαι ατέλειαι και ελλείψεις*»³³².

Η οικονομική και κοινωνική μεταβολή που συντελέστηκε στην ύπαιθρο αναπόφευκτα προκάλεσε αναταραχή και αντιδράσεις από τους κουλάκους και άλλα αγροτικά στρώματα. «*Ο Καύκασος απειλεί τους Μπολσεβίκους*», σημειώνει το *Ελεύθερον Βήμα*³³³, τονίζοντας την αντίσταση των εντόπιων πληθυσμών του Αζερμπαϊτζάν, μουσουλμανικών «φυλών», όπως

330 Εφ. *Ελεύθερος Ανθρωπος*, αρ. 154, 29 Απριλίου 1931.

331 Εφ. *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, αρ. χχ, 23 Φεβρουαρίου 1932.

332 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 944, 13 Ιουλίου 1931.

333 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 3468, 9 Δεκεμβρίου 1931.

χαρακτηριστικά αναφέρονται. Μάλιστα το δημοσίευμα της βενιζελικής εφημερίδας κάνει λόγο ακόμα και για συγκρότηση στρατιωτικών σωμάτων «κατά το ήμισυ αποτελούμενα από πατριώτας και κατά το ήμισυ από ληστές». Στο στόχαστρο μπήκαν «οι πράκτορες της Μόσχας», προκαλώντας αιματηρές μάχες, κατά το δημοσίευμα της εφημερίδας. Έκθεση της Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής του ΚΚΣΕ αποδίδει για μία ακόμη φορά, σύμφωνα με το *Ελεύθερον Βήμα*, τη χαώδη κατάσταση στα λάθη που διέπραξαν τα τοπικά όργανα στην εφαρμογή του κολεκτιβισμού, αναδεικνύοντάς την στο πιο καίριο ζήτημα των αποτυχιών, ενώ τονίζεται και η έλλειψη βάσεων του μπολσεβίκικου κόμματος και της ιδεολογίας στην ευρύτερη περιοχή της Τρανσκαυκασίας (Αζερμπαϊτζάν, Αρμενία, Γεωργία). Η ίδια εφημερίδα με βάση άρθρο από την εχθρικά διακείμενη Ρουμανία κάνει λόγο για προσπάθεια φυγής αγροτών από τη Σοβιετική Ουκρανία και χαώδη κατάσταση αναφορικά με την αστικοποίηση και την κολεκτιβοποίηση³³⁴.

Αντίθετα, η σοβιετική κυβέρνηση προσπαθούσε να προχωρήσει σε «διορθώσεις» της πολιτικής της στον αγροτικό τομέα, λαμβάνοντας «σειρά μέτρων που σκοπό έχουν να διευκολύνουν την ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής και να καλλιερεύσουν τον επισιτισμό των πόλεων με την επέχταση της εμπορικής ενεργητικότητας των κολχόζ»³³⁵. Έτσι δεν υπόκεινται σε φορολογία όσοι χωρικοί εμπορεύονται τα προϊόντα τους διά μέσου των καταστημάτων των κολχόζ, ενώ μειώθηκαν οι στόχοι παραγωγής για τους κολχόζνικους. Αντίθετα αυξήθηκε το πρόγραμμα των προμηθειών από τα σοβχόζ. Επιπλέον, με σχετικό διάταγμα, Μόλοτοφ και Στάλιν καλούν σε απομάκρυνση των εμπόρων και των ενδιάμεσων τοκογλύφων που προσπαθούν να πλουτίσουν από το εμπόριο των κολχόζ. Οι Μπολσεβίκοι δίνουν ιδιαίτερο βάρος στη συγκρότηση φορολογικών επιτροπών με μέλη πρωτοπόρους εργάτες που «απολαύουν της εμπιστοσύνης των εργαζομένων μαζών των κολχόζ και των χωρικών», κάτι που μπορεί να ιδωθεί ως απότοκο της γραμμής που εκφράστηκε με το άρθρο «Ίλιγγος από τις Επιτυχίες». Για το *Ελεύθερον Βήμα* η «διορθωτική» αυτή πολιτική και η στροφή στο ιδιωτικό εμπόριο αποτέλεσε μια σπασμωδική κίνηση στον εφιάλτη της έλλειψης τροφίμων που απειλούσε να διογκωθεί, λόγω της μείωσης των καλλιεργούμενων εκτάσεων και της ελάττωσης της σιτοπαραγωγής, ενώ οι μεσάζοντες έκαναν αισθητή την εμφάνισή τους³³⁶. Την ίδια ώρα «συμμορίες πεινασμένων χωρικών» επιδίδονταν σε κλοπές αγροτικών προϊόντων που προορίζονταν για το κράτος και την τροφοδοσία των πόλεων. Έτσι οι Μπολσεβίκοι αναγκάστηκαν να διασκορπίσουν εκατομμύρια νεολαίους ανά τη χώρα για να

334 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 3622, 16 Μαΐου 1932.

335 Εφ. *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, αρ. 270, 29 Μαΐου 1932.

336 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 3692, 26 Ιουλίου 1932.

επιβλέψουν τη συλλογή των προϊόντων. Κατά το *Ελεύθερον Βήμα*, το όλο εγχείρημα προσκρούει στα χαμηλά ημερομίσθια και στις υψηλές τιμές των προϊόντων.

Αλλά και η *Καθημερινή* κάνει λόγο για στροφή στο ιδιωτικό εμπόριο και την φιλελεύθερη οικονομία και για αποτυχία της Κολεκτιβοποίησης που οδήγησε στην πείνα τον πληθυσμό³³⁷. Το δημοσίευμα παραθέτει σειρά διαταγμάτων που εξέδωσε η σοβιετική κυβέρνηση από την άνοιξη μέχρι το καλοκαίρι του 1932, ανάμεσά τους και η απαλλαγή φορολογίας από το εμπόριο σε καταστήματα των κολχόζ. Επιπλέον, οι Μπολσεβίκοι προχωρούν σε δίκες και άλλες κυρώσεις σε βάρος των τοπικών οργάνων που παρέκκλιναν από την επίσημη πολιτική ή πραγματοποίησαν υπερβολές, ενώ διορθώνουν «σφάλματα», όπως άδικες ποινές σε εργάτες και αγρότες, ενώ δημιουργούν και γραφεία παραπόνων κατά της αστυνομίας. Για την *Καθημερινή* η στροφή στην πολιτική των Σοβιέτ είναι πραγματική, αλλά δεν αποτελεί τίποτα παραπάνω από έναν βραχύβιο τακτικισμό.

Για αποτυχία της κολεκτιβοποίησης κάνει λόγο και ο πρώην υπουργός Γεωργίας της Γαλλίας, Βικτόρ Μπορέ, σημειώνοντας ότι «κατά τας αρχάς του φθινοπόρου τούτου του 1932, η σοσιαλιστικοποίηση των γαιών μακρά απέχει από του να έχη δώση τα αποτελέσματα, τα οποία θέλουν να παρουσιάσουν οι ιθύνοντες κύκλοι»³³⁸. Τα σκληρά κατασταλτικά μέτρα που θέσπισε η σοβιετική για όσους κλέβουν από τη σοδειά, η έλλειψη τροφίμων στις πόλεις και η απειλή ελλείψεως προϊόντων γης αποτελούν κατά τον Μπορέ αποδείξεις ότι η κολεκτιβοποίηση αποτυγχάνει. Επιπλέον, ο Γάλλος πολιτικός σημειώνει ότι η αστικοποίηση και ο ρυθμός ανάπτυξης του Πενταετούς Σχεδίου αναμένεται να προκαλέσουν τεράστια προβλήματα στα Σοβιέτ. «Δια πάντας λόγους δύναται να λεχθή ότι το σημερινόν σοβιετικόν καθεστώς δεν αντιπροσωπεύει παρά εν προσωρινόν σύστημα το οποίον αναγκαίως θα τείνη εις το μέλλον προς εν κεφαλαιοκρατικόν ή σχεδόν κεφαλαιοκρατικόν καθεστώς».

Μεγάλες ελλείψεις τροφίμων και δεινή θέση των αγροτών διαπιστώνει και ο Άγγλος δημοσιογράφος Μάρτιν Μούαρ, ολιγάριθμη σειρά άρθρων του οποίου δημοσιεύει το *Ελεύθερον Βήμα*³³⁹. Όπως τονίζει ο ίδιος, η διατροφή στη Σοβιετική Ρωσία διαπερνάται από ένα σύστημα προνομιούχων, όπου βιομηχανικοί εργάτες, τεχνικοί και ξένοι ειδικοί τρώνε καλύτερα από τον υπόλοιπο πληθυσμό. Την ίδια ώρα, αναπαράγεται από την εφημερίδα, ενδεχομένως ως κομμάτι της δημοσίευσης του άρθρου σε βρετανικό έντυπο, στην οποία απεικονίζεται μια μητέρα να κρατά το παιδί της, σκελετωμένοι και οι δύο από την πείνα.

337 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 1ο Σεπτεμβρίου 1932.

338 Περ. Εργασία, αρ. 144, σ. 1247-1248, 2 Οκτωβρίου 1932.

339 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 3812-3814, 25-27 Νοεμβρίου 1932.

Πρόκειται για ντοκουμέντο της Επιτροπής Νάνσεν, από την περίοδο του εμφυλίου πολέμου και του μεγάλου λιμού, το 1921. Ερωτήματα μάλιστα γεννά η επιλογή της συγκεκριμένης εικόνας χωρίς συγκεκριμένη ημερομηνία και το πώς λειτουργεί και προσλαμβάνεται από τον αναγνώστη στο συγκεκριμένο πλαίσιο.

Συνοψίζοντας, κατά τον E.H Carr, η κολεκτιβοποίηση ολοκλήρωσε την αγροτική επανάσταση που είχε αρχίσει το 1917 με την απαλλοτρίωση της γης των γαιοκτημόνων και το μοίρασμά της στους αγρότες, χωρίς ωστόσο να συνοδευτεί από ουσιαστικές αλλαγές στη μέθοδο της καλλιέργειας και τον παραδοσιακό τρόπο ζωής του αγρότη³⁴⁰. Αυτό άλλωστε διαπιστώσει και ο Γρηγόρης Γραμματικόπουλος στην εκτεταμένη έρευνά του που δημοσιεύθηκε στον *Ημερήσιο Τύπο*. Ουσιαστικά η γεωργία, καθ' όλη τη διάρκεια της ΝΕΠ παρέμεινε ένας ημιανεξάρτητος θύλακας, λόγω διαφόρων συνθηκών και της αδυναμίας των Μπολσεβίκων να χαράζουν αποφασιστικά μια νέα πολιτική στον αγροτικό τομέα. Η κολεκτιβοποίηση όμως δεν σχετιζόταν με πρωτοβουλίες των ίδιο των αγροτών, αλλά η πολιτική που εφαρμόστηκε αποτελούσε ουσιαστικά τη φιλοδοξία των υποστηρικτών του κεντρικού σχεδιασμού να εφαρμόσουν στον αγροτικό τομέα τις αρχές που ίσχυαν στην εκβιομηχάνιση. Δικαιολογημένα ο Στάλιν έκανε λόγο για «επανάσταση από τα πάνω», προσθέτοντας ωστόσο αυθαίρετα το χαρακτηρισμό «υποστηριζόμενη από τα κάτω». Πολλοί από τους διακηρυγμένους στόχους παρέμειναν ανεκπλήρωτοι, την ώρα που οι Μπολσεβίκοι συναντούσαν τη δυσπιστία του αγροτικού πληθυσμού, στον οποίο δεν είχαν αποκτήσει σοβαρά ερείσματα και ουσιαστική επιρροή³⁴¹. Μπορεί οι πόλεις και προοπτικά ολόκληρος ο πληθυσμός να εξασφάλισαν την πολυπόθητη επάρκεια σιτηρών, όμως το σοκ από την αλλαγή παραγωγικού μοντέλου στην ύπαιθρο και η επάνοδος στα προ του 1930 επίπεδα θα έρθουν μόλις στο τέλος της δεκαετίας.

Παροχές, Κοινωνικές Ασφαλίσεις, Εκπαιδευτικό Σύστημα

Η ποιότητα ζωής στην ΕΣΣΔ, οι κοινωνικές παροχές προς τον πληθυσμό, οι συνθήκες διαβίωσης και εργασίας απασχόλησαν παράλληλα τον ελληνικό Τύπο του Μεσοπολέμου, ιδιαίτερα μάλιστα από τη στιγμή που το σοβιετικό παράδειγμα αντιμετωπιζόταν ως εναλλακτική στην πολιτική, κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα της εποχής. Ο ερευνητής μπορεί να αντλήσει πλήθος πληροφοριών από τις ανταποκρίσεις των Γιάννη Αντωνιάδη, Γρηγόρη Γραμματικόπουλου και Αλέξη Παπαγεωργίου, οι οποίοι, από τη σκοπιά του δημοσιογράφου - ερευνητή και μέσω της επιτόπιας έρευνας παρουσιάζουν στο ελληνικό κοινό τα συμπεράσματα και την οπτική τους. Σημαντική πηγή πληροφοριών αποτελεί επίσης

³⁴⁰ E.H. Carr, *ό.π.*, σ. 284.

³⁴¹ E.H. Carr, *ό.π.*, Αθήνα 2017, σ. 285-286.

και σειρά δημοσιευμάτων στα υπόλοιπα έντυπα που μελετώνται στην παρούσα εργασία, ιδιαίτερα στον *Ριζοσπάστη*.

Η έλλειψη στέγης και επαρκών οικιστικών υποδομών, την ώρα που στην ΕΣΣΔ βρισκόταν, όπως διαπιστώθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, σε εξέλιξη μια ραγδαία αστικοποίηση, συναντάται μέσω αναφορών στην αρθρογραφία της περιόδου. Πρόκειται για μια εποχή κατά την οποία στην Ελλάδα εκκρεμεί ακόμη το ζήτημα της στέγασης των προσφύγων, όπως επίσης και το ευρύτερο ζήτημα της κατοικίας και του ενοικιοστασίου στις πόλεις. «Ο Βενιζέλος έδωσε υποσχέσεις, είπε πως θα ιδρύσει συνεταιρισμούς, θα κάμη σπίτια, το ζήτημα των καλυμάτων, των ομολογιών των ανταλλαξιμών, της Πάουερ, των φόρων κλπ. Το πρόβλημα της λαϊκής στέγης θα μένει πάντα άλυτο εις βάρος των καταπιεζόμενων μαζών, εφ' όσον υπάρχει το σημερινό κοινωνικό καθεστώς. Το ζήτημα της στέγης θα το λύσει μαζί με όλα τ' άλλα ζητήματα μόνο η προλεταριακή επανάσταση, μόνο η Κυβέρνηση των εργατών και αγροτών. Στην Σοβιετική Ένωση, εκεί όπου κυβερνάν οι εργάτες, το πρόβλημα έχει κιάλας λυθή», σημειώνει ο *Ριζοσπάστης*³⁴². Το έντυπο παρουσιάζει στο ελληνικό κοινό τους οικοδομικούς συνεταιρισμούς και τους συνεταιρισμούς ενοικίασης που δημιουργήθηκαν στην ΕΣΣΔ, ενόσω το Πενταετές Σχέδιο βρισκόταν σε πλήρη ανάπτυξη και η έλλειψη στέγης ήταν ιδιαίτερα αισθητή στον ολόενα και αυξανόμενο αστικό πληθυσμό. Αναφορικά με το πρόβλημα της κατοικίας στην Ελλάδα, ο *Ριζοσπάστης* επιρρίπτει ευθύνες στον ίδιο τον Ελευθέριο Βενιζέλο, καταλογίζοντάς του δημαγωγία και κατ' επίφαση φιλολαϊκή πολιτική³⁴³.

Όμως, στις πόλεις της ΕΣΣΔ, όπως η Μόσχα, ο πληθυσμός της οποίας διπλασιάστηκε από το 1917 έως το 1930. Πέραν των κατοικιών που χτίζονταν, το σοβιετικό κράτος επίταξε σπίτια ευγενών και εγκατέστησε σε αυτά εργατικό πληθυσμό³⁴⁴. Εδώ το πρόβλημα στέγασης παρουσιαζόταν υπό τη μορφή της ανεπάρκειας χώρου³⁴⁵, προσωρινά όμως, καθώς μέσα από τους οικοδομικούς συνεταιρισμούς και τους συνεταιρισμούς ενοικίασης συγκεντρώνονταν χρήματα και κτίζονταν νέες πολυκατοικίες³⁴⁶. Το δε σοβιετικό κράτος χρηματοδοτούσε την οικοδόμηση³⁴⁷. Επιπροσθέτως, κατασκευάζονται κτίρια δημόσιας χρήσης με στόχο να στεγάσουν χώρους πολιτισμού και αθλητισμού. Θέατρα, αθλητικά κέντρα, εργατικά μέγαρα, επιστημονικά ινστιτούτα και φοιτητικές εστίες θα ανεγερθούν ιδιαίτερα στα εργατικά

342 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6069, 12 Φεβρουαρίου 1929.

343 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6069-6073, 12-16 Φεβρουαρίου 1929.

344 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 139, 14 Απριλίου 1931.

345 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 2784, 9 Ιανουαρίου 1930.

346 Εφ. *Λαϊκή Φωνή*, αρ. 3057, 15 Ιουλίου 1931.

347 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6938, 20 Ιουνίου 1929.

προάστια της Μόσχας³⁴⁸, στο πλαίσιο της μέριμνας που υπήρχε για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής του εργατικού πληθυσμού στα αστικά και βιομηχανικά κέντρα. Γενικότερα τα δημοσιεύματα στο σύνολο του Τύπου κατά το τρίτο και τέταρτο έτος του Πενταετούς Σχεδίου διαπιστώνουν σημαντική πρόοδο στο ζήτημα της κατοικίας, εν μέσω μάλιστα ταχείας αύξησης του πληθυσμού της Σοβιετικής Ένωσης. «*Η βελτίωσις των όρων κατοικίας εις τα πόλεις διά τας πτωχάς τάξεις, ως και η ελάττωσις των ωρών εργασίας συνετέλεσαν πολύ εις την μείωσιν της θνησιμότητος εις τας πόλεις της Σοβιετικής Ενώσεως [...] Φυσικά οι όροι στεγάσεως πολύ απέχουν ακόμη από του να είνε τέλειοι*», σημειώνει ανταποκριτής από το εξωτερικό³⁴⁹.

Την ίδια ώρα, ο *Ριζοσπάστης* δημοσιεύει γράμματα και μαρτυρίες Ελλήνων εργατών και αγροτών για τις συνθήκες ζωής στη Σοβιετική Ρωσία, υπογραμμίζοντας τις διαφορές με την ελληνική πραγματικότητα και τις κατά πολύ καλύτερες, κατά την άποψη του εντύπου, συνθήκες ζωής στη χώρα των Σοβιέτ³⁵⁰. Η ιατρική περίθαλψη, οι παροχές, τα επιδόματα, ο ρουχισμός των μαθητών στο σχολείο καταγράφονται σε επιστολές Ελλήνων εργατών που ταξίδεψαν ή διαμένουν στη Ρωσία. Ιδιαίτερα όσο προχωρά η εφαρμογή του Πεντάχρονου Σχεδίου ο *Ριζοσπάστης* δημοσιεύει ολοένα και περισσότερες αναφορές για την αύξηση των ημερομισθίων και τη βελτίωση των συνθηκών ζωής και εργασίας, την ώρα που αυξάνει συνεχώς ο αριθμός των εργαζομένων³⁵¹³⁵², κάνοντας λόγο για εξάλειψη της ανεργίας³⁵³. Μέσα στα ίδια τα εργοστάσια λειτουργούν λέσχες φαγητού, αίθουσες ανάγνωσης και διαλέξεων ή χαλάρωσης, ενώ το 7ωρο εφαρμόζεται πέραν της υφαντουργίας και σε εργοστάσια άλλων βιομηχανικών τομέων³⁵⁴, αν και σύμφωνα με τον E.H. Carr το συγκεκριμένο σύστημα φαίνεται να μην εφαρμόστηκε εκτεταμένα, λόγω φθίνουσας παραγωγικότητας της εργασίας³⁵⁵. Παράλληλα, δομές ψυχαγωγίας για τις διακοπές κλπ, όπως σανατόρια και παραθαλάσσια θέρετρα για τους εργάτες κάνουν την εμφάνισή τους³⁵⁶. Ακόμα και οι συνθήκες θητείας των στρατεύσιμων αποτελούν αντικείμενο σύγκρισης με τους στρατιώτες της Ελλάδας, με αφορμή μάλιστα δημοσιεύματα της εφημερίδας *Ακρόπολη*

348 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 262, 21 Μαΐου 1932.

349 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 3490-3494, 25-29 Νοεμβρίου 1931.

350 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6318, 1 Νοεμβρίου 1929, αρ. 6464, 30 Μαρτίου 1930, αρ. 6496, 3 Μαΐου 1930, 6666, 22 Σεπτεμβρίου 1930.

351 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6794, 1 Φεβρουαρίου 1931.

352 Εφ. *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, αρ. 31, 30 Σεπτεμβρίου 1931.

353 Περ. *Εργασία*, αρ. 84, σ. 827, 8 Αυγούστου 1931.

354 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6840, 13 Μαρτίου 1931.

355 E.H. Carr, *ό.π.*, σ. 238.

356 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6876, 19 Απριλίου 1931.

και την καταγγελία του ανταποκριτή της για παραποίηση των γραφομένων και της αλήθειας³⁵⁷.

Στην Ελλάδα ακόμα κυριαρχούσε η δημόσια συζήτηση για τη θέσπιση κοινωνικών ασφαλίσεων και κοινωνικής πολιτικής για τον εργατικό πληθυσμό, ενώ είχε δρομολογηθεί και η ψήφιση σχετικού νομοσχεδίου, μερίδα του ελληνικού Τύπου θα ασχοληθεί με την ασφαλιστική κάλυψη στην ΕΣΣΔ. Σύμφωνα με τον *Ριζοσπάστη*, οι κοινωνικές ασφαλίσεις καλύπτουν το σύνολο των εργαζομένων ανεξαιρέτως, με μηδενική συνεισφορά των μισθωτών, ενώ τα ασφαλιστικά όργανα είναι αιρετά και ανεξάρτητα. Το πρώτο Ταμείο Ασφάλειας στη Μόσχα άρχισε να λειτουργεί ήδη από το 1923, ενώ το 1926-1927 ο προϋπολογισμός του Ταμείου Κοινωνικής Ασφάλειας της χώρας αποτελούσε το 1/5 του συνολικού κρατικού προϋπολογισμού³⁵⁸. Κατά την εφημερίδα όμως, «ο *Βενιζέλος και οι σοσιαλφασίστες Δημητράτοι - Στρατήδες, οι Αλπέρ Τομάδες και οι Σάραμπαχ, όργανα των καρχαριών κεφαλαιούχων ετοίμασαν τα νομοσχέδια των κοινωνικών ασφαλίσεων των εργατών της Ελλάδας, ασφαλίσεων σαν το Τ.Α.Κ. και τον "Οίκο του Ναύτου" που οι εργάτες δίνουν από το μεροκάματό τους της πείνας 6% για να παίρνουν λιγότερα από όσα αυτοί δίνουν, για να πεθαίνουν στους δρόμους οι άνεργοι από την πείνα όπως ο καπνεργάτης Πάρβος στη Θεσσαλονίκη, για να ταΐζουν τις βδέλλες τους Γιώτηδες και τους Αραιανοπουλαίους. Τέτοιες είναι οι κοινωνικές ασφαλίσεις του Βενιζέλου*»³⁵⁹. Παρόμοια άποψη διατυπώνει και ο *Σπάρτακος*, σημειώνοντας: Στη Σοβιετική Ένωση «η ασφάλιση των ανέργων είναι τουλάχιστο τριπλάσια από τη γενική ασφάλιση της πιο προωδευμένης καπιταλιστικής χώρας. Μα η βασικότερη διαφορά ανάμεσα στα δυό ασφαλιστικά συστήματα, σοβιετικό και καπιταλιστικό, είναι ότι στο πρώτο τα έξοδα της ασφάλισης βαρύνουν αποκλειστικά τις επιχειρήσεις (ιδιωτικές και κρατικές), ενώ από τον καπιταλιστικό κόσμο μόνο στην Αυστραλία συμβαίνει το ίδιο (*Queensland*)»³⁶⁰. Πράγματι, σύμφωνα με τον Αντώνη Λιάκο, οι ασφαλιστικοί οργανισμοί που υπήρχαν την περίοδο αυτή στην Ελλάδα δεν είχαν ενιαίο σύστημα χρηματοδότησης και παροχών. Υπήρχαν εκείνοι στους οποίους εργάτες και εργοδότες συνεισέφεραν ίσα ποσά, άλλοι, στους οποίους συνεισέφερε και το κράτος, τέλος, αυτοί στους οποίους η ασφάλιση βασιζόταν εξίσου στους κοινωνικούς πόρους, δηλαδή σε τέλη επί της τιμής του προϊόντος ή της υπηρεσίας που κατέβαλαν οι καταναλωτές (περίπτωση των ηθοποιών, των αρτεργατών, των μυλεργατών). Όσον αφορά τις παροχές, άλλα ταμεία παρείχαν κύρια ασφάλιση και άλλα ήταν ταμεία αρωγής – παρείχαν δηλαδή ένα

357 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6925, 7 Ιουνίου 1931.

358 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 602, 1 Μαρτίου 1928.

359 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6451, 17 Μαρτίου 1930.

360 Περ. *Σπάρτακος*, αρ. 1, Ιανουάριος 1928, σ. 18.

πρόσθετο ποσό υπό μορφή είτε συντάξεων είτε εφάπαξ καταβολών [...] Τέλος από την άποψη του ασφαλιστικού συστήματος ίσχυε αλλού το σύστημα των ατομικών λογαριασμών, αλλού το συλλογικό οικονομικό σύστημα και αλλού διάφοροι εμπειρικοί συνδυασμοί. Επρόκειτο δηλαδή για ένα ασφαλιστικό μωσαϊκό ανεπαρκές τόσο από την άποψη του αριθμού των εργατών που κάλυπτε, όσο και των δυνατοτήτων παροχών³⁶¹, παρά τις εξελίξεις γύρω από το ζήτημα, με την παρέμβαση του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας και του επικεφαλής του, Αλμπέρ Τομά, ο οποίος κατήρτησε σχέδια για ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο ασφάλισης των εργαζομένων. Έτσι, ο *Ριζοσπάστης* προκρίνει το μοντέλο των κοινωνικών ασφαλίσεων που εφαρμοζόταν στην ΕΣΣΔ, «εκεί που οι εργάτες κατάχτησαν την εξουσία»³⁶². Κοινωνικές ασφαλίσεις που σύμφωνα με την άποψη του εντύπου παρείχαν ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο παροχών, από ιατρική περίθαλψη και επίδομα ανεργίας έως επιδόματα αναπηρίας, εγκυμοσύνης, χηρείας, ορφανών παιδιών κλπ³⁶³.

Σημαντικές πληροφορίες για την ιατρική, την περίθαλψη και τις κοινωνικές ασφαλίσεις στην ΕΣΣΔ παρέχει, όπως προαναφέρθηκε, και η σειρά άρθρων του γιατρού Γιάννη Αντωνιάδη, ο οποίος ταξίδεψε στη Ρωσία, με σκοπό να μελετήσει το σύστημα Υγείας και τη σοβιετική πραγματικότητα. Αν και τα άρθρα του Γιάννη Αντωνιάδη προορίζονταν να δημοσιευθούν στην εφημερίδα *Ακρόπολη*, κάτι τέτοιο δεν συνέβη, καθώς ο αρθρογράφος κατηγορήσε την ιδιοκτησία και τηναρχισυνταξία για πιέσεις, προκειμένου να παρουσιάσει διαφορετική εικόνα από αυτή που κατέγραψε. Από το σημείο αυτό ξεκινά μια δημόσια πολεμική κατά της *Ακρόπολης* τόσο από τον ίδιο τον Αντωνιάδη όσο και από τον *Ριζοσπάστη*. Τελικά τα άρθρα θα δημοσιευθούν στην εφημερίδα του Βόλου, *Λαϊκή Φωνή*. Πληροφορίες όμως δίνει και ο Αλέξης Παπαγεωργίου στις ανταποκρίσεις στον *Ελεύθερο Άνθρωπο*.

Όπως αναφέρει ο Γιάννης Αντωνιάδης, στη Σοβιετική Ρωσία ζει και εργάζεται πλήθος Ελλήνων γιατρών. Την ίδια ώρα, το ιατρικό προσωπικό της χώρας -στην πλειοψηφία του αποτελούμενο από γυναίκες³⁶⁴- καθώς και επαγγέλματα όπως αυτό των δικηγόρων, έχουν περάσει στη σφαίρα του δημοσίου τομέα, με δικαιώματα και υποχρεώσεις, όπως αυτά των εργατών³⁶⁵. Μεγάλα νοσοκομεία στη Μόσχα³⁶⁶, νυχτερινά σανατόρια για φυματικούς και πρότυπα ιατρεία παρέχουν φροντίδα αποκλειστικά στον εργαζόμενο πληθυσμό, με πολίτες, όπως όσοι ασχολούνται με το ιδιωτικό εμπόριο, οι ιερωμένοι κλπ αποκλείονται από τις

361 Αντώνης Λιάκος, *ό.π.*, σ. 396.

362 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6451, 17 Μαρτίου 1930.

363 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6451-6452, 17-18 Μαρτίου 1930.

364 Εφ. *Λαϊκή Φωνή*, αρ. 3071, 29 Ιουλίου 1931.

365 Εφ. *Λαϊκή Φωνή*, αρ. 3062, 20 Ιουλίου 1931.

366 Εφ. *Λαϊκή Φωνή*, αρ. 3067, 25 Ιουλίου 1931.

δωρεάν υπηρεσίες³⁶⁷. Παράλληλα υπάρχει ζήτηση για γιατρούς, ενώ γίνονται προσπάθειες κοινωνικοπολιτικής «αναμόρφωσής» τους, από τη στιγμή που πολλοί από αυτούς είναι σοσιαλδημοκράτες και πρώην τσαρικοί³⁶⁸. Την ίδια ώρα, γίνεται προσπάθεια να αυξηθεί ο αριθμός των γιατρών στην ύπαιθρο και να κτιστούν κλινικές, ενώ κρατικά κονδύλια προορίζονται για την κατάρτιση και επανακατάρτιση των γιατρών³⁶⁹, καθώς η κολεκτιβοποίηση δημιούργησε νέες ανάγκες³⁷⁰. Ταυτόχρονα παρέχεται πλήρης προστασία των συνθηκών εργασίας, με κοινωνική ασφάλιση και όλα τα εργασιακά δικαιώματα της σοβιετικής νομοθεσίας, ενώ η ίδια η φοίτηση στις ιατρικές σχολές όπως και η πρακτική καλύπτονταν από το κράτος³⁷¹. Ουσιαστικά, στο πλαίσιο του σοβιετικού κοινωνικού σχηματισμού οι γιατροί της περιόδου που εξετάζουμε υπηρετούν απόλυτα τις ανάγκες που προκύπτουν από το Πεντάχρονο Σχέδιο και τους μετασχηματισμούς που αυτό επιφέρει. Κρατούν υγιή την εργαζόμενη μάζα του πληθυσμού και «θεωρούνται κατώτεροι μπρος στους παραγωγικούς εργάτες»³⁷².

Στο ίδιο πλαίσιο, ιδιαίτερο βάρος δίνεται και στην καταπολέμηση των μεταδοτικών νοσημάτων, με ειδικό ινστιτούτο, καθώς και νοσοκομείο, το «Νοσοκομείο Συγγρού» της Μόσχας, όπως το αποκαλεί ο Γιάννης Αντωνιάδης, όπου εργάζεται πλήθος γιατρών³⁷³, όπως επίσης και φαινομένων όπως ο αλκοολισμός, ευρέως διαδεδομένος στη ρωσική κοινωνία που δημιουργούσε σειρά προβλημάτων ακόμα και στο Πενταετές Σχέδιο, καθώς, σύμφωνα με έκθεση ενός Σοβιέτ, μετά την πληρωμή των εργατών αυξάνονταν τα εργατικά ατυχήματα στους χώρους εργασίας, την ώρα που τα συνεταιριστικά καταστήματα κατέγραφαν μεγάλες πωλήσεις αλκοόλ³⁷⁴. Η σημασία που δινόταν στις συγκεκριμένες παθήσεις ήταν τέτοια που στη Μόσχα λειτουργούσε Ινστιτούτο για τη μελέτη των λεγόμενων «Κοινωνικών Νόσων», με διαμερίσματα για τη φυματίωση, τα αφροδίσια νοσήματα και τον αλκοολισμό³⁷⁵. Η θεραπεία εδώ γινόταν περισσότερο πρακτικά παρά θεωρητικά, ενώ η δομή λειτουργούσε και ως κέντρο κατάρτισης ιατρικού προσωπικού που θα προωθούνταν στην επαρχία στην οποία δινόταν ιδιαίτερη σημασία. Άλλωστε δημιουργήθηκε το πρώτο Ινστιτούτο για την μετεκπαίδευση γιατρών που θα εργάζονταν στη Σιβηρία.

367 Εφ. *Λαϊκή Φωνή*, αρ. 3069-3070, 27-28 Ιουλίου 1931.

368 Εφ. *Λαϊκή Φωνή*, αρ. 3075, 2 Αυγούστου 1931.

369 Εφ. *Λαϊκή Φωνή*, αρ. 3076, 3 Αυγούστου 1931.

370 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 260, 19 Μαΐου 1932.

371 Εφ. *Λαϊκή Φωνή*, αρ. 3078, 5 Αυγούστου 1931.

372 Εφ. *Λαϊκή Φωνή*, αρ. 3077, 4 Αυγούστου 1931.

373 Εφ. *Λαϊκή Φωνή*, αρ. 3063, 21 Ιουλίου 1931.

374 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 161, 7 Μαΐου 1931.

375 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6071, 14 Φεβρουαρίου 1929.

Επιπλέον, η πορνεία και κάθε είδους εκμετάλλευση του γυναικείου σώματος διώκεται, ενώ δημιουργούνται ειδικές κλειστές δομές, τα «προφυλακτόρια» που προορίζονται για την επανένταξη των εκδιδόμενων γυναικών που όπως φαίνεται συνδέονται στενά με το σύστημα Υγείας. Πρόκειται ουσιαστικά για δομές που προοδευτικά μετατρέπονται σε εργοστάσια και άλλους χώρους εργασίας και παραγωγής προϊόντων, με υψηλούς μισθούς για τις εργαζόμενες³⁷⁶. Όμως, «αν η γυναίκα είχε αδιόρθωτη -αφού την στείλουν από το ένα προφυλακτόριο στο άλλο διά να δοκιμάσει και άλλες μεθόδους και άλλες επιδράσεις- τότε παραδίδεται στην αστυνομία που αναλαμβάνει να την στείλει σε κάποια χαμένη γωνιά της Σιβηρίας όπου θα της είναι τελείως αδύνατον ν' ασκήσει το επάγγελμά της»³⁷⁷.

Δομές για τις διακοπές και την ανάπαυση των εργαζομένων υπήρχαν σε κάθε αστικό κέντρο, όπως επίσης και σε παραθαλάσσιες περιοχές. Συχνές αναφορές συναντάμε στον Τύπο της περιόδου για τα σανατόρια, όπου η ανάπαυση για όσο χρονικό διάστημα συστήνεται από το γιατρό πληρώνεται κανονικά³⁷⁸. Αναπαυτήρια βρίσκονταν παντού, κυρίως γύρω από τις βιομηχανικές πόλεις. Έως το 1931, περίπου το 35% του συνόλου των εργατών μπορούσε να πηγαίνει διαδοχικά μέσα στο χρόνο στις συγκεκριμένες δομές, ενώ προτιμούνταν εκείνοι που εργάζονταν σε δύσκολες χειρωνακτικές εργασίες, όπως μεταλλωρύχοι και άλλοι βιομηχανικοί εργάτες³⁷⁹. Επιπλέον, λέσχες όπου πραγματοποιούνται πολιτικές και άλλες διαλέξεις, καθώς και πολιτισμικά δρώμενα, (θέατρο, κινηματογράφος κλπ) λειτουργούν «σε κάθε επιχείρηση -εργοστάσιο, αγροτικό κτήμα, νοσοκομείο, σχολείο κ.τ.λ.»³⁸⁰, συνοδευόμενες από βιβλιοθήκες.

Την ίδια ώρα, η ανεργία αν και υπαρκτή φαίνεται ότι μειωνόταν, με τις προσπάθειες των σοβιετικών αρχών να στρέφονται προς αυτή την κατεύθυνση, ιδιαίτερα ενόσω το Πενταετές Σχέδιο βρισκόταν σε πλήρη εφαρμογή και η έλλειψη εργατικών χεριών δημιουργούσε ιδιαίτερα προβλήματα στην παραγωγή, όπως επισημάνθηκε και σε προηγούμενες σελίδες της παρούσας εργασίας. Η συνειδητή και επιθυμητή αεργία όμως διώκεται, με εξορία στη Σιβηρία³⁸¹. Η άλλη οπτική που πραγματεύεται τη μείωση της ανεργίας κάνει λόγο για «εξαναγκασμό» και καταναγκαστική εργασία. «Ολόκληρον το περίφημον πενταετές σχέδιον της "σοσιαλιστικής οικοδομήσεως" της Ρωσίας, βασίζεται εις την καταναγκαστικήν εργασίαν», καθώς «το κυριώτερον ληφθέν μέτρον είναι το υπό του Στάλιν καθιερωθέν ότι κάθε άνδρας και γυναίκα που επιθυμούν να ζήσουν, που χρειάζονται να

376 Εφ. *Λαϊκή Φωνή*, αρ. 3064, 22 Ιουλίου 1931.

377 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 142, 17 Απριλίου 1931.

378 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 299, 13 Ιουλίου 1932.

379 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 193, 8 Ιουνίου 1931.

380 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 147, 22 Απριλίου 1931.

381 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 146, 21 Απριλίου 1931.

σιτισθούν επί του ρωσικού εδάφους, οφείλουν να προσφέρουν την εργασία των εις το κράτος»³⁸².

Η αρθρογραφία στον ελληνικό Τύπο για την ανεργία στην ΕΣΣΔ αν και περιορισμένη έρχεται να συμπληρώσει τη δημόσια συζήτηση για το αντίστοιχο φαινόμενο στην Ελλάδα που είχε μάλιστα άμεση σύνδεση και με τις κοινωνικές ασφαλίσσεις. Την ώρα που η πολιτική των επιδομάτων εγκαταλείπονταν στο τέλος της δεκαετίας του 1920, ενώ μόνο για ελάχιστα επαγγέλματα δημιουργήθηκαν ασφαλιστικά ταμεία με κοινωνικούς πόρους³⁸³. Γενικότερα, όσοι εργαζόμενοι στην Ελλάδα καλύπτονταν αυτή την περίοδο από τα ταμεία και τις ρυθμίσεις για την ανεργία δεν συνιστούσαν παρά ένα ελάχιστο μέρος του συνολικού εργατικού δυναμικού³⁸⁴. Η συνθήκη αυτή πυροδοτούσε τη σφοδρή κριτική του *Ριζοσπάστη*, με πυκνή αρθρογραφία, ενώ αντιπαρέβαλε την ελληνική πραγματικότητα με το παράδειγμα της ΕΣΣΔ. Την ίδια ώρα, η *Πράβντα* τονίζει ότι η ανεργία αποτελεί παγκόσμιο φαινόμενο που επιταχύνει την αποσύνθεση του καπιταλιστικού συστήματος και καλεί σε αναβάθμιση της πολιτικής δραστηριότητας του προλεταριάτου των ευρωπαϊκών χωρών και σύνδεσής της με την πολιτική δραστηριότητα και τα αιτήματα των ανέργων³⁸⁵.

Ο στόχος της βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού στο πλαίσιο του Πεντάχρονου Σχεδίου σχετίζεται άμεσα και με τα αντίστοιχα δικαιώματα των γυναικών και των παιδιών. Βιομηχανικές εργάτριες, ακόμα και εργαζόμενες σε ορυχεία, λαμβάνουν ισότιμους μισθούς με τον ανδρικό πληθυσμό, δομές κοντά στους χώρους εργασίας λειτουργούν για τη στέγαση των γυναικών και την απασχόληση των παιδιών, όπως αναφέρεται σε επιστολή εργατριών μεταλλωρύχων του Ντονμπάς³⁸⁶. Μάλιστα, ο Γιάννης Αντωνιάδης κάνει λόγο για βρεφοκομεία και νηπιαγωγεία στα εργοστάσια, «σπίτια των παιδιών», όπως χαρακτηριστικά τα αποκαλεί, μέρη στα οποία «μαθαίνουν μαζί την κολλεκτιβιστική και κομμουνιστική ζωή»³⁸⁷.

Σύμφωνα με τον ίδιο, σημαντική πρόοδος καταγράφεται και στην προστασία της μητέρας και του παιδιού, κάτι που πιστοποιείται και από «όλα τα σοβαρά διεθνή κοινωνικο-οικονομικά περιοδικά». Η θνησιμότητα των βρεφών μειώθηκε δραστικά³⁸⁸, ενώ η Μόσχα τουλάχιστον διαθέτει ένα υπερσύγχρονο μαιευτήριο, «σταύλο της οδού Ακαδημίας της

382 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 3213, 4 Φεβρουαρίου 1931.

383 Αντώνης Λιάκος, *ό.π.*, σ. 400.

384 Αντώνης Λιάκος, *ό.π.*, σ. 402.

385 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6415, 8 Φεβρουαρίου 1930.

386 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6949, 10 Ιουλίου 1931.

387 Εφ. *Λαϊκή Φωνή*, αρ. 3082, 9 Αυγούστου 1931.

388 Εφ. *Λαϊκή Φωνή*, αρ. 3079, 6 Αυγούστου 1931.

Αθήνας», όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Αντωνιάδης³⁸⁹. «Η Σοβιετική Ρωσία έχει πάθει ψύχωση με την προστασία της μητέρας και του παιδιού. Αρκεί να σκεφτούμε [...] ότι στα εργοστάσια η γυναίκα πρέπει να αφήσει την εργασία της δύο μήνες προ του τοκετού και να μη την επαναλάβει παρά δύο μήνες μετά»³⁹⁰. Την ίδια ώρα, το ημερομίσθιο είναι αυξημένο, προκειμένου να καλυφθούν οι ανάγκες του βρέφους.

Η μέριμνα για τα παιδιά απορροφούσε σημαντικό κομμάτι των παροχών και της κοινωνικής πολιτικής του σοβιετικού κράτους, από τη στιγμή μάλιστα που δίνεται ιδιαίτερη σημασία στο ρόλο του παιδιού και της νεολαίας στην εκβιομηχάνιση και την κολεκτιβοποίηση της χώρας, στην ίδια την οικοδόμηση της νέας κοινωνίας, όπως θα δούμε παρακάτω. «Η Σοβιετική Κυβέρνηση δίνει πολύ μεγάλη προσοχή στην υγεία και την ανάπτυξη των παιδιών των εργατών, των υπαλλήλων και γενικά των εργαζομένων»³⁹¹, σημειώνεται σε λεζάντα του *Ριζοσπάστη* που παρουσιάζει εικόνα μαθητών την ώρα της ανάπαυσης στο σχολείο. Τα Σοβιέτ «δεν διетήρησαν το τσαρικό σύστημα, αλλά εδημιούργησαν ένα νέο, με αμερικανικές και Γερμανικές βάσεις, που το ετελειοποίησαν με συνεχείς μεταβολές»³⁹². Έτσι δημιουργήθηκαν ολόημερα βρεφοκομεία και νηπιαγωγεία για παιδιά από 3 έως 8 ετών, με τα τελευταία να συνεχίζουν να πληθαίνουν.

Το εκπαιδευτικό σύστημα

Από τη μελέτη του ελληνικού Τύπου της περιόδου 1928-1932, συγκεκριμένα από τις ανταποκρίσεις των Γιάννη Αντωνιάδη, Γρηγόρη Γραμματικόπουλου και Αλέξη Παπαγεωργίου, σε μικρότερο βαθμό από την *Καθημερινή*, καθώς και από τις σελίδες του *Ριζοσπάστη*, ο ερευνητής μπορεί να αντλήσει πληροφορίες και για το χαρακτήρα και τη λειτουργία του σοβιετικού εκπαιδευτικού συστήματος. Σε συνάρτηση και με τα παραπάνω, στη Σοβιετική Ένωση η εκπαίδευση είναι δωρεάν και καθολική για όλους τους πολίτες. Το 20% του κρατικού προϋπολογισμού κατευθύνεται στην κάλυψη των αναγκών του εκπαιδευτικού συστήματος. Πάντως δυσκολίες φαίνεται να αντιμετώπιζε η ύπαιθρος, λόγω ελλείψεως κτιρίων και προσωπικού, γι' αυτό και υπήρχαν προγράμματα κατάρτισης νέων παιδαγωγών και κατασκευής σχολικών κτιρίων³⁹³. Σε ορισμένες περιπτώσεις δε επιτάσσονταν και κατοικίες κουλάκων για τη διεξαγωγή του μαθήματος³⁹⁴. Ήδη από τα 16

389 Εφ. *Λαϊκή Φωνή*, αρ. 3080, 7 Αυγούστου 1931.

390 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 142, 17 Απριλίου 1931.

391 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 325, 7 Αυγούστου 1932.

392 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 147, 22 Απριλίου 1931.

393 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 2 Δεκεμβρίου 1931.

394 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 148, 23 Απριλίου 1931.

τους οι μαθητές μπορούν να αποκτήσουν ειδικευση σε διάφορες ειδικότητες των εργοστασίων, όπως επίσης και να φοιτήσουν σε ανώτερες τεχνικές σχολές.

«Το σοβιετικό σχολείο, απ' τον "παιδικό κήπο" (νηπιαγωγείο) ως το πανεπιστήμιο και την ακαδημία επιδιώκει ένα κεντρικό σκοπό: πώς να μορφώσει πολίτες μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας. Όλοι οι άλλοι σκοποί υποτάσσονται και προσαρμόζονται στον βασικό και θεμελιώδη αυτόν σκοπόν. Διά τον λόγον αυτόν το μάθημα της κοινωνιολογίας αποκτά μίαν όλως ιδιαίτεραν σημασίαν», αναφέρει ο Γρηγόρης Γραμματικόπουλος³⁹⁵. Το δε περιεχόμενο της διδασκαλίας βασίζεται σε τεχνικές γνώσεις, ενώ η διδασκαλία της ιστορίας αφορά κατά βάση την εξέλιξη των κινήματων και των ταξικών αγώνων. Ενδεικτικά, σε μία τάξη δημοτικού, αφιερώνονται ετησίως:

- 400 ώρες σε μελέτες κοινωνιολογίας και ιστορίας
- 500 ώρες στη μελέτη της ρωσικής λογοτεχνίας
- 500 ώρες σε διάφορα μαθήματα
- 300 στη φυσική
- 190 ώρες στη χημεία
- 190 ώρες στη γεωγραφία
- 890 ώρες στη χειρωνακτική εργασία
- 330 ώρες σε βοτανολογία, ζωολογία, γεωλογία
- 200 ώρες στην ιχνογραφία και την αρχιτεκτονική
- 330 ώρες στη διδασκαλία ξένων γλωσσών

«Η πραγματική διαφορά μεταξύ κλασικής, ευρωπαϊκής και ρωσικής εκπαίδευσης συνίσταται εις το ότι παρ' ημίν τα παιδιά μελετούν πολλά πράγματα τα οποία δεν θα χρειασθούν εις την ζωήν, ενώ εκεί η εκπαίδευσις είνε στενά συνδεδεμένη με το μέλλον των». Μάλιστα, παιδιά με διάφορα προβλήματα υγείας, όπως η φυματίωση, φοιτούν σε σχολεία που βρίσκονταν σε κατάλληλες περιοχές, όπως σε δάση κλπ³⁹⁶. Ουσιαστικά η διδασκαλία στο σχολείο συνδέεται άμεσα και στενά με το Πενταετές Σχέδιο, την εκβιομηχάνιση και την κολεκτιβοποίηση. Μεγάλη σημασία δίνεται επίσης και στην εκπαίδευση των ενηλίκων και στην προσπάθεια εξάλειψης του αναλφαβητισμού, ο οποίος, σύμφωνα με έκθεση Γερμανών καθηγητών που επισκέφτηκαν τη Σοβιετική Ρωσία, μειώθηκε στο 24% από το 67% που ήταν

³⁹⁵ Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 934, 3 Ιουλίου 1931.

³⁹⁶ Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 2 Δεκεμβρίου 1931.

προεπαναστατικά³⁹⁷, με ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά να καταγράφονται κυρίων μεταξύ του αγροτικού πληθυσμού -το 72% του πληθυσμού της υπαίθρου και το 46% των πόλεων³⁹⁸. Μάλιστα, σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζαν και στον τομέα αυτό τα παιδιά³⁹⁹. Κατά το 1931, ενώ το Πεντάχρονο Σχέδιο βρισκόταν στον τρίτο χρόνο εφαρμογής του ξεκινά η αναμόρφωση των διδακτικών προγραμμάτων του δημοτικού σχολείου, με στόχο «την προπαρασκευήν εργατών της νέας ζωής». Όμως βασική προϋπόθεση για να επιτευχθεί κάτι τέτοιο αποτελούσε, κατά τον συνομιλητή δάσκαλο του Αλέξη Παπαγεωργίου, «διδάσκαλοι και μαθηταί» «να μετέχουν εις την σοσιαλιστικήν αναδιοργάνωσιν της χώρας». Η συμμετοχή των σχολείων στην δημόσια ζωή της ΕΣΣΔ αποτελούσε άλλωστε χαρακτηριστικό γνώρισμα της σοβιετικής εκπαίδευσης⁴⁰⁰. Στη Μόσχα επιπλέον λειτουργούσαν τρία πανεπιστήμια των μειονοτήτων⁴⁰¹, τα οποία με τη σειρά τους συνέβαλαν στην εξάλειψη του αναλφαβητισμού στις διάφορες εθνότητες, κυρίως της Ασίας.

Η κατάρτιση και η επανακατάρτιση του εργατικού δυναμικού της βιομηχανίας, από τη στιγμή μάλιστα που η Σοβιετική Ένωση αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα λόγω ελλείψεως εξειδικευμένου προσωπικού, αποτελούσε ζήτημα μέγιστης σημασίας. Έτσι, σε όλα τα εργοστάσια της χώρας λειτουργούσαν τεχνικά σχολεία και πλήθος τεχνικών σχολών, αρχικά σε Μόσχα, Λένινγκραντ και άλλα σημαντικά βιομηχανικά κέντρα⁴⁰². Το «σχολείο Ραντίτσεφ» στη Μόσχα ήταν το πρώτο που λειτούργησε ως πολυτεχνική σχολή προορισμένη για τους εργάτες και αποτελούσε πρότυπο για την κατάρτιση και επανακατάρτιση εκπαιδευτικών⁴⁰³. Έτσι, κατηρτισμένοι εργάτες και ειδικευμένο προσωπικό στέλνονταν ως δάσκαλοι στην επαρχία, προκειμένου να καταρτίσουν το προσωπικό άλλων μονάδων. *«Εκείνο που επίσης κάνει κατάπληξι είναι η αφθονία των επαγγελματικών σχολείων, στα οποία πρέπει να προστεθούν και τα "Τέχνικουμ" δηλαδή πρακτικά λύκεια που αποβλέπουν κυρίως στο να χωρίσουν και να κατευθύνουν επαγγελματικώς τους νέους. Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα, ήταν όπως είναι φανερό, η εύρεσις διδακτικού προσωπικού. Τα Σοβιέτ ίδρυσαν πρώτον ένα διδασκαλείον σε κάθε περιφέρεια, δηλαδή 300 περίπου μόνο στη Ρωσική δημοκρατία. Αφού τελειώσουν το "Τέχνικουμ" τα παιδιά μένουν στο διδασκαλείο τέσσερα χρόνια για να γίνουν παιδαγωγοί, όπως λένε εδώ. Κατόπιν διορίζονται στα σχολεία του πρώτου ή του δεύτερου βαθμού»⁴⁰⁴.*

397 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6848, 21 Μαρτίου 1931.

398 Περ. *Εργασία*. αρ. 69, σ. 408, 25 Απριλίου 1931.

399 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 2 Δεκεμβρίου 1931.

400 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 249, 3 Αυγούστου 1931.

401 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 207, 22 Ιουνίου 1931.

402 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 142, 17 Απριλίου 1931.

403 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 296-297, 20-21 Σεπτεμβρίου 1931.

404 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 149, 24 Απριλίου 1931.

Πρότυπο εργοστάσιο, το οποίο ενσωμάτωνε πολυτεχνικές σχολές, «Τέχνικουμ» και άλλες εκπαιδευτικές δομές ήταν το «Ντυναμό», μονάδα που κατασκεύαζε ηλεκτρικά μηχανήματα, καθώς και «φυτώριον διά τον καταρτισμόν εργατών δια παρομοίας φύσεως εργοστάσια. Αυτόν τον λόγον έχει και η δημιουργία παραπλεύρως του εργοστασίου αυτού εκπαιδευτικών ιδρυμάτων αποβλεπόντων εις τον όσον το δυνατόν επιστημονικώτερον καταρτισμόν των εργατών του»⁴⁰⁵. Αλλά και το εργοστάσιο «Στάλιν», στο Λένινγκραντ, λειτουργεί ως σχολείο. Συγκεκριμένα, «κοντά στα χτίρια όπου γίνεται η δουλειά χτίζεται κι ένα καινούργιο κτίριο για τα στελέχη. Εκεί βρίσκονται όλα τα εργοστάσια, τα εργαστήρια, τα ακροατήρια κτλ. Αναλυτικώτερα αυτά έχουν ως εξής:

1. Σχολή μαθητευομένων.

2. Πρώτο στάδιο του εργοστασίου ως σχολείο. Θα δουλεύουνε 1.000 εργάτες που θα εκπαιδεύονται για δύο χρόνια. Εκεί θα δημιουργούνται ειδικοί εργάτες.

3. Σχολή για δημιουργία τεχνιτών, με 1.000 ακροατές.

4. Τεχνικό πανεπιστήμιο για 500 πρόσωπα»⁴⁰⁶.

Εξετάζοντας ευρύτερα τη σχέση σχολείου-κοινωνικής και πολιτικής ζωής της ΕΣΣΔ, ο Αλέξης Παπαγεωργίου επισημαίνει ότι η σύνδεση δεν είναι απλώς στενή, αλλά «η παιδαγωγική εργασία συνδέεται προς την κοινωνικήν πείραν». Έτσι, «το σοβιετικό παιδί δεν διατηρείται, όπως εις τας χώρας μας, μακράν της ανθρωπίνης δράσεων, και εν αγνοία τόσων πραγμάτων που "δεν τα ενδιαφέρουν". Δεν υπάρχει διάστασις μεταξύ αυτού και του γύρω περιβάλλοντος». Έτσι, όχι μόνο τα παιδιά επιφορτίζονται με καθημερινές εργασίες στο μικροεπίπεδο της κοινότητας, αλλά και το ίδιο το σχολείο μετέχει στην εξεύρεση λύσεων αναφορικά με τα προβλήματα που ανακύπτουν. Τα παιδιά έτσι «δεν μαθαίνουν για να ξαίρουν, αλλά για να βοηθήσουν»⁴⁰⁷. Την ίδια ώρα, η οργάνωση και η δραστηριότητες εντός του σχολείου προσομοιάζουν τον κολλεκτιβιστικό τρόπο ζωής, καθώς και την πολιτική δραστηριότητα όπως αναπτύσσονταν την περίοδο αυτή στην ΕΣΣΔ⁴⁰⁸, ενώ λαμβάνουν χώρα ακόμα και συνελεύσεις μαθητών, με στόχο την «αυτοκριτική» και την επίλυση των προβλημάτων που απασχολούν το σχολείο⁴⁰⁹.

«Όλον το σύστημα της σοβιετικής εκπαίδευσως κατοπτρίζει από του ενός άκρου εις το άλλο τον προσανατολισμόν της εργατικής τάξεως ή μάλλον του Κομμουνιστικού Κόμματος της

405 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 299, 23 Σεπτεμβρίου 1931.

406 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6531, 30 Ιουνίου 1930.

407 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 257, 11 Αυγούστου 1931.

408 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 260, 14 Αυγούστου 1931.

409 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 261, 15 Αυγούστου 1931.

Σοβιετικής Ενώσεως προς την σοσιαλιστική ανοικοδόμησιν. Είναι το μέσον των μαζών των μέσων και πτωχών χωρικών και των οργανωμένων κολλεκτιβιστικώς χωρικών διά την οργάνωσιν του σοσιαλισμού που επιτυγχάνεται χάρις εις τας προσπάθειάς και τον ενθουσιασμόν εκατομμυρίων εργατών»⁴¹⁰, σημειώνει ο Αλέξης Παπαγεωργίου.

Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγει και ο Αμερικανός παιδαγωγός Τζον Ντιούι, ο οποίος επισκέφτηκε την ΕΣΣΔ, το 1928. «Ο Αμερικανός παιδαγωγός παρατηρεί πολύ σωστά, πως το σοβιετικό σχολείο έχει σκοπό να αναπτύξει στο παιδί το κολλεκτιβιστικό πνεύμα: "Το σχολείο είναι το ιδεολογικό όπλο της επανάστασης..."», επισημαίνει ο Ριζοσπάστης για τα συμπεράσματα του Ντιούι. Ο ίδιος σημειώνει παράλληλα ότι «το σχολείο πρέπει να χτυπήσει την ολέθρια και αντιδραστική επιρροή των αντιδραστικών οικογενειών πάνω στα παιδιά. Στην ΕΣΣΔ τα παιδιά επηράζονται όχι μονάχα από το σχολείο, αλλά και από τους παιδικούς κήπους, από τα πεδία των πιονιέρηδων. Οι κομμουνιστές χαλάν τα θεμέλια της παληάς οικογένειας! Το κάνουν γρηγορώτερα από τις καπιταλιστικές χώρες». Επιπλέον, ο Ντιούι σημειώνει: «Η αρχική πλευρά του σοβιετικού σχολείου δεν είναι η σύνδεση της εκπαίδευσης με την κοινωνική ζωή, αλλά το γεγονός ότι για πρώτη φορά ιδρύθηκε εκπαιδευτικό σύστημα πάνω στην αρχή αυτή». Έτσι, «τα Σοβιετικά σχολεία δεν περιορίζονται από όρια. Όλα έχουν σκοπό να προετοιμάσουν τους μαθητές για τη σοσιαλιστική ανοικοδόμηση, αλλά δεν επεξεργάζονται λεπτομερή σχέδια εργασίας να τα επιβάλουν σ' όλους. Τα τοπικά σχολεία αυτοκαθορίζουν τη δουλειά τους ανάλογα με τις τοπικές συνθήκες. Τα σχολεία εργασίας καθορίζουν στα βιομηχανικά κέντρα διαφορετικές μέθοδες από τα αγροτικά»⁴¹¹.

Συνολικά, κατά τον ίδιο, όλες οι μορφές της εκπαίδευσης στη Σοβιετική Ένωση μπορούσαν να ταξινομηθούν σε πέντε κατηγορίες⁴¹². Μια ταξινόμηση που αντικατοπτρίζει απόλυτα τις ελλείψεις και τις ανάγκες του σοβιετικού κοινωνικού σχηματισμού, τη στοχοθεσία των Σοβιέτ και του Κομμουνιστικού Κόμματος, όπως επίσης και τις ανάγκες που δημιουργούσαν η εκβιομηχάνιση και η κολεκτιβοποίηση. Από αυτές τις ανάγκες εμφανίστηκαν και τα «κομπινά», δηλαδή ο τύπος σχολείου «συνδυασμένου στενώς με τας βιομηχανικάς επιχειρήσεις», ουσιαστικά «τα ανώτερα τεχνικά σχολεία-εργοστάσια».

Έτσι, προέκυπταν οι εξής κατηγορίες σχολείων: Προσχολική εκπαίδευση, σχολείο γενικής πολυτεχνικής εκπαίδευσης για παιδιά και εφήβους, βαθμίδα για την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού και του ημιαλφαβητισμού των ενηλίκων, εργατική εκπαίδευσις και προπαρασκευή των τρεχόντων επαγγελματιών, ανώτερη μόρφωση και προπαρασκευή των

410 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 291, 15 Σεπτεμβρίου 1931.

411 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6368, 19 Δεκεμβρίου 1929.

412 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 292, 16 Σεπτεμβρίου 1931.

πλαισίων «διά την εθνικήν οικονομίαν και την πνευματικήν ανόρθωσιν». Η αντίστοιχη με τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση βαθμίδα, το ενιαίο σχολείο εργασίας, υποβλήθηκε σε αναδιοργάνωση το 1930, με απόφαση της Β' Πανρωσικής Συνδυσάσκεψης του Κομμουνιστικού Κόμματος⁴¹³. Η κατώτερη εκπαίδευση για παιδιά 8-11 ετών κατέστη υποχρεωτική. Όμως στις βιομηχανικές περιφέρειες και τις γεωργικές κολεκτίβες η υποχρεωτική εκπαίδευση μετατράπηκε σε επταετή, με την επταετή εκπαίδευση να εφαρμόζεται και σε άλλους τύπους σχολείων της Σοβιετικής Ένωσης.

Όπως προαναφέρθηκε, ένας από τους βασικούς στόχους του σοβιετικού καθεστώτος αποτελούσε η εξάλειψη του αναλφαβητισμού. Το πολύπλοκο εκπαιδευτικό σύστημα «στηριζόμενον επί της πολυτεχνικής οργανώσεως συνδέεται οργανικώς προς το εργαστήριο και του εργοστάσιον και επιβάλλει καθωρισμένον προσανατολισμόν προς μίαν εκάστην βαθμίδα της εργατικής εκπαιδεύσεως»⁴¹⁴.

Τέλος, σύμφωνα με τον Αλέξη Παπαγεωργίου⁴¹⁵, η ανώτερη βαθμίδα περιλάμβανε το σοβιετικό σύστημα ομαδικής κομμουνιστικής εκπαιδεύσεως, με πέντε διαβαθμίσεις: Ιδρύματα για την κατάρτιση εργατών για το κόμμα, τις σοβιετικές διοικητικές υπηρεσίες και σχολεία του κόμματος και δίκτυο κομμουνιστικών πανεπιστημίων, δίκτυο ποικίλων ιδρυμάτων ενθάρρυνσης της αυτομόρφωσης, δίκτυο μόνιμων και κινητών βιβλιοθηκών και ιδρύματα και κέντρα πολιτικής διαπαιδαγώγησης

Η προπαρασκευή στελεχών για την εθνική οικονομία εντασσόταν στο ανώτερο σχολείο για την εθνική οικονομία και την πνευματική ανόρθωση. Η ανώτερη εκπαίδευση έτσι περιλάμβανε ένα σύστημα τριών κατευθύνσεων: ανώτερα σχολεία που κατανέμονται κατά βιομηχανικούς κλάδους (υφαντουργία κλπ), ανώτερα κομμουνιστικά σχολεία, ανώτερο τεχνικό σχολείο-εργοστάσιο

Η γέννηση ενός «Νέου Πολιτισμού» και ο «Σοβιετικός Άνθρωπος»

Στη Δύση η πρόσληψη της Σοβιετικής Ένωσης έλαβε ποικίλα χαρακτηριστικά. Από τους θιασώτες που επιθυμούσαν τη διατήρηση του status quo έως όλες εκείνες τις κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις που αντιλαμβάνονταν τους κοινωνικούς, πολιτικούς και οικονομικούς μετασχηματισμούς της χώρας των Σοβιέτ ως τη γέννηση μιας νέας κοινωνίας και ενός νέου τύπου ανθρώπου, βλέποντας εκεί τη σωτηρία ή τον οδηγό για αλλαγές στο εσωτερικό των δυτικών κοινωνιών και της Ελλάδας. Ο ελληνικός Τύπος ακολουθεί τις τάσεις αυτές. Από το

Ελεύθερον Βήμα και την *Καθημερινή* που η αρθρογραφία τους κυριαρχείται σχεδόν

413 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 293, 17 Σεπτεμβρίου 1931.

414 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 294, 18 Σεπτεμβρίου 1931.

415 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 295, 19 Σεπτεμβρίου 1931.

αποκλειστικά από άρθρα εχθρικά προς την ΕΣΣΔ, πολλές φορές μάλιστα χωρίς την ανάγκη τεκμηρίωσης έως τον *Ριζοσπάστη*, το *Σπάρτακο* και τη σειρά άρθρων του Γιάννη Αντωνιάδη που παρουσιάζουν την ΕΣΣΔ ως εκείνο το παράδειγμα που θα πρέπει να ακολουθήσουν οι εργαζόμενοι στην Ελλάδα. Ταυτόχρονα, ένα μωσαϊκό απόψεων καταγράφεται στα υπόλοιπα έντυπα που απασχολούν την παρούσα εργασία. Οι επιτόπιες δημοσιογραφικές έρευνες των Αλέξη Παπαγεωργίου και Γρηγόρη Γραμματικόπουλου αντιμετωπίζουν εν μέρει τη Σοβιετική Ένωση ως ένα νέο παράδειγμα οργάνωσης της κοινωνίας, ειδικά ο δεύτερος, ο οποίος μελετά την κολεκτιβοποίηση και τους μετασχηματισμούς που επιφέρει στην οργάνωση της παραγωγής και το χαρακτήρα του χωριού, μιλώντας ευθέως, όπως διαπιστώθηκε στις προηγούμενες σελίδες, για εφαρμογή μιας παρόμοιας αγροτικής πολιτικής και στην Ελλάδα.

Στις παρακάτω σελίδες παρουσιάζονται δημοσιεύματα του Τύπου για την ΕΣΣΔ τόσο υπό το πρίσμα της «γέννησης ενός Νέου Πολιτισμού», της «Σοσιαλιστικής Κοινωνίας» και του «Νέου Ανθρώπου» όσο και ο αντίλογος, η αμφισβήτηση δηλαδή της παραπάνω προσέγγισης και η θέση ότι τίποτα το νέο δεν προέκυπτε από τους μετασχηματισμούς στη χώρα των Σοβιετών.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο *Ριζοσπάστης* προβάλλει από τις σελίδες του εκείνη την οπτική που θέλει έναν νέο πολιτισμό να αναγεννάται από τις «στάχτες» του παλιού τσαρικού καθεστώτος, ενώ στην Ελλάδα «οι εργάτες δουλεύουν 10,12 και 14 ώρες την ημέρα», με χαμηλά μεροκάματα και οι φόροι του φορομπήχτη Βενιζέλου έφτασαν σε σημείο που να είναι αβάσταχτοι για τους αγρότες και εργάτες, ενώ η μπουρζουαζία σχεδόν τίποτα δεν πληρώνει». Την ίδια ώρα, κατά το έντυπο, η εργατική τάξη της Σοβιετικής Ένωσης απολαμβάνει πλεονεκτήματα, όπως αυτό της «λαϊκής εκπαίδευσης», όπου σχολεία και πανεπιστήμια είναι προορισμένα για τους εργάτες και τους αγρότες, δωρεάν για όλη τη διάρκεια της φοίτησης⁴¹⁶. Η διαφορά μεταξύ Δύσης και Ανατολής, μεταξύ καπιταλισμού και σοσιαλισμού, μεταξύ της νέας κοινωνίας και του νέου πολιτισμού με τον παλιό, γίνονται εμφανή.

Παράλληλα, το έντυπο σε πλήθος άρθρων του, καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο, υπογραμμίζει την «πνευματική ανάταση» και το «εκπολιτιστικό έργο» του μπολσεβίκικου καθεστώτος. Η πρόβλεψη για την εξάλειψη του αναλφαβητισμού, η αναβάθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος, η αύξηση της κυκλοφορίας εφημερίδων και περιοδικών, η εξέλιξη του κινηματογράφου, με έμφαση στο εκπαιδευτικό φιλμ, η γενικότερη πνευματική

416 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6009, 11 Νοεμβρίου 1928.

κίνηση και ο ασύρματος, συντείνουν κατά το έντυπο στην πνευματική ανοικοδόμηση της ΕΣΣΔ, παράλληλα και εντός των πλαισίων της σοσιαλιστικής⁴¹⁷. Την ώρα μάλιστα που οι συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού των άλλων καπιταλιστικών χωρών επιδεινώνονται, ενώ τα προβλήματα του αγροτικού τομέα γίνονται πλέον αισθητά πάνω στο γενικό πληθυσμό, η ΕΣΣΔ καταγράφει προόδους στη γεωργία, με αύξηση των καλλιεργούμενων εκτάσεων σιταριού⁴¹⁸.

Για τον *Ριζοσπάστη* η ΕΣΣΔ αποτελούσε την εναλλακτική εκείνη πρόταση για την «οικοδόμηση» της νέας κοινωνίας και την αποτίναξη των «δεσμών» της εργατικής τάξης. Ενώ στην Ελλάδα κυριαρχεί η «πείνα, αθλιότητα, τρομοκρατία», όπως και σε όλο το δυτικό κόσμο λόγω της κρίσης, στη Σοβιετική Ένωση, η ανεργία έχει εξαλειφθεί, τα μεροκάματα αυξάνονται, εφαρμόζεται το επτάωρο, οι εργάτες και οι αγρότες απολαμβάνουν παροχές, ενώ η σημειώνεται μεγάλη ανάπτυξη του παραγωγικού τομέα⁴¹⁹. Την ίδια ώρα, οι εργάτες της Ρωσίας είναι ασφαλισμένοι και αναμένουν σύνταξη, στο πλαίσιο του εκτεταμένου συστήματος κοινωνικών ασφαλίσεων, ενώ στην Ελλάδα τέτοιες παροχές δεν υφίστανται. «Ενώ η καπιταλιστική Ελλάδα κι όλα τα καπιταλιστικά κράτη βυθίζονται στην κατάπτωση, κραυγές απελπισίας ακούονται, αριθμοί κατάπτωσης, δυστυχίας των εργαζομένων μαζών - Στη Σοβιετική Ένωση: Νίκη του σοσιαλισμού, εργατικός ενθουσιασμός, δημιουργία καινούργιας ζωής, άνοδος, άνοδος!», σημειώνει ο *Ριζοσπάστης* δημοσιεύοντας συνέντευξη του Επιτρόπου Οικονομικών της ΕΣΣΔ, Γκριγκόρι Γκρίνκο, η οποία, κατά το έντυπο, ακυρώνει «τις κραυγές, τις συκοφαντίες και τις τσαρλατανιές του "Ελευθέρου Βήματος, της "Ελληνικής", του "Ελευθέρου Ανθρώπου" και λοιπών λακέδων των κεφαλαιούχων ενάντια στη Σοβιετική Ένωση και τον Μπολσεβικισμό»⁴²⁰.

«Δύο οικονομικά συστήματα που εξουσιάζουν τον κόσμο αντιπαράσσονται αποφασιστικά το ένα στο άλλο, το σοσιαλιστικό σύστημα, στο νέο κόσμο, στη Σοβιετική Ένωση και το καπιταλιστικό οικονομικό σύστημα στον παλιό κόσμο των καπιταλιστικών χωρών», αναφέρει ο Γερμανός κομμουνιστής, στέλεχος της Τρίτης Διεθνούς, Έρμαν Ρέμελε, άρθρο του οποίου παρουσιάζει ο *Ριζοσπάστης*. Ο καπιταλισμός παρουσιάζεται και εδώ ως ένας κόσμος της φτώχειας, της πολιτισμικής παρακμής και της οικονομικής καθυστέρησης, σε αντιδιαστολή με τον νέο σοσιαλιστικό κόσμο της δημιουργίας, της ανάπτυξης και της πολιτιστικής ανάπτυξης⁴²¹.

417 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6454, 20 Μαρτίου 1930.

418 Εφ. *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, αρ. 30, 29 Σεπτεμβρίου 1931.

419 Εφ. *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, αρ. 56, 25 Οκτωβρίου 1931.

420 Εφ. *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, αρ. 80, 18 Νοεμβρίου 1931.

421 Εφ. *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, αρ. 97, 6 Δεκεμβρίου 1931.

Είναι ακριβώς η περίοδος που η παγκόσμια οικονομική ύφεση κάνει την εμφάνισή της στην Ελλάδα που θα οδηγήσει τελικά στη παύση πληρωμών, λίγους μήνες αργότερα, το Μάιο του 1932. «Καινούργιες κραυγές ανησυχίας, καινούργιες κραυγές τρόμου γεμίζουν όλες τις γωνίες της κεφαλαιοκρατικής Ελλάδας! Το σκάφος που 3 1/2 χρόνια τώρα διευθύνει ο καπετάνιος Βενιζέλος δέρνεται απ' την τρικυμία, την αβεβαιότητα, τα χτυπήματα της οικονομικής κρίσης και πάει προς τον καταποντισμό», γράφει σε εκτεταμένο άρθρο του ο *Ριζοσπάστης* με τίτλο «Μπολσεβικισμός! Να η λύση της κρίσης», περιγράφοντας την οικονομική κατάσταση στο εσωτερικό, για να καταλήξει: «ΣΟΒΙΕΤ! Να, ο καινούργιος, ο αναπόφευκτος καπετάνιος του ελληνικού σκάφους των εργαζομένων μαζών. ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ! Να, ο κόκκινος φάρος, να το λιμάνι που τραβάμε»⁴²². «Εργάτες, χωρικοί της Ελλάδας! Ιδέστε τη ζωή των εργαζομένων στη Σοβιετική Ρωσία. Κάθε μέρα καλλιερεύει, ενώ εδώ πεινάτε κυριολεκτικά», καλεί το όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ τους αναγνώστες του, ενώ μεταφέρει πληροφορίες από εφημερίδες της ΕΣΣΔ για τα νέα εργοστάσια που δημιουργούνται⁴²³.

Για τον Βιάτσελαβ Μόλοτοφ, πρόεδρο των Επιτροπών του Λαού της Σοβιετικής Ένωσης, η ΕΣΣΔ αποτελεί μια «χώρα που δεν την απειλεί καταστροφή», «απαλλαγμένη απ' τα παράσιτα, απ' τους καταχραστές, απ' τους μεγαλόσχημους που ξεζουμίζουν τα δημόσια Ταμεία, περνάει κάθε μέρα από νίκη σε νίκη. Οι καπιταλιστές που φωνάζουν για την "ουτοπία" και τη μη δυνατότητα πραγματοποίησης του Πεντάχρονου αναγκάζονται λυσσασμένοι να ομολογήσουν τις νίκες τους, μα σύγχρονα προετοιμάζονται να σπάσουν με τη βία το καθεστώς αυτό των εργατοχωρικών»⁴²⁴. Οι μετασχηματισμοί της ΕΣΣΔ αντιμετωπίζονται, όπως ήδη προειπώθηκε, υπό το πρίσμα του διεθνούς χαρακτήρα τους, όπως άλλωστε και η ίδια η Οκτωβριανή Επανάσταση⁴²⁵.

Αν ανάμεσα στις Δυτικές βιομηχανικές κοινωνίες και τη Σοβιετική Ένωση διαπιστώνονται θεμελιώδεις δομικές ομοιότητες, αυτό σημαίνει ότι το σοσιαλιστικό κίνημα και η αρχή της πραγματικής οικοδόμησης του σοσιαλισμού στα μέσα του 19ου αιώνα μέχρι το 1917, γεννήθηκε από τις ίδιες ρίζες και προσπάθησε να απαντήσει στα ίδια ερωτήματα με την οργανωμένη ρύθμιση στη Δύση. Αποτελούσε μια κολεκτιβιστική απάντηση στις αποτυχίες της περιχαρακωμένης φιλελεύθερης νεωτερικότητας: οι κοινωνικοί μετασχηματισμοί στη Δύση στα πρώτα 2/3 του 20ου αιώνα, και στη Σοβιετική ένωση στην ίδια περίοδο, άρχισαν προς την ίδια κατεύθυνση. Ωστόσο, η οργάνωση της νεωτερικότητας

422 Εφ. *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, αρ. 100, 9 Δεκεμβρίου 1931.

423 Εφ. *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, αρ. 102, 11 Δεκεμβρίου 1931.

424 Εφ. *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, αρ. 122, 1 Ιανουαρίου 1931.

425 Εφ. *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, αρ. 131, 11 Ιανουαρίου 1931.

υπό τον σοσιαλισμό ήταν περισσότερο ριζοσπαστική απ' ό, τι στη Δύση, με όρους χρονικής έκτασης, μορφής (θέσμιση και προάσπιση ορίων) και ουσίας (κολεκτιβοποίηση και όρια στην προσωπική αυτονομία). Σε όλες αυτές τις όψεις, θεωρεί ο Wagner, μπορούμε να δούμε τον σοσιαλισμό ως την επιτομή, μάλλον, της οργανωμένης νεωτερικότητας, παρά ως ένα μη-, προ- ή ακόμη και αντι-νεωτερικό κοινωνικό σχηματισμό. Οι κοινωνικές πρακτικές οργανώθηκαν γύρω από την έννοια της «κοινωνικής τάξης» σε αντίθεση με τη δυτική Ευρώπη όπου επίκεντρο της οργάνωσης αποτέλεσε η σημασία του «έθνους». Η συμφωνία κράτους-μαζικών οργανώσεων επιτεύχθηκε εντός των κόλπων του κόμματος κι έτσι ο κρατικός μηχανισμός κατέστη ο οργανωτής-κλειδί της κατανομής, αφού μάλιστα, το κεντρικό πλάνο και το κράτος θεωρούνταν a priori εκπρόσωποι της (εργατικής) τάξης. Αυτό το σχήμα μπορεί να ιδωθεί ως ριζική ανάγνωση του φιλελεύθερου εξισωτισμού: τίποτε δεν μπορεί να στέκεται ανάμεσα σε Κράτος και πολίτη. Στο όνομα του ελέγχου και της ισότητας το σοσιαλιστικό κράτος προσπαθούσε προγραμματικά ως φορέας κατακερματισμού της κοινωνίας σε άτομα, να συντρίψει όλα τα άλλα είδη κοινωνικών σχέσεων όπως αυτά των πολιτισμικών ταυτοτήτων, των θρησκευτικών πίστευων και των οικογενειακών σχέσεων. Απορρίφθηκε, επίσης, η ιδέα του περιορισμού του κράτους ως αναγκαίο προαπαιτούμενο για την εγγύηση των ελευθεριών. Η ιδέα της ενσωμάτωσης των εκριζωμένων υποκειμένων αναπτύχθηκε με ιδιαίτερη ένταση στον Σοβιετικό σοσιαλισμό και επανιδρύθηκε στο όνομα των βεβαιοτήτων του επιστημονικού σοσιαλισμού: με αυτή την έννοια, ο κομμουνισμός είναι δυνατό να χαρακτηριστεί ως «κατ' εξοχήν οργανωμένη νεωτερικότητα»⁴²⁶.

Οι διανοούμενοι και η ΕΣΣΔ μέσα από τις στήλες του ελληνικού Τύπου

Αν και περιορισμένη, η προβολή της άποψης γνωστών διανοητών της περιόδου, κατά βάση από το εξωτερικό, θα αποτελέσει στοιχείο της αρθρογραφίας των μελετώμενων εντύπων για την ΕΣΣΔ. Στα δημοσιεύματα θα αποτυπωθεί η άποψη προσωπικοτήτων του πνεύματος και των Τεχνών, όπως ο Βρετανός θεατρικός συγγραφέας Μπέρναρντ Σω, ο συγγραφέας Herbert George Wells, ο Ελληνορουμάνος λογοτέχνης Παναΐτ Ιστράτι, καθώς και δημοσιογράφοι ή «δημοσιολόγοι», όπως ο Γουόλτερ Ντιούραντι και άλλοι. Είναι η περίοδος κατά την οποία οι μετασχηματισμοί στην ΕΣΣΔ, το Πεντάχρονο Σχέδιο, η Κολεκτιβοποίηση και η επιρροή τους στη σφαίρα της Τέχνης θα προσελκύσουν σταδιακά το ενδιαφέρον πλήθους διανοούμενων της Δύσης.

⁴²⁶ Wagner P., *A Sociology of Modernity...*, σ. 101-103: «[...] more organized modernity», στο Βασίλης Μπογιατζής, *Μετέωρος Μοντερνισμός - Τεχνολογία, Ιδεολογία της Επιστήμης και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου (1922-1940)*, Αθήνα 2012, σ. 52.

Ήδη από το 1928 στην Ελλάδα θα προκαλέσει μεγάλη αίσθηση η δημόσια ομιλία που διοργάνωσε ο Εκπαιδευτικός Όμιλος υπό τον Δημήτρη Γληνό, με καλεσμένους τον Νίκο Καζαντζάκη και τον Παναΐτ Ιστράτι που θα οδηγήσουν ακόμα και σε διώξεις για τα επεισόδια που προκλήθηκαν μεταξύ μερίδας του κοινού και της αστυνομίας στο θέατρο Αλάμπρα. «Έρχομαι από τον τόπο που έμαθε να ξεδιαλύνει την Ομορφιά από την Ασκήμια, τη Δικαιοσύνη απ' την Αδικία, την Αλήθεια από την Ψευτιά, το Φως από το Σκοτάδι... Έρχομαι από την πατρίδα των μπολσεβίκων. Πρέπει να το χωνέψετε. Οι Μπολσεβίκοι δεν είναι μόνο ένα κόμμα. Είναι ένας "τρόπος ζωής" Ένας τρόπος ζωής που θα βρεθή μόνο με την επανάσταση. Πρέπει να εξαναγκάσουμε τη Ζωή να μάς ζήσει...», είναι μερικά από τα λόγια του Ιστράτι στην εκδήλωση που μεταφέρει στην ανταπόκρισή του ο Ριζοσπάστης. Ο συγγραφέας συνεχίζει: «Τώρα στη Ρωσία με ζαίρουνε καλύτερα απ' όσο ζαίρω εγώ τον εαυτό μου. Τα βιβλία μου διαβάζονται μεταφρασμένα παντού,. Γιατί εκεί απάνω, ο κόσμος διαβάζει. Μια τρομερή δίψα για διάβασμα. Μπροσούρες φτηνές και διαλεγμένες κυκλοφορούν παντού. Σαν τις δείτε στους δρόμους, μέσα στους σιδηροδρομικούς σταθμούς, στα τραμ, στα τραίνα, παντού... Ο κόσμος δουλεύει και διαβάζει... Είμαι τόσο δυναμωμένος από το τελευταίο μου ταξίδι. Εκεί βρίσκω ξανά ένα σκοπό στη ζωή. Βρίσκω την ελπίδα ζωντανεμένη, ένα όνειρο πραγματοποιημένο»⁴²⁷.

Αλλά και οι Ουέλς και Σω κατά τις επισκέψεις στη χώρα των Σοβιέτ το 1920 και το 1930 αντίστοιχα έκαναν λόγο για την οικοδόμηση μιας νέας κοινωνίας ή τουλάχιστον μιας αλματώδους προόδου στον τομέα της εκβιομηχάνισης και του εξηλεκτρισμού. Με μια μεγαλύτερη δυσπιστία και πολλές ενστάσεις ο πρώτος – το 1920 άλλωστε η Σοβιετική Ρωσία βρισκόταν στη δίνη ενός καταστρεπτικού εμφυλίου πολέμου και της επέμβασης ξένων δυνάμεων στα εδάφη της – με πολύ μεγαλύτερο ενθουσιασμό ο δεύτερος, ο οποίος αναφέρει κατά την αναχώρησή του για την Αγγλία: «Αύριο εγκαταλείπω την χώρα της ελπίδας για να επιστρέψω στις χώρες της απελπισίας»⁴²⁸.

Αλλά και οι απόψεις του Μαξίμ Γκόρκι θα δημοσιευθούν δημοσιεύονται κατά καιρούς σε άρθρα του Ριζοσπάστη. Σε απάντησή του σε μενσεβίκους αυτοεξόριστους, ο Γκόρκι σημειώνει μεταξύ άλλων: «Το 1917 απατήθηκα, επίστευα ειλικρινά πως η δικτατορία του προλεταριάτου οδηγεί στη διάλυση και την καταστροφή των μπολσεβίκων εργατών, της μόνης πραγματικά επαναστατικής δύναμης, και πως η καταστροφή τους θα έσβυνε για καιρό κι αυτή ακόμητην ιδέα της επανάστασης. Είναι γνωστό πως τότε δεν απατήθηκα εγώ μόνο, αλλά και πολλοί άλλοι μπολσεβίκοι. Εκείνο τον καιρό πολλοί διανοούμενοι κατάλαβα επίσης πως

427 Εφ. Ριζοσπάστης, αρ. 493, 1 Ιανουαρίου 1928.

428 Εφ. Ο Νέος Ριζοσπάστης, αρ. 12, 11 Σεπτεμβρίου 1931.

απατήθηκαν πιστεύοντας πως ήταν επαναστατική δύναμη. Από τότε πέρασαν δέκα χρόνια και στο μεταξύ στη Ρωσία μέσα σ' όλους τους κλάδους εργασίας και δημιουργίας έχει συντελεσθή μια ακούραστη εργασία»⁴²⁹.

Η ίδια εφημερίδα, αναδημοσιεύοντας άρθρο της επιθεώρησης Μπουλετέν ντ' Ενφορμασιόν, σημειώνει μεταξύ άλλων: «Στη Σοβιετική Ρουσία ενδιαφέρονται για τις επιστήμες, τις τέχνες και τη φιλολογία όχι μονάχα οι παλιοί διανοούμενοι μόνο κι ο εργάτης κι ο χωρικός. Κατά κει τείνουνε σήμερα όλες μας οι προσπάθειες. Όχι δα πως οι σοβιετικές οι μάζες έχουν ήδη μνηθή στη μόρφωση και γνωρίζουν όλους τους θησαυρούς της παγκόσμιας φιλολογίας και της παγκόσμιας επιστήμης, μόνο οι θεμελιώδικες αρχές, οι αρχές, οι μέθοδες, οι φόρμες οι υλικές του έργου μας του μορφωτικού, ακέρια η εκπολιτιστική εργασία της σοβιετικής εξουσίας και τη σοβιετικής κοινωνίας βοηθάνε να μνηθούν αγάλι' αγάλια οι χωριάτικες μάζες κι οι εργατικές στη ζωή την πνευματική». Κατά συνέπεια, «η καινούργια η θέση που παίρνει η επιστήμη μέσ' στη Μετεπαναστατική τη Ρουσία, καθώς και τα καινούργια προβλήματα που μπάνουν μπροστά της, προβλήματα όχι καθαρώς θεωρητικά, μόνο τέτοια που υπαγορεύουν οι απαιτήσεις της επαναστατικής ανοικοδόμησης, προσδιορίζουν την κοινωνική τάξη του σοφού και το ρόλο του μέσ' στη ζωή την κοινωνική της Ένωσης. Είν' ο ρόλος του οργανωτικού κι υπεύθυνου παράγοντα της κοινωνικής ζωής, ρόλος ολότελα άγνωστος πριν την Επανάσταση»⁴³⁰.

Κατά τον Lewis Coser, οι περιορισμοί, η καταπίεση, η αδυναμία έκφρασης και ο αποκλεισμός των διανοούμενων από τη διακυβέρνηση και τη λήψη αποφάσεων στη χώρα τους, τούς οδηγούν στην αναζήτηση της «σωτηρίας», της έκφρασής τους ή ακόμη και εκείνου του παραδείγματος, εκείνης της κοινωνίας, όπου θα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν ελεύθερα τις προσδοκίες και τις ιδέες τους.

Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσει ο Coser τον θαυμασμό των Γάλλων φιλοσόφων του 18^{ου} αιώνα για την αυτοκρατορική Ρωσία και την αυτοκρατορική Κίνα. Στο ίδιο όμως κάρδο τοποθετεί και τους διανοούμενους του Μεσοπολέμου, ιδιαίτερα της δεκατίας του '30, και το θαυμασμό και την υποστήριξή τους στη Σοβιετική Ένωση.

«Τη δεκαετία του '30, ένας μεγάλος αριθμός Βρετανών και Αμερικανών διανοούμενων, προηγουμένως απόμακρων ή εχθρικών προς τον Κομμουνισμό, "ανακάλυψαν" ξαφνικά τη Σοβιετική Ένωση. Η Beatrice Webb, που προηγουμένως θεωρούσε τη Ρωσική Επανάσταση "ως τη μεγαλύτερη ατυχία στην ιστορία του εργατικού κινήματος" ερωτεύτηκε τη Σοβιετική Ένωση. Η ίδια και ο άνδρας της είδαν την ανάδυση ενός νέου πολιτισμού που ενσωμάτωνε,

429 Εφ. Ριζοσπάστης, αρ. 498, 11 Ιανουαρίου 1928.

430 Εφ. Ριζοσπάστης, αρ. 590 17 Φεβρουαρίου 1928.

μέσα από το σχεδιασμό, την εφαρμογή της επιστήμης στην ανοικοδόμηση της κοινωνίας, τον ηθικό δυναμισμό και την πουριτανική ηθική, την εμφάνιση ενός αληθινού κράτους πρόνοιας»⁴³¹.

Είναι η εποχή της Μεγάλης Ύφεσης στη Δύση, η οποία επηρέασε ως ένα βαθμό και την Ελλάδα. Ένα γεγονός τραυματικό «που σημάδεψε τους διανοούμενους του '30. Δεν αντέδρασαν όλοι με τον ίδιο τρόπο, αλλά το σοκ ήταν γενικό»⁴³². Ο κόσμος των διανοούμενων της Δύσης κατέρρεε, η ίδια τους η ζωή κατέρρεε.

«Πολλοί Αμερικανοί, ειδικά ανάμεσα στους κοινωνικούς επιστήμονες και τους δικηγόρους, συμπαρασύρθηκαν στην Ουάσινγκτον, στις απαρχές του *New Deal*. Εκεί θα έβρισκαν ένα κλίμα που θα τους επέτρεπε να δράσουν έξω από τον πρόσφατο ανταγωνισμό με τις αξίες ενός παρηκμασμένου επιχειρηματικού πολιτισμού, σε μια προσπάθεια να βοηθήσουν στο σχεδιασμό μιας νέας, πιο ανθρώπινης και πιο συνεργατικής, κοινωνίας. Όμως για πολλούς άλλους, καλλιτέχνες και λόγιους συγκεκριμένα, δεν υπήρχε τέτοια διέξοδος»⁴³³. «Αλλά στον ορίζοντα, σε μία χώρα που λίγοι είχαν προσέξει προηγουμένως στα σοβαρά και από τους οποίους οι περισσότεροι την είχαν κοιτάξει με μία μίξη διασκέδασης και περιφρόνησης - στη Σοβιετική Ένωση - έμοιαζε να υπάρχει κυριαρχία»⁴³⁴. Μια χώρα όπου ο διανοούμενος δεν θα ήταν στο περιθώριο της κοινωνικής ζωής, αλλά στο επίκεντρο, ή τουλάχιστον «πρωτοπόρο» κομμάτι του συνόλου, καθοδηγητής. Είτε με την έννοια του «δημόσιου διανοητή» (public intellectual) που παρεμβαίνει ενεργά καθορίζοντας τη στάση, τις θέσεις και τις αποφάσεις κοινωνικών ομάδων και κρατικών θεσμών, είτε ως μέρος της.

Παρόμοια θα είναι και η στάση του Γιάννη Αντωνιάδη, γιατρού, δημοσιογράφου και συγγραφέα, ο οποίος ταξιδεύει στην ΕΣΣΔ για να μελετήσει τόσο τη ζωή αλλά κυρίως το σύστημα υγείας και τις κοινωνικές ασφάλισεις στη χώρα, συγκρίνοντας τη σοβιετική πολιτική με αυτή της Ελλάδας και αναζητώντας πρακτική εφαρμογή στα ελληνικά δεδομένα. Αλλά και ο Γρηγόρης Γραμματικόπουλος θα αναζητήσει στην κολεκτιβοποίηση τη λύση εκείνη που θα καταστεί εφαρμόσιμη στα ελληνικά δεδομένα για την αντιμετώπιση των προβλημάτων του αγροτικού τομέα στην Ελλάδα. Η δε «ανάγνωση» του Αλέξη Παπαγεωργίου «θέλει» τη Σοβιετική Ρωσία να διαδραματίζει το ρόλο της Επαναστατικής Γαλλίας των αρχών του 19ου αιώνα. «*Η Γαλλία καθ' όλον τον περασμένον αιώνα ήτο η εστία από την οποία εξεκίνησαν όλαι αι δημοκρατικά επαναστάσεις του παλαιού και του νέου*

431 Lewis Coser, *Men of Ideas – A Sociologist's View*, New York 1970, σ. 233, απόδοση δική μου.

432 Lewis Coser, *ό.π.*, σ. 235 απόδοση δική μου.

433 Lewis Coser, *ό.π.*, σ. 236 απόδοση δική μου.

434 Lewis Coser, *ό.π.*, σ. 237, απόδοση δική μου.

κόσμον. Έτσι σήμερα η Σοβιετική Ένωση είναι η αφετηρία όλων των επαναστατικών κινήματων της Ευρώπης, της Ασίας και αυτής ακόμη της Αμερικής και της Αφρικής»⁴³⁵.

Οι εφημερίδες στην ΕΣΣΔ

Επιπλέον, στις δύο από τις δημοσιογραφικές ανταποκρίσεις που μελετά η παρούσα εργασία εμπεριέχονται πληροφορίες για τις εφημερίδες στην ΕΣΣΔ και το ρόλο που επιτελούσαν στη δημόσια σφαίρα, ως εργαλεία κινητοποίησης των μαζών. Ο Αλέξης Παπαγεωργίου αναφέρεται στην κυκλοφορία των εφημερίδων, η οποία πλέον συνδέεται άμεσα με την προσπάθεια εξάλειψης του αναλφαβητισμού, κάτι που αντανάκλαται και στην κυκλοφορία των 850 και πλέον τίτλων που κυκλοφορούσαν το 1929-1930 στην ΕΣΣΔ. Επισημαίνει δε τα νέα είδη εντύπων που έφερε η Οκτωβριανή Επανάσταση, όπως οι εφημερίδες των μεραρχιών στα μέτωπα κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι οποίες τυπώνονταν στα κινητά τυπογραφεία. Μάλιστα, η πλειοψηφία των εκδόσεων στην ΕΣΣΔ αποτελούνταν από «λαϊκές εκδόσεις», όπως τις αποκαλεί ο ανταποκριτής του *Ελεύθερου Ανθρώπου*, που στόχευαν σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, με κατάλληλη και σαφή γλώσσα. η θεματολογία τους σχετιζόταν με τη ζωή στο εργοστάσιο, στο κολχόζ, στη λέσχη, στην κοινή κατοικία, στο σχολείο κλπ και απευθύνονταν σε όλους, ακόμα και τους λιγότερο «ανεπτυγμένους» πολιτικά εργάτες και αγρότες⁴³⁶. Εφημερίδες παράλληλα απέκτησαν και εθνότητες, οι οποίες στο πλαίσιο της τσαρικής αυτοκρατορίας δεν είχαν το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, ενώ απαγορευόταν να μιλούν ακόμα και τη μητρική τους γλώσσα, όπως για παράδειγμα οι Ουκρανοί, οι Λευκορώσοι και διάφορες τουρκόφωνες μειονότητες⁴³⁷.

«Ο σοβιετικός Τύπος χάρις εις την ευρείαν του διάδοσιν εις τους πολλαπλούς δεσμούς του με τας μάζας των εργατών, ευρίσκεται εις κατάστασιν να συνδέση τους εργάτας και τους αγρότας γύρω από τους οργανισμούς των και να τους κάμη να ενδιαφέρονται ενεργώς εις την πολιτικήν και οικονομικήν ζώήν του Σοβιετικού Κράτους. Ο Τύπος καθίσταται ούτω σημαντικός παράγων διά την οικονομικήν, πολιτικήν, κοινωνικήν και πνευματικήν αναδιοργάνωσιν και ανόρθωσιν της χώρας». «Αι εφημερίδες έχουν γίνει επίσης οι μεσάζοντες της αμίλλης μεταξύ των διαφόρων επιχειρήσεων που συνδέονται μεταξύ των εις την πρόοδον της παραγωγής», σημειώνει ο Αλέξης Παπαγεωργίου. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο «γεννήθηκε» και ένα νέο είδος ανταποκριτών, των εργατών και αγροτών. Οι οποίοι, παρεμβαίνοντας ενεργά, μέσω επιστολών στο Τύπο, από όλες τις περιοχές της αχανούς ΕΣΣΔ, μπορούσαν να συνδιαμορφώνουν στη λήψη αποφάσεων, όπως οι στόχοι παραγωγής που θα μπορούσε να

435 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 208, 23 Ιουνίου 1931.

436 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 238, 23 Ιουλίου 1931.

437 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 238, 23 Ιουλίου 1931.

θέσει ένα εργοστάσιο ή μια κολεκτίβα, καθώς και να προτείνουν βελτιώσεις ή να εκφράσουν παράπονα. Πλήθος επιστολών αποστέλλονταν στις συντάξεις των εφημερίδων, πολλές από τις οποίες δημοσιεύονταν, οι περισσότερες όμως φέρεται να αποστέλλονταν στις τοπικές και κεντρικές αρχές του κράτους⁴³⁸, εξασφαλίζοντας την επικοινωνία περιφέρειας και κέντρου⁴³⁹.

«Το κίνημα αυτό είναι τόσο πολυτιμότερον εφ' όσον ανοίγει μίαν κατεύθυνσιν εις την αυξάνουσαν πολιτικήν και κοινωνικήν δράσιν των μαζών και εφ' όσον προμηθεύει εις τον σοβιετικόν τύπον υλικόν το οποίον τον καθιστά ενήμερον και των παραμικρών μεταβολών εντός των εργαζόμενων μαζών. Προκαλεί τη δημόσιαν προσοχήν επί των αναγκών και αιτημάτων των μαζών, τονίζει την δραστηριότητα των ηγετικών οργάνων και τα εμποδίζει να παραμελήσουν τα καθημερινά συμφέροντα των μαζών και να γραφειοκρατικοποιηθούν»⁴⁴⁰. Εδώ ο Αλέξης Παπαγεωργίου αναφέρεται στην «εκστρατεία αυτοκριτικής» και κατά του γραφειοκρατισμού που έλαβε χώρα στα 1929, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο.

Τέλος, χαρακτηριστικό παράδειγμα σοβιετικού εντύπου αποτελούσε και η εφημερίδα τοίχου, η οποία γίνεται «το μέσο ομαδικού ελέγχου όλης της ζωής μιας ομάδος»⁴⁴¹, εκδιδόμενη στο μικροεπίπεδο μιας λέσχης, ενός σχολείου, ενός εργοστασίου, μιας υπηρεσίας, ενός χωριού σε κάθε εργασιακό χώρο, ακόμα και σε φυλακές⁴⁴². Εκεί σημειώνονταν παρατηρήσεις για τα θετικά και τα αρνητικά της εργασίας και της οργάνωσής της, προτεινόταν αλλαγές και γίνονταν παραινήσεις, με σκοπό την επίλυση του προβλήματος. Αν αυτό δεν κατορθωνόταν ή ξεπερνούσε τα όρια του μικροεπιπέδου της κοινότητας τότε οι παρατηρήσεις στέλνονταν στον Τύπο της περιφέρειας, του συνδικάτου ή στις μεγάλες εφημερίδες της Σοβιετικής Ένωσης⁴⁴³.

Η επιστήμη, η τεχνολογία και η γέννηση του «Νέου Πολιτισμού»

Μετά την επανάσταση του 1917 η επιστήμη άρχισε να διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην οικοδόμηση του νέου καθεστώτος, αποτελώντας μέσο για την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων προς όφελος της κοινωνίας⁴⁴⁴, προσανατολισμένη ιδιαίτερα στην ανάπτυξη της βιομηχανίας που θα αποτελέσει τον κινητήριο μοχλό του Πενταετούς Σχεδίου. Την ώρα που το καπιταλιστικό σύστημα του ατμού και της μπουρζουαζίας ενδυναμώνει την επιστήμη, την ίδια ακριβώς ώρα «γεννά τους νεκροθάπτες του». Ο αιώνας του ηλεκτρισμού είναι ο αιώνας

438 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 239, 24 Ιουλίου 1931.

439 Εφ. *Λαϊκή Φωνή*, αρ. 3035, 23 Ιουνίου 1931.

440 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 239, 24 Ιουλίου 1931.

441 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 239, 24 Ιουλίου 1931.

442 Εφ. *Λαϊκή Φωνή*, αρ. 3034, 22 Ιουνίου 1931.

443 Εφ. *Λαϊκή Φωνή*, αρ. 3034, 22 Ιουνίου 1931.

444 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 579, 6 Φεβρουαρίου 1928.

του σοσιαλισμού. Η ηλεκτροποίηση της κοινωνικής οικονομίας, ριζικά ανατρέπει αυτήν τούτην την βάση της οικονομίας»⁴⁴⁵. Η τεχνική και η επιστήμη κατείχαν εξέχουσα θέση στη σοβιετική κοινωνία, με τον Αλέξη Παπαγεωργίου να δηλώνει πως «όλοι οι μπολσεβίκοι μιλούν με τους χάρτας και τα σχεδιαγράμματα»⁴⁴⁶. Ο δε εξηλεκτρισμός αποκτά έως και μυστηριακές διαστάσεις για την ανάπτυξη της κοινωνίας, ως απόρροια ως ένα βαθμό της έλλειψης εξειδικευμένων εργατών και στελεχών διοίκησης και στη προσπάθεια κατάρτισης τέτοιων. Άλλωστε, όλο το εγχείρημα του Πεντάχρονου Σχεδίου παρέπεμπε, όπως διαπιστώνεται, πράγματι στην οικοδόμηση μιας νέας κοινωνίας, όπως μάς μεταφέρει ο Αλέξης Παπαγεωργίου. «Όλο αυτό το μεγαλειώδες εγχείρημα με κάνει να ξεχάσω όλες τις ελλείψεις, όλους τους κουρελήδες, όλη τη λάσπη που σκεπάζει τους δρόμους και τη σκόνη που στραβώνει τα μάτια. Είναι μια ατμόσφαιρα πολέμου και έχει όλα τα κακά της: Τώρα να κτίσουμε, να δουλέψουμε, να παράγουμε για να ζήσουμε καλύτερα αύριο. Αυτή την εντύπωσίν σου δίνει ολόκληρη η Ρωσία»⁴⁴⁷. «Ένα από τα ουσιώδη χαρακτηριστικά της βιομηχανοποίησης της Σοβιετικής Ενώσεως είναι να δώσει στην βιομηχανική παραγωγή επιστημονική βάση στην ευρύτερα σημασία της λέξεως. Δεν είναι δυνατόν να φαντασθώ κανείς μια σοσιαλιστική βιομηχανία που να μη στηρίζεται επί των μεθόδων που παρέχει επισταμένη επιστημονική έρευνα». Έτσι, «μόνον μετά την Οκτωβριανή επανάστασιν, μετά την εθνικοποίησιν όλης της βιομηχανίας, η σοβιετική Κυβέρνησις, επιδιώκουσα την οργάνωσιν της σοσιαλιστικής οικονομίας, ήρχισε να δημιουργή δίκτυον ιδρυμάτων επιστημονικών ερευνών που να εξυπηρετούν την βιομηχανίαν κατά τρόπον μεθοδικόν και κανονικόν»⁴⁴⁸.

Κατά τον Βασίλη Μπογιατζή, στη Ρωσία μετά το 1917 η πρόσληψη της τεχνολογίας μέσα από το πρίσμα του μπολσεβικισμού απέκτησε τα χαρακτηριστικά μείζονος πολιτικού προγράμματος, στο οποίο συνέρρευσαν με ζήλο αμέτρητοι αρχιτέκτονες, επιστήμονες και τεχνοκράτες, οι οποίοι θεωρούσαν τον μπολσεβικισμό μαμή ενός προμηθεϊκού νέου κόσμου. Η συμβίωση μοντερνιστικού κοινωνικοπολιτικού ήθους και τεχνοκρατίας, κοινωνικής, πολιτικής και αισθητικής αναγέννησης, προκειμένου και οι υλικές ανάγκες να ικανοποιηθούν και να εκπληρωθούν οι γενικευμένες προσδοκίες για υπέρβαση, ελπίδα και νέο ορίζοντα, είχε ως αποτέλεσμα τα διαμορφωτικά χρόνια της επανάστασης να φιλοξενήσουν ένα έντονο και αυθόρμητο ύφος ακραίου τεχνοκρατικού μοντερνισμού υπό την ηγεσία των Λένιν και Στάλιν⁴⁴⁹.

445 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 579, 6 Φεβρουαρίου 1928.

446 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 136, 10 Απριλίου 1931.

447 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 145, 20 Απριλίου 1931.

448 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 231, 16 Ιουλίου 1931.

449 Βασίλης Μπογιατζής, *ό.π.*, Αθήνα 2012, σ. 77.

«Δουλεύουν όλη μέρα με θρησκευτικό φανατισμό. Ένας είναι σήμερα ο θεός στη Σοβ. Ένωση: "Ραμπότ" (δουλειά) κι όλοι οι εργαζόμενοι εδώ, αντί μετάνοιες τού προσφέρουν τα χέρια τους, τη χαρά τους, τον ιδρώτα τους, το μεροκάματό τους. Να ο θεός: "Ραμπότ", να οι θυσίες: μια παραγωγή κερδισμένη παραπάνω, από εκατομμύρια χέρια και μυαλά και 400 εκατομμύρια ρούβλια (χίλια εξακόσια εκατ. δραχ.) δώρο στη Σοβ. Κυβέρνηση, για τη γρηγορότερη ανοικοδόμηση του Σοσιαλισμού. Απόφαση πέρνεται κατόπιν αυτού μ' ενθουσιασμό: σάρωμα πειά της γιορτής της Μεταμόρφωσης "του Σωτήρα" και καθιέρωση της Σοσιαλιστικής Μεταμόρφωσης με δουλειά δωρεάν υπέρ του Κράτους», αναφέρει ο Γιάννης Αντωνιάδης για την αντιμετώπιση των αργιών και της θρησκευτικής γιορτής της «Μεταμόρφωσης του Σωτήρα» στη Σοβιετική Ένωση⁴⁵⁰.

Όπως μάλιστα υπογραμμίζει ο Αλέξης Παπαγεωργίου, στη Ρωσία «εγεννήθη μια βιομηχανική θρησκεία που δεν εκδηλώνεται με τη μανία με την οποία, τουλάχιστον έως τελευταίως συνεχίζεται η πραγματοποίησις του σχεδίου, αλλά κυρίως με την τάσι του νεαρού Ρώσσου να εγκαταλείπη αυτά που στην Ευρώπη λέμε ελεύθερα επαγγέλματα, ακόμη και την εκπαίδευσι, για να στραφή προς την βιομηχανική χημεία, τη μηχανική και την ηλεκτρολογία. Και το χειρότερο είναι ότι εγκαταλείπει την καθαρή επιστήμη για να πέση με όλη του την ψυχή στην εφηρμοσμένη»⁴⁵¹.

Κατά τον Peter Wagner, η Επιστημονική Επανάσταση του 17ου αιώνα περιγράφηκε υπό μία εργαλειακή/ορθολογιστική σκοπιά ως απαρχή εξελίξεων που απέφεραν αφενός την πνευματική –μέσω του πειραματισμού–, αφετέρου την οργανωτική –μέσω της ίδρυσης ενώσεων για την επικοινωνία των ερευνητών– αυτονομία της επιστήμης. Παρά τις βάσιμες ενστάσεις που μπορεί να έχει κανείς για αυτή την περιγραφή, δεν μπορεί να αρνηθεί ότι αυτά τα στοιχεία και η ερμηνεία τους εγκαθιδρύουν την επιστήμη ως μια νέα δύναμη στην κοινωνία και μάλιστα, ως ιδιαίτερα ισχυρή. Με αυτή την έννοια, καθίσταται de facto μέρος της πολιτικοϊδεολογικής αντιπαράθεσης: αν δεν ήταν κεντρική η σημασία της, δεν θα είχε νόημα η επίκλησή της. Βέβαια, η εργαλειακή/ορθολογιστική προσέγγιση αναπαριστά την επιστήμη ως ουδέτερη όσον αφορά τη θρησκεία, την πολιτική και το εμπόριο, δύναμη. Δεν υπάρχει όμως, κανείς λόγος να αποδεχθεί κάποιος αυτή την αναπαράσταση. Διότι, πέρα από τα στοιχεία της πνευματικής και οργανωτικής αυτονομίας τα οποία υπερτόνισε, παραγνώρισε ένα άλλο: καθώς οι ερευνητές πειραματίζονται με τη φυσική ύλη, παρεμβαίνουν στη φύση και –δυνητικά– δημιουργούν υλική καινοτομία. Αυτή η δύναμη της επιστήμης να μετασχηματίζει και να κυριαρχεί –μάλλον, παρά να ερευνά απλώς– τον κόσμο, τονίστηκε

450 Εφ. *Λαϊκή Φωνή*, αρ. 3083, 10 Αυγούστου 1931.

451 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 144, 19 Απριλίου 1931.

ιδιαίτερα στο πλαίσιο της συμμαχίας της με τη βιομηχανία από τη Δεύτερη Βιομηχανική Επανάσταση και εξής, αλλά σπάνια ειδώθηκε ως στοιχείο της επιστήμης καθ' αυτής, η οποία σκιαγραφήθηκε ως «ουδέτερη και αντικειμενική». Φιλόσοφοι, πολιτικοί και διανοούμενοι έρχονταν λοιπόν, στον Μεσοπόλεμο αντιμέτωποι με την εμπειρία των αποτελεσμάτων αυτής της συμμαχίας από το 1870 περίπου ως και το 1918: κοιτούσαν πίσω σε ένα κοντινό παρελθόν κατά τη διάρκεια του οποίου η μεγάλης κλίμακας εφαρμογή της βασισμένης στην επιστήμη τεχνολογίας μετασχημάτισε τον κόσμο του οποίου είχαν εμπειρία. Στοχάζονταν κι έγραφαν μετά τη Δεύτερη Βιομηχανική Επανάσταση, με την ανάπτυξη της χημικής και ηλεκτρικής βιομηχανίας, της επανάστασης στις μεταφορές και την εφαρμογή όλων αυτών στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ενός γεγονότος κρίσιμης σημασίας τουλάχιστον για τους Ευρωπαίους. Κι επιχειρούσαν να ερμηνεύσουν αυτές τις εμπειρίες με τρόπο που να διαφυλάσσει εκείνα τα αγαθά, τα οποία θεωρούσαν ότι κινδύνευαν. Κανείς δε, από τους δρώντες της εποχής δεν άφηνε αχρησιμοποίητη την ευκαιρία εφαρμογής των επιστημονικών διαισθήσεων για την προώθηση των σκοπών του. αναζητούσε απλώς, το προσφορότερο, κατά την άποψή του, πλαίσιο οικειοποίησης αυτών των διαισθήσεων⁴⁵².

Το Πεντάχρονο Σχέδιο και οι μετασχηματισμοί που εισήγαγε κυριάρχησαν σε όλες τις πτυχές της κοινωνικής πολιτικής, οικονομικής και πολιτισμικής ζωής της ΕΣΣΔ. Η ανάγκη εκβιομηχάνισης της χώρας που επιζητούσαν οι μπολσεβίκοι, στο πλαίσιο μιας «θρησκευτικής» απόφασης που έλαβαν στο 15ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος το 1927⁴⁵³ προέβλεπε ενίσχυση μιας συλλογικής οικονομίας, με κοινωνικοποιημένα μέσα παραγωγής που πέραν της βιομηχανίας θα επεκτεινόταν και στη γεωργία, ένα από τα βασικά ζητούμενα, όπως αναδείχθηκε στις προηγούμενες σελίδες. Άλλωστε, *«αφετηρία της σοσιαλιστικής ανοικοδόμησης υπήρξε η απαλλοτριωθείσα από το προλεταριάτο ασυστηματοποίητος μέχρις της επανάστασης του Οκτώβρη 1917 καπιταλιστική οικονομία της Τσαρικής Ρουσίας. Η κοινωνικοποίηση και συγκέντρωση στα χέρια του προλεταριάτου των εργοστασίων, της μεταφοράς, των τραπεζών, της πίστωσης και του εμπορίου και η συστηματικοποιημένη διαβάθμιση, η ταχεία εξέλιξη του σοσιαλιστικού τομέα αυτής της οικονομίας εν συγκρίσει με τον καπιταλιστικό τομέα αποτελούν τους βασικούς συντελεστές και την εγγύηση της νίκης της σοσιαλιστικής οικονομίας»*⁴⁵⁴. Κατά συνέπεια, από τη στιγμή που τα πάντα αξονίζονταν γύρω από το Πεντάχρονο Σχέδιο, η ίδρυση επιστημονικών ινστιτούτων

452 Wagner P., *Modernity as Experience and Interpretation: A New Sociology of Modernity*, Polity Press 2008, σ.σ. 145-146, 147-148, 150-151, 156-158, 160-161, στο Βασίλης Μπογιατζής, *Μετέωρος Μοντερνισμός - Τεχνολογία, Ιδεολογία της Επιστήμης και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου (1922-1940)*, Αθήνα 2012, σ. 52.

453 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 122, 27 Μαρτίου 1931.

454 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 4936, 19 Μαΐου 1928.

γινόταν με βάση τις ανάγκες της παραγωγής. Οι επιστήμονες οργανώνονταν σε κολεκτίβες για την οργάνωση της δουλειάς τους, κολεκτίβες που σύμφωνα με τον φιλόσοφο και ψυχολόγο Ρούμπινσταϊν συνδέονται οργανικά με την εργατική τάξη δημιουργώντας «νέους δρόμους για την επιστήμη και την τεχνική». «Έτσι, πάνω στη βάση της σοσιαλιστικής οργάνωσης της κοινωνίας με την υπερνίκηση χιλιάδων δυσκολιών και εμποδίων δημιουργούνται στον αγώνα ενάντια στα αναρίθμητα λείψανα της παλιάς κοινωνίας νέες σχέσεις μεταξύ τεχνικής και οικονομίας»⁴⁵⁵. Στο πλαίσιο αυτό λοιπόν οι σοβιετικοί ιθύνοντες επιδίωκαν τη «διείσδυση των προόδων της επιστήμης και της τεχνικής μέσα στις μάζες». Ο χαρακτήρας αυτών των δύο αποκτούσε, στους κόλπους της σοβιετικής κοινωνίας εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά συγκριτικά με τις ευρωπαϊκές και βορειοαμερικανικές κοινωνίες. «Σε ένα σοσιαλιστικό Κράτος», «κάθε προσπάθεια καταβάλλεται για την απελευθέρωση του ανθρώπου και όπου η επιστήμη είναι σύμμαχος των εργατών εφαρμοζόμενη στην ανακούφιση της σκληράς φυσικής τους εργατιάς»⁴⁵⁶. Η ίδια επιστήμη που στην ΕΣΣΔ σημειώνει πρόοδο και χρησιμοποιείται για τη θεραπεία των λεγόμενων «κοινωνικών νόσων», όπως η φυματίωση, ο καρκίνος και η σύφιλη, την ώρα που στην «Ελλάδα τυφλώνονται τα παιδιά»⁴⁵⁷.

Μέσα σε αυτό το κλίμα της αναγωγής της επιστημονικής προόδου και της τεχνικής σε θεμέλιους λίθους της οικοδόμησης της «Νέας Κοινωνίας» λάμβανε χώρα και η αντιθρησκευτική προπαγάνδα, η οποία θεωρούνταν αναπόσπαστο στοιχείο της οικοδόμησης του «Νέου Ανθρώπου». Η Ένωση Αθέων, η οποία «ιδρύθηκε στα 1925 με πρωτοβουλία πολλών κύκλων αντιθρησκευτικών και φυσικών επιστημών που υπήρχαν τότε σε πολλές εργατικές και αγροτικές περιφέρειες της ΕΣΣΔ»⁴⁵⁸, πραγματοποιούσε συνέδρια, εξέδιδε έντυπα και προπαγάνδιζε την εναντίωση στη θρησκεία και γενικότερα την αντιθρησκευτική κουλτούρα, με συζητήσεις για τις φυσικές επιστήμες, δημόσιες εκδηλώσεις και συγκεντρώσεις. «*Η αντιθρησκευτική μας πάλη είναι στενά συνδεδεμένη με την πάλη για την σοσιαλιστική μας ανοικοδόμηση [...]. Πρέπει ν' αποκαλύψουμε τον ταξικό χαρακτήρα της θρησκείας, δίνοντας σ' όλο τον κόσμο να καταλάβει πως οι εκκλησίες υποστηρίζονται από τους εκμεταλλευτές [...]. Πρέπει να δείξουμε τον αντεπαναστατικό χαρακτήρα της θρησκείας, πώς οι κληρικοί αγωνίζονται κατά της σοσιαλιστικής ανοικοδόμησης μαζεύοντας όλα τα αντισοβιετικά στοιχεία, τους κουλάκους και τους νεπμάνους*»⁴⁵⁹, σημείωνε το δεύτερο συνέδριο της Ένωσης Αθέων. Ιδιαίτερη σημασία δίνονταν στους πιονιέρους και την

455 Εφ. *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, αρ. 66, 4 Νοεμβρίου 1931.

456 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 498, 4 Ιανουαρίου 1928.

457 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6395-6396, 19-20 Ιανουαρίου 1930.

458 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6462, 28 Μαρτίου 1930.

459 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6375, 29 Δεκεμβρίου 1929.

Κομμουνιστική Νεολαία που χρησιμοποιούνταν για τη διάδοση του αντιθρησκευτικού πνεύματος στον πληθυσμό. Παράλληλα, αντιθρησκευτική πάλη και διαπαιδαγώγηση διενεργούνταν και εντός των συνδικάτων της ΕΣΣΔ, στα οποία γίνονταν δεκτοί εργάτες και εργάτριες ανεξαρτήτως εθνικότητας και θρησκευτικών πεποιθήσεων⁴⁶⁰.

Παρά την αντιθρησκευτική αυτή προπαγάνδα, ο *Ριζοσπάστης* πληροφορεί ότι, κατά ομολογία του επικεφαλής της ρωσικής ορθοδόξου εκκλησίας, πατριάρχη Σέργιου, στην ΕΣΣΔ υπάρχει πλήρης ελευθερία για όλα τα θρησκευτά και τις αιρέσεις. Την ίδια ώρα, η Αγγλία ερευνούσε καταγγελίες για διωγμούς χριστιανών, αν και, όπως επισημαίνεται στο δημοσίευμα, η λειτουργία στον μητροπολιτικό ναό της Μόσχας διεξήχθη κανονικά με πλήθος πιστών.⁴⁶¹

Μπορεί στην ΕΣΣΔ οι αντιθρησκευτικές εκδηλώσεις να κυριαρχούσαν και η επίσημη κρατική προπαγάνδα να ενίσχυε αυτή την τάση, μέσω του Τύπου, του κινηματογράφου, τα μουσεία κλπ, όμως κατά τον Αλέξη Παπαγεωργίου η τέλεση θρησκευτικών τελετών και η άσκηση των πρακτικών του κάθε δόγματος από τους πιστούς, κυρίως ηλικιωμένους, ήταν ελεύθερη⁴⁶². Επιπλέον, τα Σοβιέτ δεν ασκούσαν αντιθρησκευτική προπαγάνδα μόνο ενάντια στο Χριστιανισμό, όπως διατείνονταν σε πλήθος δημοσιευμάτων εφημερίδες όπως το *Ελεύθερον Βήμα* και η *Καθημερινή*, αλλά και ενάντια σε κάθε άλλο δόγμα: κατά του Ιουδαϊσμού στην Ευρωπαϊκή Ρωσία, όπως και κατά του Μωαμεθανισμού στην Άπω Ανατολή.⁴⁶³ Ακόμα, Εκκλησίες και μοναστήρια έκλειναν ή κατεδαφίζονταν όταν δεν είχαν κάποια ιστορική αξία, ενώ άλλα μετατρέπονταν σε μουσεία και πολιτιστικούς χώρους, αν και οι περισσότεροι τέτοιοι χώροι λατρείας λειτουργούσαν κανονικά⁴⁶⁴. Μάλιστα, ο Αλέξης Παπαγεωργίου καταγράφει έναν ιδιαίτερο ζήλο αναφορικά με τη διατήρηση των ιστορικών κειμηλίων και της πολιτιστικής κληρονομιάς των μοναστηριών⁴⁶⁵. Ο ίδιος θεωρεί πάντως ότι αντιθρησκευτική προπαγάνδα μπορεί να υπήρχε, υπερβολές να γίνονταν, όμως γενικευμένη δίωξη της θρησκείας δεν λάμβανε χώρα⁴⁶⁶. Διαφορετική θα είναι πάντως η θέση της *Καθημερινής*, κατά κύριο λόγο, αλλά και τους *Ελεύθερου Βήματος*, όπως θα δούμε παρακάτω, καθώς σε δημοσιεύματά τους γίνεται λόγος για ανοιχτή πανρωσική εκστρατεία ενάντια στις θρησκείες, με «σκληρές» διώξεις κατά των ιερέων.

460 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6465, 31 Μαρτίου 1930.

461 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6427, 20 Φεβρουαρίου 1930.

462 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ 134, 8 Απριλίου 1931.

463 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ 134, 8 Απριλίου 1931.

464 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ 134, 8 Απριλίου 1931.

465 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ 135, 9 Απριλίου 1931.

466 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ 135, 9 Απριλίου 1931.

Η σοσιαλιστική άμιλλα

Μία ακόμα βασική θεματική που συναντά ο ερευνητής στο μελετώμενο Τύπο της περιόδου είναι αυτή της σοσιαλιστικής άμιλλας, όλου εκείνου δηλαδή του πλέγματος οργάνωσης της δουλειάς, του τρόπου ζωής, της συμπεριφοράς των εργατών, των αγροτών, των επιστημόνων κλπ, που σκοπό είχε «να δημιουργήσει καινούργιο άνθρωπο, που να εργάζεται με ενθουσιασμό και αφοσίωσι, χωρίς να βλέπει στη δουλειά του μόνο υποχρέωσι δύσκολη και βαρειά, αλλά που έπρεπε να βλέπη εις αυτήν την εκπλήρωσι ενός κοινωνικού και ηθικού καθήκοντος»⁴⁶⁷. Η λογική που διακατείχε τη σοσιαλιστική άμιλλα ήταν η δημιουργία όχι απλώς επαναστατών, αλλά στόχευε στο σύνολο των πολιτών της χώρας, προκειμένου να αποκτήσουν την αντίληψη αυτή. Όλες οι πτυχές της εργασίας, κατά συνέπεια της κοινωνικής ζωής, το εκπαιδευτικό σύστημα και οι άλλοι θεσμοί στόχευαν ακριβώς σε αυτό. Στη δημιουργία ενός νέου ανθρώπου, «έστω και ατελή», ο οποίος δεν θα θεωρεί την επανάσταση τεμπελιά, αλλά εργασία⁴⁶⁸. «Πρέπει να υπερνικηθεί η δύναμη της συνήθειας, η δύναμη των αστικών και μικροαστικών προκαταλήψεων εκατομμυρίων ανθρώπων που δεκάδες χρόνια έζησαν μέσα στις συνθήκες του καπιταλισμού και που όχι μόνο τους εξόντωσε φυσικά μα τους διαστρέβλωνε ηθικά. Πρέπει να αναδιαπαιδαγωγηθούν σοσιαλιστικά δεκάδες εκατομμύρια ανθρώπων»⁴⁶⁹, σημειώνει ο *Ριζοσπάστης*, περιγράφοντας το σχεδιασμό των Σοβιέτ και του Κομμουνιστικού Κόμματος για την παραγωγική και πνευματική αναμόρφωση της χώρας και του πληθυσμού.

Κατά την περιγραφή μάλιστα του Γρηγόρη Γραμματικόπουλου, η σοσιαλιστική άμιλλα στόχευε πολλές φορές σε προβλήματα που αντιμετώπιζε το εργατικό δυναμικό της χώρας, όπως η μη καθυστέρηση στη δουλειά, ή το σοβαρό πρόβλημα της μέθης, καθώς επίσης η κατάρτιση, η απόκτηση δεξιοτήτων και η βελτίωση της ποιότητας της παραγωγής. Για παράδειγμα, μια ομάδα εργατών, οι εργάτες ενός εργοστασίου, μιας περιοχής κλπ προκαλούσαν μια άλλη ομάδα εργατών, ενός εργοστασίου, μιας περιοχής σε ένα από τα παραπάνω θέματα -όπως και σε πληθώρα άλλων. Τότε η δεύτερη ομάδα, εργοστάσιο κλπ δεχόταν την πρόκληση την οποία έπρεπε να φέρει εις πέρας. Οι ομάδες που ξεκινούσαν την πρόκληση ονομάζονταν ουντάρνικοι (εργάτες-μαχητές), οι οποίοι οργανώνονταν σε «τάγματα» (μπριγάδες) και αναλάμβαναν το ρόλο της πρωτοπορίας. Στη συνέχεια το σύστημα αυτό επεκτεινόταν⁴⁷⁰. Μάλιστα, εργοστάσια -αρχικά – υπέγραφαν, με παρότρυνση ομάδας εργατών, μεταξύ τους ακόμα και «σοσιαλιστικά συμβόλαια», τα οποία προέβλεπαν

467 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 919, 17 Ιουνίου 1931.

468 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 919, 17 Ιουνίου 1931.

469 Εφ. *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, αρ. χχ, 21 Φεβρουαρίου 1932.

470 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 919, 17 Ιουνίου 1931.

αύξηση της παραγωγής και υποχρεώνονταν διά τιμής να εκπληρώσουν την υπόσχεση⁴⁷¹. Κατά την εξέλιξη της σοσιαλιστικής άμιλλας και της εφαρμογής σε ολοένα αυξανόμενη κλίμακα δημιουργήθηκαν οι ομάδες εφόδου σύνδεσης, οι οποίες συνέδεαν μεταξύ τους πολλά εργοστάσια που κάλυπταν όλο το φάσμα της παραγωγής, από τα αρχικά υλικά μέχρι την τελική μορφή του προϊόντων. Σταδιακά η ΕΣΣΔ πέρασε από τη σοσιαλιστική άμιλλα εντός των εργοστασίων σε αυτήν μεταξύ αχτιδών και περιφερειών. Η ανταλλαγή πείρας οδήγησε στο καθεστώς των «κοινωνικών ρυμουλκίσεων», δηλαδή οι μηχανικοί και οι εργάτες που ξεχώριζαν επισκέπτονταν τις επιχειρήσεις που «ρυμουλκούν», μεταδίδοντας την πείρα τους στο εκεί προσωπικό. Κατά το *Ριζοσπάστη*, «η κοινωνική ρυμούλκηση χαρακτηρίζει πολύ καλά τη σοσιαλιστική άμιλλα που ξεχωρίζει καθαρά από όλες τις μορφές συναγωνισμού»⁴⁷². Η σοσιαλιστική άμιλλα αφορούσε πλέον ολόκληρη τη Σοβιετική Ένωση, κάτι που επέτρεπε τη διεξαγωγή πανσοβιετικού διαγωνισμού για την ανακήρυξη του «πρώτου εργοστασίου», με σκοπό την πραγματοποίηση των καθορισμένων στόχων του Πενταετούς Σχεδίου για την ελάττωση του κόστους των βιομηχανικών ειδών και την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας⁴⁷³.

Το σύστημα αυτό μάλιστα εφαρμοζόταν και σε ατομικό επίπεδο, με «ατομικά συμβόλαια» των εργατών απέναντι στους συναδέλφους τους ή τη διοίκηση των παραγωγικών μονάδων. Η σοσιαλιστική άμιλλα, φαίνεται πως δημιουργεί μια συγκεκριμένη συμπεριφορά και τρόπο σκέψης, αναπτύσσοντας τη «σοσιαλιστική συνείδηση», η οποία «είναι πλέον γεγονός εις την χώραν των Σοβιέτ. Όπως είναι γεγονός αι στερήσεις, αι κακουχία, ο υποσιτισμός, αι καταδιώξεις μερικών κοινωνικών στρωμάτων, έτσι είναι γεγονός και η νέα αυτή συνείδησις, η νέα αυτή αντίληψις της κοινωνικής ηθικής»⁴⁷⁴. «*Η σοσιαλιστική συνείδησις είνε εν εκ των φαινομένων τα οποία δύναται τις να παρατηρήση σήμερον εν Ρωσσία. Οικειοθελώς, από ιδίαν των πρωτοβουλία, συννενοούνται μεταξύ των διά να αγωνισθούν κατά των απουσιών, διά να αυξήσουν την ποιότητα της παραγωγής*», διαπιστώνει ο Γάλλος γεροσιαστής Anatole de Monzie⁴⁷⁵. Η σημασία της σοσιαλιστικής άμιλλας είναι τέτοια που θεωρείται από τον Γραμματικόπουλο ως ο «βασικός μοχλός της πραγματοποιήσεως του πενταετούς σχεδίου» και «ένα φαινόμενον παρήγορον για κάθε παρατηρητή που δεν είνε ξένος προς τα ιδανικά της ανθρωπότητος»⁴⁷⁶. Εμπλέκει δηλαδή ολόκληρο το εργατικό δυναμικό που γνωρίζει βιωματικά και σε μεγάλο βαθμό τις συνθήκες

471 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 986, 25 Αυγούστου 1931.

472 Εφ. *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, αρ. 255, 14 Μαΐου 1932.

473 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6151, 9 Μαΐου 1929.

474 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 920, 18 Ιουνίου 1931.

475 Περ. Εργασία, αρ. 69, σ. 408, 25 Απριλίου 1931.

476 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 986, 25 Αυγούστου 1931.

δουλειάς και τις παραγωγικές δυνατότητες των μηχανών σε όλες τις βαθμίδες της παραγωγικής διαδικασίας. Έτσι προέκυπταν και τα λεγόμενα «απαντητικά σχέδια», δηλαδή «τα σχέδια εκείνα που προέρχονται από τους κατώτερους παραγωγικούς πυρήνες εις απάντησιν των προβλέψεων του πενταετούς σχεδίου διά την μίαν ή την άλλην επιχείρησιν και τα οποία κατά κανόνα υπερβαίνουν τας προβλέψεις αυτάς»⁴⁷⁷, σχέδια που πηγάζουν από τον ίδιο τον εργάτη και την αντίληψή του για τις δικές του δυνατότητες και τις αντίστοιχες της μηχανής που διαχειρίζεται⁴⁷⁸.

Κατά τον ανταποκριτή του *Ημερήσιου Τύπου*, οι δυσχέρειες που αντιμετωπίζει η «σοσιαλιστική άμιλλα» είναι πολύ μεγάλες, καθώς ο νέος άνθρωπος που δημιουργείται έρχεται σε αντίθεση με τον άνθρωπο της «παλιάς κοινωνίας», το οποίο η επανάσταση πήρε «έτοιμο» και προσπαθεί να διαπαιδαγωγήσει και να αναμορφώσει. Η δημιουργία του Νέου Ανθρώπου συνδεόταν με την ηλικία. Έτσι, μεγάλη σημασία δίνονταν στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών, στη μόρφωση και στην εντρύφηση στο πνεύμα της νέας εποχής, ενώ η διαφορά με τις μεγαλύτερες ηλικίες προκαλεί εντύπωση στους Έλληνες ανταποκριτές, όπως ο Αλέξης Παπαγεωργίου⁴⁷⁹.

Η σημασία που δίνεται στη νέα γενιά, στη εκπαίδευσή της και στην εμφύσηση των σοσιαλιστικών ιδεωδών από τους μπολσεβίκους επισημαίνεται από τα φιλοσοβιετικά δημοσιεύματα του ελληνικού Τύπου. «*Το σοβιετικό παιδί δεν διατηρείται, όπως εις τας χώρας μας, μακράν της ανθρωπίνης δράσεως, και εν αγνοία τόσων πραγμάτων που “δεν τα ενδιαφέρουν”*. Δεν υπάρχει διάστασις μεταξύ αυτού και του γύρω περιβάλλοντος. *Εις την ηλικίαν που αρχίζει να διακρίνη το “δικό σου” από το “δικό μου”, τού μαθαίνουν να λέγη του “δικό μας”*. Έτσι δύναται με τη μικρούλα του δύναμι, να μετάσχη εις το ομαδικόν κοινωνικόν έργον»⁴⁸⁰. Τα παιδιά δηλαδή εντρυφούν στο Πενταετές Σχέδιο και την Κολεκτιβοποίηση από μικρή ηλικία και στα πλαίσια του σχολείου, πραγματοποιώντας βοηθητικές εργασίες σε επίπεδο κοινότητας για να επιτευχθούν οι στόχοι της παραγωγής. Το πνεύμα των Μπολσεβίκων που μεταφέρεται και στα μικρά παιδιά είναι ένα: «*Να δράσουν, να δράσουν. Λαχανιάζουν πυρετωδώς δύο εκατομμύρια ανθρώπων που θέλουν να εντείνουν την θέλησιν ενός από τους πλέον μοιρολατρικούς λαούς του κόσμου, να εξαφανίσουν από μέσα του ότι δεν είνε χρήσιμον προς τον σκοπόν*».

Παράλληλα, η νέα γενιά, τα παιδιά και οι έφηβοι, καθώς και η σοσιαλιστική άμιλλα, θα συσχετιστούν στενά με τον αθλητισμό. Ο *Ριζοσπάστης* θα κάνει λόγο για αθλητικό κίνημα

477 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 989, 28 Αυγούστου 1931.

478 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 988, 27 Αυγούστου 1931.

479 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 129, 3 Απριλίου 1931.

480 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 257, 11 Αυγούστου 1931.

στα Ουράλια «ήδη από το 1923, το οποίο διεισδύει στα βιομηχανικά κέντρα από τους «κύκλους φυσικής αγωγής των κλουμπ, πυρήνων της νεολαίας, σχολείων, αποσπασμάτων πιονιέρηδων και του κόκκινου στρατού»⁴⁸¹. Στη Μόσχα, από το 1928 διοργανώνονταν η Σοβιετική Σπαρτακιάδα, ενώ συγκαλούνταν ακόμα και διεθνή συνέδρια «εργατικού σπορ»⁴⁸². Το αθλητικό πνεύμα και η σωματική και πνευματική καλλιέργεια θα συνδεθούν άρρηκτα με την οικοδόμηση της «Νέας Κοινωνίας» και την «αποτίναξη των καπιταλιστικών δεσμών». «Μόνον σε μια χώρα οι εργάτες αθλητές, ελεύθεροι, χωρίς κανένα εμπόδιο και αντίδραση δουλεύουν εντατικά για να λάβουν το ενεργότερο μέρος στους αγώνες, για να οργανώσουν τη Γ' Σπαρτακιάδα, γιατί μόνο στη χώρα εκείνη που το προλεταριάτο της ύστερα από τόσους αγώνες και τόσες θυσίες ξετίναξε τον καπιταλιστικό ζυγό και τώρα ζη ζωή ελεύθερη, μόνο στη χώρα αυτή στην οποία το καθετί που αφορά τους εργάτες βρίσκεται στην ανώτατη ανάπτυξή του, θα μπορέσουν οι νέοι εργάτες αθλητές να αφοσιωθούν απερίσπαστα στην ανάπτυξη του εργατικού αθλητισμού, στην επιτυχία της Σπαρτακιάδας»⁴⁸³.

Η ανάπτυξη του αθλητισμού στην ΕΣΣΔ λειτουργεί και προπαγανδιστικά για το εργατικό κίνημα στον υπόλοιπο κόσμο: «*Το γεγονός αυτό της προόδου του αθλητισμού στη Σοβ. Ένωση της διαρκούς ανάπτυξης της Σοσιαλιστικής ανοικοδόμησης, το γεγονός που οι εργάτες του ενός έκτου της γης ζούνε ελεύθερα και σαν άνθρωποι, το γεγονός αυτό ας γίνη παράδειγμα στους καταπιεζόμενους εργάτες όλου του Κόσμου στους οποίους μπαίνει μπροστά το ξεκάθαρο καθήκον να ακολουθήσουν το δρόμο που χάραξαν οι Ρώσσοι εργάτες και να δουλέψουν κι αυτοί για το ξεσκλάβωμά τους*»⁴⁸⁴.

Μάλιστα, στην ΕΣΣΔ λειτουργούσε και Ινστιτούτο Φυσικής Αγωγής, ήδη από το 1920, με σκοπό την διαπαιδαγώγηση των μαζών πάνω στη φυσική διάπλαση. Επρόκειτο ουσιαστικά για εκπαιδευτικό ίδρυμα που αποσκοπούσε στην κατάρτιση ειδικών φυσικής αγωγής, τη διδασκαλία του αντικειμένου στα ανώτερα σχολεία και συστηματοποίηση της γνώσης πάνω σε επιστημονική βάση. «Το ινστιτούτο είναι συγχρόνως οργάνωση σχολική και κοινωνική, δηλαδή έχει σχέσεις με την Ουκρανία, Σιβηρία, Καύκασο κλπ»⁴⁸⁵.

Γυναικεία δικαιώματα και χειραφέτηση

Η οικοδόμηση του «νέου πολιτισμού» και η δημιουργία του νέου ανθρώπου στην ΕΣΣΔ συνδεόταν στενά και με τη γυναικεία χειραφέτηση και την απόκτηση ίσων δικαιωμάτων με τον άνδρα. Για τον *Ριζοσπάστη*, «η Διεθνής ημέρα της γυναίκας το 1929 γιορτάζεται μέσα σε

481 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 4891, 10 Απριλίου 1928.

482 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 4933, 16 Μαΐου 1928.

483 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 4999, 25 Ιουλίου 1928.

484 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 5000, 26 Ιουλίου 1928.

485 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 5025, 21 Αυγούστου 1928.

δύο ριζικά διαφορετικές συνθήκες. Από τη μια μεριά κάτω από τον αβάσταχτο και καταθλιπτικό ζυγό της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, κι από την άλλη κάτω απ' την σημαία του σοσιαλισμού στο Κράτος που βρίσκεται η εξουσία στα χέρια του προλεταριάτου, το οποίο χτίζει την καινούργια κοινωνία»⁴⁸⁶.

Την ίδια ώρα, η θέση της γυναίκας και τα δικαιώματα που προβλέπει η σοβιετική νομοθεσία είναι στενά συνδεδεμένα με την εργασία που προσφέρει. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η εργατική νομοθεσία προέβλεπε την προστασία των γυναικών κατά την κύηση, σε περίοδο λοχείας, ενώ απαγορευόταν οι απολύσεις εγκύων⁴⁸⁷. Παράλληλα, οι γυναίκες στην επαρχία οργανώνονταν αντίστοιχα σε συλλόγους αλληλοβοήθειας⁴⁸⁸.

Επιπλέον, η γυναικεία χειραφέτηση και η εξίσωση των δικαιωμάτων της με αυτά του άνδρα συνδέεται άρρηκτα, κατά τη σοβιετική οπτική, με τη συμμετοχή στη διαδικασία παραγωγής, ιδιαίτερα την περίοδο του Πρώτου Πεντάχρονου Σχεδίου. Κατά τον ανταποκριτή του Ριζοσπάστη, το 1931 αναμένεται να ενταχθούν στην παραγωγή πάνω από 1,5 εκατομμύρια εργάτριες, παρά τους ισχυρισμούς του «αστικού τύπου» ότι μετατρέπονται σε «σκλάβες του του Σοβιετικού πεντάχρονου σχεδίου». Την ώρα που «οι άεργες γυναίκες με τα πεινασμένα παιδιά τους ρίχονται στους δρόμους κατά χιλιάδες στις καπιταλιστικές χώρες, στη Σοβιετική Ένωση τραβήχτηκαν κατά χιλιάδες οι εργαζόμενες γυναίκες στην παραγωγή και στην εκτέλεση του μεγάλου σχεδίου της σοσιαλιστικής ανοικοδόμησης». Η απελευθέρωση των γυναικών στην ΕΣΣΔ αποτελεί το αντίπαλο δέος, κατά το Ριζοσπάστη, στην κατάσταση που επικρατεί στις καπιταλιστικές χώρες, όπου μόνο οι «αστές» έχουν ουσιαστικό δικαίωμα ψήφου, ενώ οι γυναίκες της εργατικής τάξης δεν μπορούν να ασκήσουν πλήρως τα δικαιώματά τους, λόγω των δύσκολων συνθηκών ζωής και εργασίας. Την ίδια ώρα, οι αντιπρόσωποι στα Σοβιέτ είναι κατά 1/4 γυναίκες. «Η θέση της γυναίκας απέναντι στη δουλειά είναι καινούργια, είναι σοσιαλιστική»⁴⁸⁹. Μάλιστα, χιλιάδες γυναίκες οργανώνονται σε συνελύσεις τόσο στις επαρχιακές περιοχές όσο και στις πόλεις και τα βιομηχανικά κέντρα. *«Η εργαζόμενη γυναίκα, η εργάτρια κι η αγρότισσα της Σοβιετικής Ρωσίας, στέκεται σε πολύ ανώτερο επίπεδο πολιτικής και κοινωνικής ανάπτυξης, από τη γυναίκα που βρίσκεται και στην πιο προοδευμένη πουρζουάδικη "δημοκρατία". Είναι ελεύτερη να πάρει και παίρνει μέρος σ' όλη τη ποσούρρυθμη ζωή της Σοβιετικής Δημοκρατίας, μέσα στην οποία είναι ισότιμο μέλος. Δεν είναι ποια η ταπεινωμένη, η περιφρονημένη "μπάμπα". Η προλεταριακή επανάσταση, χτυπώντας σύρριζα το καπιταλιστικό σύστημα, ξεσκλάβωσε την*

486 Εφ. Ριζοσπάστης, αρ. 6094, 10 Μαρτίου 1929.

487 Εφ. Ριζοσπάστης, αρ. 580, 7 Φεβρουαρίου 1928.

488 Εφ. Ριζοσπάστης, αρ. 582, 9 Φεβρουαρίου 1928.

489 Εφ. Ριζοσπάστης, αρ. 6927, 23 Αυγούστου 1931.

εργαζόμενη γυναίκα - που αποτελεί το μού της εργαζόμενης ανθρωπότητας - από την ανείπωτη αδικία, από την πιο φοβερή καταπίεση και σκλαβιά»⁴⁹⁰.

Κατά τη Ναντέζντα Κρούπσκαγια, η είσοδος της εργάτριας στην εργοστασιακή παραγωγή και ζωή, η συμμετοχή της στο θεσμοποιημένο πλαίσιο της εργασίας κατά ισότιμο τρόπο με τον άνδρα, η πολιτική ζύμωση και προπαγάνδα κλπ, τήν οδηγεί στο να «υφίσταται όλες αυτές τις επιδράσεις, κι η ψυχοσύνθεσή της να αρχίζει να μεταβάλλεται». Παράλληλα, «τα ίδια αποτελέσματα έχει κι η κολλεχτιβοποίηση στο χωριό». Ο «νέος» τύπος γυναίκας που συμμετέχει και εργάζεται στο πλαίσιο των κολχόζ και σοβχόζ, κατά την Κρούπσκαγια, είναι εντελώς διαφορετικός από την «παλιά» γυναίκα. *«Η υπάκοη δούλα, που πριν από λίγα ακόμα χρόνια έβγανε υποταγμένη στη μπόττα του ανδρό της, έγινε τώρα γυναίκα ανεξάρτητη, που ξαίρει τα δικαιώματά της. Αυτό το καταλαβαίνει κανείς σε κάθε στιγμή. Στο κολχόζ, στο σοβχόζ, υπάρχουν καινούργιες μορφές ζωής, ένα ζωηρό ενδιαφέρον για τα κοινά ζητήματα [...]». «Οι εργαζόμενες γυναίκες της Σοβιετικής Ένωσης χτίζουν, στο πλευρό των αντρών το σοσιαλισμό και την καινούργια σοσιαλιστική ζωή. Μαθαίνουν ανάγνωση και γραφή, μαθηματικά, τεχνική, φιλολογία, ιστορία, μελετούν τον μαρξισμό και τον λενινισμό, τραβάν τις μάξες με το μέρος τους. Αυτό πρέπει να ξέρει κάθε εργάτρια του εξωτερικού»⁴⁹¹. Για τον Μαξίμ Γκόρκι, η γυναίκα πρέπει να «σπάσει» τα δεσμά που τη συνδέουν με τη θρησκεία και να καταλάβει ότι «η ατομική ιδιοκτησία είναι η ιδιοκτησία που δένει την ελευθερία της που εξαντλεί ανώφελα τις δυνάμεις της, που εμποδίζει την ανάπτυξη του πνεύματός της, που "σβύνει την ψυχή", όπως γράφει μια αγρότισσα». Και ο Ρώσος συγγραφέας σημειώνει: *«Μόνο με τον σοσιαλισμό, με την κολλεκτιβιστική δουλειά η γυναίκα ελευθερώνεται από τη ζωή της σκλάβας. Η εξουσία των εργατών και αγροτών άρχισε με επιτυχία να μεταμορφώνει τη ζωή στην κολλεκτιβιστική βάση [...]». «Στη δουλειά αυτή που χειραφετεί τους άντρες από τη σκλαβιά, η γυναίκα πρέπει να δώσει όλες της τις δυνάμεις, όλη της την ψυχή»⁴⁹². Ο Αλέξης Παπαγεωργίου θα συμφωνήσει: *«Ζητήστε στην Ρωσσοική προεπαναστατική φιλολογία μία εικόνα της Ρωσίδος γυναίκας. Αν ο Ρώσος χωρικός ήταν σκλάβος, η γυναίκα ήταν υπάνθρωπος. Και όμως μερικά χρόνια έφτασαν... Ήδη η Ρωσίδα γυναίκα δεν έχει καμιά σχέση με το σκιάχτρο αυτό του παρελθόντος και το πήδημα ήταν ιλιγγιώδες»⁴⁹³. Οι γυναίκες πλέον συμμετέχουν στην οικοδόμηση του νέου καθεστώτος, σε όλες τις πτυχές της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ζωής, καταλαμβάνοντας ακόμα και υψηλές διευθυντικές θέσεις⁴⁹⁴.***

490 Εφ. Ριζοσπάστης, αρ. 818, 23 Ιανουαρίου 1928.

491 Εφ. Ο Νέος Ριζοσπάστης, αρ. 194, 13 Μαρτίου 1932.

492 Εφ. Ριζοσπάστης, αρ. 6495, 22 Απριλίου 1930.

493 Εφ. Ελεύθερος Άνθρωπος, αρ. 157, 3 Μαΐου 1931.

494 Εφ. Ελεύθερος Άνθρωπος, αρ. 235-237, 20-22 Ιουλίου 1931.

Στον αντίποδα, η εργάτρια στην Ελλάδα και στις άλλες καπιταλιστικές χώρες παρουσιάζεται από τα φιλοσοβιετικά δημοσιεύματα ως ένα «αντικείμενο της πιο άγριας και ισχυράς εκμετάλλευσης. Το μεροκάματο που παίρνει δεν είναι ποτέ περισσότερο από το μισό του άνδρα. Προς τούτους υποχρεώνεται να δουλεύει και περισσότερες ώρες και να υφίσταται τις άτιμες επιθέσεις των εργοδοτών. Καμιά κοινωνική ασφάλεια δεν την προστατεύει, καμιά μέριμνα δεν πέρνεται για την μητέρα»⁴⁹⁵. Έτσι, για τον *Ριζοσπάστη*, «η 8η Μαρτίου στην Ελλάδα έρχεται να συνεχίσει την πάλη των εργατών - εργατριών για καλύτερη ζωή, για δώρα, για κοινωνικές ασφάλειες όπως στη Σοβιετική Ένωση»⁴⁹⁶.

Παράλληλα, το ζήτημα του γάμου, της οικογένειας και την ανατροφής των παιδιών θα απασχολήσει τα φιλοσοβιετικά δημοσιεύματα, υπό το πρίσμα της αντίκρουσης των θέσεων που παρουσιάζονται στον «αστικό τύπο». Έτσι, κατά τον Αμερικανό δημοσιογράφο Άλμπερτ Τζόνσον, άρθρο του οποίου δημοσιεύει ο *Ριζοσπάστης*, «γάμος και διαζύγιον εις την Ρωσσίαν των ημερών μας είνε δύο πράγματα ευκολώτατα: Ο γάμος δεν χρειάζεται άλλας διατυπώσεις από μίαν απλήν αναγραφήν εις ιδιαίτερον επίσημον βιβλίο που κρατεί κάθε τοπικόν Σοβιέτ της μεταμορφωθείσης αυτής χώρας. Το ίδιον συμβαίνει και με το διαζύγιον: Μία απλή δήλωσις του ενδιαφερομένου και αναγραφή εις ιδιαίτερον βιβλίων αρκούν για να πραγματοποιηθή η επιθυμία του [...]. Η ελευθερία αυτή που εδόθη εις τον γάμον και τις το διαζύγιον είνε, κατά την φράσιν των προπαγανδιστών της, "ένα είδος επισήμου νομιμοποιήσεως του ελευθέρου έρωτος". Πολλοί ενόμισαν ότι η ελευθερία αυτή θα καθίστα αδύνατον την δημιουργίαν οικογενείας και σταθεράς συζυγικής ζωής. Και όμως απεδείχθη από τας σχετικάς στατιστικάς ότι εις την Ρωσσίαν, αντιθέτως προς ό, τι συμβαίνει εις την Αμερικήν και εις τον άλλον κόσμον με τους αυστηροτάτους νόμους που διέπουν τον γάμον και το διαζύγιον, τα διαζύγια είνε ελάχιστα, οι δε γάμοι πολυπληθείς. Ημπορεί μάλιστα να ειπή κανείς ότι το διαζύγιον, εις την Ρωσσίαν, τείνει να εξαφανισθή οριστικώς»⁴⁹⁷.

Την ίδια εικόνα, αν και με πολλούς αστερίσκους σχετικά με το αν εν τέλει ασπάζεται προσωπικά την ουσία των συμπερασμάτων του, εκφράζει μέσα από τις στήλες του *Ελεύθερου Ανθρώπου* και ο Αλέξης Παπαγεωργίου, ο οποίος επιπλέον υπογραμμίζει ότι οι εκτρώσεις είναι ελεύθερες, κάτι που δεν επηρεάζει τις γεννήσεις και τη μητρότητα, τουναντίον μειώθηκαν τα προβλήματα υγείας και οι θάνατοι από τη συγκεκριμένη πρακτική. Παράλληλα, κατοχυρώνονται τα δικαιώματα του παιδιού είτε αυτό γεννηθεί εντός γάμου είτε εκτός, ενώ η εγκατάλειψή του αποτελεί ποινικό αδίκημα⁴⁹⁸. Η προστασία του παιδιού και της

495 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6094, 10 Μαρτίου 1929.

496 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6441, 7 Μαρτίου 1930.

497 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6094, 10 Μαρτίου 1929.

498 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 236, 21 Ιουλίου 1931.

μητέρας στην ΕΣΣΔ, όπως είδαμε προηγουμένως τίθονταν, σύμφωνα με τον Γιάννη Αντωνιάδη στην πρώτη γραμμή της κοινωνικής πολιτικής. Ο δε Ριζοσπάστης τονίζει, αντιπαραβάλλοντας την ελληνική πραγματικότητα με αυτή της αντίπερα όχθης, σοβιετική: «Στην ΠΡΩΤΗ ΓΡΑΜΜΗ η Σοβιετική Νομοθεσία ωβάζει το ζήτημα της προστασίας του παιδιού και της μητέρας. Αυτά όλα με θλίψη φυσικά αναγκάζονται και αστοί να τα ομολογήσουν. Αλλά εκεί δεν είναι Ελλάδα με "Πατριωτικά Ιδρύματα", που σκοπό έχουν να εξυπηρετούν τους πλούσιους ξεγελώνοντας τις φτωχές μανάδες και τα παιδάκια τους με υποσχέσεις, με παρελάσεις κλπ. Εκεί δεν είναι Βενιζέληδες, Εμπειρικοί και λοιποί εφοπλιστές και βιομήχανοι που διοικούν, αλλά το προλεταριάτο με τους χωριάτες. Οι ίδιες οι φτωχές μανάδες βρίσκονται στην εξουσία. Γι' αυτή την εξουσία πρέπει οι εργάτριες μητέρες μαζί με την υπόλοιπη εργατιά ν' αγωνιστούν»⁴⁹⁹.

Η Τέχνη την περίοδο του πρώτου Πενταετούς Σχεδίου

Στο πλαίσιο της «Οικοδόμησης του Νέου Πολιτισμού», της «Νέας Κοινωνίας» και του «Νέου Ανθρώπου», η Τέχνη, σε όλες της τις εκφάνσεις, υπηρέτούσε το σκοπό αυτό. Από τη Λογοτεχνία και τη Ζωγραφική⁵⁰⁰, μέχρι τον Κινηματογράφο και το Θέατρο, την Αρχιτεκτονική, τη Γλυπτική⁵⁰¹, το Χορό⁵⁰² και τη Μουσική⁵⁰³ κυριαρχούσε η αντίληψη της οικοδόμησης του «Νέου, ενάντια στο «παλιό». Το Πενταετές Σχέδιο δεν ήταν απλώς ένα πρόγραμμα εκβιομηχάνισης, αλλά και μια πολιτιστική επανάσταση στην οποία όλες οι τέχνες κλήθηκαν από το κράτος σε μια εκστρατεία για την οικοδόμηση μιας νέας κοινωνίας. Σύμφωνα με το σχέδιο, ο πρωταρχικός στόχος του σοβιετικού συγγραφέα ήταν να ανυψώσει τη συνείδηση των εργατών, να τους στρατολογήσει στη «μάχη» για «σοσιαλιστική οικοδόμηση» γράφοντας βιβλία με κοινωνικό περιεχόμενο που θα μπορούσαν να κατανοήσουν και να συσχετιστούν ως θετικά ιδανικά⁵⁰⁴.

Κατά συνέπεια, ιδιαίτερη έμφαση δινόταν στη Λογοτεχνία και στη μαζική έκδοση νέων έργων σε όλες τις γλώσσες και διαλέκτους της αχανούς χώρας. Όμιλοι ποιητών και λογοτεχνών δημιουργούνταν σε όλες τις ομόσπονδες Δημοκρατίες⁵⁰⁵, όπως στην Ουκρανία⁵⁰⁶. «Δεν υπάρχει επάγγελμα που να μην έδωσε συγγραφέα», σημείωνε ο Μαξίμ Γκόρκι στο πρώτο συνέδριο αγροτών συγγραφέων της ΕΣΣΔ, ενώ ο Ριζοσπάστης σημειώνει:

499 Εφ. *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, αρ. 122, 1 Ιανουαρίου 1932.

500 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6215, 6454, 8 Ιουνίου 1928, 13 Ιουλίου 1929.

501 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6888, 13 Ιουλίου 1928.

502 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. , 22 Οκτωβρίου 1928 και Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 601, 29 Φεβρουαρίου 1930.

503 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6181, 9 Ιουνίου 1929.

504 Orlando Figes, *Natasha's Dance, A Cultural History of Russia*, New York 2002, σ. 517-518.

505 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 4913, 26 Απριλίου 1928.

506 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 8351-8353, 4-6 Δεκεμβρίου 1929.

«Πρώτα η λογοτεχνία μας είνε λογοτεχνία μάζας κ' είνε ίσως η πρώτη λογοτεχνία πραγματικά λαϊκή. Ύστερα η λογοτεχνία αυτή έχει συγγραφείς που δεν απευθύνονται μόνο στους σύγχρονους, αλλά παράγουν εκείνο που λένε "υψηλή λογοτεχνία" που θα αφορά πολλές γενιές»⁵⁰⁷. Μια λογοτεχνία που ο ήρωάς της είναι «άνθρωπος της δράσεως» και όχι «μοιρολάτρης», μια λογοτεχνία εμπνευσμένη από τα κοινωνικά προβλήματα που περιγράφει «το πάθος της δράσεως και της εργασίας», όπως χαρακτηριστικά έπραξε ο συγγραφέας Φιοντόρ Γκλάντγκωφ στο «Τσιμέντο»⁵⁰⁸. Μάλιστα, πολλοί συγγραφείς οργανώνονταν σε «διμοιρίες», αποσπάσματα και εποφορτίζονταν με τη συγγραφή έργων που είχαν ως θεματολογία το Πενταετές Σχέδιο, τα εργοστάσια, την εργασία κλπ⁵⁰⁹.

Παράλληλα, και στο χώρο του θεάτρου τα μαζικά χαρακτηριστικά αναπτύσσονταν μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση Έτσι, από το 1927 και έπειτα παρατηρείται η παγίωση των εργατικών θεάτρων που δημιουργήθηκαν «από τους κύκλους και τους δραματικούς ομίλους που δούλευαν στις λέσχες και που εστρατολογούντο αποκλειστικά μεταξύ των εργατών και προ παντός ανάμεσα από τους νέους». Μάλιστα, «στα πρώτα χρόνια οι ερασιτέχνες αυτοί της σκηνης δεν παρατούσαν την παραγωγή και από τη φάμπρικα ή το εργοστάσιο μετέβαιναν κατ' ευθείαν στον κύκλο τους, σαν τέλειωνε η εργατική μέρα». Αργότερα όμως «όταν η σκηνηκή εργασία αναπτύχθηκε και τελειοποιήθηκε, όταν ο θεατρικός όμιλος έχοντας αποκτήσει τη πείρα, άρχισε να εξυπηρετεί ταχτικά τις φαρδειές μάζες των θεατών, οι ερασιτέχνες μετατράπηκαν σιγά-σιγά σε ειδικούς κι' αποτελέσανε το πρώτο εργατικό επαγγελματικό θέατρο». Επρόκειτο για ένα νέο είδος θεάτρου, με νέα χαρακτηριστικά και περιεχόμενο. Οι συμμετέχοντες είχαν ως στόχο να «δώσουν στους ακροατές εργάτες, μια θεατρική τέχνη που να μπορούν να την παρακολουθούν και να την καταλαβαίνουν, μια τέχνη ολότελα στη διάθεση των γούστων των καινούργιων θεατών που μνήθηκαν στη κουλτούρα από την Επανάσταση του Οχτώβρη». «Το δούλεμα μιας καινούργιας δραματουργίας, ανταποκρινόμενης στους πόθους της εργατικής τάξης με τη θεματική της, καινούργιων μεθόδων σκηνοθεσίας, καινούργιων ειδών σκηνηκών και καινούργιων τρόπων παιξίματος και καινούργιας τεχνηκής της σκηνης, συμπεριλαμβανομένης και της ανέγερσης καινούργιων θεατρικών χιτριών, τέτοιος είναι ο εχτεταμένος ορίζοντας που ανοίγεται μπροστά στους ηθοποιούς και στους θεατές εργάτες»⁵¹⁰. Αντίστοιχα προλεταριακά θέατρα υπήρχαν και στο πλαίσιο των διαφόρων εθνοτικών ομάδων, όπως μεταξύ των Ελλήνων της Αμπχαζίας⁵¹¹,

507 Εφ. Ριζοσπάστης, αρ. 6321, 4 Νοεμβρίου 1929.

508 Εφ. Ελεύθερον Βήμα, αρ. 2707, 21 Οκτωβρίου 1929.

509 Εφ. Ελεύθερος Άνθρωπος, αρ. 151, 26 Απριλίου 1931.

510 Εφ. Ριζοσπάστης, αρ. 6174, 2 Ιουνίου 1929.

511 Εφ. Ριζοσπάστης, αρ. 6959, 20 Ιουλίου 1931.

ενώ καινοτόμο θεωρούνταν και το παιδικό θέατρο της Μόσχας⁵¹². Μάλιστα, οι «Γαλάζιες Μπλούζες», περίπου 10.000 θίασοι με συγγραφείς, σκηνογράφους και ηθοποιούς που προέρχονταν από την εργατική τάξη βρίσκονταν σε ολόκληρη τη χώρα, δίνοντας παραστάσεις σε λέσχες εργατών, χωριά, σχολεία, ακόμα και φυλακές⁵¹³.

Ακόμα και οι ίδιοι οι θεατές δεν αντιμετωπίζονταν ως απλώς περιφερόμενοι, αλλά ως άτομα με ανώτερες αξιώσεις από το θέατρο. *«Όλη η προσοχή του θεάτρου συγκεντρώνεται στο να ικανοποιηθεί ο θεατής αυτός». Επιπλέον, «το σύστημα των συνδρομητών στα θέατρα φαίνεται πως πέτυχε από την εκπαιδευτική του άποψη, γιατί ο θεατής δεν θέλει πια να δέχεται ή να μη δέχεται, στη τύχη, τα εισιτήρια του τάδε ή τάδε θεάματος. Τώρα πάει στο θέατρο, ενώ πρώτα άμα δεν του άρεσε δεν πήγαινε. Γι' αυτό πριν ανεβαστή το κάθε έργο αποτελεί το θέμα των συζητήσεων όχι μόνο μεταξύ σοβαρών θεατών, σε τρόπο που το θέατρο να μην αποτελεί πια τόπο για διασκέδαση μόνο, αλλά και τόπο για να ακούγονται νέα διδάγματα. Το ίδιο λοιπόν μπορεί ν' ανταποκριθή το θέατρο, όπως και η φιλολογία, στη σύγχρονη ζωή, στα κοινωνικά προβλήματα του πραγματικού βίου, στις νέες κατευθύνσεις, στα ηθικά ζητήματα, στη ζωή τέλος της Κομμουνιστικής Νεολαίας, των σπουδαστών κλπ»⁵¹⁴.*

Σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζε παράλληλα η νέα τότε Τέχνη του Κινηματογράφου που προβαλλόταν από τους σοβιετικούς, ιδιαίτερα ο διεθνούς φήμης εκπρόσωπός του, ο σκηνοθέτης Άιζενσταϊν⁵¹⁵⁵¹⁶⁵¹⁷⁵¹⁸, ο οποίος διηύθυνε κολεκτίβα σκηνοθετών με σημαντικές παραγωγές⁵¹⁹. Στη δε Μόσχα λειτουργούσε πρωτότυπη σχολή, η οποία συγκέντρωνε θετικά σχόλια ακόμα και από την *Καθημερινή*⁵²⁰. Το μαζικό σοβιετικό φιλμ, κατά τον ίδιο, εισήγαγε ένα νέο παράδειγμα στον τρόπο προβολής της εικόνας και διέφερε από την έως τότε χρήση του⁵²¹. *«Ο Άιζενσταϊν εξέταζε αν υπάρχει ένας "συνθετικός δρόμος" που οδηγεί σ' αυτό το σκοπό και φθάνει κατ' αυτό τον τρόπο να ερευνήσει την νέα αυτή ανώτερη μορφή κινηματογράφου, πέραν του αφώνου, του ομιλούντος του ηχηρού του με χρώματα, με ανάγλυφα, απόλυτου, αφηρημένου κλπ. κινηματογράφου που τον αποκαλεί κινηματογράφο της διάνοιας. Ο κινηματογράφος της διάνοιας δεν θα 'ναι ο κινηματογράφος των επεισοδίων και της κωμωδίας, ούτε των ανεκδότων. Ο κινηματογράφος της διάνοιας θα είναι ο*

κινηματογράφος των εννοιών θα είναι η άμεση έκφραση ολόκληρων ιδεολογικών συστημάτων

512 Εφ. *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, αρ. 283, 18 Ιουνίου 1932.

513 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 177, 23 Μαΐου 1931.

514 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6319, 2 Νοεμβρίου 1929.

515 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 8365, 17 Δεκεμβρίου 1929.

516 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6328, 1 Ιανουαρίου 1930.

517 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 183, 29 Μαΐου 1931.

518 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 2517, 10 Απριλίου 1929.

519 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 4944, 27 Μαΐου 1928.

520 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 12 Απριλίου 1928.

521 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6485, 22 Απριλίου 1930.

και συστημάτων συγκίνησης. Μόνο ένας κινηματογράφος ιζανός να περιλάβει στο σύνολό και άμεσα τις διαλεκτικές συγκρούσεις στην γένεση των εννοιών, κατέχει την δυνατότητα να μπάσει στο πνεύμα των φαρδιών μαζών νέες έννοιες και ιδέες. Μόνο ένας τέτοιος κινηματογράφος θα κυριαρχήσει διά της μορφής την κορυφή της νεωτέρας βιομηχανικής τεχνικής. Τέλος, μόνο ένας τέτοιος κινηματογράφος θα έχει το δικαίωμα να ζη μέσα στα θαύματα του Ράδιου, του τηλεσκοπίου και της θεωρίας της σχετικότητας», αναφέρεται συγκεκριμένα⁵²². Στον κινηματογράφο η κρατική μέριμνα για την τέχνη, προκειμένου να διαδραματίσει έναν ηθικά διδακτικό ρόλο ήταν κρίσιμη για την άνοδο του σοσιαλιστικού ρεαλιστικού φιλμ. Με την έναρξη του Πενταετούς Σχεδίου, το Κόμμα εξέφρασε ανυπομονησία για τους πρωτοπόρους σκηνοθέτες, των οποίων οι πνευματικές ταινίες δεν προσελκύνουν πραγματικά ένα μαζικό κοινό. Πάντως, εντός της ΕΣΣΔ φαίνεται ότι διατυπωνόταν και κριτική στην πιο «avant garde» εκδοχή του κινηματογράφου, καθώς έρευνες έδειξαν ότι το σοβιετικό κοινό προτιμούσε ξένες ταινίες, γεμάτες δράση περιπέτειες ή ρομαντικές κωμωδίες συγκριτικά με τις προπαγανδιστικές ταινίες του Vertov ή του Eisenstein⁵²³.

Ιδιαίτερη έμφαση δινόταν στο αποκαλούμενο «διδακτικό» ή «μορφωτικό» φιλμ, η θεματολογία του οποίου αφορούσε κοινωνικά ζητήματα⁵²⁴, διάφορα εκπαιδευτικά θέματα, όπως φιλμ που πραγματεύονταν ιατρικά θέματα⁵²⁵, εκπαίδευση πάνω στην παραγωγή⁵²⁶, όπως τεχνικές αποξήρανσης ελών⁵²⁷ ή για τη δημιουργία πόλεων, εργοστασίων και ολόκληρων βιομηχανικών κέντρων, όπως το Μαγκνιτογκόρσκ⁵²⁸, ιδιαίτερα κατά την περίοδο εφαρμογής του Πεντάχρονου Σχεδίου και της κολεκτιβοποίησης κλπ.

Αλλά και η Αρχιτεκτονική στη Σοβιετική Ένωση υπηρετούσε πλέον το σκοπό του νέου κοινωνικού σχηματισμού και αναπτυσσόταν βάσει των νέων όρων ζωής και με βάση πλέον το Πεντάχρονο Σχέδιο. *«Η Επανάσταση του Οχτώβρη κατάφερε ένα γερότατο χτύπημα ενάντια στην ιδέα του αρχιτεκτονικού εκλεχτικισμού. Βάρεσε στη ρίζα τους όλες τις λιμνιασμένες παραδόσεις κι' όλους τους λόγους που μάς κάνανε να θαυμάζουμε τους ρυθμούς του Μ. Πέτρου, της Μ. Αικατερίνης, ή της Ελισάβετ. Η επανάσταση, σα μια καινούργια αρχή πολιτισμού καινούργιου, έδινε στη ζωή μίαν καινούργια γόνιμη αρετή, είχε για αντικείμενο τη*

522 Εφ. Ριζοσπάστης, αρ. 6354, 7 Δεκεμβρίου 1929.

523 Orlando Figes, *ό.π.*, σ. 521.

524 Εφ. Ελεύθερος Άνθρωπος, αρ. 184, 30 Μαΐου 1931.

525 Εφ. Λαϊκή Φωνή, αρ. 3065, 23 Ιουλίου 1931.

526 Εφ. Λαϊκή Φωνή, αρ. 3066, 24 Ιουλίου 1931.

527 Εφ. Ριζοσπάστης, αρ. 6468, 3 Απριλίου 1930.

528 Εφ. Ο Νέος Ριζοσπάστης, αρ. 284, 3 Ιουλίου 1932.

δημιουργία από αξίες επαναστατικές συνδεδεμένες με τη γέννηση μιας καινούργιας κοινωνικής ζωής και δεν μπορούσε ν' ανεχτή τον εκλεχτικισμό»⁵²⁹.

Ο αντίλογος στην οικοδόμηση ενός «Νέου Πολιτισμού»

Στον αντίποδα, *Ελεύθερον Βήμα* και *Καθημερινή* αντιμετώπισαν την «οικοδόμηση της Νέας Κοινωνίας» και τη «δημιουργία του Νέου Ανθρώπου» στη Σοβιετική Ένωση με δημοσιεύματα που είτε απέρριπταν κάτι τέτοιο είτε αντιμετώπιζαν τις όποιες αλλαγές ως απειλή για τη Δύση.

Σε ένα άκρως αντισοβιετικό ανυπόγραφο δημοσίευμά του σε δύο συνέχειες, λίγο μόλις διάστημα πριν το πρώτο Πεντάχρονο Σχέδιο, το *Ελεύθερον Βήμα* χαρακτηρίζει τον μπολσεβίκικο «παράδεισο» ως ένα «κακό όνειρο» και πραγματεύεται την παρολίγον ρήξη των Σοβιέτ με τη Γερμανία, με αφορμή τη δίκη του Σάχτι, ενώ υποστηρίζεται ότι το απώτερο μέλλον του σοσιαλισμού είναι η ένταξη σε αστική κυβέρνηση, όπως έγινε με τη σοσιαλδημοκρατία στη Γερμανία⁵³⁰. Την ίδια ώρα, «δέκα χρόνια κομμουνιστικής ευδαιμονίας επέρασαν και από την Ρωσσίαν σηκώνεται νέον το σύνθημα, που ο άλλος αφελής κόσμος το επίστευε παλαιόν: Η ηθική επανάστασις δεν συνετελέσθη. Ο νέος τύπος του κομμουνιστού δεν συνετελέσθη ακόμη». Κατά το δημοσίευμα, «εις ολόκληρον την κομμουνιστικήν Ρωσσίαν διεξάγεται μία τεραστία προπαγάνδα υπέρ του πνεύματος της αποταμιεύσεως και των οικονομιών», ενώ «η άνεσις εις την ζωήν δεν φαίνεται να καταδικάζεται από τους κομμουνιστάς». Επιπλέον, ιεραρχικοί τίτλοι και άλλες διακρίσεις επανέρχονται, ενώ λαμβάνει χώρα μία «αναγέννησις των αστικών αρετών». Το *Ελεύθερον Βήμα* προεξοφλεί την εξαφάνιση του μπολσεβικισμού, την ώρα που μόνο συλλογικές μορφές ζωής, όπως οι λέσχες και οι σύνδεσμοι θυμίζουν το σοβιετικό σύστημα⁵³¹.

Στο ίδιο πλαίσιο κινούνται τα άρθρα του *Ελεύθερου Βήματος* καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου που μελετά η παρούσα εργασία. Ο γνωστός δημοσιογράφος Ουόλτερ Ντιούραντι⁵³² ισχυρίζεται ότι «η μπολσεβίκικη επανάστασις εξουδετέρωσε και εξηφάνισε τελείως από σκηνής την Ρωσσίαν των τσάρων και της αριστοκρατίας», όμως οι 140

529 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 599, 26 Φεβρουαρίου 1928.

530 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 2256, 18 Ιουλίου 1928.

531 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 2256, 19 Ιουλίου 1928.

532 Ο Ουόλτερ Ντιούραντι ήταν Αγγλοαμερικανός δημοσιογράφος που διετέλεσε επικεφαλής του γραφείου της εφημερίδας *New York Times* στην Μόσχα από το 1922 έως το 1936. Το 1932 απέσπασε το βραβείο Pulitzer, στην κατηγορία του ξένου ανταποκριτή, για έντεκα άρθρα του σχετικά με την ΕΣΣΔ που δημοσιεύθηκαν το 1931, στους *New York Times*. Ο ίδιος, θα αρνηθεί ότι υπήρξε εσκεμμένη απόπειρα εξόντωσης των αγροτών της Ουκρανίας και εκτεταμένος λιμός, αποδεχόταν όμως την πείνα που μάστιζε τις περιοχές του βορείου Καυκάσου και της κοιλάδας του Ντονέτς. Αν και υπήρξαν ορισμένες αντιδράσεις, μετά το 1990 και την κατάρρευση της ΕΣΣΔ για αυτή του τη στάση, και ζητήθηκε η ακύρωση της απονομής του βραβείου Pulitzer στον Ουόλτερ Ντιούραντι, κάτι τέτοιο δεν συνέβη.

εκατομμύρια κάτοικοί της αποτελούν μία μάζα που δεν απαλλάχθηκε από τον τσάρο, «ήλλαξε απλώς κύριον. Ο νέος αυθέντης δεν λέγεται πλέον Ρωμανόφ, αλλά Στάλιν [...]. Αλλ' όταν οι άξεστοι και αναλφάβητου της σήμερον διαφωτισθούν και αποκτήσουν συνείδησιν θα εμμείνουν απαθώς εις τα δεσμά των ή θα εγείρουν κεφαλήν και θα στραφούν κατά του δυνάστου των; Τότε θα έχη σημάνη η στιγμή της νέας δημοκρατικής Ρωσσίας»⁵³³.

Η απόρριψη της οικοδόμησης «Νέας Κοινωνίας» και «Νέου Ανθρώπου» στην ΕΣΣΔ λαμβάνει, μέσα από τις στήλες του *Ελεύθερου Βήματος*, ακόμα και την ακραία μορφή τη φυλετικής κριτικής, από τον Γάλλο καθηγητή Andre Siegfried, ο οποίος αποδίδει στα «φυλετικά» και «ανατολίτικα» χαρακτηριστικά των Ρώσων την φερόμενη αποτυχία⁵³⁴. Ο ίδιος θεωρεί ότι οι διαφορές Ρωσίας - Δύσης είναι τεράστιες, ενώ συγκρίνει τις μεταρρυθμίσεις των Λένιν και Στάλιν με την πολιτική του Μεγάλου Πέτρου. «Όταν γίνεται λόγος περί του πενταετούς σχεδίου, το μέγεθος του οποίου δεν υποτιμώ, ακούομεν να ομιλούν περί φορδισμού, ρασιοναλισμού, ταιϋλορισμού και αμερικανικής αποδοτικής πρακτικότητας. Αλλά δεν είνε ανόητο να λησμονώνεν την ρωσικήν ψυχολογίαν, την οποίαν επεχείρησα να υπενθυμίσω και να σκιαγραφήσω;».

Μετριοπαθέστερος στην κριτική του εμφανίζεται ο Βρετανός καθηγητής Julian Huxley, ο οποίος αναγνωρίζει μεν την επιστημονική πρόοδο και τη σημασία της επιστήμης στην κοινωνική ζωή και στην οικονομία, καθώς και την επαρκή κατάρτιση των επιστημόνων, διατυπώνει όμως αμφιβολίες για το κατά πόσο οι πολίτες της ΕΣΣΔ έχουν τη δυνατότητα κατανόησης, αφομοίωσης, αξιολόγησης και εφαρμογής των μετασχηματισμών. «Η έλλειψης προϋποθέσεων η οποία καθιστά τας μάζας ανικάνους να συνεργασθούν συνειδητώς εις την προσπάθειαν αυτήν, αυτή η ίδια τας εμπνέει με εν είδος αφωσιωμένης προσηλώσεως εις τους σημερινούς τσάρους και τας καθιστά ικανάς να υφίστανται αγωγύστως ό, τι υφίστανται. Πλην, τίς θα υπερισχύση τελικώς εις τον αγώνα αυτόν της φαντασιοπλήκτου προσηλώσεως και της ανοικτίρμονος πραγματικότητας;», σημειώνει⁵³⁵.

Κατάργηση του ατόμου, απαγόρευση αγροτικής ιδιοκτησίας, υπερδιογκωμένο κράτος, με υπερεξουσίες στρατού και αστυνομίας, γραφειοκρατικό σύστημα και κατ' επίφαση επίκληση του κομμουνιστικού ιδεώδους διαπιστώνει από την πλευρά του και ο Γάλλος δημοσιογράφος Ζορζ Λουσιανί, επιχειρώντας να αποδείξει, ότι «η ΕΣΣΔ δεν είνε πατρίς των προλεταρίων και των αποκλήρων, αλλά των αρχηγών και των κυβερνώντων».⁵³⁶

533 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 3123, 19 Δεκεμβρίου 1930.

534 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 3318, 9 Ιουλίου 1931.

535 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 3510, 22 Ιανουαρίου 1932.

536 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. 2287, 2 Ιουνίου 1932.

«Το άτομον ενίκησεν» διατείνεται από την πλευρά του το *Ελεύθερον Βήμα*, κάνοντας λόγο για «αναζωογόνηση των μεσαίων αστικών τάξεων» και έλλειψη χειροτεχνών και άλλων μικροεπαγγελμάτων, καθώς η συντριπτική πλειοψηφία των νέων και της εργατικής τάξης απασχολείται στο βιομηχανικό τομέα. Επιπλέον, το δημοσίευμα ισχυρίζεται ότι υπάρχει αλλαγή στάση απέναντι στα ατομικά δικαιώματα ακόμα και σε επίπεδο ηγεσίας, συνδέοντας τις εξελίξεις αυτές περισσότερο με την εκβιομηχάνιση της χώρας και την αλλαγή του παραγωγικού μοντέλου, παρά απευθείας με το πολιτικό πρόγραμμα των Μπολσεβίκων. «Καλός ή κακός ο εκβιομηχανισμός, αυτό είναι ένα ερώτημα που δεν θέλομεν εδώ να εξετάσωμεν. Πιστοποιούμεν μόνον, ότι έχει τα όριά του. Όταν δε φθάσωμεν εις αυτά τι θα κάνωμεν; Θα υποστηρίξωμεν τον μικροτεχνίτην, θα αναζωογονήσωμεν το άτομον. Και ο κολλεκτιβισμός;»⁵³⁷. «Επάνοδον εις τον αστισμόν» και «περίοδο μεταρρυθμίσεων και νεωτερισμών εις την Σοβιετικήν Ρωσσίαν», διαβλέπει και η *Καθημερινή*, με αφορμή ομιλία του γραμματέα της Κομσομόλ, Αλεξάντρ Κοζάριοφ. Το άρθρο τονίζει σημεία του λόγου του Κοζάριοφ σχετικά με τον τρόπο ενδύσεως, την άνεση της κατοικίας, καθώς και την καλλιτεχνική στροφή στην κωμωδία και την «ελαφρά» μουσική. «Ο μπολσεβικισμός δεν θέλει πλέον να εμφανίζεται ρακένδυτος και προλεταριακός»⁵³⁸.

Η μεταστροφή του Παναΐτ Ιστράτι, του Ελληνορουμάνου συγγραφέα που, από ένθερμος υποστηρικτής του Τρότσκι⁵³⁹, αποκήρυξε τον μπολσεβικισμό και μετατράπηκε σε πολέμιο της ΕΣΣΔ με το βιβλίο του «Προς την άλλην φλόγα», θα προκαλέσει ιδιαίτερη αίσθηση στην κοινή γνώμη. Η *Καθημερινή* θα ξεκινήσει τη δημοσίευση αποσπασμάτων του έργου, κάνοντας λίγο για «διαφωτιστικές αποκαλύψεις» και μάλιστα ενός «φανατικού κομμουνιστή»⁵⁴⁰. Η εφημερίδα θα χρησιμοποιήσει τόσο το παράδειγμα του Ιστράτι – ο οποίος θα επικριθεί σφόδρα από τον φιλοσοβιετικό Τύπο και τους συμπαθούντες την ΕΣΣΔ, όπως ο Γιάννης Αντωνιάδης⁵⁴¹ – όσο και του αυτοεξόριστου πρώην κρατικού αξιωματούχου και εσέρου, Μπεςεντόφσκι, για να καταδείξει τη «σοβιετική κόλαση» και τη δυστυχία του λαού από τους νέους κυρίαρχους⁵⁴².

Αναφορικά με τα γυναικεία δικαιώματα, οι απόψεις που διατυπώνονται από *Ελεύθερον Βήμα* και *Καθημερινή* παρουσιάζουν αντιφάσεις. Από τη μία, αναγνωρίζεται η πλήρης και ουσιαστική ισότητα των γυναικών έναντι των ανδρών, καθώς και η ισότιμη συμμετοχή τους σε όλες τις πτυχές της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής της

537 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 3756, 30 Σεπτεμβρίου 1932.

538 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 15 Αυγούστου 1932.

539 Περ. *Σπάρτακος*, αρ. 22, 10 Μαρτίου 1929.

540 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 3 Δεκεμβρίου 1929.

541 Εφ. *Λαϊκή Φωνή*, αρ. 3080, 7 Αυγούστου 1931.

542 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 7 Νοεμβρίου 1929.

ΕΣΣΔ, όπως στον τομέα της Δικαιοσύνης⁵⁴³, από την άλλη όμως στην αρθρογραφία επικρατούν μάλλον εντυπωσιοθηρικοί τίτλοι, όπως «αι γυναίκες καταργούνται... εις την σοβιετικήν Ρωσσίαν»⁵⁴⁴. Μάλιστα, η *Καθημερινή* θα δημοσιεύσει σε περίοπτη άρθρο του συνεργάτη της, στρατηγού Νικόλαου Κλαδά, ο οποίος αντιτίθεται σφοδρά στην ένταξη των γυναικών στο στρατό, κατά το παράδειγμα της ΕΣΣΔ, ενώ θα εναντιωθεί και στο ευρύτερο ζήτημα της ισότητας των δύο φύλων⁵⁴⁵.

Το ίδιο έντυπο, μέσω ανταπόκρισής από το εξωτερικό, υπό τον εντυπωσιοθηρικό τίτλο «ο κατηφής έρωσ της προλεταριακής Ρωσσίας» ασχολείται με τον τρόπο διαπαιδαγώγησης της νέας γενιάς. Απηχώντας την άποψη των φιλοσοβιετικών δημοσιευμάτων για το χάσμα γενεών, θα κάνει λόγο για την «κατήφεια» που επικρατεί στη χώρα, η οποία εκδηλώνεται και μέσω του τρόπου με τον οποίο «αθρόα ζεύγη ερωτευμένων περνούν εναγκαλισμένοι κατά τρόπον σκανδαλώδες»⁵⁴⁶. Έκφραση ουσιαστικά του συντηρητισμού της *Καθημερινής* αναφορικά με το γυναικείο ζήτημα και άλλα θέματα, όπως οι σχέσεις των δύο φύλων, η οικογένεια και η ηθική.

Στο ίδιο πλαίσιο, η *Καθημερινή* θα αντιμετωπίσει το έντονο αντιθρησκευτικό πνεύμα ως «αντιθρησκευτικό μένος», καταγγέλλοντας τη μετατροπή μοναστηριού σε παιδικό κινηματογράφο και τη δήμευση της περιουσίας του, καθώς και τη δράση του «αντιθρησκευτικού μετώπου», ένωση διαφόρων αντιθρησκευτικών οργανώσεων, κατά την εφημερίδα⁵⁴⁷. Για διώξεις θρησκευτικές διώξεις και των Εβραίων θα κάνει λόγο και δημοσίευμα του *Ελεύθερου Βήματος*⁵⁴⁸. Πάντως, κατά την *Καθημερινή*, και ενώ το Πεντάχρονο Σχέδιο και η σοσιαλιστική οικοδόμηση βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη, παρατηρήθηκε μια θρησκευτική αναγέννηση και επάνοδος στις χριστιανικές αξίες⁵⁴⁹. Η Ρωσία χωρίς θεό αποτελεί, κατά την άποψη του εντύπου, μια χώρα πλήρους ηθικής και κοινωνικής παρακμής⁵⁵⁰, ένας «μπολσεβίκικος» εφιάλτης», όπως συχνά διατείνεται. Μάλιστα, το έντυπο θεωρεί την εκκλησιαστική ιεραρχία ως όργανο και υποταγμένη στους Μπολσεβίκους⁵⁵¹.

543 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 26 Φεβρουαρίου 1930.

544 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 2682, 26 Σεπτεμβρίου 1929.

545 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 17 Ιουλίου 1930.

546 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 30 Μαΐου 1931.

547 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 19 Μαΐου 1929.

548 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 2160, 10 Απριλίου 1928.

549 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 29 Ιουνίου 1930.

550 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 21 Οκτωβρίου 1930.

551 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 21 Οκτωβρίου 1930.

Η ίδια εφημερίδα θα αμφισβητήσει και το ρόλο του ρωσικού θεάτρου, κάνοντας λόγο για «όργανο πολιτικής προπαγάνδας», καθώς και «καλλιτεχνικής στείροτητας»⁵⁵². Την ίδια ώρα, θα χαρακτηρίσει ως «υπαλλήλους του κράτους» τους συγγραφείς, «γραφιάδες» που χρησιμοποιούνται «διά την κατασκευήν ποιημάτων, δραματικών έργων, διηγημάτων, ακροστοιχίδων κλπ, των οποίων το θέμα, είνε απαραίτητως κομμουνιστικόν, διδόμενον εκ των προτέρων υπό της οικείας αρχής»⁵⁵³. Η *Καθημερινή* θα ισχυριστεί ότι η Τέχνη γενικότερα και η συγγραφή ειδικότερα βρίσκονται υπό διωγμό από την Γκεπεού, τη μυστική αστυνομία της ΕΣΣΔ. «Η φιλολογία, με μίαν λέξιν, δεν γίνεται ανεκτή εις την Ρωσσίαν ειμή μόνον όταν δέχεται να εξυπηρετήση τον μολοσεβικισμόν. Αποτελεί ένα εξάρτημα εργοστασίων της προπαγάνδας και παύει να είνε τέχνη. Είναι απλούστατα μία "δούλη" του Κράτους»⁵⁵⁴.

Πολιτικό σύστημα και δικαιώματα στην ΕΣΣΔ

Μελετώντας τον ελληνικό Τύπο της περιόδου 1928-1932 μπορούμε να εξάγουμε ορισμένα συμπεράσματα αναφορικά με το πώς προσεγγίζονται τα πολιτικά δικαιώματα και το πολιτικό σύστημα της Σοβιετικής Ένωση κατά την περίοδο του Πρώτου Πεντάχρονου Σχεδίου.

Οι εκλογές των Σοβιέτ χαρακτηρίζονταν σε απόφαση της Ολομέλειας του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης ως μέσο για την ανοικοδόμηση του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ, ενώ, σύμφωνα με το κείμενο, προωθούνταν οι εργάτες και οι χωρικοί σε κρατικά πόστα. «Οι νέες εκλογές πρέπει να εξασφαλίσουν μια καλλιτέρευση στη σύνθεση των σοβιέτ. Οι πρώτες θέσεις σ' αυτά, πρέπει να ανήκουν στους εργάτες των ομάδων εφόδου και στους αγρότες των κολχός [...]. Πρέπει με κάθε μέσο ν' αναπτύξουμε τον έλεγχο των εργατών και χωρικών στη δουλειά των κρατικών πόστων. Τα σοβιέτ πρέπει ν' αναπτύξουν μεγαλύτερη δραστηριότητα για την ικανοποίηση των καθημερινών αναγκών των εργατών. Προς τον σκοπό αυτό πρέπει να ενταθί η πάλη κατά του γραφειοκρατικισμού, με βάση την αυτοκριτική»⁵⁵⁵.

Δικαίωμα ψήφου είχαν όσοι πολίτες ανεξαρτήτως φύλου συμπλήρωναν το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας τους και προέρχονταν από τα εργατικά στρώματα, το εισόδημά τους δηλαδή προέρχονταν μόνο από την προσωπική εργασία. Το δικαίωμα του «εκλέγειν» και του «εκλέγεσθαι» ήταν ιδιαίτερα εκτεταμένο ηλικιακά, κάτι πρωτοποριακό για την εποχή, ενώ παρεχόταν η δυνατότητα στα τοπικά Σοβιέτ να μειώσουν ακόμα περισσότερο το όριο ηλικίας

552 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 12 Απριλίου 1930.

553 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 7 Αυγούστου 1930.

554 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 15 Αυγούστου 1931.

555 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6768, 4 Ιανουαρίου 1931.

για τη χορήγηση εκλογικού δικαιώματος, υπό την προϋπόθεση ότι η απόφασή τους αυτή θα απολάμβανε της έγκρισης της Κεντρικής Κυβέρνησης⁵⁵⁶.

Τα εκλογικά δικαιώματα στερούνταν από «κάθε πρόσωπο που εκμεταλλεύεται την εργασία του άλλου, που έχει εισοδήματα που δεν προέρχονται από μόνη την προσωπική του εργασία καθώς κ' οι παλαιοί μεγαλοχτήμονες, φαμπρικάντες, κληρικοί (παπάδες), τ' άτομα που 'χαν πολεμήσει άλλοτε την Επανάσταση μέσα από τα σπουδαία τους πόστα στην τσαρική κυβέρνηση ή σε κάθε άλλη κυβέρνηση που είχ' εκτεθή μέσ' στον εμφύλιο πόλεμο ενάντια στην εξουσία των Σοβιέτ. Έτσι, στις τελευταίες εκλογές, στερήθηκαν το δικαίωμα του ψήφου, τα 37% απ' όλο τον πληθυσμό της εκλογικής ηλικίας»⁵⁵⁷. Ο Ριζοσπάστης ασκεί δε κριτική στα συντάγματα των καπιταλιστικών χωρών που θέτουν μεγάλους περιορισμούς (ηλικιακούς κλπ), καθώς και τη διάκριση σε ενεργητικό και παθητικό εκλογικό δικαίωμα. Την ίδια ώρα, οι γυναίκες όχι μόνο ψήφισαν, αλλά και εκλέγονταν ως αντιπρόσωποι στα Σοβιέτ και σε άλλους θεσμούς⁵⁵⁸.

Το εκλογικό σύστημα έπαιρνε τη μορφή των διαδοχικών εκλογών για την ανάδειξη αντιπροσώπων. Στις εκλογές πρώτου βαθμού οι έχοντες πολιτικά δικαιώματα εξέλεξαν το Σοβιέτ των χωριών και των πόλεων. Στη συνέχεια αυτά εξέλεξαν τα Σοβιέτ των επαρχιών, τα οποία με τη σειρά τους υποδείκνυαν 1.500 αντιπροσώπους, οι οποίοι αποτελούν το Συνέδριο των Σοβιέτ της Ενώσεως που ασκούσε τη νομοθετική και εκτελεστική εξουσία, συνεργόμενο κάθε χρόνο. Το εν λόγω συνέδριο εξέλεγε μία Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή (ΚΕΕ) αποτελούμενη από 400 μέλη που ψήφισε νόμους και εξέδιδε διατάγματα, ενώ με τη σειρά της εξέλεγε 12 Επιτρόπους του Λαού, θέσεις αντίστοιχες με αυτές των υπουργών. Η ΚΕΕ αποτελούνταν από δύο συμβούλια: Το Συμβούλιο της Ενώσεως και το Συμβούλιο των Εθνοτήτων. Κατά τον Αλέξη Παπαγεωργίου πάντως, όλη η εξουσία ανήκε στο Κομμουνιστικό Κόμμα και οι διαδοχικές εκλογικές βαθμίδες ευνοούσαν την ανάδειξη μπολσεβίκων στις εκλογικές θέσεις⁵⁵⁹.

Παράλληλα, το σοβιετικό Σύνταγμα παρείχε σειρά ελευθεριών, όπως παροχή δικαιωμάτων στις εθνικές μειονότητες⁵⁶⁰, η ανεξιθρησκεία και ο διαχωρισμός Κράτους-Εκκλησίας⁵⁶¹, καθώς και η ελευθερία των συγκεντρώσεων. Η πρόσληψη της πρακτικής των συγκεντρώσεων κατέληγε σε περιορισμό τους. «Τι είδους συγκεντρώσεις και διαδηλώσεις θα

556 Παναγιώτης Α. Πετρουλάκος, *Το πολιτικό σύστημα της Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών – Από την Απολυταρχία στη Σοβιετική Διακυβέρνηση*, Αθήνα 2007, σ. 163.

557 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 826, 3 Φεβρουαρίου 1928.

558 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6928, 23 Αυγούστου 1931.

559 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 137, 11 Απριλίου 1931.

560 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6950, 11 Ιουλίου 1931.

561 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6951, 12 Ιουλίου 1931.

κάνουν οι εργάτες και χωρικοί; Φυσικά τέτοιες που να εξυπηρετούν τα συμφέροντά τους. Π.χ όταν τους φορολογούν, όταν δεν έχουν δουλειά και πεινά, όταν πέρνουν λίγο μεροκάματο, όταν δουλεύουν πολλές ώρες, όταν επειδή διαμαρτύρονται για τέτοια πράγματα στέλνονται στη Σιβηρία εξορία και στη φυλακή. Όμως συμβαίνει αυτό στη Ρωσία; Όχι. Κι αυτό έχει δικαιολογηθεί κι απ' τους ίδιους τους αστούς»⁵⁶².

Περνώντας στις διώξεις των δύο αντιπολιτεύσεων, της αριστερής αρχικά και μετέπειτα της δεξιάς, μπορούμε να πούμε ότι τα ζητήματα αυτά αναδεικνύονταν από τον *Σπάρτακο*, το *Ελεύθερον Βήμα*, την *Καθημερινή*, την *Εργασία* και την *Πειθαρχία* και κατά δεύτερο λόγο και συνάμα σε πολύ μικρότερο βαθμό από το *Ριζοσπάστη* και τις ανταποκρίσεις των Παπαγεωργίου και Γραμματικόπουλου. Ο Γιάννης Αντωνιάδης δεν θα ασχοληθεί με το θέμα, καθώς τα κείμενα των εντυπώσεών του επικεντρώνονται κυρίως στην καθημερινή ζωή, τις κοινωνικές παροχές και ασφαλίσεις κλπ.

Ο *Σπάρτακος* θα κάνει λόγο για τις διώξεις των επικεφαλής της αριστερής αντιπολίτευσης, καθώς και για την επιβεβαίωση των θεσεών τους αναφορικά με το Πενταετές Σχέδιο και την Εκβιομηχάνιση της χώρας⁵⁶³. Το ίδιο έντυπο, υπό τη μορφή περιοδικού πλέον, θα κάνει λόγο ακόμα και για εκτέλεση αντιπροσώπου της Γκε Πε Ου, λόγω των φιλοαντιπολιτευτικών του απόψεων⁵⁶⁴. Οι διώξεις της αντιπολίτευσης θα απασχολήσουν και το *Ελεύθερον Βήμα*, το οποίο θα δημοσιεύσει τη διαμαρτυρία των Τρότσκι, Ράκοβσκι, Ράντεκ και άλλων επιφανών στελεχών της αντιπολίτευσης που εξορίστηκαν σε πόλεις της Σιβηρίας τη διαμαρτυρία τους προς το 6ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς⁵⁶⁵. Το ίδιο έντυπο θα δημοσιεύσει παράλληλα την είδηση της απέλασης του Τρότσκι στην Τουρκία, καθώς και τη μαρτυρία του για την εξορία στην Άλμα Άτα⁵⁶⁶. Και η *Καθημερινή* θα ασχοληθεί σε δημοσιεύματά της με την εξορία των «αντιπάλων του Στάλιν» στη Σιβηρία, ενώ στη Γαλλία συλλαμβάνονται κομμουνιστές βουλευτές⁵⁶⁷⁵⁶⁸⁵⁶⁹.

Λιγιστές θα είναι παράλληλα και οι αναφορές στα έντυπα που μελετά η παρούσα εργασία αναφορικά με το σωφρονιστικό σύστημα της ΕΣΣΔ και τα στρατόπεδα εργασίας του συστήματος «GULAG». Ορισμένα δημοσιεύματα πάντως μεταφέρουν εικόνες μέσα από τα στρατόπεδα αυτά, περιγράφοντας για παράδειγμα τη ζωή των πολιτικών κρατουμένων -

562 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6948, 9 Ιουλίου 1931.

563 Εφ. *Σπάρτακος*, αρ. 5, 10 Αυγούστου 1928.

564 Περ. *Σπάρτακος* αρ. 2, σ. 13-14, Αύγουστος 1930.

565 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 2131, 12 Μαρτίου 1928.

566 Εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, αρ. 2479, 2 Μαρτίου 1929.

567 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 16 Ιανουαρίου 1928.

568 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 20 Ιανουαρίου 1928.

569 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 3 Φεβρουαρίου 1929.

πρώην τσαρικών, Λευκών κλπ-, όπως η αναδημοσίευση άρθρου Γάλλου δημοσιογράφου με αφορμή την επίσκεψή του σε στρατόπεδα της Σιβηρίας⁵⁷⁰, ο οποίος δίνει μία μάλλον «θετική» εικόνα των στρατοπέδων, συγκριτικά με τη διαδομένη άποψη που κυριάρχησε την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου. Την ίδια άποψη θα εκφράσει και ο Αλέξης Παπαγεωργίου, βασιζόμενος σε μαρτυρίες τρίτων, όπως ένας Έλληνας πλοίαρχος και Άγγλοι έμποροι. Μάλιστα, ο ίδιος επικρίνει τη στάση άλλων χωρών, όπως η Αγγλία και οι ΗΠΑ, στις οποίες ο συντηρητικός Τύπος και διάφοροι κύκλοι προσπαθούσαν να εμποδίσουν την εισαγωγή προϊόντων από την ΕΣΣΔ, εν μέσω ενός γενικότερου αρνητικού κλίματος για τα Σοβιέτ διεθνώς, με κατηγορίες περί «ντάμπινγκ», με την πρόφαση ότι παράγονταν από την καταναγκαστική εργασία καταδίκων. Ο Παπαγεωργίου απορρίπτει τη συγκεκριμένη κατηγορία σημειώνοντας ότι δεν διαπίστωσε ότι τα προϊόντα που παράγονται στα στρατόπεδα εργασίας εξάγονταν, όπως επίσης και ότι οι συνθήκες ήταν «ανθρώπινες»⁵⁷¹. Παρόμοια εικόνα αναφέρει και για τις φυλακές στην ΕΣΣΔ, επισκεπτόμενος ορισμένες από αυτές και συνομιλώντας με ποινικούς και πολιτικούς κρατούμενους⁵⁷².

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι κοινότητες κρατουμένων και καταδικασμένων ατόμων. Μία τέτοια «Τρουντόβαγια Κομμούνα» επισκέφτηκε ο Αλέξης Παπαγεωργίου. Σύμφωνα με τον ίδιο, επρόκειτο για δομές που εντάσσονταν στο σωφρονιστικό σύστημα της ΕΣΣΔ και αποτελούσαν κομμάτι της διαδικασίας αναμόρφωσης και επανένταξης στην κοινωνία. Οι κοινότητες αυτές ήταν ανοιχτές και δημιουργούνταν κοντά σε πόλεις και χωριά, ακολουθούσαν το παράδειγμα της κοινοτικής οργάνωσης, των συλλογικών δραστηριοτήτων και ζωής και συντηρούνταν μέσω της εργασίας των μελών τους είτε σε εργοστάσια και άλλες παραγωγικές μονάδες που λειτουργούσαν στο εσωτερικό τους είτε σε δουλειές εκτός κοινότητας⁵⁷³.

Κεφάλαιο Τρίτο

Οι Έλληνες στην ΕΣΣΔ

Κλείνοντας τη μελέτη του αρχειακού υλικού των εντύπων, αξίζει ιδιαίτερη αναφορά στην ελληνική κοινότητα της ΕΣΣΔ. Πληροφορίες αντλούμε κυρίως για τους Έλληνες της Ουκρανίας και του Καυκάσου από την αρθρογραφία των Γιάννη Αντωνιάδη, Γρηγόρη Γραμματικόπουλου και Αλέξη Παπαγεωργίου και τις στήλες του *Ριζοσπάστη*. Σποραδικές αναφορές συναντώνται σε *Καθημερινή* και *Ελεύθερον Βήμα*.

570 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 8 Δεκεμβρίου 1931.

571 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 172, 18 Μαΐου 1931.

572 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 173-174, 19-20 Μαΐου 1931.

573 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 175, 21 Μαΐου 1931.

Την περίοδο που επισκέφθηκαν την ΕΣΣΔ ο Γρηγόρης Γραμματικόπουλος και ο Αλέξης Παπαγεωργίου η περιοχή του Καυκάσου, όπως και γενικότερα η ύπαιθρος της ΕΣΣΔ βρισκόταν σε αναβρασμό, λόγω της κολεκτιβοποίησης, της διαπάλης με τους κουλάκους και το μετασχηματισμό της αγροτικής οικονομίας. Ο ελληνικός πληθυσμός της ΕΣΣΔ ιστορικά διαμορφώθηκε έτσι ώστε χωρίζονταν σε δύο κατηγορίες: Πρώτον τους μόνιμα εγκατεστημένους και δεύτερον όσους μετανάστευσαν εκεί από τον ελλαδικό χώρο και από άλλες περιοχές. Οι τελευταίοι, με ένα μέρος των πρώτων, εγκατέλειψαν την ΕΣΣΔ κατά την περίοδο του εμφυλίου πολέμου. Ασχολούνταν κυρίως με το εμπόριο και συναφή επαγγέλματα. Κατά τον Αλέξη Παπαγεωργίου, από τον πληθυσμό που έμεινε στη Σοβιετική Ένωση και μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου, περίπου το 40% ήταν σοβιετικοί πολίτες και το υπόλοιπο διατηρούσε την ελληνική υπηκοότητα. Ο πληθυσμός αυτός, καθώς και πολλοί μετανάστες λόγω του εμφυλίου πολέμου που επέστρεψαν, ανέπτυξαν ιδιαίτερη εμπορική και επιχειρηματική δραστηριότητα κατά την περίοδο της ΝΕΠ, κατάσταση που αντιστρέφεται από την εφαρμογή του Πεντάχρονου Σχεδίου και έπειτα. Επιπλέον, ο Αλέξης Παπαγεωργίου απορρίπτει τον ισχυρισμό ότι το σοβιετικό καθεστώς ήταν εχθρικό εξ αρχής προς τους Έλληνες, παρά θεωρεί ότι η ενασχόληση με «αστικά» και «μικροαστικά» επαγγέλματα οδηγούσε σε προστριβές και καχυποψία⁵⁷⁴. Σύμφωνα μάλιστα με τον Βλάση Αγτζίδη, σε πολιτικό επίπεδο οι Έλληνες φαίνεται να κερδίζουν δικαιώματα εκπροσώπησης στα κομματικά και κρατικά όργανα, ενώ επωφελήθηκαν και της ποσόστωσης στις προσλήψεις στον δημόσιο τομέα, ώστε να επιτευχθεί μια τεχνητή εξίσωση με βάση την εθνική σύνθεση του πληθυσμού⁵⁷⁵.

Η κατάργηση της ΝΕΠ και η σταδιακή της υποχώρηση ήδη από το 1925 στην ύπαιθρο μετέβαλε την κατάσταση, δημιουργώντας αρνητικό κλίμα για τις εμπορικές και άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες των Ελλήνων, δημιουργώντας ένα ακόμα σποραδικό και μικρής έκτασης μεν, αλλά υπαρκτό μεταναστευτικό ρεύμα προς την Ελλάδα. Την ίδια ώρα, η ολιγωρία του ελληνικού κράτους και των διπλωματικών αντιπροσωπειών στην ΕΣΣΔ, με την αδιαφορία και τις καθυστερημένες παρεμβάσεις για διάφορα ζητήματα δημιουργούσε προβλήματα και δυσaráεσκεια στον ελληνικό πληθυσμό⁵⁷⁶. Επιπλέον, η έκθεση επιτροπής που συστάθηκε για να μελετήσει τα αίτια της μετανάστευσης των Ελλήνων αγροτών προς την Ελλάδα κατέδειξε ότι μεταξύ των εθνικών μειονοτήτων στην περιοχή του Καυκάσου οι

574 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 201, 16 Ιουνίου 1931.

575 Βλάσης Αγτζίδης, *Ο ελληνικός Τύπος στη Σοβιετική Ένωση: Η περίπτωση της εφημερίδας Κόκκινος Καπνός (1932-1937)*, σ. 22, διδακτορική διατριβή.

576 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 202, 17 Ιουνίου 1931.

Έλληνες βρίσκονταν σε δεινή θέση, καθώς διέθεταν αναλογικά λιγότερη εκμεταλλεύσιμη γη⁵⁷⁷.

Γρηγόρης Γραμματικόπουλος και Αλέξης Παπαγεωργίου μεταφέρουν σημαντικές μαρτυρίες για την κατάσταση που επικρατούσε στην περιοχή κατά την περίοδο της κολεκτιβοποίησης. Οι ανακατατάξεις, ο χαρακτηρισμός κάποιου ως κουλάκου, η ένταξη, εκούσια ή ακούσια, στα κολχόζ επηρέαζαν άμεσα και σε βάθος την ελληνική κοινότητα στον Καύκασο. Στις ανταποκρίσεις του Γραμματικόπουλου καταγράφεται η διάσταση απόψεων μεταξύ του ευρύτερου αγροτικού πληθυσμού και των λεγόμενων «ηρώων της εργασίας», των «πρωτοπόρων εργατών» που στέλνονταν στην ύπαιθρο για να εφαρμόσουν την κολεκτιβοποίηση. Οι «υπερβολές» και ο αυθαίρετος χαρακτηρισμός αγροτών ως κουλάκων φαίνεται ότι αποτελούσαν συχνό φαινόμενο στην περιοχή, όπως επίσης και η ενεργή ή παθητική αντίσταση των αγροτών⁵⁷⁸. Η κατάσταση είχε φτάσει σε οριακό σημείο για τον πληθυσμό, όμως τα Σοβιέτ αλλάζουν πολιτική, μετά και την παρέμβαση Στάλιν με το άρθρο «Ίλιγγος από τις Επιτυχίες»⁵⁷⁹.

Η κολεκτιβοποίηση καθόρισε την πορεία του ελληνικού πληθυσμού της ΕΣΣΔ. Οι Έλληνες, παρόλη την κακή τους κατάσταση σε μερικές περιοχές της Σοβιετικής Ένωσης δεν συμφωνούσαν με την πολιτική της υποχρεωτικής συνένωσης των ιδιοκτησιών υουε και της ένταξής τους σε διαφορετικό σύστημα αγροτικής οικονομίας από αυτό που είχαν συνηθίσει. Κατά συνέπεια, η αντίστασή τους οδήγησε σε εκτεταμένη καταστολή. Κατά τον Βλάση Αγτζίδη, οι Έλληνες που συνελήφθησαν ως αντίθετοι στη σοβιετική εξουσία ήταν περισσότεροι απ' ό,τι οι συλληφθέντες των άλλων εθνοτήτων⁵⁸⁰. Όπως διαπιστώνεται από τις μαρτυρίες που καταγράφει ο Γρηγόρης Γραμματικόπουλος, πράγματι η ελληνική κοινότητα αντιδρούσε πιο έντονα στην κολεκτιβοποίηση και στην ένταξη σε κολχόζ⁵⁸¹, καθώς τα μέλη της θεωρούσαν ότι σύντομα θα μετανάστευαν στην Ελλάδα. Μάλιστα, πολλοί αγρότες και γαιοκτήμονες ελληνικής καταγωγής που δεν επιθυμούσαν την ένταξή τους σε κολχόζ έσπευσαν να αποκτήσουν ελληνική υπηκοότητα, αφού οι «έχοντες ξένη υπηκοότητα δεν υποχρεώνονταν να συμμετάσχουν στα κολχόζ και διατηρούσαν μ' αυτόν τον τρόπο τα κτήματά τους⁵⁸². Άλλοι προχώρησαν σε ανοιχτό σαμποτάζ υπονομεύοντας τη λειτουργία των νεοϊδρυθέντων κολχόζ, σκοτώνοντας ζώα, διαπράττοντας κλοπές και άλλες πράξεις βίας⁵⁸³.

577 Βλάσης Αγτζίδης, ό.π, σ. 22.

578 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 931, 29 Ιουνίου 1931.

579 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 932, 30 Ιουνίου 1931.

580 Βλάσης Αγτζίδης, ό.π, σ. 23.

581 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 935, 4 Ιουλίου 1931.

582 Βλάσης Αγτζίδης, *Παρευξείνιος Διασπορά*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 406-442

583 Αναστάσης Ι. Γκίκας, *Οι Έλληνες στη διαδικασία οικοδόμησης του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ*, Αθήνα, 2007, σ. 170.

Η κατάσταση αυτή σε συνδυασμό με τις αυθαιρεσίες και τις υπερβολές των σοβιετικών αρχών, καθώς και την ανασφάλεια που δημιουργούσε ο κοινωνικός αναβρασμός στην ύπαιθρο επέτειναν τη μη ένταξη του ελληνικού πληθυσμού στο σοβιετικό corpus. Πάντως η κατάσταση που περιγράφεται στις ανταποκρίσεις φαίνεται να απέχει πολύ από την εικόνα των διωγμών της ελληνικής κοινότητας κατά την περίοδο του Πρώτου Πενταετούς Σχεδίου που συναντάται σε έντυπα όπως η *Καθημερινή* και το *Ελεύθερον Βήμα*, καθώς ούτε παραχές καταγράφονται, τουλάχιστον στο Κρασοντάσρκ, ενώ ο πληθυσμός φαίνεται να έχει επίγνωση, τουλάχιστον σε ένα βαθμό των υπερβασιών των τοπικών οργάνων ή και των «ουντάρνικων».⁵⁸⁴

Την ίδια ώρα, παρά το ότι η καπνοκαλλιέργεια, με την οποία απασχολούνταν η πλειοψηφία των Ελλήνων αγροτών της ΕΣΣΔ υπαγόταν σε ένα ιδιότυπο καθεστώς, μέσω του οποίου επιτρεπόταν η απασχόληση συγκεκριμένου αριθμού εργατών, η στάση των τοπικών σοβιετικών αρχών οδήγησε στο να εφαρμόζονται οι γενικοί κανόνες της κολεκτιβοποίησης όπως σε όλα τα προϊόντα. Αυτό, σε συνδυασμό με τις αυθαιρεσίες και τις παραβιάσεις του νόμου οδήγησε στη δημιουργία μεταναστευτικής ροής. «Οι λόγοι της αναχωρήσεως των Ελλήνων εινε κυρίως πολιτικοί ή μάλλον οικονομικοί. Οι περισσότεροι φεύγοντες Έλληνες είνε στοιχεία των οποίων αι απασχολήσεις δεν ηδύναντο να συμβιβασθούν προς το νέον κοινωνικόν καθεστώς και ιδιαιτέρως με την νέαν οικονομικήν πολιτικήν η οποία ήρχισε ηφαρμοσμένη από της θεσπίσεως του Πενταετούς Σχεδίου»⁵⁸⁵. «Είνε η απαγόρευσις των Νέπμαν και των κουλάκων η οποία απέσπασε τους Έλληνας από τας συνήθεις των ασχολίας των μικροβιοτεχνών ή μεταπρατών, η οποία τούς εστέρησε των ευκαιριών του ατομικού πλουτισμού»⁵⁸⁶.

Κατά τον Αλέξη Παπαγεωργίου τόσο οι έωλες υποσχέσεις από την Ελλάδα, κυβέρνηση, Τύπος, ακόμα και συγγενείς των Ελλήνων της Ρωσίας, τούς παρότρυναν να επιστρέψουν στην Ελλάδα, όσο και η οικονομική τους δραστηριότητα κατά την περίοδο της ΝΕΠ οδήγησαν την ελληνική κοινότητα σε μία κατάσταση αστάθειας και αβεβαιότητας. «Καμμιά από τας άλλας μειονότητας δεν ευρέθη τόσον ολίγον προετοιμασμένη να προσαρμοσθή προς τας νέας συνθήκας όσον η ελληνική διότι αυτή υπελόγιζεν εις την αναχώρησιν»⁵⁸⁷. Σε παρόμοιες διαπιστώσεις καταλήγει και ο Γρηγόρης Γραμματικόπουλος, επισημαίνοντας ότι η μη είσοδος των Ελλήνων στα κολχόζ σχετίζεται με την αναμονή τους

584 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 936, 5 Ιουλίου 1931.

585 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 203, 18 Ιουνίου 1931.

586 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 204, 19 Ιουνίου 1931.

587 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 204, 19 Ιουνίου 1931.

για επιστροφή στην Ελλάδα⁵⁸⁸. Σύμφωνα με τον Αναστάση Γκίκα. Οι ελληνοποντιακοί πληθυσμοί που ματαίως περίμεναν να εμφανιστούν τα πλοία από την Ελλάδα να τους παραλάβουν διατηρούσαν τα ελληνικά διαβατήρια που είχαν εκδώσει οι προξενικές αρχές μετά το 1917, ελπίζοντας σε παλιννόστηση. Η αναμονή αυτή είχε «εγκλωβίσει» μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινότητας σε μια κατάσταση που ούτε οι ίδιοι επιθυμούσαν, ούτε όμως και οι σοβιετικές αρχές, καθώς ένας σημαντικός αριθμητικά πληθυσμός παρουσίαζε δυσκολίες στην κοινωνική του ένταξη και στη συμμετοχή του στην οικονομική δραστηριότητα⁵⁸⁹.

Την ίδια ώρα, κατά τον ανταποκριτή του *Ελεύθερου Ανθρώπου*, οι αυθαιρεσίες των αρχών, υποκινούμενες και από τους Έλληνες κομμουνιστές, τούς οποίους ο χαρακτηρίζει ως «κακής ποιότητας» και «της τελευταίας ώρας επαναστάτες», ο αναίτιος χαρακτηρισμός ατόμων ως «κουλάκων» κλπ επέτειναν τις δυσκολίες της ελληνικής κοινότητας. «Αι περιπτώσεις εξοριών κουλάκων ήσαν σχετικώς ολίγαι, αλλά συνετέλεσαν πολύ εις την δημιουργία του μεταναστευτικού ρεύματος». Κατά τον Παπαγεωργίου «η θέσις των Ελλήνων δεν είνε ζηλευτή όπως δεν είνε όλων των εκατόν εξήντα εκατομμυρίων κατοίκων της αχανούς σοβιετικής Ενώσεως, αλλά από την κατάστασιν αυτήν μέχρι της δήθεν "λιμοκτονίας" και των "διώξεων ή βασανιστηρίων" η απόστασις είνε πελώρια και επί πλέον - ας είμεθα ειλικρινείς - η μετανάστευσις των εις την Ελλάδα μάλλον θα εχειροτέρευε παρά θα εβελτίωνε τη θέσι τους»⁵⁹⁰.

Κάτι τέτοιο μαρτυρείται και σε γράμμα πρόσφυγα που δημοσιεύει ο *Ριζοσπάστης* το 1929. Από τη μία η ίδια η κυβέρνηση Βενιζέλου και ο γενικός διοικητής Μακεδονίας⁵⁹¹ αντιμετωπίζουν με καχυποψία τους Έλληνες πρόσφυγες από την ΕΣΣΔ, φοβούμενοι τον μπολσεβικισμό, ενώ και οι ίδιοι οι ερχόμενοι από τη Ρωσία βρίσκονται μπροστά σε μία εντελώς διαφορετική κατάσταση από αυτή που ανέμεναν, καθώς πλέον πασχίζουν να εξασφαλίσουν ακόμα και τα προς το ζην. Ο ίδιος ο *Ριζοσπάστης* θα κάνει λόγο για συκοφαντική εκστρατεία του αστικού Τύπου ενάντια στην ΕΣΣΔ με αφορμή και το αντίστοιχο μεταναστευτικό ρεύμα Γερμανών αποίκων από τη Ρωσία, «τίποτε μαγαζάτορες, μικροεπιχειρηματίες, πλούσιοι χωρικοί κλπ», όπως σημειώνει το έντυπο⁵⁹². Η ίδια ακριβώς συνθήκη περιγράφεται και σε άλλα γράμματα που δημοσιεύει η εφημερίδα⁵⁹³. Οι δε αρχές της Ελλάδας δέχονταν υπό αυστηρές προϋποθέσεις πρόσφυγες. Στην περίπτωση των

588 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 936, 5 Ιουλίου 1931.

589 Αναστάσης Ι. Γκίκας, ό.π, σ. 125-126.

590 Εφ. *Ελεύθερος Ανθρωπος*, αρ. 204, 19 Ιουνίου 1931.

591 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 25 Νοεμβρίου 1929.

592 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6349, 2 Δεκεμβρίου 1929.

593 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6420, 13 Φεβρουαρίου 1930, αρ. 6525, 2 Ιουνίου 1930, αρ. 6883, 26 Απριλίου 1931.

ανταλλαξιμων από τη Σύμβαση Περί ανταλλαγής των Ελληνικών και Τουρκικών πληθυσμών που αφορούσε και Έλληνες από το Καρς, θα επιτρέπονταν η κάθοδός τους «υπό τον όρον ότι θα έχουν εξησφαλισμένα τα μέσα διαμονής και συντηρήσεως»⁵⁹⁴. Ακόμα, ο *Ριζοσπάστης* θα αναφέρει και την επιστροφή ορισμένων χωρικών στην ΕΣΣΔ⁵⁹⁵.

Επιπλέον, η ολιγωρία των προξενικών αρχών και η καχυποψία των κρατικών αρχών στην Ελλάδα για τους ομογενείς της Ρωσίας – που έφτανε στο σημείο να χαρακτηρίζει ή να υπονιάζεται ως κομμουνιστές όσους για παράδειγμα συμμετείχαν στα κολχόζ⁵⁹⁶ - απαγορεύουν ουσιαστικά το μεταναστευτικό ρεύμα προς την Ελλάδα, ακόμα και για εκείνους που πραγματικά δεν έχουν δουλειά πλέον στη Ρωσία, τους «Λισέντσιν» Έλληνες, οι στερούμενοι δηλαδή πολιτικών δικαιωμάτων κουλάκοι ή ακόμα και πρώην υποστηρικτές του τσαρικού καθεστώτος. «Υπάρχει ένας γενικός φόβος εις τους Έλληνας επισήμους που θεωρούν όλους τους Έλληνας της Ρωσίας κομμουνιστάς και είνε ένας λόγος που δεν τους επιτρέπουν την κάθοδο στην Ελλάδα»⁵⁹⁷. Και αν επιτρεπόταν η έλευση στη χώρα, αυτό αφορούσε μόνο μικρούς αριθμούς Ποντίων⁵⁹⁸ και μάλιστα όχι χωρίς αντιδράσεις, όπως η απειλή παραίτησης από τον γενικό διοικητή Μακεδονίας, Κανναβό, αν οι πληθυσμοί αυτοί εγκαθίσταντο στην περιοχή του⁵⁹⁹. Κατά τον *Ριζοσπάστη*, το ελληνικό κράτος προέβαλε νέα προβλήματα και τελικά δεν δέχθηκε ούτε τους Πόντιους πρόσφυγες που κατέφυγαν, μετά τη μικρασιατική καταστροφή στη Ρωσία. Παρά τις διαπραγματεύσεις, η Ελλάδα δέχθηκε μόνο όσους είχαν χωρισμένες οικογένειες ανάμεσα στην ΕΣΣΔ και στην Ελλάδα. Ο *Ριζοσπάστης* επαναλαμβάνει δε την άποψη ότι η παραφιλολογία για τις υποτιθέμενες αποζημιώσεις που έδινε το ελληνικό κράτος στους πρόσφυγες οδήγησαν στο μεταναστευτικό ρεύμα προς την Ελλάδα⁶⁰⁰. Η πολεμική ελληνικής κυβέρνησης και Τύπου θα προκαλέσει αντιδράσεις στους κόλπους των Ελλήνων κομμουνιστών της Ρωσίας, όπως καταγράφεται σε γράμματα που δημοσιεύει η εφημερίδα, όσο και από άρθρο του *Κομμουνιστή*, μέρος του οποίου επίσης δημοσιεύεται από το όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ⁶⁰¹.

Σε σχεδόν ταυτόσημα συμπεράσματα καταλήγει και ο Γρηγόρης Γραμματικόπουλος, ο οποίος παρέχει μερικά επιπλέον στοιχεία για τη κατάσταση της ελληνικής κοινότητας στη Ρωσία και το μεταναστευτικό ρεύμα. Ο ανταποκριτής του *Ημερήσιου Τύπου* τονίζει ότι τόσο οι Έλληνες μπολσεβίκοι και το έντυπό τους, *Κομμουνιστής*, όσο και οι κεντρικές σοβιετικές

594 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 25 Ιανουαρίου 1929.

595 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6684, 10 Οκτωβρίου 1930.

596 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 940, 10 Ιουλίου 1931.

597 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 205, 20 Ιουνίου 1931.

598 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 23 Αυγούστου 1929.

599 Εφ. *Καθημερινή*, αρ. χχ, 1 Δεκεμβρίου 1929.

600 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6081, 25 Ιανουαρίου 1929.

601 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6898, 11 Μαΐου 1931.

αρχές της Μόσχας υποτιμούν τη θέληση για μετανάστευση και αποδίδουν απλοϊκά το θέμα μόνο στη «δράση των κουλάκων», στους οποίους αποδίδονταν μηχανιστικά τα χαρακτηριστικά των Ρώσων κουλάκων. Επιπλέον λόγος αποτελεί, κατά τον Γραμματικόπουλο, η «πνευματική καθυστέρηση» του πληθυσμού, παρά την αντίθετη τάση που επικρατούσε στην ΕΣΣΔ αναφορικά με την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού και τη γενικότερη παιδαγωγική κίνηση⁶⁰², καθώς και τη διαχείριση του εθνικού ζητήματος, ιδιαίτερα σε μία χώρα που απαρτιζόταν από ένα «μωσαϊκό» λαών και πολιτισμών⁶⁰³.

Στις ανταποκρίσεις του *Ημερήσιου Τύπου* για τον ελληνικό πληθυσμό της ΕΣΣΔ συναντάμε παράλληλα και τη γενικότερη διαπίστωση του ελληνικού Τύπου για την ψυχοσύνθεση και τη νοοτροπία του πληθυσμού της χώρας αναφορικά με το Πενταετές Σχέδιο και την Κολεκτιβοποίηση. Συναντάμε δηλαδή την αρνητικότητα των μεγαλύτερο ηλικιών για τις αλλαγές – «στο χόμα θα μπούμε αλλά στο κολχόζ όχι! Εγώ θα σκοτώσω με τα χέρια μου όποιον μπή πρώτος στο κολχόζ», θα πει ένας Έλληνας ηλικιωμένος σε χωριό της περιοχής του Κρασνοντάρ – αλλά και τον ενθουσιασμό των νέων για τη νέα εποχή και τον γενικότερο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό μετασχηματισμό⁶⁰⁴.

Στον αντίποδα, στα τέλη της δεκαετίας του 1920 διαμορφώθηκε εντός της ελληνικής κοινότητας το αίτημα της διοικητικής -εδαφικής αυτονομίας στο πλαίσιο της νέας εθνικής πολιτικής που εγκαινιάστηκε μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση και προβλήθηκε συστηματικά στις ελληνικές εκδόσεις⁶⁰⁵. Κατά τον Αλέξη Παπαγεωργίου, παρά τη μη ύπαρξη αυτόνομης ελληνικής δημοκρατίας στην ΕΣΣΔ – κατά τον ίδιο, σημαντικός παράγοντας είναι η γεωγραφική διασπορά του πληθυσμού – οι Έλληνες της Ρωσίας έχουν πλήρη εθνική ελευθερία και όπου επικρατούν πληθυσμιακά συγκροτούν τα δικά τους Σοβιέτ, διαθέτουν σχολεία, ενώ η ελληνική είναι επίσημα αναγνωρισμένη γλώσσα⁶⁰⁶. Μάλιστα, δημιουργήθηκαν αυτόνομα «ραγιόν», όπως αυτό των ελληνικών χωριών στο Βόρειο Καύκασο που συγκροτήθηκε το 1930⁶⁰⁷⁶⁰⁸. Αναφορές για τη γενικότερη πνευματική κίνηση και ανάπτυξη του ελληνικού πληθυσμού της ΕΣΣΔ συναντώνται και στον *Ριζοσπάστη*. Σε ενυπόγραφο δημοσίευμα καταγράφεται η γενικότερη μορφωτική κίνηση των Ελλήνων, με διδασκαλείο, εκπαίδευση και μετεκπαίδευση των «εργατών της μόρφωσης» κλπ, στο πλαίσιο της γενικότερης παιδαγωγικής εργασίας στον αγροτικό πληθυσμό της ΕΣΣΔ ανεξαρτήτως

602 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 937, 6 Ιουλίου 1931.

603 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6125, 11 Απριλίου 1929.

604 Εφ. *Ημερήσιος Τύπος*, αρ. 939, 8 Ιουλίου 1931.

605 Βλάχης Αγτζίδης, *Ο ελληνικός Τύπος στη Σοβιετική Ένωση: Η περίπτωση της εφημερίδας Κόκκινος Καπνός (1932-1937)*, σ. 24, διδακτορική διατριβή.

606 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 206, 21 Ιουνίου 1931.

607 Εφ. *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, αρ. 130, 10 Ιανουαρίου 1932.

608 Εφ. *Ο Νέος Ριζοσπάστης*, αρ. 137, 17 Ιανουαρίου 1932.

εθνοτήτων⁶⁰⁹. Από τους κόλπους δε των Ελλήνων ομογενών προέρχονταν πολλοί οι οποίοι διέπρεψαν ως επιστήμονες, επικεφαλής οργανισμών, κρατικοί λειτουργοί κλπ⁶¹⁰, κάτι που προκύπτει και από τις εντυπώσεις του Γιάννη Αντωνιάδη, ο οποίος συνάντησε ή είχε υπόψιν του αρκετούς Έλληνες γιατρούς. Μάλιστα, Έλληνες αγρότες αναδείχθηκαν σε επικεφαλής κολχόζ⁶¹¹.

Κεφάλαιο Τέταρτο

Η διαπάλη Κομμουνιστικού Κόμματος–Αριστερής Αντιπολίτευσης: Η άποψη του Σπάρτακου

Στο πλαίσιο της μελέτης της πρόσληψης της ΕΣΣΔ από τον ελληνικό Τύπο της περιόδου 1928-1932 ο μελετητής δεν μπορεί να παραβλέψει τη διαπάλη μεταξύ *Ριζοσπάστη* και *Σπάρτακου*, μεταξύ δηλαδή των δύο επίσημων εντύπων του ΚΚΕ και της Αριστερής Αντιπολίτευσης. Όπως ήδη διαπιστώθηκε, ο *Σπάρτακος* εξέφρασε τις απόψεις της αντιπολιτευτικής τάσης που δημιουργήθηκε στους κόλπους του Κομμουνιστικού Κόμματος της ΕΣΣΔ και κατ' επέκταση σε όλη την Τρίτη Διεθνή και στο ελληνικό της τμήμα, το ΚΚΕ. «Η Αντιπολίτευση του Κ.Κ.Ε. είναι γέννημα μιας μεγάλης ενδοκομματικής πάλης που άρχισε το Σεπτέμβριο του 1926. Το Κ.Κ.Ε, βγαίνοντας τότε από τον Παγκοσμίο διωγμό βρέθηκε μπρος σε μια συγκροτημένη ομάδα που στο διάστημα της δικτατορίας με συστηματική φατριαστική και υπονομευτική εργασία μέσα στο Κόμμα και στην Διεθνή είχε δημιουργήσει τις βάσεις για την κατοπινή της επικράτηση, μερική στο Γ', ολοκληρωτική στο Δ'. Συνέδριο του Κόμματος. Η πάλη ενάντια στις απόψεις της ομάδας αυτής κατέληξε στη διαγραφή, από τις κομματικές οργανώσεις, όλων των αντιπολιτευόμενων μελών και στη συνέχιση της αντιπολιτευτικής πάλης έξω από τα οργανωτικά πλαίσια του Κόμματος», αναφέρεται στις προγραμματικές της ομάδας «Σπάρτακος»⁶¹². Ταυτόχρονα, «η Αντιπολίτευση του ΚΚΕ είναι η πρώτη προλεταριακή ομάδα στην Ελλάδα που υπεράσπισε την πλατφόρμα της ρωσικής Αντιπολίτευσης (Μπολσεβίκοι - Λενινιστές) και, ύστερα, τις απόψεις της Διεθνούς Αριστεράς»⁶¹³.

Παράλληλα, η Αντιπολίτευση του ΚΚΕ συσχετίζει τις εσωτερικές με τις διεθνείς εξελίξεις εντός του κομμουνιστικού κινήματος. «*Η επικράτηση της αναρχοκομμουνιστικής ομάδας μέσα στο ΚΚΕ οφείλεται στη μηχανική κατάπνιξη των κομματικών δικαιωμάτων της Αντιπολίτευσης και στην υποστήριξη της αναρχοκομμουνιστικής ομάδας από τη σημερινή*

609 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6212, 10 Ιουλίου 1929.

610 Εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, αρ. 205, 20 Ιουνίου 1931.

611 Εφ. *Ριζοσπάστης*, αρ. 6706, 1 Νοεμβρίου 1930.

612 Εφ. *Σπάρτακος*, αρ. 20, 13 Ιανουαρίου 1929.

613 Περ. *Σπάρτακος*, αρ. 17, Νοέμβριος 1931, σ. 24.

εκτελεστική ρης Κ. Διεθνούς για να σκεπάσει τη ριζικά εσφαλμένη, οπορτουνιστική πολιτική που ακολουθεί από το Μάιο του 1925 τόσο διεθνώς όσο και μέσα στην ΕΣΣΔ. ποδοπατεί την ΕΣΣΔ. ποδοπατεί την οργανωτική αρχή του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού μέσα στην ΚΔ, πατρώνει φατριαστικά σε όλα τα κομμουνιστικά κόμματα τις ομάδες που διακρίνονται για την υπαλληλική προθυμία τους και την αριστερή τους φρασεολογία, ενώ διαγράφει απ' αυτά τις κομμουνιστικές αντιπολιτεύσεις. Η ταχτική αυτή, όπως και στις άλλες χώρες, έτση την Ελλάδα οδήγησαν στην διάσπαση του Κ.Κ.»⁶¹⁴. Αρχικά με θέσεις κοντά στον Μπουχάριν και σύντομα, μετά την πρώτη διακοπή της έκδοσής του προβάλλοντας τις θέσεις της αριστερής αντιπολίτευσης υπό τον Τρότσκι.

Πέραν των θέσεων και των απόψεων που εκφράζονται για την ΕΣΣΔ και διάφορες πτυχές του σοβιετικού κοινωνικού σχηματισμού, περιορισμένες συγκριτικά με την έκταση της θεματολογίας του εντύπου και της ενασχόλησής του με την ΕΣΣΔ, ο Σπάρτακος εστιάζει κατά βάση στην πολιτική αντιπαράθεση για σειρά ζητημάτων που σχετίζονται με την πολιτική στρατηγική και τακτική των κομμουνιστικών κομμάτων στο εργατικό κίνημα και την κεντρική πολιτική σκηνή της χώρας και με το χαρακτήρα του Πεντάχρονου Σχεδίου κλπ.

Έτσι, ο Παντελής Πουλιόπουλος, σε ενυπόγραφο άρθρο του, ήδη από το δεύτερο φύλλο του εντύπου εντάσσει την ελληνική αντιπολίτευση στο διεθνές της πλαίσιο, παρομοιάζοντας τη διαπάλη εντός του ΚΚΕ σημειώνοντας ότι «η πάλη αυτή των ομάδων στην Ελλάδα θα ήταν ωφελιμότερο να διεξαχτεί ως μια κανονική ενδοκομματική αναπαράταξη συγκρουομένων απόψεων μέσα στα όρια των οργανωτικών αρχών του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού, που έδωσε στην ΚΔ ο Λένιν, εφαρμοσμένων διαλεκτικά στις συνθήκες του ελληνικού πρωτογονισμού». Και επιπλέον: «Η πάλη στην Ελλάδα θα πλαισιώνεται μέσα στην πραγματικότητα του ΚΚΕ, παρόμοια όπως όλες οι ιδεολογικές συγκρούσεις των ρώσων μαρξιστών τόσα χρόνια είχαν πλαισιωθεί μέσα στο παλιό Εργατικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Ρωσίας». «Αγωνιζόμαστε για την ανύψωση του Κομμουνιστικού Κόμματος, όπως η Διεθνής Αντιπολίτευση αγωνίζεται για τη διόρθωση της γραμμής της Κομμουνιστικής Διεθνούς»⁶¹⁵.

Συχνή θα είναι και η δημοσίευση επιστολών και κειμένων του Τρότσκι σχετικά με ζητήματα που αφορούν τόσο την πολεμική ενάντια στην ηγεσία του ΚΚΣΕ και της Κομμουνιστικής Διεθνούς όσο και για θέματα που αφορούν τη διαμάχη εντός της αντιπολίτευσης, όπως η κριτική σε Ζηνόβιεφ και Κάμενεφ⁶¹⁶, καθώς επίσης και για τη

⁶¹⁴ Εφ. Σπάρτακος, αρ. 20, 13 Ιανουαρίου 1929.

⁶¹⁵ Περ. Σπάρτακος, αρ. 2, Φεβρουάριος 1928, σ. 89.

⁶¹⁶ Εφ. Σπάρτακος, αρ. 7, 14 Οκτωβρίου 1928.

ρωσική αντιπολίτευση που κατά την άποψη των μελών της οι θέσεις και η στάση τους επιβεβαιώνεται από την εξέλιξη των γεγονότων⁶¹⁷, ακόμα και από τον ίδιο τον Στάλιν, ο οποίος «ερμηνεύει σήμερα τις απόψεις ακριβώς που υποστήριζε η Αντιπολίτευση επί τρία έτη και που γι' αυτές ο Στάλιν και οι οπαδοί του κρατούν ακόμη στην εξορία τους αντιπολιτευόμενους ρώσους συντρόφους»⁶¹⁸. Ήδη από την περίοδο αυτή υποστηρίζεται από τον Τρότσκι σε επιστολή του προς το ΚΚΣΕ η θέση περί παραμόρφωσης της κομματικής ιστορίας και της ιστορίας της ρωσικής επανάστασης. Η επιστολή θα ξεκινήσει να εκδίδεται το Μάιο του 1929⁶¹⁹, όμως το πρώτο μέρος της θα δει το φως της δημοσιότητας, καθώς ο δισέλιδος πλέον *Σπάρτακος* θα διακόψει την κυκλοφορία του για πάνω από ένα χρόνο. Παράλληλα, καταγγέλλει τη στάση της Κομμουνιστικής Διεθνούς αναφορικά με την αδιαφορία που επέδειξε κατά την αντιπολίτευση για τη διαγραφή μελών της από το ΚΚΕ⁶²⁰.

Το ζήτημα της εσωκομματικής δημοκρατίας αποτελούσε βασικό ζήτημα και απασχολούσε το σύνολο σχεδόν της θεματολογίας του εντύπου, τόσο τα δημοσιεύματα για την ΕΣΣΔ όσο και ευρύτερα τα άρθρα για την τακτική και τη στρατηγική του εργατικού και κομμουνιστικού κινήματος. *«Η φωνή του κόμματος θ' ακουστεί; Η Κ.Ε. δε θα πνίξει στο σπέρμα της κάθε συζήτηση ακόμη και πριν απ' αυτό; Ήδη χιλιάδες εργατών ειλικρινών, ρίχτηκαν εκτός του κόμματος και κατηγορήθηκαν ως αντεπαναστάτες επειδή χρησιμοποιώντας το δικαίωμα τους κριτικάρισαν την κεντρική διοίκηση του κόμματος, και οι οποίοι αύριο θα εξοριστούν στη Σιβήρια, επειδή δεν θα θέλουν να πιστεύουν στο αλάνθαστο της κεντρικής επιτροπής»*, θα γράψει ο Α. Σενίν, στέλεχος της ρωσικής αντιπολίτευσης, άρθρο του οποίου αναδημοσιεύει ο *Σπάρτακος*⁶²¹. Τόσο ο ίδιος όσο και ευρύτερα η αντιπολίτευση⁶²² -και στην Ελλάδα⁶²³- ζητούν επιτακτικά την επιστροφή στο κόμμα και την άσκηση κριτικής εντός του κόμματος.

Μέσα από τις σελίδες του *Σπάρτακου* αναδεικνύεται παράλληλα και η βασική θέση του Τρότσκι και της κατ' επέκταση της αντιπολίτευσης για το ζήτημα του «σοσιαλισμού σε μία χώρα». *«Η Σοβιετική Ένωση αποτελεί έναν πραγματικά ισχυρό μα όχι το μοναδικό μοχλό στα χέρια του παγκόσμιου προλεταριάτου για την επαναστατική ανατροπή του διεθνούς καπιταλισμού και για το πέρασμα στην οργάνωση της διεθνούς σοσιαλιστικής οικονομίας. Η Ρωσική Προλεταριακή Επανάσταση είναι για κάθε επαναστάτη μαρξιστή ο*

617 Εφ. *Σπάρτακος*, αρ. 11, 11 Νοεμβρίου 1928.

618 Εφ. *Σπάρτακος*, αρ. 12, 18 Νοεμβρίου 1928.

619 Εφ. *Σπάρτακος*, Έκτακτο Δελτίο, 12 Μαΐου 1929.

620 Εφ. *Σπάρτακος*, αρ. 17, 23 Δεκεμβρίου 1928.

621 Περ. *Σπάρτακος*, αρ. 7, Ιούλιος 1930, σ. 8.

622 Περ. *Σπάρτακος*, αρ. 7, Ιούλιος 1930, σ. 14.

623 Περ. *Σπάρτακος*, αρ. 16, Οκτώβριος 1931, σ. 1-3.

πρόλογος της Διεθνούς Σοσιαλιστικής Επανάστασης. Σαν τέτοια το προλεταριάτο όλου του κόσμου οφείλει να την υπερασπίσει ενάντια στις επιθέσεις τις λυσσασμένες των ιμπεριαλιστών», σημειώνει ο Παντελής Πουλιόπουλος, ασκώντας δριμεία κριτική στην 11η Ολομέλεια της Εκτελεστικής Επιτροπής της Κομμουνιστικής Διεθνούς, κάνοντας λόγο για «εθνοκομπολσεβίκικη θεωρία» από πλευράς Στάλιν και Μπουχάριν αναφορικά με την εξωτερική πολιτική της ΕΣΣΔ. «*Η κοσμοϊστορική πάλη ανάμεσα στον Κομμουνισμό και τον Καπιταλισμό, τελικά δεν μπορεί να κριθεί, παρά πάνω στο στίβο της διεθνούς πάλης του προλεταριάτου. Από την τελειωτική έκβαση αυτής της πάλης και όχι απλώς από τον βαθμό της επιτυχίας του τωρινού ή και του αυριανού πεντάχρονου σχεδίου στη Σ.Ε., θα εξαρτηθεί τελικά και η έκβαση του ανταγωνισμού σοσιαλιστικών και καπιταλιστικών τάσεων μέσα στην ΕΣΣΔ. Από την επικράτηση της Επανάστασης της προλεταριακής σε μια σειρά προοδευμένων καπιταλιστικών χωρών θα εξαρτηθεί και η ολοκληρωτική επικράτηση του σοσιαλισμού στη Σοβιετική Ρωσία με τη βαρεία κληρονομία της βιομηχανικής καθυστέρησης και μικροχωρικού διασκορπισμού που τής άφησε ο εθνικός της καπιταλισμός*»⁶²⁴.

Στο ίδιο πλαίσιο, ξεκινά μια πολεμική ενάντια στο ίδιο το πρόσωπο του Στάλιν, με τον Σπάρτακο να κατηγορεί τον ηγέτη των Μπολσεβίκων για «καουτσκισμό» και «σοσιαλπατριωτισμό» κατά την Επανάσταση του Φεβρουαρίου του 1917 και μετέπειτα, ενώ το έντυπο κατηγορεί την ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος της ΕΣΣΔ για «πλαστογραφία» αναφορικά με την παρουσίαση των θέσεων του Τρότσκι⁶²⁵. Επιπλέον, με ένα μακροσκελές του άρθρο, ο Τρότσκι καταγγέλλει την επίσημη πολιτική βιογραφία για τον Στάλιν που εξέδωσε το ΚΚΣΕ, παρουσιάζοντας τη δική του οπτική αναφορικά με την πολιτική πορεία του ηγέτη των Μπολσεβίκων⁶²⁶.

Συμπεράσματα

Η μελέτη εντύπων όπως το *Ελεύθερον Βήμα*, η *Καθημερινή*, ο *Ριζοσπάστης*, ο *Σπάρτακος*, οι οικονομικές επιθεωρήσεις *Εργασία* και *Πειθαρχία*, καθώς και οι σειρές άρθρων των Γιάννη Αντωνιάδη, Γρηγόρη Γραμματικόπουλου και Αλέξη Παπαγεωργίου σε *Λαϊκή Φωνή*, *Ημερήσιο Τύπο* και *Ελεύθερο Άνθρωπο*, αντίστοιχα, λειτουργεί αναμφισβήτητα ως πηγή σημαντικών πληροφοριών και συμπερασμάτων αναφορικά με την εικόνα της ΕΣΣΔ που διαμόρφωσαν και επιτέλεσαν τα συγκεκριμένα έντυπα και οι τρεις δημοσιογράφοι, ιδιαίτερα μάλιστα από τη στιγμή που το μεγαλύτερο μέρος του παραπάνω υλικού αναδεικνύεται για πρώτη φορά ως ενιαίο σύνολο και απασχολεί συστηματικά μία επιστημονική εργασία.

624 Περ. Σπάρτακος, αρ. 12, Ιούνιος 1931, σ. 10-12.

625 Περ. Σπάρτακος, αρ. 15, Σεπτέμβριος 1931, σ. 8-9.

626 Περ. Σπάρτακος, αρ. 20-21, Φεβρουάριος-Μάρτιος 1932, σ. 22-26 και Σπάρτακος, αρ. 22, Απρίλιος 1932, σ. 22-23.

Τόσο ο *Ριζοσπάστης* όσο και οι Γιάννης Αντωνιάδης, Γρηγόρης Γραμματικόπουλος και Αλέξης Παπαγεωργίου εστιάζουν σε μεγάλο βαθμό στην εκβιομηχάνιση της ΕΣΣΔ, στο πλαίσιο του Πρώτου Πενταετούς Σχεδίου, τομέα όπου σημειώθηκε η μεγαλύτερη ανάπτυξη ποσοτικών και ποιοτικών μεγεθών, με τη δημιουργία νέων εργοστασίων και μεγάλων παραγωγικών μονάδων, την ανάπτυξη βιομηχανικών κέντρων, τη ραγδαία επέκταση των συγκοινωνιών, ιδίως του σιδηροδρόμου, όπως επίσης και την ταχεία αστικοποίηση και την διόγκωση των αστικών κέντρων, ακόμα και τη δημιουργία νέων. Συγκεκριμένα, ο *Ριζοσπάστης*, ως όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, του ελληνικού τμήματος της Τρίτης Διεθνούς, παρουσιάζει, εύλογα για πολλούς, μία καθ' όλα θετική εικόνα της οικονομικής και πνευματικής προόδου της ΕΣΣΔ, στιγμιότυπα από τη σοβιετική ζωή, τις παροχές προς τον εργατικό πληθυσμό και την ανάπτυξη του αγροτικού τομέα. Ιδιαίτερη θα είναι η προβολή του «σοβιετικού πολιτισμού», του «σοβιετικού ανθρώπου», της τέχνης, της λογοτεχνίας, του κινηματογράφου, καθώς επίσης και ευρύτερα πολιτικών ζητημάτων, όπως αυτό των εθνοτήτων, της επίλυσης των εθνικών διαφορών και ο χειρισμός τους από τη σοβιετική εξουσία. Όπως διαπιστώνεται παράλληλα από το υλικό που παρατίθεται στην παρούσα μελέτη, βασική παράμετρος της αρθρογραφίας του *Ριζοσπάστη* αποτελεί η προβολή της ΕΣΣΔ ως εκείνης της εναλλακτικής πρότασης για την κοινωνική και πολιτική οργάνωση της Ελλάδας απέναντι στα μεγάλα προβλήματα που αντιμετώπιζε ο εγχώριος κοινωνικός και οικονομικός σχηματισμός, ιδιαίτερα τα ευρύτερα εργατικά και αγροτικά στρώματα, όπως επίσης και οι πρόσφυγες. Κατά την πολλάκις διατυπωμένη άποψη της εφημερίδας, μόνο μια «Σοβιετική Ελλάδα» θα μπορούσε να δώσει λύση στη φτώχεια, την ανεργία και την εξάρτηση της οικονομίας και του πολιτικού συστήματος από τις μεγάλες δυτικές ιμπεριαλιστικές δυνάμεις.

Στον αντίποδα, *Ελεύθερον Βήμα*, *Καθημερινή* και *Πειθαρχία* εστίαζαν στα «κακώς κείμενα» του σοβιετικού εγχειρήματος, με τα δημοσιεύματα όμως να αποτελούν κατά κύριο λόγο μεταφράσεις άρθρων και μελετών δημοσιευμένων σε ξένα έντυπα, αυτούσια παράθεση της γνώμης πολιτευτών κυρίαρχων αστικών παρατάξεων (όπως ο τότε βουλευτής των Συντηρητικών και μετέπειτα πρωθυπουργός της Βρετανίας, Ουίνστον Τσόρτσιλ, και ο Ρώσος ιστορικός και φιλελεύθερος πολιτικός, μέλος του Συνταγματικού Δημοκρατικού κόμματος - γνωστού ως Καντέτ - και πρώην υπουργός Εξωτερικών της Προσωρινής Κυβέρνησης της Ρωσίας, Πάβελ Μιλιούκοφ) χωρίς κάποια περαιτέρω, εμφανή τουλάχιστον, διάθεση δημοσιογραφικής διερεύνησης της σοβιετικής πραγματικότητας και τη διενέργεια επιτόπιας έρευνας. Επιπλέον, η εστίαση στα σημαντικά ομολογουμένως προβλήματα που συναντούσε

η κολεκτιβοποίηση, ο «αδύναμος κρίκος» της προσπάθειας μετασχηματισμού της σοβιετικής οικονομίας, η κατάργηση της ΝΕΠ και οι επακόλουθες συνέπειες για τους εμπόρους, τους ιερείς και τους κουλάκους αποτελούσαν τη βασική θεματολογία των δύο εφημερίδων για την ΕΣΣΔ, προδικάζοντας σε ένα μεγάλο βαθμό και τη στάση τους απέναντι στο σοβιετικό εγχείρημα.

Την ίδια ώρα, η *Εργασία* διαφοροποιείται ως ένα βαθμό από τη σταθερά «σκληρή» αντισοβιετική στάση του «συγγενικού» της πολιτικά *Ελεύθερου Βήματος*, παρουσιάζοντας μια πιο «ισορροπημένη» καταγραφή του σοβιετικού εγχειρήματος και διάθεση αναηγάφησης των οικονομικών πρωτίστως μετασχηματισμών. Έτσι, ως «*όργανο ερεύνης των ζωντανών προβλημάτων της χώρας*», όπως αναφέρεται άλλωστε στον τίτλο της, θα φιλοξενήσει άρθρα, κατ' εξαίρεση μιν, αλλά υπαρκτά, ακόμα και με ανοιχτά φιλοσοβιετική στάση ή τουλάχιστον αποδοχή ορισμένων πλευρών του σοβιετικού σχηματισμού, όπως αυτά του Ιππόλυτου Γκοφστέττερ που εξετάστηκαν παραπάνω, ο οποίος θα αναζητήσει λύσεις στα προβλήματα του αγροτικού τομέα που αντιμετώπιζε η Ελλάδα. Άρθρα που σε καμία περίπτωση δεν περνούσαν απαρατήρητα, όπως αποδεικνύεται και από την πολεμική του Β. Σιφναίου στις θέσεις του Γκοφστέττερ που επίσης αναλύθηκαν σε προηγούμενες σελίδες.

Παρόμοια στάση τηρεί και ο ανταποκριτής του *Ημερήσιου Τύπου*, Γρηγόρης Γραμματικόπουλος, ο οποίος ταξιδεύει στην ΕΣΣΔ για να μελετήσει συγκεκριμένα την κολεκτιβοποίηση και να εξάγει συμπεράσματα αναφορικά με το κατά πόσο τέτοιου είδους μέθοδοι οργάνωσης της παραγωγής και της εργασίας στην οικονομία της υπαίθρου δύναται να εισαχθούν στην ελληνική οικονομία και την εγχώρια γεωργία.

Από την πλευρά του, ο Γιάννης Αντωνιάδης, στη σειρά άρθρων του στη *Λαϊκή Φωνή*, μελετά τον τρόπο ζωής, τις κοινωνικές ασφαλίσεις και το δημόσιο σύστημα υγείας στην ΕΣΣΔ, αντιπαραβάλλοντάς το με το ελληνικό. Και ο ίδιος, όπως άλλωστε και ο *Ριζοσπάστης*, θεωρεί ότι οι κοινωνικές ασφαλίσεις στη χώρα των Σοβιέτ καλύπτουν πραγματικά τις ανάγκες των εργαζομένων σε καμία περίπτωση πάντως αυτές που θεσπίστηκαν στην Ελλάδα. Ο Αντωνιάδης ταξιδεύει στην ΕΣΣΔ ακριβώς σε μια περίοδο κατά την οποία στην Ελλάδα το ζήτημα των κοινωνικών ασφαλίσεων απασχολούσε ευρύτερα το δημόσιο λόγο, στο πλαίσιο των μεταρρυθμίσεων της εργατικής νομοθεσίας που εισηγούνταν η κυβέρνηση Βενιζέλου, με σκοπό την οικοδόμηση του σύγχρονου κράτους που οραματιζόταν, καθώς και της ανακοπής της ολοένα και αυξανόμενης επιρροής του εργατικού και κομμουνιστικού κινήματος.

Διαφορετική θα είναι η προσέγγιση του Αλέξη Παπαγεωργίου που προχωρά με μια καθαρά δημοσιογραφική διερεύνηση και παρουσίαση των εξελίξεων στη Σοβιετική Ένωση

στο ελληνικό κοινό, πολλές φορές δε και με πιο «σκανδαλοθηρικό» περιεχόμενο, με άρθρα που πραγματεύονται θέματα όπως «ο έρωτας στην ΕΣΣΔ», ιδιαίτερο γνώρισμα των «tabloid» εντύπων. Χαρακτηριστικό που διαθέτει άλλωστε και ο *Ελεύθερος Άνθρωπος* ως έκδοση στο σύνολό της. Η εκτενέστατη σειρά ανταποκρίσεων του Αλέξη Παπαγεωργίου, παρά την κριτική που ασκείται ουκ ολίγες φορές, διαπνέεται εν τέλει από μία θετική αποτίμηση του σοβιετικού εγχειρήματος.

Τέλος ο *Σπάρτακος*, ως όργανο της αριστερής αντιπολίτευσης στην Ελλάδα, ακολουθεί τη διεθνή και σοβιετική τάση τόσο αναφορικά με την ίδια την έκδοσή του, όσο και με τη θεματολογία της αρθρογραφίας του. Το έντυπο, άλλοτε υπό τη μορφή εβδομαδιαίας εφημερίδας και άλλοτε κυκλοφορώντας ως μηνιαία περιοδική έκδοση, εστιάζει σε μεγάλο βαθμό τόσο στα προβλήματα που δημιουργούνταν εντός του κόμματος των Μπολσεβίκων, αλλά κυρίως σε ζητήματα τακτικής και στρατηγικής του κομμουνιστικού κινήματος σε Ελλάδα και εξωτερικό, συμμετέχοντας ενεργά στη συζήτηση και στην πολεμική που υπήρχε τόσο στους κόλπους της Τρίτης Διεθνούς όσο και εντός των κομμουνιστικών κομμάτων παγκοσμίως. Κατά συνέπεια, η αρθρογραφία περιλαμβάνει κείμενα πολιτικής κριτικής στελεχών και προσωπικοτήτων της σοβιετικής και διεθνούς αριστερής αντιπολίτευσης για το Πεντάχρονο Σχέδιο, την εσωκομματική δημοκρατία στο ΚΚΣΕ, την τακτική της Τρίτης Διεθνούς σε θέματα πολιτικών συνεργασιών και συγκρότησης πολιτικών και συνδικαλιστικών μετώπων, όπως επίσης και ζητήματα τακτικής στο μικροεπίπεδο των σωματείων και των συνδικάτων διεθνώς και κατ' επέκταση στην Ελλάδα.

Είναι σημαντικό επίσης να επισημανθεί η ως ένα βαθμό ανακολουθία της εικόνας που μεταφέρει μέρος της βιβλιογραφίας που χρησιμοποιήθηκε για την υποστήριξη της παρούσας εργασίας, συγκριτικά με το κομμάτι εκείνο του αρχειακού υλικού που αφορά τις επιτόπιες έρευνες των τριών δημοσιογράφων που επισκέφτηκαν την ΕΣΣΔ, ιδιαίτερα όσον αφορά τις συνθήκες ζωής του πληθυσμού, καθώς και τον τρόπο και την έκταση που επηρέασε η κολεκτιβοποίηση τους αγρότες και τους κατοίκους της υπαίθρου. Συγκεκριμένα, οι εικόνες τόσο του Γρηγόρη Γραμματικόπουλου όσο και του Αλέξη Παπαγεωργίου αναφορικά με τα προβλήματα της αγροτικής παραγωγής και την επάρκεια τροφίμων φαίνεται να διαφέρουν όχι μόνο από τις αντίστοιχες που παρουσιάζουν τα αντισοβιετικά δημοσιεύματα της ίδιας ακριβώς περιόδου, αλλά και από εκείνες που μεταφέρει η βιβλιογραφία αναφορικά με την κατάσταση του πληθυσμού σε συγκεκριμένες περιοχές της ΕΣΣΔ. Ειδικότερα, η έρευνα του Γρηγόρη Γραμματικόπουλου σε ελληνικά χωριά και πόλεις του Βορείου Καυκάσου, αμφισβητεί ότι η περιοχή - τόσο κατά την έναρξη της κολεκτιβοποίησης, το 1929, και κυρίως

αργότερα - μαστιζόταν από σοβαρές ελλείψεις βασικών αγαθών κλπ, ενώ γίνεται λόγος για αυθαίρετη γενίκευση. Όπως ήδη επισημάνθηκε σε προηγούμενα κεφάλαια, ο ανταποκριτής του *Ημερήσιου Τύπου* κάνει λόγο μεν για δύσκολες συνθήκες διαβίωσης, φτώχειας και κακής διατροφής του πληθυσμού με πολυπαραγοντικά αίτια, σε καμία περίπτωση όμως δεν αναφέρεται σε εκτεταμένη ή εσκεμμένη πείνα και λιμό. Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγει και ο Αλέξης Παπαγεωργίου, στη σειρά άρθρων του στον *Ελεύθερο Άνθρωπο*. Επιπλέον, και οι δύο δημοσιογράφοι, ιδιαίτερα ο Γραμματικόπουλος, τοποθετούν το ζήτημα στα ιστορικά και κοινωνικά του συμφραζόμενα και συγκεκριμένα στην ιστορική εξέλιξη του σοβιετικού κοινωνικού σχηματισμού από το 1917, αλλά και προηγουμένως, αναλύοντας τη θέση και τον τρόπο ζωής των αγροτών, καθώς και τις συνθήκες που επικρατούσαν στην ύπαιθρο κατά την τσαρική εποχή.

Φυσικά, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και η επιλογή του εκάστοτε εντύπου αναφορικά με το ποιες πηγές και μαρτυρίες θα χρησιμοποιήσει, όπως επίσης και ποια πολιτική δύναμη ή κοινωνική ομάδα εκφράζει ή επιθυμεί να εκφράσει. Για παράδειγμα, όπως ήδη προειπώθηκε, *Ελεύθερον Βήμα*, *Καθημερινή* και *Πειθαρχία*, καθώς και η *Εργασία*, σε σημαντικό βαθμό αλλά όχι απόλυτα, παρουσιάζουν τη σοβιετική πραγματικότητα είτε από τη σκοπιά των Ρώσων εξορίστων (των αποκαλούμενων εμικρέδων), είτε υπό το πρίσμα πληττόμενων από την πολιτική των Μπολσεβίκων κοινωνικών ομάδων, όπως οι ιερείς, οι έμποροι και μερίδα των αγροτών. Επιπλέον τα συγκεκριμένα έντυπα συντάσσονται με την τοποθέτηση κυρίαρχων πολιτικών σχηματισμών και κύκλων της Ελλάδας και του εξωτερικού. Αντιθέτως, ο *Ριζοσπάστης* και ως ένα βαθμό ο *Σπάρτακος*, εστιάζουν στις θετικές, για άλλες κοινωνικές ομάδες – εργάτες, φτωχοί αγρότες - πλευρές των Σοβιέτ.

Εδώ όμως θα πρέπει να υπογραμμιστεί και μία άλλη διάσταση. Αυτή μιας διαφαινόμενης συσχέτισης των δύο ανταποκριτών που ταξίδεψαν στην ΕΣΣΔ με το αγροτικό κίνημα στην Ελλάδα και προσωπικότητες που σχετίζονται ή εντάσσονται ενεργά σε αυτό. Για παράδειγμα, τόσο ο εκδότης του *Ελεύθερου Ανθρώπου*, Κώστας Αθάνατος, όσο και ο διευθυντής σύνταξης, ο γνωστός δημοσιογράφος Δημήτρης Πουρνάρας, αποτελούσαν μέλη αγροτικών κομμάτων και οργανώσεων. Επιπλέον, η αρθρογραφία της εφημερίδας φιλοξενεί τακτικά άρθρα που σχετίζονται με τον αγροτικό τομέα και την ύπαιθρο. Κατά την περίοδο που Αθάνατος και Πουρνάρας βρίσκονται επικεφαλής του *Ελεύθερου Ανθρώπου* αποστέλλεται ο Αλέξης Παπαγεωργίου στην ΕΣΣΔ. Σχέση με το αγροτικό κίνημα εντοπίζεται παράλληλα και στον *Ημερήσιο Τύπο*, καθώς και στον ίδιο τον Γρηγόρη Γραμματικόπουλο, ο οποίος αναφέρει άλλωστε ξεκάθαρα, όπως προειπώθηκε, ήδη στην παρουσίαση των ανταποκρίσεών του, τη διάθεση μελέτης του αγροτικού ζητήματος και της

κολεκτιβοποίησης στην ΕΣΣΔ, με σκοπό την εφαρμογή των μεθόδων τους στην Ελλάδα. Παράλληλα, στην αρθρογραφία του *Ημερήσιου Τύπου* εμφανίζονται συχνά άρθρα γνώμης, αναλύσεις, μελέτες και ανταποκρίσεις για τα προβλήματα του αγροτικού πληθυσμού και της οικονομίας της υπαίθρου.

Κατά συνέπεια, μερίδα του ελληνικού Τύπου της περιόδου 1928-1932 προσέλαβε και παρουσίασε, στον έναν ή στον άλλο βαθμό, το σοβιετικό παράδειγμα ως μια εναλλακτική πρόταση που θα αποτελούσε λύση για τις παθογένειες της ελληνικής κοινωνίας και τα συσσωρευμένα προβλήματα που αντιμετώπιζαν κοινωνικά στρώματα και τάξεις, όπως οι αγρότες και τα εργατικά στρώματα των ελληνικών πόλεων, ιδιαίτερα μάλιστα σε μια περίοδο κρίσης του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος και εκτεταμένης ανεργίας και ανασφάλειας που άρχισε να κάνει την εμφάνισή της και στην Ελλάδα. Έτσι, οι εξελίξεις στην ΕΣΣΔ ήταν φυσικό να απασχολήσουν ιδιαίτερα τον ελληνικό Τύπο της περιόδου. Από τη μελέτη της αρθρογραφίας των έξι εντύπων (*Ελεύθερον Βήμα, Καθημερινή, Ριζοσπάστης, Σπάρτακος, Πειθαρχία, Εργασία*) και των επιτόπιων δημοσιογραφικών ερευνών (σε *Ελεύθερο Άνθρωπο, Ημερήσιο Τύπο* και *Λαϊκή Φωνή*) διαπιστώνεται ότι τα εγχώρια έντυπα ακολούθησαν τις διεθνείς τάσεις που αντιμετώπιζαν την ΕΣΣΔ είτε ως απειλή για το ευρωπαϊκό status quo, εν μέσω οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής κρίσης, είτε ως την «απάντηση» στα προβλήματα των δυτικών κοινωνιών. Αυτό όμως δεν σημαίνει απαραίτητα ότι υπήρξε μια μηχανιστική μεταφορά απόψεων, τάσεων και ερμηνειών της σοβιετικής πραγματικότητας από το εξωτερικό και παρουσίασή τους στο ελληνικό κοινό. Πώς θα μπορούσε άλλωστε να συμβεί κάτι τέτοιο, από τη στιγμή που η ιστορική εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας και του ελληνικού κράτους, εμφάνιζαν ιδιαιτερότητες και προβλήματα που δεν εντοπίζονταν σε άλλες χώρες (όπως για παράδειγμα το προσφυγικό). Συνεπώς η μελέτη της ΕΣΣΔ και η προσπάθεια εξεύρεσης λύσεων και απαντήσεων σε εσωτερικά προβλήματα έλαβε τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, με την πλειοψηφία του Τύπου να βρίσκεται μάλλον σε διάλογο, παρά σε εξάρτηση με τις διεθνείς τάσεις και σε μηχανιστική αναπαραγωγή τους.

Μέχρι το 1936, το ενδιαφέρον του ελληνικού Τύπου για την ΕΣΣΔ όχι μόνο θα διατηρηθεί αμείωτο, αλλά θα αυξηθεί αισθητά. Τόσο τα ίδια τα έντυπα που μελετήθηκαν στην παρούσα διπλωματική εργασία όσο και άλλα θα παρουσιάσουν από τις στήλες τους σειρές ανταποκρίσεων, απόψεις, άρθρα, μελέτες και πλήθος υλικού σχετικά με τη χώρα των Σοβιέτ και το Δεύτερο, πλέον, Πεντάχρονο Σχέδιο. Άλλωστε, η περίοδος 1932-1933 θα σηματοδοτεί από τον λιμό που ξέσπασε σε σιτοπαραγωγικές περιοχές της ΕΣΣΔ, ένα ακόμα

γεγονός με πολυπαραγοντικά αίτια που απασχόλησε την αρθρογραφία στο εξωτερικό, ενώ στην Ελλάδα μένει να μελετηθεί. Παράλληλα, την περίοδο 1932-1936 ξεχωρίζουν τα ταξίδια δύο Ελλήνων διανοουμένων, του λογοτέχνη και δημοσιογράφου Κώστα Βάρναλη, όπως επίσης και του συγγραφέα, εκπαιδευτικού και πολιτικού Δημήτρη Γληνού, με αφορμή του συνέδριο των Σοβιετικών Συγγραφέων. Οι δύο αυτές επισκέψεις που δημοσιεύθηκαν σε σειρές άρθρων σε *Ελεύθερο Άνθρωπο* και *Νέο Κόσμο* αντίστοιχα παρουσιάζουν συγκλίσεις με την αντίστοιχη του Γιάννη Αντωνιάδη που απασχόλησε την παρούσα εργασία. Μάλιστα, η σειρά άρθρων του Δημήτρη Γληνού που ελάχιστα έχει μελετηθεί και αναδειχθεί καταπιάνεται με την «Αυγή του Νέου Πολιτισμού», το «Σοβιετικό Άνθρωπο», τη «Νέα Κοινωνία», όπου η επιστήμη, η τεχνολογία και οι ειδικοί βρίσκονται στην πρώτη γραμμή της αναμόρφωσης της κοινωνίας, όπως επισημαίνεται και σε σεμιναριακή εργασία του γράφοντος, στο πλαίσιο του παρόντος μεταπτυχιακού προγράμματος. Αναμφίβολα, τα ταξίδια διανοουμένων στην ΕΣΣΔ, όπως επίσης δημοσιογράφων και ανταποκριτών εφημερίδων, κατά το Μεσοπόλεμο θα αποτελέσουν σημαντική πηγή πληροφόρησης για το ελληνικό κοινό, αλλά και κάθε ερευνητή.

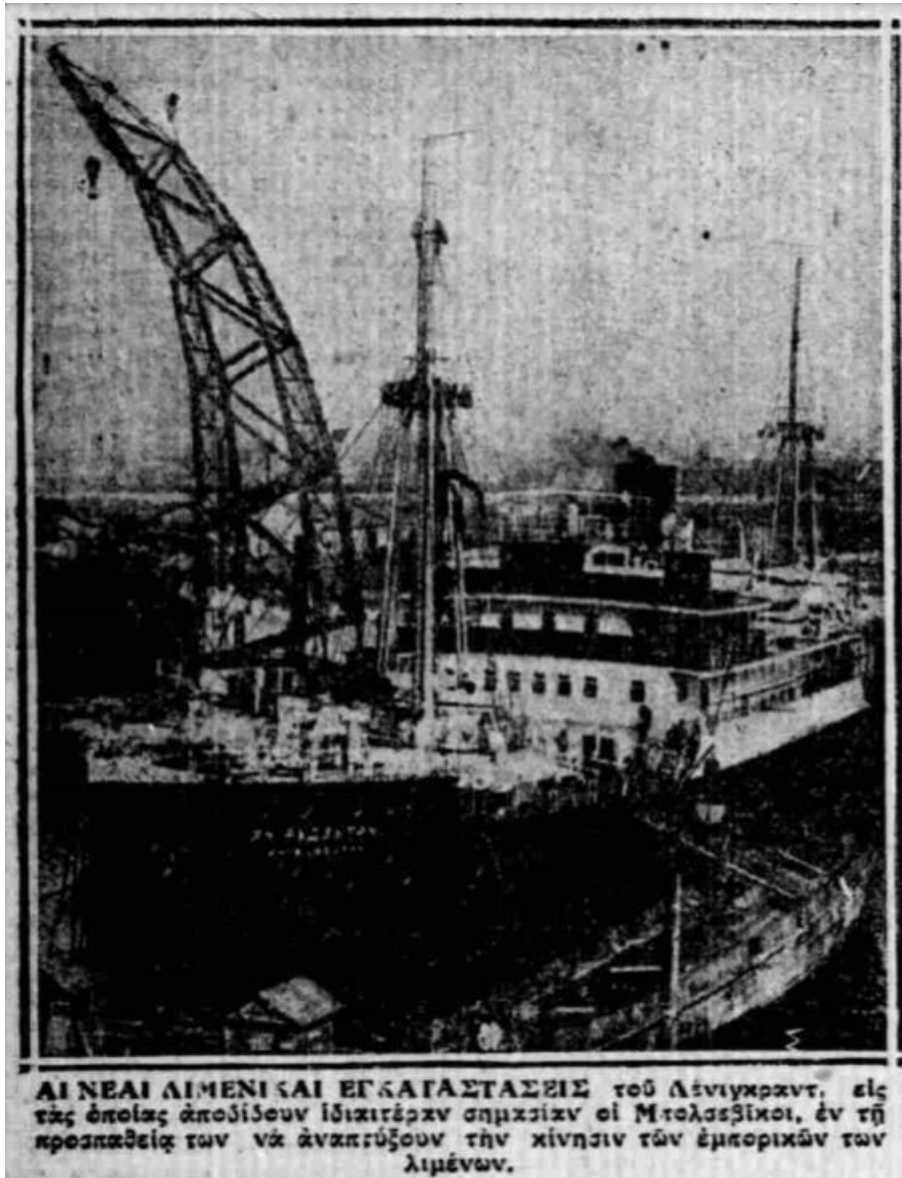
Εν κατακλείδι, από τη μελέτη του υλικού που απασχόλησε την παρούσα διπλωματική εργασία προκύπτει σειρά ερωτημάτων που υπερβαίνουν τους στόχους και το χρονικό πλαίσιο που ορίζεται εδώ. Ερωτήματα που σχετίζονται τόσο με την προβολή της ΕΣΣΔ από μερίδα του ελληνικού Τύπου που εξέφραζε την άποψη πολιτικών σχηματισμών του αγροτικού χώρου όσο και αναφορικά με το τι προηγήθηκε και τι ακολούθησε την περίοδο 1928-1932. Οι όποιες απαντήσεις όμως δύναται να δοθούν μόνο σε μια εργασία που θα επεκτείνεται σε ολόκληρη την περίοδο του Μεσοπολέμου μελετώντας ακόμα μεγαλύτερο μέρος των ελληνικών εφημερίδων και περιοδικών εκδόσεων.

Παράρτημα Ι

Χαρακτηριστικές φωτογραφίες που δημοσιεύονταν σε εφημερίδες της εποχής, απεικονίζοντας στιγμιότυπα της «Σοσιαλιστικής Οικοδόμησης», του Πεντάχρονου Σχεδίου και της Κολεκτιβοποίησης.

Ελεύθερος Άνθρωπος 1 Ιουλίου 1931

ΑΙ ΝΕΑΙ ΛΙΜΕΝΙΚΑΙ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ τοῦ Λένινγκραντ, εἰς
τὰς ὁποίας ἀποδίδουν ἰδιαιτέραν σημεῖαν οἱ Μολοσβίκοι, ἐν τῇ
προσπαθείᾳ των νὰ ἀναπτύξουν τὴν κίνησιν τῶν ἐμπορικῶν των
λιμένων.

Ελεύθερος Ἄνθρωπος 15 Ιουλίου 1931

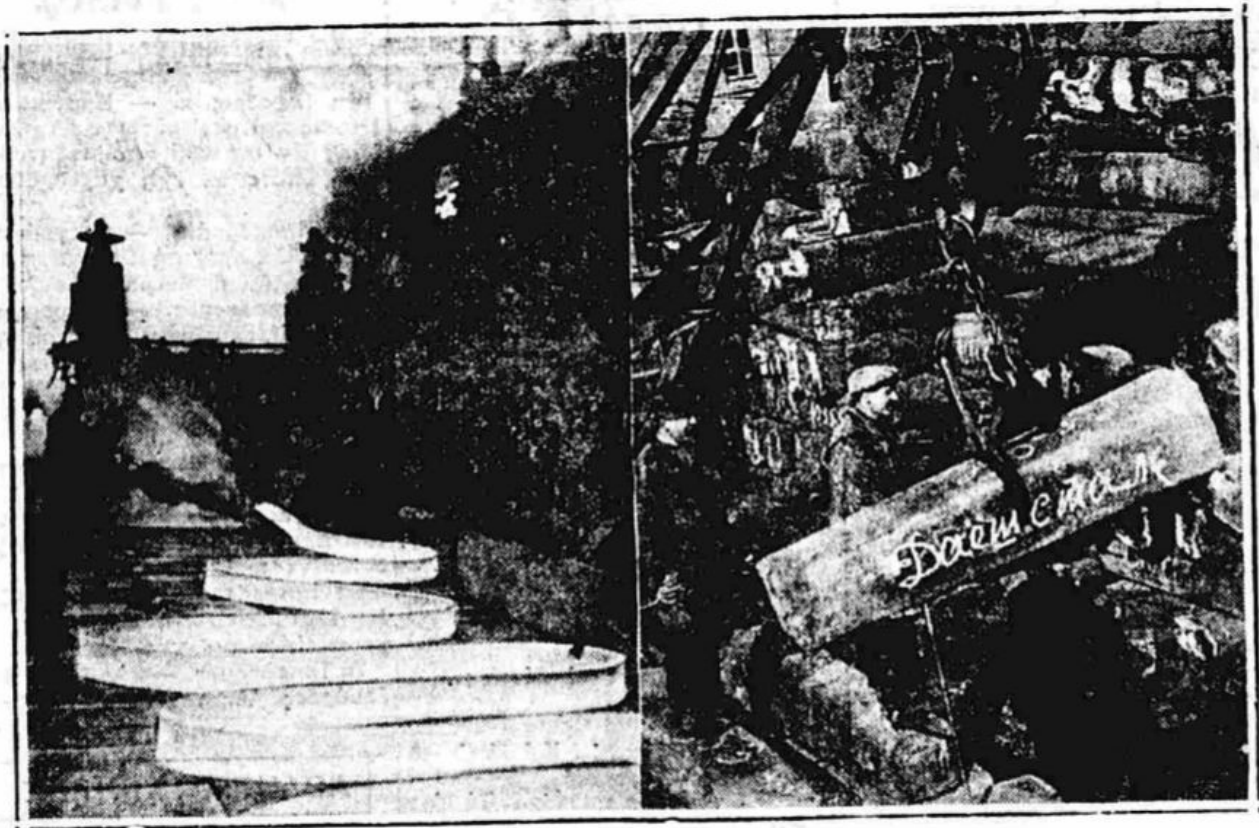

Ελεύθερος Ἄνθρωπος 18 Ιουλίου 1931

**ΜΙΑ ΠΑΡΑΣΤΑΤΙΚΗ ΑΔΗΘΩΣ ΕΙΚΩΝ Ρώσων εργατών κτερο-
γούμενων εις τὰ ὑπόνοις τοῦ ἀνθρακωρυγείου ὅπου ἐομάζονται.**

Ελεύθερος Άνθρωπος 10 Αυγούστου 1931

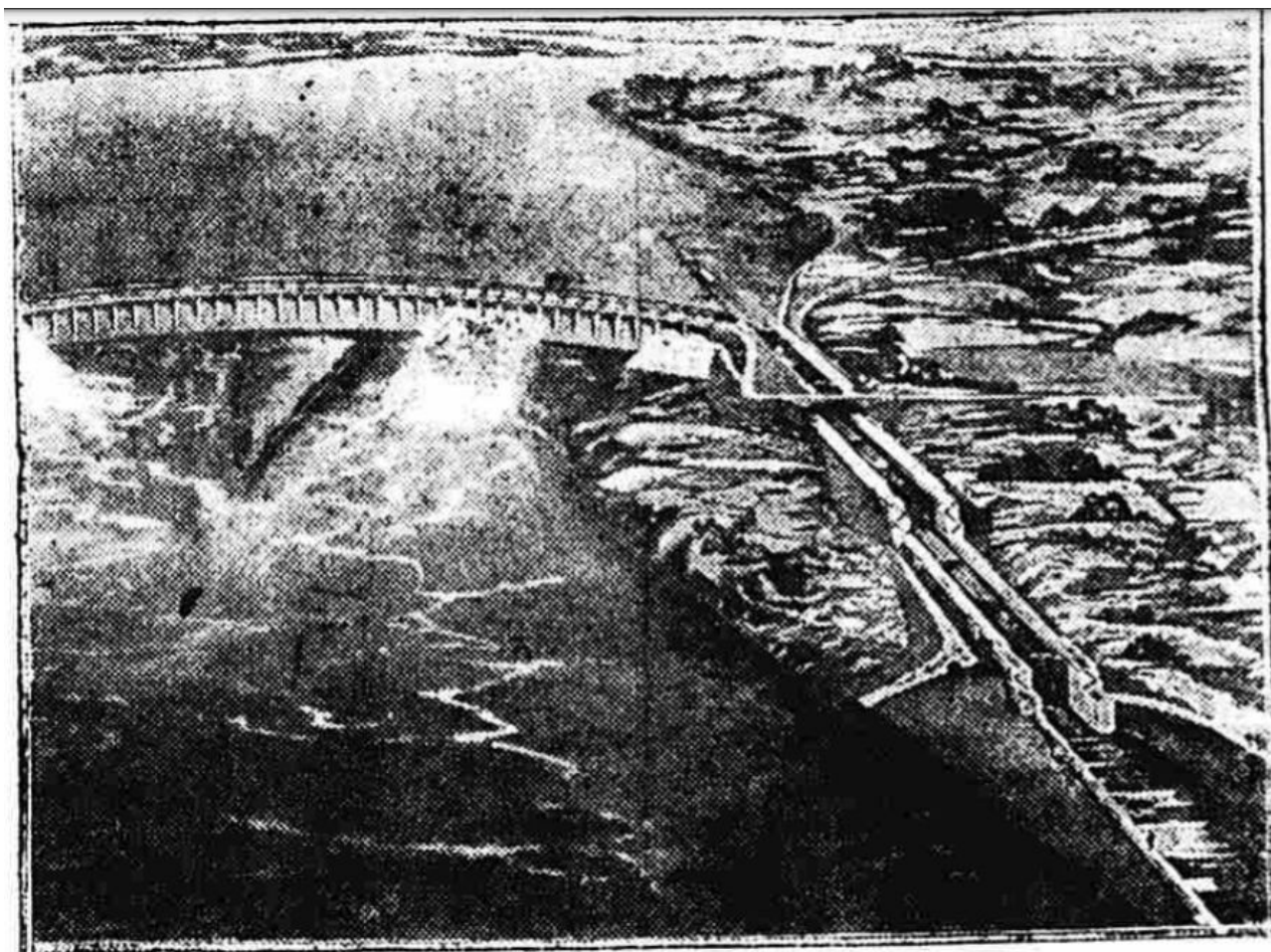
Δύο χαρακτηριστικά φωτογραφία από την σημερινή βιομηχανική υπερένταση της Ρωσίας. Ἀριστερά, Χυτοσίδηρος πελυρακτωμένος μόλις ἐξερχόμενος τῶν ὑψικαμίνων τοῦ Κέπτις (Κριμαίας). Δεξιά, Χυτοσίδηρος ἀποθηκευόμενος καὶ ἔτοιμος δι' ἐπεξεργασίαν.

Ἡμερήσιος Τύπος 16 Ἰουνίου 1931

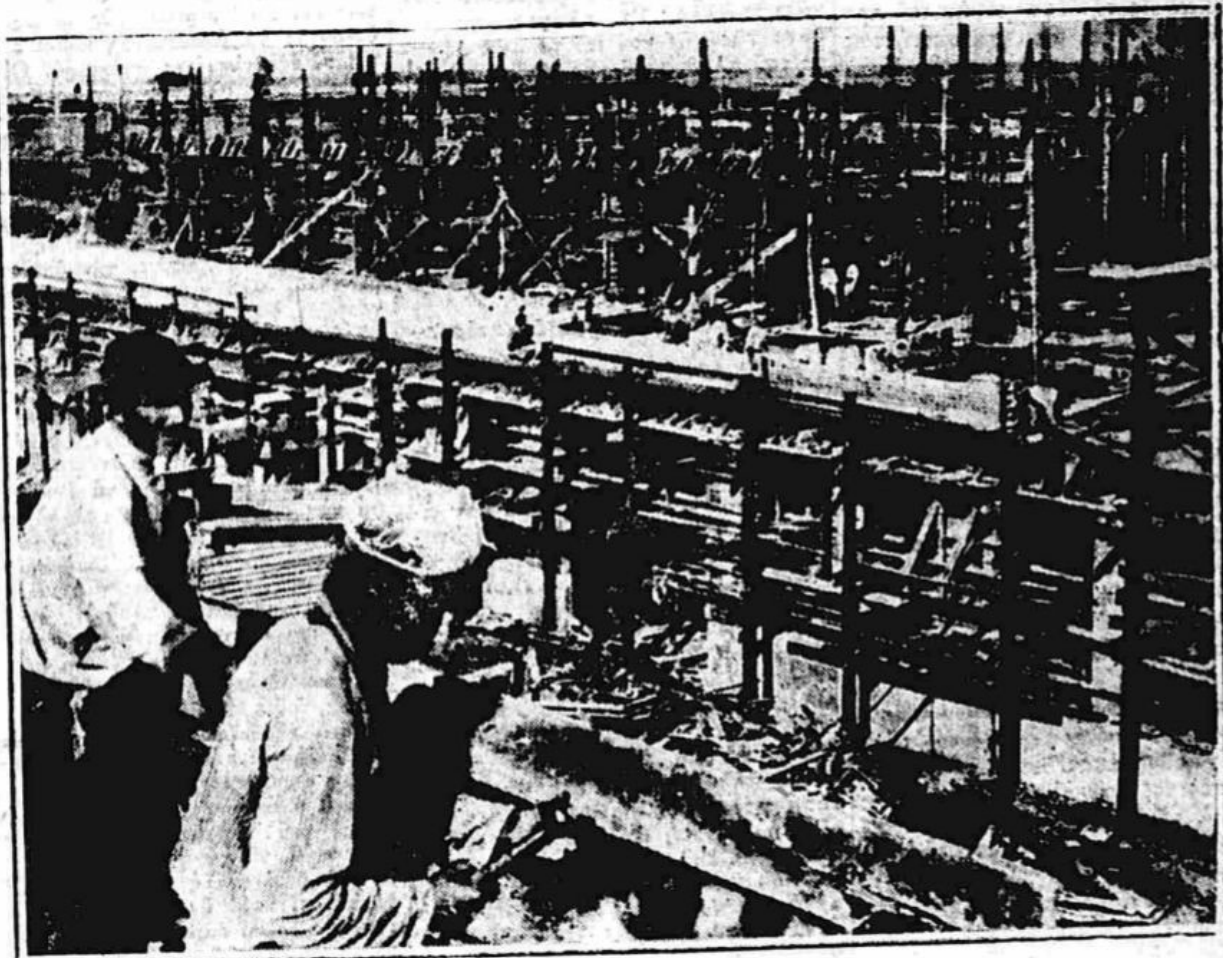
Μία χαρακτηριστική σκηνή. Ρώσοι χωρικοί υποδεχόμενοι έν διαδήλωση τόν πρώτον «ερακτέρ» (βενζιναφόροτρον) που έρχεται στέ χωριά τους κατά την έναρξιν τής άγροτικής μεταρρυθμίσεως.

Ημερήσιος Τύπος 16 Ιουνίου 1931

Ένα μέρος τοῦ τεραστίου ὕδα τοφράγματος τοῦ Δνειπέρου.

Ημερήσιος Τύπος 10 Σεπτεμβρίου 1931

*Ένα τεράστιον έργοστάσιον, από τὰ προβλεπόμενα υπό του «πενταετούς» σχεδίου, υπό κατασκευήν.
... έπισημάνθη εν Μόσχα κατά τὸ δ

Ημερήσιος Τύπος 20 Ιουνίου 1931

Επιπλέον, η σύγκριση της ελληνικής πραγματικότητας και η εναλλακτική του σοβιετικού μοντέλου προβαλλόταν κατά βάση από τον Ριζοσπάστη.

ΝΑ ΓΙΑΤΙ ΟΙ ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΤΕΣ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΖΟΥΝ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Όλοι οι ιμπεριαλιστές και σοσιαλδημοκράτες όλου του κόσμου για να μειώσουν τη σημασία του πενταετούς σχεδίου λένε ότι αυτό είναι εύτοπικό, άπραγματοποίητο. Βρέθηκαν ακόμη και Ρώσοι κομμουνιστές (οι δεξιοί) που άμφεβαλλαν. Λοιπόν το πενταετές σχέδιο άρχισε να μπειν σ' έφαρμογή άπ' τή 1928-29 (τό οικονομικό έτος άρχίζει τόν Νοέμβριο). Κατά τόν πρώτο χρόνο έφαρμογής τού σχεδίου μέχρι σήμερα, ενώ σύμφωνα με τή σχέδιο ύπολογίζονταν ή αύξηση τής συνολικής παραγωγής σέ 21.4, ενώ οι δεξιοί θεωρούσαν υπερβολική ακόμη και 10 ο)ο αύξηση, μελαταύτα αύξήθηκε τή 1928-29 κατά :

24%₀

Γιά τή δεύτερο χρόνο 1929-30 τή πενταετές σχέδιο προέβλεπει αύξηση τής συνολικής παραγωγής κατά 20,2 ο)ο. Σύμφωνα όμως με τή νεώτερα δεδομένα αύτη θα φθάσει σέ :

31.2%₀

Νά ή άπάντηση που δίνουν τή πράγματα ! Ένας ανταποκριτής τής μεγαλύτερης άστικής Γερμανικής έφημερίδας «Τάγκεμπλαττ», που είνε στή Ρωσία και θεωρείται από τούς πιο είδικούς άστούς τού Ρωσικού ζήτηματος έγραψε στήν έφημερίδα του : «Κακομοίρα Εύρώπη ! Ήρθε τή τέλος σου άν τή πενταετές σχέδιο πραγματοποιηθεί έστω και κατά τή 2)3 !». Προέβλεπει λοιπόν τή τέλος τής καπιταλιστικής Εύρώπης άν τή σχέδιο πραγματοποιηθεί κατά τή 2)3 ! Ηλόπουμε όμως ότι έχι μόνο κατά τή 2)3 πραγματοποιείται, αλλά και ξι ά π έ ρ ν ι έ τ α ι ! Μα τή δίκη τους οι ιμπεριαλιστές άηπουζούν !

ΕΡΓΑΤΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ! Έντεινάτε τή πάλη σας για τή γκράμμιση τής μπουρζουαζίας σας ! Μιμηθήτε τούς Ρώσους άδελφούς σας ! Βοηθήτε τους να έφαρμόσουν τή πενταετές τους σχέδιο ! Ύπερασπήστε τή Σοβιετική Ρωσία από τούς ιμπεριαλιστές ληστές !

Ριζοσπάστης 4 Νοεμβρίου 1929

ΣΤΗ ΡΩΣΣΙΑ

- 1). Κανένας άνεργος, αλλά έλλειψη έργων.
- 2). Αύξηση του μεροκάματου στο διπλάσιο, στο τριπλάσιο και άνω στο τετραπλάσιο σε πολλές επιχειρήσεις σχετικά με το προ-πολεμικό. Συγκεκριμένα οι τουρκωμάδες δουλεύοντες θωρο (άρχιες και σ' αυτούς να εφαρμόζεται έφτά-αρο σε πολλά εργοστάσια) πήρουν 4 1)2 ως 7 ρούβλια την ήμερα, ή οι 171 δρ. ως 266 δρ. την ήμερα.
- 3). Τονη δουλειά στα κριώτερα εργοστάσια και στο τέλος του τρίτου χρόνου του παντάχρονου σχεδίου εφαρμόζεται παντού.
- 4). 'Η έλευσία στα πρώτα των έργων και χωρικών, άλευθρίες δόν άπόρροον για τους έκμεταλλευτές. Οι καταχωρηστές νταου-νίζονται.
- 5). Διεργάν έπαίδευση, ειδική μέριμνα για τους νέους, για τα παιδιά και τις γυναίκες. Οι γενναίες πήρουν 8 βδομάδες πριν και μετά τον κοινού άδεια με πλήρη άποδοχές. 'Ισα δικαιώματα έργων και έργασιών.
- 6). Οι χωρικοί χρησιμοποιούν τροκιάρ, έχουν την ένίσχυση την ήθη και οικονομική του Σοβιετικού Κράτους.
- 7). Αύξηση της παραγωγής σ' άλλες τους τομείς, βάρδια για την παραγωγή του μεγαλιόδοου παντάχρονου σχεδίου σε 4 χρόνια, με γρήγορο ρυθμό προς την πλήρη σοσιαλιστικοποίηση της προ-λεταρικής μας Πατρίδας.

Ένα σπασιο της βιομηχανίας στο οποίο μεσα υπάρχει έσοπιέριο για τους άργάτες του εργοστασίου. Είνε χαρακτηριστικωτάτη ή είκόνα για την ποινα που ύπάρχει στη Ρωσσία.

Ο Νέος Ριζοσπάστης 25 Οκτωβρίου 1931

Ἐξω ἀπ' τὸ Δῆμο τῆς Ἀθήνας παιδάκια καὶ
μάναδες σὲ ἀθλιὰ κατάσταση περιμένουν ἕνα ξερο-
κόματο.

Ἐνφ' στὴν προλεταριακὴ μας Πατρίδα, τὴ Σοβιετι-
κῆ Ἐνωσῆ, παιδάκια καὶ μητέρες εἶνε ὄλο χαρὰ καὶ
ὕγεια.

Ριζοσπάστης 1 Ιανουαρίου 1932

ΤΑ ΕΡΓΑΤΟΠΑΙΔΑ ΣΤΗ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ ΕΝΩΣΗ

Ἡ Σοβιετική Κυβέρνηση δίνει πολὺ μεγάλη προσοχὴ στὴν ὑγεία καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῶν παιδιῶν τῶν ἐργατῶν, τῶν ὑπαλλήλων καὶ γενικὰ τῶν ἐργαζομένων. Ἡ εἰκόνα δείχνει μαθητὲς ποὺ ἀναπαύονται τὴν ὥρα τῆς διακοπῆς.

Νέος Ριζοσπάστης 7 Αυγούστου 1932

Ἐνα τμῆμα τοῦ τεραστίου βιομηχανικοῦ συγκροτήματος τοῦ Χαρκόβου, τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη σύμφωνα μὲ τὸ πενταετὲς σχέδιον

Ελεύθερον Βῆμα 8 Αυγούστου 1932

Παράλληλα, η πλειοψηφία των μελετώμενων εφημερίδων δημοσίευαν φωτογραφίες από την καθημερινή ζωή στη Σοβιετική Ένωση με ποικίλη θεματολογία, όπως ο αθλητισμός, ενώ συχνό ήταν και το φωτογραφικό υλικό από παρελάσεις του Κόκκινου Στρατού και την εκπαίδευση πολιτών στο χειρισμό όπλων.

Ὁ κομμουνισμὸς διατηρεῖ ἀδελφικὰς σχέσεις μετὰ τὸν μιλιταρισμὸν. Εἰς τὴν εἰκόνα φαίνεται ἕνας μπολσεβίκος μαθητὴν εἰς τὴν νεολαίαν τὰ τῆς κατασκευῆς καὶ τὸν τρόπον τοῦ χειρισμοῦ τοῦ ὄπλου.

Ελεύθερον Βῆμα 30 Μαΐου 1928

Τὰ Σοβιετ ἔδωκαν τὸν τελευταῖον κίρδον ἰδιαιτέραν
ᾠθῃσιν εἰς τὸν ἀθλητισμόν. Ὁργάνωσαν καὶ μεγάλους
ἀθλητικοὺς ἀγῶνας εἰς τὴν Μόσχαν, τοὺς ὁποίους ᾠ-
νόμασαν «Σπαρτακιάς» ἀντὶ «Ὀλυμπιάς». Εἰς τὴν
εἰκόνα φαίνεται μία ὄμας ἀθλητριῶν εἰς ἐπι-
δεικτικὴν παρέλασιν.

Ελεύθερον Βῆμα 10 Σεπτεμβρίου 1928

ΧΩΡΙΚΗ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΡΙΑ όμιλει πρὸς τὰς ἐργάτιδας ἐνὸς νέου ἐργοστασίου τῆς Σιβηρίας, ἐκθέτουσα τὴν κατάστασιν τοῦ ἀγροτικοῦ κόσμου τῆς περιφερείας τῆς

Ελεύθερος Ἄνθρωπος 28 Ἀπριλίου 1931

ΡΩΣΣΙΔΕΣ ΑΘΛΗΤΡΙΑΙ ἔδηγοῦσαι μοτοσυκλέτταν.

Ελεύθερος Άνθρωπος 1 Σεπτεμβρίου 1931

Εἰς τὴν χώραν τῶν Σοβιέτ, τὰ ὁποῖα θέλουν νὰ διαλύσουν τοὺς
στρατοὺς τῶν ἄλλων κρατῶν, καὶ αἱ γυναῖκες
ἐκπαιδεύονται στρατιωτικῶς

Ελεύθερον Βήμα 17 Ἰουνίου 1931

Ελεύθερος Άνθρωπος 10 Σεπτεμβρίου 1931

Φυσικά, δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε και περιστατικά, όπως δημοσίευση φωτογραφιών με λεζάντες εντελώς διαφορετικές από το περιεχόμενό τους. Έτσι, ο *Ημερήσιος Τύπος*, δύο περίπου μήνες πριν τη σειρά άρθρων του Γρηγόρη Γραμματικόπουλου, δημοσιεύεται εικόνα, όπου αστυνομικοί χτυπούν και συλλαμβάνουν διαδηλωτές. Η εφημερίδα κάνει λόγο για «πράκτορες της Τσέκα» και αστυνομικούς «προβαίνοντες εις συλλήψεις αντιδραστικών εις μίαν οδόν της Οδησσοῦ» για να απαντήσει ο *Ριζοσπάστης* ότι η σκηνή που απεικονίζεται έλαβε χώρα στη Νέα Υόρκη, δύο χρόνια νωρίτερα, στις 6 Μαρτίου 1929, όταν οι αρχές επιτέθηκαν σε απεργούς.

Ημερήσιος Τύπος 25 Απριλίου 1931

ΙΔΕΣΤΕ ΜΕ ΤΙ ΨΕΥΤΙΕΣ ΠΟΛΕΜΟΥΝ ΤΗ ΡΩΣΙΑ

Ἡ φωτογραφία αὐτή που δαίνει ο σ. ἀνεγκνώστως περιέσκη στο γερμανο-βουλγαρικό ἔργο: «Μορφίλοι πράκτορες τῆς Γούκα (Σ. Ρω. Διεκτείνει τὸν κόπη νὰ μάθει πῶς, τὸσο πᾶ λέγεται Ἰακλιού) μετ' ἀδύναμων προβαίνοντες σὲ πολλήφεις ἀντιδραστησίων εἰ μετ' ὅλα τῆς Ὀδησσού». Εἶνε ἀκριβεγὸ πὼς δὲν γράφει γιὰ ἐγκληματὰ ἐναντὶς οἴκους ἔργατες καὶ τσορκούς. Ὁμοδόησται, μολογόντι δικαιώσεται ἰλιόθιρα καὶ με κερμηάνειτ μάστιγα πὼς ὄντως εἰ ἀντεπυροσταγίτες ἰσθροὶ τῶν ἐργατῶν στὴ Ρωσία τσοκίζονται, εἰτε σημασις ὁ τρόπος με τὸν οἰοῖο γίνεται ἡ σποικιστικὴ πολιτικὴ ἐναντὶς στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση. Ποιες φησὶ δὲν ἔχομε προῶσι σκετικὲς φωτογραφίαις τῆς «Ἐσπερινή» φερότικες. Καὶ ἡ σημαντικὴ τὸ ἴδιον εἶνε. Περαιτὶ τί δείχνει: Ἐνα κομματὶ διαδόλωσης ἰντογῶν στὴ Νεα Ἰόσκη στὶς 6 Μαρτίου τοῦ 1929 που ἡ ἀδύναμος ἐπιτίθεται ἐναντὶς τῶν ἐργατῶν. Ἡ λύσσα τῶν πουλημένων φυλλῶδων ἐναντὶς στὴν Ε.Σ.Σ.Δ. τίς τερλῶντι τόσο που νὰ μὴ ξηροὺν τι κἀνθεν.

Ριζοσπάστης 26 Ἀπριλίου 1931

Τέλος, όπως αναφέρθηκε ήδη στο κύριο σώμα της εργασίας, σε μικρή σειρά άρθρων του Άγγλου δημοσιογράφου Μάρτιν Μούαρ που δημοσιεύει το *Ελεύθερον Βήμα*, διαπιστώνονται μεγάλες ελλείψεις τροφίμων. Όμως από την εφημερίδα αναπαράγεται, ενδεχομένως ως μέρος της αρχικής δημοσίευσης του άρθρου σε βρετανικό έντυπο, μια μητέρα να κρατά το παιδί της, σκελετωμένοι και οι δύο από την πείνα. Σύμφωνα με τη λεζάντα, πρόκειται για ντοκουμέντο της Επιτροπής Νάνσεν, από την περίοδο του εμφυλίου πολέμου και του μεγάλου λιμού, το 1921. Ερωτήματα όμως γεννά η επιλογή της εικόνας χωρίς συγκεκριμένη ημερομηνία και το πώς λειτουργεί και προσλαμβάνεται από τον αναγνώστη στο πλαίσιο του άρθρου. Πάντως, η διαδικτυακή έρευνα οδηγεί σε διαφορετικά συμπεράσματα. Η εικόνα φέρεται να μην ανταποκρίνεται στην περιγραφή που της αποδίδεται στο άρθρο, αλλά να απεικονίζει μία σκελετωμένη μητέρα με το παιδί της από την περίοδο της γενοκτονίας των Ασσυρίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας του 1915⁶²⁷.

Σκέλεθρα από την πείναν και τας στερήσεις, μία μάνα με τὸ παιδάκι της, ὅπως τὴν ἐφωτογράφησαν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Βόλγα τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς Νάνσεν, ὅταν διὰ πρώτην φοράν ἐπεσκέφθησαν τὴν σοβιετικὴν Ρωσίαν

Ελεύθερον Βήμα 26 Νοεμβρίου 1932

627 http://www.zindamagazine.com/html/archives/2006/05.13.06/index_sat.php, ανακτήθηκε 8/7/2021.

Παράρτημα II

Ακολουθούν πληροφορίες για τις εφημερίδες και βιογραφικά στοιχεία για τους αρθρογράφους.

Εφημερίδες

Ελεύθερον Βήμα

Το *Ελεύθερον Βήμα* αποτελεί μία από τις αρτιότερες και εγκυρότερες ελληνικές εφημερίδες. Η έκδοσή της αποτέλεσε σταθμό στην ελληνική δημοσιογραφία και επέδρασε πολλαπλώς και με καθοριστικό τρόπο στις πολιτικές εξελίξεις. Στην εφημερίδα αυτή από την πρώτη στιγμή της έκδοσής της και καθ' όλη τη διάρκεια του βίου της εργάστηκαν και συνεργάστηκαν Περιστέρι δημοσιογράφοι⁶²⁸. Κατά το Μεσοπόλεμο λειτούργησε ως όργανο των Βενιζελικών.

Ελεύθερος Άνθρωπος

Ο *Ελεύθερος Άνθρωπος* ήταν καθημερινή εφημερίδα ευρείας κυκλοφορίας που ιδρύθηκε από τον Κώστα Αθάνατο (λογοτεχνικό ψευδώνυμο του Κωνσταντίνου Καραμούζη), στελέχους του αγροτικού κινήματος, και πρωτοκυκλοφόρησε το Νοέμβριο του 1930, με χαρακτηριστικά tabloid. Στις στήλες του *Ελεύθερου Ανθρώπου* φιλοξενούνται συχνά άρθρα για το αγροτικό κίνημα και την κατάσταση στην ύπαιθρο. Το έντυπο παρουσιάζει κατά βάση θετική εικόνα για τη Σοβιετική Ένωση, τόσο μέσα από τις δύο σειρές άρθρων του Αλέξη Παπαγεωργίου όσο και της αντίστοιχης του Κώστα Βάρναλη. Σύμφωνα με τον Νίκο Σαραντάκο, έως τον Οκτώβριο του 1933, διευθυντής του *Ελεύθερου Ανθρώπου* ήταν ο Δημήτρης Πουρνάρας, στέλεχος του Αγροτικού Κόμματος, και σε αυτόν οφείλεται σε μεγάλο βαθμό ο γενικότερος φιλοαριστερός προσανατολισμός της εφημερίδας, που εκδηλωνόταν κυρίως σε διεθνές επίπεδο, με άρθρα φιλικά προς την ΕΣΣΔ και εναντίον του Χίτλερ που τότε βρισκόταν στα πρόθυρα της εξουσίας στη Γερμανία.

Ημερήσιος Τύπος

Καθημερινή εφημερίδα ευρείας κυκλοφορίας με παρόμοια χαρακτηριστικά με αυτά του *Ελεύθερου Ανθρώπου*. Διευθυντής του διετέλεσε και ο Κώστας Αθάνατος. Συχνή θα είναι η αρθρογραφία για αγροτικά ζητήματα.

Καθημερινή

Η *Καθημερινή* αποτελεί έως και σήμερα μία από τις μεγαλύτερες και εγκυρότερες ελληνικές εφημερίδες. Κατά τα πρώτα αίτηση έκδοσης της γνώρισε περιπέτειες, ενώ λειτουργούσε ως μαχητικό φύλλο της αντιπολιτεύσεως έως τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920. Το έντυπο

⁶²⁸ Νάση Μπαλτά - Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Σημειώσεις για την Ιστορία του Τύπου, Η ελληνική και η ευρωπαϊκή διάσταση*, Αθήνα 1993, σ. 88-89.

συνέχισε ως όργανο των Αντιβενιζελικών, ενώ σε αυτό εργάστηκαν σημαντικοί δημοσιογράφοι⁶²⁹.

Λαϊκή Φωνή

Τοπική εφημερίδα του Βόλου με προοδευτικό περιεχόμενο. Πρωτοκυκλοφόρησε το 1922.

Ριζοσπάστης / Ο Νέος Ριζοσπάστης

Ο *Ριζοσπάστης* είναι καθημερινή εφημερίδα που εκδόθηκε για πρώτη φορά στη Θεσσαλονίκη και λίγο αργότερα μεταφέρθηκε στην Αθήνα, με ιδιοκτήτη τον Γιάννη Πετσόπουλο. Η εφημερίδα μεταβλήθηκε σε επίσημο όργανο της Κεντρικής Επιτροπής του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (Ελληνικό Τμήμα της Κομμουνιστικής Διεθνούς) εκφράζοντας επίσημα την άποψή του. Η έκδοση του *Ριζοσπάστη* διακόπηκε δύο φορές κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, μία κατά τη δικτατορία Παγκάλου, το 1925-1926, και κατά τη δικτατορία Μεταξά, από τις 4 Αυγούστου 1936. Από το 1931 έως το 1934 κυκλοφόρησε με τον τίτλο *Ο Νέος Ριζοσπάστης* για να αποφύγει την παύση κυκλοφορίας.

Σπάρτακος

Ο *Σπάρτακος* ήταν μηνιαίο περιοδικό, ενίοτε και εβδομαδιαία εφημερίδα, επίσημο όργανο της Αριστερής Αντιπολίτευσης του ΚΚΕ που προήλθε από την κρίση του 1927 και εξελίχθηκε στην ομώνυμη οργάνωση. Εξέφραζε την άποψη της Διεθνούς Αριστερής Αντιπολίτευσης και του Λέοντος Τρότσκι. Εκδόθηκε τον Ιανουάριο του 1928 και συνέχισε την έκδοσή του με διακοπές έως και το 1934, οπότε, στο πλαίσιο της συγχώνευσης της Ομάδας Σπάρτακος με τη Λενινιστική Αντιπολίτευση του ΚΚΕ (ΛΑΚΚΕ) και εγκαταστάθηκε από την *Εργατική Πρωτοπορία*.

Περιοδικά

Εργασία

Το εβδομαδιαίο περιοδικό *Εργασία* ήταν ένα ακόμα πολιτικό και οικονομικό έντυπο του βενιζελικού χώρου, με διευθυντή σύνταξης τον Λέοντα Μακκά, Υφυπουργό παρά τω Πρωθυπουργώ στην Κυβέρνηση Ελευθερίου Βενιζέλου του 1932.

Πειθαρχία

Η *Πειθαρχία* αποτελούσε βενιζελογενές εβδομαδιαίο πολιτικό και οικονομικό έντυπο με θέματα ποικίλης ύλης, εγχώρια και διεθνή.

Αρθρογράφοι

Γιάννης Αντωνιάδης

Ο Γιάννης Αντωνιάδης ήταν γιατρός με πλούσια επαγγελματική δράση, εκδότης ιατρικών περιοδικών, πολιτικά και συνδικαλιστικά ενεργός, με πλούσιο συγγραφικό έργο, το οποίο

⁶²⁹ Νάση Μπαλτά - Δέσποινα Παπαδημητρίου, *ό.π.*, σ. 88.

μάλιστα εκτείνεται σε διάφορους τομείς. Ανάμεσα στα γραπτά του βρίσκουμε επιστημονικές εργασίες, πολιτικά κείμενα, λογοτεχνικά έργα, μεταφράσεις κ.ά. Χρησιμοποιούσε επίσης το όνομα Έβδοξος Άραβος. Μαζί με τον Γιάννη Κορδάτο και άλλους ο Γ. Αντωνιάδης συμπεριλαμβάνεται στους ιδρυτές του συλλόγου «Οι φίλοι της Ε.Σ.Σ.Δ.», ενώ είναι από τους πρώιμους επισκέπτες της ΕΣΣΔ με επίσημη πρόσκληση⁶³⁰, ενώ θα εκδόσει και βιβλίο με τίτλο «Η ζωή όπως την είδα στις σοβιετικές χώρες». Με βάση τα όσα αναφέρει ο Γιάννης Αντωνιάδης στη σειρά άρθρων του που απασχόλησαν την παρούσα εργασία, υπηρέτησε στο ελληνικό εκστρατευτικό σώμα κατά την εκστρατεία της Ουκρανίας το 1918⁶³¹.

Ιππόλυτος Γκοφστέτερ

Ελάχιστα είναι γνωστά για τον Ιππόλυτο Γκοφστέτερ. Πέραν της φιλοσοβιετικής αρθρογραφίας του στο περιοδικό *Εργασία*. Αντίστοιχη σειρά άρθρων δημοσιεύει και στην εφημερίδα *Μακεδονία*. Επιπλέον, ο Ιππόλυτο Γκοφστέτερ απαντάται και ως συγγραφέας βιβλίων με τίτλους όπως «Η παγκόσμιος οικονομική και βιομηχανική κρίσις και η ιστορική αποστολή του κ. Ελευθερίου Βενιζέλου»⁶³², «Η χαραυγή του πνεύματος», «Από τον Μαρξισμό προς τον Λενινισμό»⁶³³.

Γρηγόρης Γραμματικόπουλος

Ελάχιστα είναι επίσης οι πληροφορίες για τον Γρηγόρη Γραμματικόπουλο. Με βάση τη σειρά άρθρων του *Ημερήσιου Τύπου*, ήταν δημοσιογράφος, ο οποίος διετέλεσε ανταποκριτής της εφημερίδας στη Μόσχα επί δύο χρόνια, ενώ αναφορές στη σειρά άρθρων του μαρτυρούν την καταγωγή του από τον Καύκασο. Μεταπολεμικά ο Γραμματικόπουλος πιθανότατα δραστηριοποιείται στο αντικομμουνιστικό στρατόπεδο και έντονη αντισοβιετική ρητορική με βιβλία όπως «Δικτατορία και Δημοκρατία στη Ρωσία», «Πώς ζή ο αγρότης στη Ρωσία», «Τί κερδίζει ο εργαζόμενος στη Ρωσία».

Το επίσημο πιστοποιητικό του Γρηγόρη Γραμματικόπουλου, ως ανταποκριτή του *Ημερήσιου Τύπου* στη Μόσχα:

630 Γεράσιμος Α. Ρηγάτος, Γιάννης Αντωνιάδης, ο δραστήριος γιατρός, εκδότης, λογοτέχνης και κοινωνικός αγωνιστής, <https://mandragoras-magazine.gr/γιάννης-αντωνιάδης/11188>, ανακτήθηκε 7/8/2021.

631 Εφ. *Λαϊκή Φωνή*, αρ. 3033, 21 Ιουνίου 1931.

632 Εφ. *Μακεδονία*, αρ. 6982, 23 Ιανουαρίου 1932.

633 Παναγιώτης Νούτσος, *Η Σοσιαλιστική Σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974, Τόμος Γ' Η εδραίωση του «μαρξισμού-λενινισμού» και οι αποκλίσεις ή οι ετερογενείς επεξεργασίες (1926-1955)*, Αθήνα 1993 σ. 371.

Φωτοτυπία τοῦ ἐπίσημου πιστο ποιητικοῦ τοῦ ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσίας τὸ ὁποῖον βεβαιοῖ ὅτι ὁ κ. Γρ. Γραμματικόπουλος διατέλεσεν ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1929 ἕως τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1930 ὅτε ἐπέστρεψεν εἰς Ἀθήνας μὲν νῆμος ἀνταποκριτῆς τοῦ «Ἡμερησίου Τύπου» εἰς τὴν Μόσχαν.

Αλέξης Παπαγεωργίου

Λιγοστές είναι και οι πληροφορίες για τον Αλέξη Παπαγεωργίου. Δημοσιογράφος, «Ρωσομαθής απεσταλμένος» του *Ελεύθερου Ανθρώπου* στην ΕΣΣΔ, θα δημοσιεύσει εκτενή σειρά άρθρων με τις εντυπώσεις του από τη χώρα των Σοβιέτ, μεταξύ Μαρτίου και Οκτωβρίου του 1931. Η συγκεκριμένη σειρά άρθρων ακολουθήθηκε από μία δεύτερη από το Δεκέμβριο του 1932 έως το Μάρτιο του 1933. Μία ακόμα σειρά άρθρων με εντυπώσεις του Αλέξη Παπαγεωργίου, ως συνεργάτη του *Ελεύθερου Ανθρώπου*, δημοσιεύεται και τον Μάιο του 1933. Αυτή τη φορά ο αρθρογράφος θα πραγματοποιήσει επιτόπια έρευνα στην «κόλασιν του χιτλερισμού» στη Γερμανία⁶³⁴.

634 Εφ. *Ελεύθερος Ανθρωπος*, αρ. χχ, 15 Μαΐου 1933.

Πηγές

Εφημερίδες

Ελεύθερον Βήμα

Ελεύθερος Άνθρωπος

Ημερήσιος Τύπος

Καθημερινή

Λαϊκή Φωνή

Ο Νέος Ριζοσπάστης

Ριζοσπάστης

Σπάρτακος

Περιοδικά

Εργασία

Πειθαρχία

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Αγτζίδης Βλάσης, *Παρευξείνιος Διασπορά*, Θεσσαλονίκη 2001

Βλαχόπουλος Σπύρος, *Η κρίση του κοινοβουλευτισμού στον μεσοπόλεμο και το τέλος της Β' ελληνικής δημοκρατίας το 1935 [Οι θεσμικές όψεις μιας οικονομικής κρίσης;]*, Αθήνα 2012

Γκίκας Αναστάσης Ι., *Οι Έλληνες στη διαδικασία οικοδόμησης του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ*, Αθήνα, 2007

Ελεφάντης Άγγελος, *Η Επαγγελία της Αδύνατης Επανάστασης - Κ.Κ.Ε. και Αστισμός στον Μεσοπόλεμο*, Αθήνα 1979

Ζαπάντης Ανδρέας Η., *Ελληνοσοβιετικές Σχέσεις 1917-1941*, Αθήνα 1989

Λιάκος Αντώνης, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα 2016

Carr E. H., *Μικρή Ιστορία της Ρώσικης Επανάστασης*, Αθήνα 2017

Mazower Mark, *Σκοτεινή Ήπειρος – Ο Ευρωπαϊκός Εικοστός Αιώνας*, Αθήνα 2013

Mazower Mark, *Η Ελλάδα Και Η Οικονομική Κρίση του Μεσοπολέμου*, Αθήνα 2009

Μπετελέμ Σαρλ, *Οι Ταξικοί Αγώνες στην ΕΣΣΔ, 2η περίοδος 1923-1930*, Τόμος Β, Αθήνα 2010

Μπετελέμ Σαρλ, *Οι Ταξικοί Αγώνες στην ΕΣΣΔ, 3η περίοδος 1930-1941, Τόμος Γ1 - Οι Κυριαρχούμενοι, Τόμος Γ2 – Οι Κυρίαρχοι*, Αθήνα 2017

Μπαλτά Νάση - Παπαδημητρίου Δέσποινα, *Σημειώσεις για την Ιστορία του Τύπου, Η ελληνική και η ευρωπαϊκή διάσταση*, Αθήνα 1993

Μπογιατζής Βασίλης Α., *Μετάωρος Μοντερνισμός - Τεχνολογία, Ιδεολογία της Επιστήμης και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου (1922-1940)*, Αθήνα 2012

Νούτσος Παναγιώτης, *Η Σοσιαλιστική Σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974, Τόμος Γ' Η εδραίωση του «μαρξισμού-λενινισμού» και οι αποκλίνουσες ή οι ετερογενείς επεξεργασίες (1926-1955)*, Αθήνα 1993

Παπαδημητρίου Δέσποινα Ι., *Τα χρόνια της κρίσης στον μεσοπόλεμο – Η ελληνική δημόσια συζήτηση*, Αθήνα 2012

Πετρουλάκος Παναγιώτης Α., *Το πολιτικό σύστημα της Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών – Από την Απολυταρχία στη Σοβιετική Διακυβέρνηση*, Αθήνα 2007

Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ 1918-1939*, Α2 Τόμος, Αθήνα 2018

Χατζηιωσήφ Χρήστος, *Κοινοβούλιο και Δικτατορία, στο συλλογικό Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα 1922-1940 – Ο Μεσοπόλεμος* (επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ), Αθήνα 2003

Hering Gunnar, *Τα Πολιτικά Κόμματα Στην Ελλάδα 1821-1936*, Αθήνα 2012

Hobsbawm Eric, *Η Εποχή των Άκρων - Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας (1914-1991)*, Αθήνα 2010

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Coser Lewis, *Men of Ideas, a sociologist' s view*, New York 1997

Figs Orlando, *Natasha' s Dance, A Cultural History of Russia*, New York 2002

Figs Orlando, *Revolutionary Russia 1891-1991*, 2014

Lenoe Matthew, *Closer to the Masses, Stalinist Culture, Social Revolution and Soviet Newspapers*, Cambridge, Massachusetts - London, England, 2004

Pels Dick, *The Intellectual as Stranger - Studies in spokespersonship*, Routledge, London and New York 2003

Wagner Peter, *A Sociology of Modernity. Liberty and Discipline*, Routledge London and New York, 1994

Wagner Peter, «*Sociological Reflections: The Technology Question During the First Crisis of Modernity*»

Άρθρα

Ρηγάτος Γεράσιμος Α., Γιάννης Αντωνιάδης, ο δραστήριος γιατρός, εκδότης, λογοτέχνης και κοινωνικός αγωνιστής, <https://mandragoras-magazine.gr/γιάννης-αντωνιάδης/11188>

Maier Charles S., «Between Taylorism and Technocracy: European Ideologies and the Vision of Industrial Productivity in the 1920s», *Journal of Contemporary History*, Vol. 5, No. 2 (1970)

Skinner Q., «Είναι ακόμα δυνατή η ερμηνεία κειμένων;», περ. Ποίηση, τεύχος 30, Φθινόπωρο-Χειμώνας 2007

http://www.zindamagazine.com/html/archives/2006/05.13.06/index_sat.php

Ηλεκτρονικά άρθρα

Kotkin Stephen – Μοντέρνοι Καιροί: Η Σοβιετική Ένωση και η Μεσοπολεμική Συγκυρία, στο <https://congress1917.gr/archives/1020>

Διδακτορικές διατριβές

Αγτζίδης Βλάσης, Ο ελληνικός Τύπος στη Σοβιετική Ένωση: Η περίπτωση της εφημερίδας Κόκκινος Καπνός (1932-1937), διδακτορική διατριβή